

ספר הידורי המידות

שיעורי

כזית • רביעית • אמה

ושאר מידות ושיעורי תורה

הידורי
המידות

ספר
הידורי
המידות

שיעורי
כזית
רביעית
אמה
ושאר מידות
ושיעורי תורה

ספר

הידורי המידות

בענין שיעור

כזית, רביעית, חלה,

טפח ואמה

ושאר מידות ושיעורי תורה

לבאר ולברר ששיעורן קטן מן

השיעורים הנפוצים

הדר יהודה מרגולין

ירושלים תובב"א

התשע"ה

הארות והערות ניתן לשלוח לכתובת המחבר
רחוב אגסי 34/22 הר -נוף ירושלים
054- 8425999
Hym1@netvision.net.il

עיקר תוכן ומטרת הספר

עיקר תוכן ומטרת הספר: להציג ולבסס ששיעורי תורה המצויים (כזית, רביעית, ביצה וחלה, טפח ואמה) המדויקים - קטנים יותר מהמפורסם.

יובא שכך עולה מדעת הראשונים; כך דעת רוב הפוסקים ז"ל, וכך גם מוכח מממצאים הטבעיים שידוע לנו יחס בינם לבין השיעורים הנ"ל.

הכזית: 20 – 17 סמ"ק:

יבואר שבשיעור 17-20 סמ"ק יש שיעור כזית, הן לענין ברכה אחרונה (דרבנן) והן לענין אכילת מצה (דאורייתא), וזהו שיעור נכון הן למשערים בכזית של זמנינו והן למשערים בכחצי ביצה (בלי הקליפה).

וכך היה מנהגו של מרן החזו"א (כמובא מכמה מקורות), וכל זה דלא כהמפורסם מהג"ר חיים נאה (שיעורו כ-29 סמ"ק), או שיעורים אחרים גדולים יותר – ובודאי דלא כהטועים לשער במשקל ("30 גרם"), ובכך מעוותים ומכפילים את השיעור האמיתי.

וכן יבואר שמן הדין יש יסוד גדול להחשיב "כזית" אף בכ-5 סמ"ק; ויש להזהר מאכילת כשיעור זה בלי ברכה אחרונה.

ביסקויט 'לחמית' – 21 סמ"ק

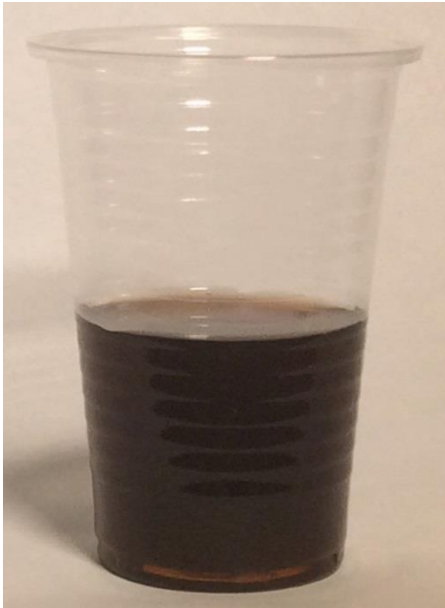

טופי – 7.1 סמ"ק

פקק בקבוק (ספרינג) כ-17 סמ"ק

הרביעית – כ-75 סמ"ק:

מידת 75 סמ"ק

יבואר ששיעור הרביעית כ-75 סמ"ק, ודלא כהמפורסם מהג"ר חיים נאה (ששיעורו כ-86 סמ"ק).

כמה הוכחות ברורות לכך, והסכימו לזה מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל, ויבלחט"א מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א.

והעיד מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א שנהגו לקדש על גביע של 70 גרם.

החלה – כ-2160 סמ"ק:

יבואר ששיעור החלה הוא 2160 סמ"ק, שהוא קטן במידה ניכרת מן השיעור הנפוץ, ויבורר שיעור זה למנהג ספרד עפ"י הרמב"ם והשו"ע, ועוד שכך היה גם המנהג באשכנז והובא כן בכל הפוסקים (ש"ך, ט"ז, מ"א, משנ"ב ועוד). בקמח חיטה המשקל הינו כ-1200 גרם, בברכה.

האמה – כ-45.6 ס"מ:

יבואר שהאמה כ-45.6 ס"מ (כפי שעולה משיעור הרביעית הנ"ל), ולא 48 ס"מ (כפי שיעורו של הג"ר חיים נאה). וממילא הטפח 7.6 ס"מ (ולא 8 ס"מ).

ונפק"מ להלכות מרובות מאד בתורה, וביניהם – ששיעור ג' טפחים ("לבוד") הוא 22.8 ס"מ (ולא 24 ס"מ), והרבה סוכות נסמכות על "לבוד" בצמצום להכשיר את הדופן שלהן, ולפי הנ"ל עושים שלא כדין.

לעילוי נשמת

אשת חיל, יראת ה'
גומלת חסדים, מבקרת חולים ומכניסת אורחים
מרת סיטה שרה מינדל הכסטר ע"ה
בת ר' יעקב מרדכי רבינוביץ ז"ל

שלוותה במשך שבעים שנה
את בעלה, איש האשכולות ורב הפעלים
ר' אליעזר אריה (אמיל) שיחי'
והאצילה מרוחה הגדולה על
בניה נכדיה וניניה
ההולכים כולם בדרך ה'.

חכמות נשים בנתה ביתה.

נולדה כ"ד טבת תרפ"ב

הלכה לעולמה בשיבה טובה
ג' תמוז תשע"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

לעילוי נשמת

האיש היקר ואציל הנפש
רודף צדקה וחסד
רבי ישראל ב"ר משה וייסבורד זצ"ל
לוד'ז-שטוטגארט

ת.ג.צ.ב.ה.

הונצח ע"י הרב יחזקאל פוגל
ירושלים

לעילוי נשמת

שרה מירסקי אשת זלמן זצ"ל
נכדתו של יצחק ליפקין זצ"ל
מבוני ירושלים

טובת לב, אצילת נפש
שזכתה באריכות ימים
צלילות דעת ותבונה
נפטרה בכ"ז אדר א' תשנ"ה

ת.ג.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

מרדכי מנחם בן עבי מאיראווויטש ז"ל

ת. נ. צ. ב. ה.

לעילוי נשמת

יצחק ברוך בן שמואל ז"ל

ת. נ. צ. ב. ה.

לעילוי נשמת

בריינא בת מיכאל ז"ל

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכות

מיכל יהודית תחי' בת חיה ליבא תח'

לזיווג הגון

וְנִתַּתִּי לָהֶם בְּבֵיתִי וּבְחֻמֹּתַי יָד וְשֵׁם (ישעיה נו, ח)

לעילוי נשמת הורינו היקרים

רבי שלמה ב"ר יעקב ז"ל
גלב"ע י"ג אדר תשס"א

ולרעייתו מרת יוטל ע"ה
ב"ר אלעזר אליהו הכהן ז"ל
גלב"ע ט"ז אייר תשע"ד
פרנצלאו

רבי יוסף ברוך ב"ר פסח ז"ל
גלב"ע כ"ג אייר תשמ"ג

ורעייתו מרת לאה חיה ע"ה
בת הרב יקותיאל רפאל הלוי ז"ל
גלב"ע י"ח כסלו תש"מ
וואקסמאן
ת. נ. צ. ב. ה.

בְּנֵי עֶבְדֶּיךָ יִשְׁכּוּנוּ וְזֶרַעַם לְפָנֶיךָ יִכּוּן (תהילים קב, כט)
יִרְאֶה אֶל עֶבְדֶּיךָ פְּעִלָּךְ וְהִדְרֶךְ עַל בְּנֵיהֶם (שם צ, טז)

כְּתָר שֵׁם טוֹב עוֹלָה עַל גְּבִיחָן (אבות פ"ד יז)

בניהם ידידי
הרב ד"ר אלעזר אליהו
ורעייתו מרת שרה פרנצלאו
חי"ו

תוכן עניינים

טו

הקדמה

תמצית מהמתבאר בספר:

כא

כז

לא

לב

לג

הכזית

הרביעית

שיעור חלה

מידות אורך

מאי נפק"מ - רשימה (לדוגמא) של נפקא-מינות מצויות התלויות בשיעורים

לה

מכתבים והסכמות

ודעת גדולי ההוראה על השיעור המובא בספר זה

דעת מרן החזו"א ומרן הקה"י זצוק"ל

(ע"י מרנן הגר"ח קניבסקי שליט"א והגר"ש אויערבאך שליט"א, הג"ר

משה מרדכי קארפ שליט"א, הג"ר אהרן דוד דונר שליט"א, הג"ר יהודה

אריה דינר שליט"א, הג"ר חיים זייבלד שליט"א)

❖ מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל

(והגר"מ וידר שליט"א (בעמח"ס לב ים) בשמו)

❖ דעת מרן הגאון רבי יוסף של' אלישיב זצוק"ל

(ע"י הגר"י דרזי שליט"א)

❖ מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצוק"ל

(ובניו הגאונים הראש"ל צ"ה"ר יצחק יוסף שליט"א, והג"ר דוד יוסף שליט"א)

~~~~~

❖ דעת מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א

~~~~~

❖ מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א

~~~~~

❖ מכתבים והסכמות (לפי סדר א"ב)

❖ הגאון רבי אשר ווייס שליט"א

❖ הגאון רבי דוד פיינשטיין שליט"א

❖ הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

❖ הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א

❖ הגאון רבי יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

❖ הגאון רבי ישראל גנס שליט"א

❖ הגאון רבי מנחם מנדל שפרן שליט"א

❖ הגאון רבי מרדכי גולדשטיין שליט"א

❖ הגאון רבי נתן הכהן קופשיץ שליט"א

❖ הגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א

❖ הגאון רבי שמחה רבינוביץ שליט"א

❖ הגאון רבי חיים בניש שליט"א (מחב"ס מדות ושיעורי תורה)

שער א'-הכזית

ובו ב' חלקים

הצגת השיעור

עג

חלק א' – שיעור הכזית

עז

שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה

פרק א'

הוראת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, הנצי"ב מוולוז'ין, ה"אבני נזר",
ה"חזון איש", מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזו"א זצ"ל, מרן
הקה"י זצ"ל, מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

פח

דברי רבותינו הראשונים ז"ל אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

פרק ב'

תשובות הגאונים, רש"י, רמב"ם, רשב"א, ריטב"א, כת"י מבית
מדרשו של מהר"ם רוטנבורג, מרן השולחן ערוך, סברא, וראיה
מדברי המשנה

פט

השיעור הקטן הנ"ל - נכון אליבא דכל שיטות הראשונים

פרק ג'

צג

ראיות מהמציאות

פרק ד'

פרי הזית, קמיצה, שמנונית שעל הסכין, בית הבליעה, מטלית, קרישת
הרביעית

צח

כזית - כגודל זית שבימין

פרק ה'

קג

שיעור הכזית - נפח או משקל?

פרק ו'

השיעור במשקל הינו טעות!!!

קט

שיעור המצה

פרק ז'

מוציא מצה, [ביאור מדוע 'שני כזיתים' - נכללים (באופן מעשי) בכזית
אחד], כורך, אפיקומן. מצוות ליל הסדר - הלכה למעשה.

קיש

טעמים של השיעורים הגדולים יותר

פרק ח'

טעמים של אלו שכתבו: 28 סמ"ק, 33-50 סמ"ק, 30 גרם

קבא

אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה'נודע ביהודה' בליל הסדר

פרק ט'

שיעור הכזית בראי הדורות

קבט
קלא
קלד

שיטת הרמב"ם בכזית
יישוב הסוגיות לאור הזית המציאותי
גודלו של פרי הזית בזמנינו // האם בעינן זית 'אגורי' דווקא

נספח
נספח
נספח

קלז

The Small Measure of a K'zayis (Explained in English)

קמו

Seder Night Guidelines

קנב

הבה נמדוד כזית – תמונות להמחשה

חלק ב' – שיעור הכזית, ביאורים ועיונים

קסא

פרק י' סיפורים מן החיים
גודל נחיצות בירור השיעור

קסב

פרק י"א בבליוגרפיה
לימוד מ'קיצורים' לעומת לימוד מעמיק, בבליוגרפיה

קסג

פרק י"ב בשיטת ה"משנה ברורה" בשיעור הכזית

קסט

פרק י"ג מבוכה בהבנת דעתו של ה"חזון איש" // מהו ה"ספק" שיש להוציא מן הלב?

קעג

פרק י"ד שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?

קפד

פרק ט"ו האם כל כזית מצה – מצוה בפני עצמה

קפה

פרק ט"ז האם התבלינים שבעוגה מצטרפים לשיעור הכזית?, כיצד למעשה לשער כזית בעוגה?

קפט

פרק י"ז שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים

שער ב'-הרביעית

ובו ג' חלקים

הצגת השיעור

קצג

חלק א' – בירור שיעורי הגר"ח נאה והחזו"א

פרק א'	שתי השיטות במידת הרביעית	קצז
פרק ב'	שיעור הרביעית – דברי הפוסקים, והמנהג בתפוצות ישראל מנהג ירושלים, מנהג הספרדים, "מנהג העולם" (לשון המ"ב), סתימת הפוסקים	ב
פרק ג'	הממצאים ביחס לרביעית	רז
פרק ד'	הרביעית "לפי דעתו של רואה"	רח
פרק ה'	השיעור הגדול – לחומרא בלבד הוא נאמר	רט

חלק ב' – בירור השיעור ה'חדש', המידה המדוקדקת

יותר: 75 סמ"ק

פרק ו'	השיעור ה'חדש' (העולה מבירור משקל הדרהם) – 75 סמ"ק	רטו
פרק ז'	רביעית לשיטת הגאונים – 75 סמ"ק	רנב
פרק ח'	רביעית פוסקי אשכנז – 70 סמ"ק	רל
פרק ט'	דעת גדולי התורה ביחס לשיעור זה	רלז
פרק י'	שיעור הכזית משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן	רלו
פרק י"א	שיעור הטפח והאמה משתנים לאור שיעור הרביעית הקטן	רלז
פרק י"ב	שיעור החלה משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן וכשיעור זה (ואף בשיעור קטן מזה) נהגו בארצות אשכנז-פליין-רוסיה על דעת כל הפוסקים	רלט
פרק י"ג	שיעור הפרוטה משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן	רמ

חלק ג' – ביאורים ועיונים

פרק י"ד	ביושוב קושייתו הגדולה של הצ"ח (אודות אי התאמת גודל הביצה)	רמח
	הבאת התירוצים שנאמרו – והצעת תירוץ חדש – לקושיא הגדולה בענין המידות והשיעורים	
פרק ט"ו	ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצ"ח	רנז
פרק ט"ז	מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה	רנח
	תשובה לחכם אחד בענין "דעתו של רואה" בשיעור הרביעית	
פרק י"ז	הבדל בין שיטת הצ"ח והחזו"א	רסז
פרק י"ח	האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?	רסו
	עיונים בחידושו של החזו"א	
פרק י"ט	"שיעורן באיטלקי" – האם שיעור ה'רביעית' יכול להתברר מהשוואה למידות של רומי?	רעח

שיעור ג'-חלה

הצגת השיעור	רפה
שיעור חלה	רפו
השיעור בנפח ולא במשקל, השיעור המדויק : 2160 סמ"ק (בחיטה, בערך 1200-גרם, ופחות מזה בקמחים אחרים שאינם חיטה)	
מנהג אשכנז בשיעור חלה	רצ

שיעור ד'-שיעורים נוספים

כדי אכילת פרס, אמה, שקל, ועוד

פרק א'	אופן חדש לשער כדי אכילת פרס	רצז
פרק ב'	בענין חידושו של החת"ס שמשך זמן כדי אכילת פרס – הוא 9 דקות	ש
פרק ג'	האם לכל מאכל יש שיעור "כדי אכילת פרס" אחר?	שב
פרק ד'	שיעורי אורך (אמה-טפח-אצבע) על פי הדרהם	שד

שז	פרק ה'	בין 70 סמ"ק ל-75 סמ"ק (לענין מידות האורך)
שי	פרק ו'	מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות
שכז	פרק ז'	גובה האדם - ג' אמות
שכט	פרק ח'	משקל השקל
שלז	פרק ט'	שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו
שמא	פרק י'	כיצד לשער פדיון הבן בזמנינו
שמה	פרק י"א	שיעור קביעות סעודה
שמו	פרק י"ב	שיעור השילוש בהדסים
שמח	פרק י"ג	שיעורי אכילה ושתיה ביום הכיפורים

שער ה'-עיונים ובירורים בענייני מדות ושיעורים

שנג	פרק א'	צ"ע בענין שיעור כדי שתיית רביעית
שנד	פרק ב'	שעורה ו"שיעור" הן מאותו שורש
שנה	פרק ג'	בדברי ה"אגרות משה"
שנו	פרק ד'	האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה"?
שנט	פרק ה'	בגדר שיעורים מדוקדקים שקבעו חכמים

שער ו'-השיעורים באגדתא

שסז	פרק א'	ברכה על כזית (באגדתא)
שע	פרק ב'	גובהו של פרעה
שעב	פרק ג'	מה היה גודל אשכול הענבים שלקחו המרגלים
שעד	נספח	הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א
שפז	נספח	הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א
שצ	נספח	קונטרס 'דופן סוכה כהלכה'

הקדמה

סוגיית מידות ושיעורי תורה נחוצה היא לכל יהודי שומר תורה ומצוות. רוב מצוות התורה תלויות במידת נפח, אורך או משקל, והשאלות הנוגעות לנושא הן יומיומיות ממש.

מאידך, הרבה מן המידות תלויות במחלוקת או בספק, וחוסר הבהירות בזה יכולה לגרום לקשיים או לעכב קיום ראוי של ההלכות.

בדור הקודם, מרן בעל החזו"א וגיסו מרן הקהלות יעקב מחד, והגאון רבי חיים נאה זצ"ל מאידך, 'פתחו' את הנושא. עיינו בו הרבה, חברו בו ספרים, והעלוהו על שולחן מלכים. אך ספריהם נכתבו לרוב בצורה וסגנון שאינם מתאימים לאדם מן השורה, ועדיין רבה היא הכמיהה למצוא את הענין בצורה בהירה ומסודרת, דבר דבור על אופניו. מה גם, שאף לאחר כל אשר כתבו, יש עוד מידע רב שקשור לסוגיא ולא הובא בדבריהם.

תחילת כניסתי לסוגיא היתה רק להבין את פשטי הדברים - מהן השיטות והנימוקים של כל צד. אך תוך כדי לימודי נוכחתי שיש הרבה 'חידושים' נחוצים.

בראש ובראשונה, משקל הדרהם - מטבע ערבי שעל פיו ציין הרמב"ם (ועוד פוסקים רבים מאד) את שיעורי התורה. על דקדוקו של משקל הדרהם העמיד הגר"ח נאה את כל שיטתו במדות ושיעורים. והנה התגלה שהמשקל עליו הוא ז"ל סמך לא היה מדויק, והדרהם עליו דיבר הרמב"ם היה קל יותר. ולכן, שיעור הרביעית אינו 86 סמ"ק (כשיעור הגר"ח נאה), אלא 75 סמ"ק. דבר זה משקף שינוי בכל מערכת המידות; כמו שיעור חלה, מידות אורך, שיעור הכזית, ועוד רבים, כפי שיבואר.

גם בשיעור הכזית 'נתחדש' לי שהשיעור בו נהג מרן החזו"א היה קטן יותר מן השיעור הנפוץ בשמו - כי הוא סבר שפרי הזית המצוי הוא הקובע, ואכן כך סברו עוד פוסקים מרובים מאד, וכך הלכה רווחת היא בהרבה סוגיות בתורה. בשיעור כזית המובא בדברי הפוסקים - 'נעלם' טעם זה, בעיקר משום שהזית לא היה מצוי לרבים מן רבותינו האחרונים, וכפי שיבואר במקומו. משמעות רבה לכל זה בהנהגה יומיומית, ולא רק בליל פסח.

במשך השנים כתבתי קונטרסים בנושא. עתה, באים הקונטרסים הללו - בתוספת מרובה, מצורפים לכדי ספר.

כנגד הצורך הגדול המתואר לעיל, בא ספר זה. המטרה היא לערוך בצורה בהירה את המקורות על כל נושא, הן מדברי חז"ל בגמרא, הן מהראשונים, והן מדברי הפוסקים. גם נכללו בירורים מן המציאות, ככל שעלה בידינו לברר.

כחלק מהעיון והבירור, עלה גם - בחלק מן המחלוקות - נטייה כדעה אחת לעומת חבירתה. כמובן, שכל זה נכתב בספר, כי זהו חלק נחוץ מן בהירותו וחדותו של הבירור. אך יודגש בזאת, שאין כוונתי לכתוב פסק הלכה, כי לא באתי למידה זו. כל מקום שנכתב לשון המשתמע כפסק הלכה, אין הכוונה אלא להציע שכך עלה בידינו מבירור הענין.

ואילו בהכרעת הלכה למעשה, יעשה כל אחד כפי שעולה בבירור שלו בלמדו את הענין, או כפסק רבותיו.

שלמי תודה

בצאתי את הכרך, רצוני לתת שבח והודאה מיוחדים לקב"ה שזיכני לברר סוגיא עמוקה זו, ואף להיות בקשר עם גדולי תורה בבירור הענינים. גם זכיתי לחברים מקשיבים שסייעו, עודדו, הגיהו, שיפרו וחידדו – בזכותם הגעתי עד הלום.

רבים הם שעזרו לי מאד והשתתפו עמי במשך השנים בבירור וליבון הנושא. מכיר אני טובה לכל אחד מהם, ואי אפשר לפורטם כי רבים הם.

בפרט אוקיר טובה לראב"ד ירושלים **מון הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א**, שדלתו היתה תמיד פתוחה בפני, ורבות דנתי עמו בנושאי הספר. גם זכיתי וב"תשובות והנהגות" חלק ה' וכן בחלק ו' הביא בשמי להלכה דברים שכתבתי בבירור הסוגיא. וכן **להגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א** עמו דנתי רבות בנושאי הספר.

וכן **להגאון רבי משה מרדכי קארפ שליט"א**, ולהגאון **רבי יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א** (אשר זכיתי להמנות על חברי קהילתו) ולהגאון **רבי משה פטרובר שליט"א**, שסייעוני בהבנתם הבהירה והעמוקה בליבון הענין.

וכן **להג"ר חנוך אלבק שליט"א**, שהשקיע זמן רב והנחני בעצותיו בכל שלב משלבי כתיבת הספר.

וכן **להג"ר חיים בניש שליט"א** מחב"ס מדות ושעורי תורה, שהיה עימי בקשר רציף במשך שנים רבות, בבירור וליבון סוגיא עמוקה זו.

וכן **להרב ישראל שאו שליט"א**, שערך את הפרקים בשפה האנגלית.

התודה והברכה **להרב עופר למפרט שליט"א**, וכן לבני הרב **חיים דוד שליט"א**, וכן לבני הבה"ח **מאיר שמחה נ"י**, שהשקיעו מזמנם ומרצם בתהליך הארוך מהעיון ועד הדפוס, מקונטרסים ומאמרים ועד יצירת 'ספר'.

ובאחרונה אודה לרעייתי מרת נעמי בת שבע תחי', שכל אשר אני זוכה להשיג, בזכותה הוא.

בתפילה ותחינה מעומק הלב, שיהי רצון שלא אכשל בדבר הלכה...

הדר יהודה מרגולין
פעיה"ק ירושלים תובב"א
תשע"ה

וכאן המקום להבהיר ולהדגיש את מטרת הספר:

מסורות שונות יש בכלל ישראל בענין השיעורים, יש ששיעורם בכך וכך ויש ששיעורו בהם שיעור אחר. כל שינוי בשיעור – פעמים הוא לחומרא ופעמים הוא לקולא; יש שהוא נפק"מ לחיובים דרבנן ויש אף שהוא נפק"מ לענין דאורייתא.

בזאת יודגש, שאין כוונת הספר להורות הוראה או לשנות מנהג. כל אחד יעשה כמנהגו וכהוראת רבותיו. לא להכריע באנו, אלא להציע את הסוגיא ואת בירור השיעור העולה בידינו עד מקום שידינו מגעת, ולישא וליתן ולברר כדרכה של תורה. (ואף במקום שכתבנו לשון של פסק, הכוונה היא רק שבדרך העיון והבירור שלנו – זהו הפסק העולה).

ויהי רצון שחפץ ה' בידינו יצלח לברר סוגיא זו, שהיא נוגעת בהלכות רבות, והרבה גופי תורה תלויים בה.

מהו סמ"ק

לכל אורך הספר אנו מציינים מידות בסמ"ק – מהו סמ"ק?
סמ"ק זהו ראשי תיבות "סנטימטר מעוקב".
דהיינו, נפח שאורכו, רחבו וגובהו – סנטימטר.
לצורך המחשה: קוביה אחת של 'חמש אבנים' – רוחבה, עוביה וגובהה = 1 ס"מ, כך
שנפחה הוא: 1 סמ"ק. מטבע 5 ש"ח – קוטרו 24 מ"מ ועוביו 2.4 מ"מ, נמצא שנפחו 1.1
סמ"ק בקירוב.

באנגלית: c.c. = cubic centimeter .
אפשר גם לומר מיליליטר (מ"ל) – זהו אותו דבר כמו סמ"ק.
1000 סמ"ק הוא ליטר, וזהו כנפחה של קוביה שאורכה, רחבה וגובהה – 10 ס"מ.

נחוץ לציין, שזו מידת נפח ולא משקל. משקלו של 75 סמ"ק מים הוא 75 גרם, ולכן במים
אפשר לציין סמ"ק או גרם כדי לציין נפח.

אבל במאכלים (כמו מצה) יתכן ש-75 סמ"ק ישקלו רק 40 גרם למשל, ולכן אם מציינים
משקל של מאכל – כשבאים להגדיר שיעור שהוא נפח, זה מביא לידי טעות ועיוות.

וזאת למודעי

בכל השיעורים אין דיוק מוחלט לגמרי.

ולכן, גם כשכתוב מספר הנראה מוחלט (75 סמ"ק, 20 סמ"ק וכדו') הכוונה היא
ל'בערך' (כ-75 סמ"ק, כ-20 סמ"ק)

ביאור ובירור השיעור

תמצית מהמתבאר בספר

- ❖ הכזית
- ❖ הרביעית
- ❖ שיעור חלה
- ❖ מידות אורך

לידיעת המעיין

בכל מקום בו נכתב בסתם 'מרן זצוק"ל'
הכוונה היא למרן רשכבה"ג בעל ה"חזון איש" זצללה"ה
ב'קונטרס השיעורים' המופיע בחזו"א חלק או"ח סי' ל"ט

**"לדעתי העניה ראוי מאד שמעב"ת שליט"א יקח
מועד לסדר הדברים ולהעלותן על מזבח הדפוס,
כיון שמעטים מאד העוסקים במקצוע זה [של
מידות ושיעורים], שהרבה גופי תורה תלויים בו"**

אגרת מרן בעל ה"קהלות יעקב" לגאון רבי יונה מרצבד זצ"ל
- הובאה ב"עלה יונה" עמ' קל"ג

הכזית

ביאור ובירור השיעור (תמצית מהמתבאר בספר)

שאלה: כמה הוא שיעור ה"כזית"?
תשובה: בגודל 17-20 סמ"ק נפח¹, יש שיעור כזית [לפי השו"ע וכל שיטות הראשונים], הן לענין ברכה אחרונה והן לענין כזית מצה (דאורייתא) בליל פסח.
וכך היתה הנהגתו של מרן החזו"א זצ"ל הן לענין ברכה אחרונה והן לענין מצוה דאורייתא דאכילת מצה בליל פסח (כעדות מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, וכמובא בספר "ארחות רבנו", ועוד).
טעמו הוא, דסובר שהכזית נקבע לפי גודל הזית המצוי בכל דור. אמנם הוספנו לברר שהשיעור הנ"ל נכון גם לפי השיטות שכתבו (כדברי השו"ע) שהכזית כחצי ביצה. נמצא שהוראה זו נכונה לפי כל שיטות הראשונים, וכנ"ל.
ואמנם השיעורים הנפוצים גדולים יותר, אך הם מבוססים על ספקות שנבעו מחמת אי ידיעת המציאות, או על צדדי חומרא שאינם לדינא.

מקורות הענין (בקצרה):

שני השיעורים ה"נפוצים"

שיעורי הכזית הנפוצים מבוססים על המובא בשו"ע (או"ח תפ"ו) שהכזית הוא כגודל חצי ביצה.

¹ זהו כגודל שני פקקים של בקבוק סודה (כולל הפלסטיק עצמו), או 2/3 מקופסת גפרורים רגילה.

הכזית

נב

והנה נחלקו השיטות בגודל הביצה, לפי מרן החזו"א היו ביצים בזמן חז"ל גדולות יותר מהיום והיה שיעורן 100 סמ"ק כל אחת, ועל פי זה עולה שיעור הכזית ל-50 סמ"ק בקירוב. ולפי השיעור הידוע כשיעור רבי חיים נאה והמבוסס על משקל הדרהם שציין הרמב"ם, הביצים של היום הן כגודלן בזמן חז"ל, ושיעורן 57.6 סמ"ק, וא"כ עולה שיעור הכזית ל-29 סמ"ק בקירוב.

שני אלה הם השיעורים הנפוצים והידועים.²

* * *

נבאר מעתה את השיעור הקטן יותר המובא לעיל - דשיעור 17-20 סמ"ק יש כזית, הן לענין ברכה אחרונה והן לענין קיום מ"ע דאורייתא דאכילת כזית מצה.

שני טעמים לכך. והם:

[א] השיעור נמדד לפי פרי הזית המציאותי.

[ב] לסוברים שהכזית כחצי ביצה, משערים בביצה קטנה יותר ממה שנקטו (הטעם שנקטו ביצה גדולה מדי הוא, מפני שחשבו שהדרהם המובא ברמב"ם [בו ציין את גודל הביצה] כבד יותר ממה שהוא באמת).

וכל טעם נכון להלכה בפני עצמו, ק"ו שבצירוף שניהם ניתן לסמוך על שיעור זה. מעתה, נבאר את הטעמים:

טעם א': כגודל פרי הזית המציאותי

פוסקים רבים קבעו לענין כל השיעורים התלויים בפירות, שגודל הפרי במציאות כפי נראה לעינינו הוא הקובע את השיעור. ואין שום נפק"מ אם הפרי היה בעבר גדול יותר, כי עצם השיעור הוא לפי גודלו של הפרי – בשעתו ומקומו. אחד המקומות בהם דנו הפוסקים בזה הוא בהל' טריפות, ושם נפסק לסמוך על גודל הפרי המציאותי (ואף אם הוא נתקטן) – ואף לקולא באיסור דאורייתא של טריפה.³

² שיעור הכזית הוא שיעור נפח. בדור האחרון היו שכתבו את השיעור במשקל ("30 גרם") והיא טעות גמורה כי ברור כשמש שהשיעור הוא בנפח בלבד לכו"ע, וז"ל הג"ר חיים נאה זצ"ל (בספרו שיעורי תורה סי' א' ס"א, ובהערה שם): "ידוע ומפורסם בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל שיעורי התורה כגון שיעור חלה, רביעית, כביצה, כזית וכו' אינם נחשבים במשקל רק עפ"י מדת הגודל בכמות כמפורש ברמב"ם וכו', וראיות ברורות לזה וכו' ואין להאריך בדבר פשוט כזה ברמב"ם ובכל הפוסקים". ויש להצטער על טעות זו שנהיתה כה נפוצה.

³ כ"כ הפוסקים אף לקולא בדאורייתא בהלכות טריפות, עי' יו"ד סי' מ"ד בש"ך ס"ק י"ב בשם ראב"ן. ושם בהגהות אמרי ברוך (לרבי ברוך פרענקל תאומים): "מדכתב הראב"ן בעצמו שהענבים היו בזמן הקדום יותר גדולים, ועם כל זה מביא מעשה דמגנצא שהכשירו כאשר ראו שהיה כענבה, והיה על כרחו כענבה שבזמנם, דמנא ידעו שיעור ענבה דבארץ ישראל, אלא ודאי דכל השיעורים הכל לפי העת והזמן. ומזה יש לדחות דברי הצ"ח במסכת פסחים כו"ה."

הכזית

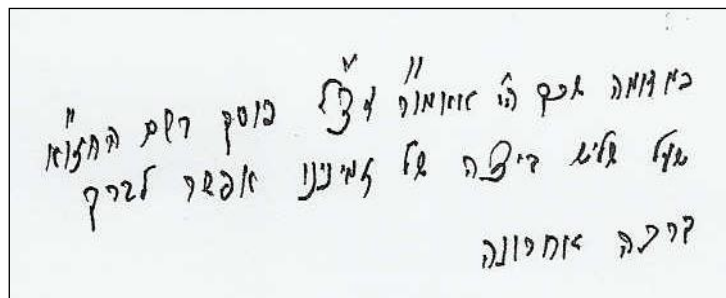
עכ

וכך גם כאן, נמסר השיעור כתלוי בגודלו של פרי הזית – וגודלו היום הוא הקובע את השיעור. וכיון שעצם ההלכה שנאמרה למשה בסיני היא לאכול שיעור שגודלו כפרי הזית, הרי שזהו הקובע את השיעור, ואין לך אלא גודל פרי הזית שבימך ובמקומך. אף החזו"א כתב כך לענין כזית (אגרות חזו"א א קצד). והוסיף עוד בספרו "קונטרס השיעורים" (א"ח ל"ט ו') לבאר באר היטב שהסברא מוכרחת לנקוט כך בעצם ההבנה של מהותו של 'שיעור'. ובלשונו: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל. (פי' דמנין לנו מהו גודל הזית שבימי משה)

כך הוא גם נהג להלכה למעשה, הן בשיעור כזית לברכה אחרונה⁴, והן לענין שיעורו במצוה דאורייתא של אכילת מצה⁵.

וכל זה הוא אף אם היה הכזית פעם גדול יותר מהמצוי היום. אך יש להוסיף את אשר העיר מרן הקה"י (שש"ת בסופו) שלרוב השיטות אין שום סיבה להניח שהזית פעם היה גדול יותר, וא"כ מסתמא תמיד היה בגודל של זית שלנו, ולמה נחוש לשינוי בזה. ואמנם הזית הבינוני המצוי היום הוא בגודל 4-5 סמ"ק, אך החזו"א חשש בזה לזיתים גדולים יותר, והיינו לכל היותר 17 סמ"ק (שהוא כגודל שליש ביצה של זמנינו)⁶.

⁴ מכתב שזכיתי לקבל ממרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א (חודש אדר תשס"ו):

⁵ וכך כתב בס' 'ארחות רבנו' (ח"ב עמ' ס"ח אות מ"ד): "אמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שהיה כמה שנים בסדר אצל מרן החזו"א צוק"ל, וזוכר שמרן חילק מצה כזיתים קטנים". וזאת למרות שבספריהם של מרן החזו"א והסטייפלר כתבו שיעורים גדולים יותר לאכילת כזית.

והנה ל' לוח שיעורי המצוות (להקה"י), בהציגו את השיעור (הגדול) כתב שהוא "כדי לצאת ידי כל הדעות". אך ל' זו אינה מבוארת כל צורכה. שאלה זו (אודות ההוראה שלהם למעשה שהיא קטנה יותר ממה שכתוב בספר) הצעתי בפני הגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א. הוא השיב לי שהוא שאל את הסטייפלר עצמו, והשיבו: "שכוונתו בספר למי שרוצה להחמיר על עצמו, אבל מען דארף נישט" (אין צורך בזה)", עכ"ד. (מכתבו מובא בחלק הסכמות (בעמוד מד) והדבר עדיין צ"ב, אבל בכל אופן ברור שמעשה רב והנהגה בפועל של רבותינו אלה היה בשיעורים קטנים, וכנ"ל.

⁶ ועי' פאר הדור ח"ב עמ' קל"ט שאמר מרן החזו"א לשער בביצים גדולות "לפי שאין אנו בקיאים בבינונים".

מצינו ראשונים רבים (בעיקר מארצות אשכנז) שצינו את השיעור ביחס לביצה, ולא ציינו את השיעור על פי פרי הזית. בדרך כלל הסיבה לכך היא, שלא היו זיתים מצויים במקומם, ולא ראו פרי זה, ובודאי לא יכלו לציין את השיעור על פיו.⁷

טעם ב': לסוברים שהכזית כחצי ביצה, משערים בביצה קטנה יותר ממה שנקטו

והנה השו"ע (או"ח תפ"ו) כתב כהשיטה שהכזית כחצי ביצה⁸. ולכאורה מדובר בשיעור גדול יותר. אך כשנדקדק בדבר נראה, שגם לפי צד זה השיעור הוא 17-20 סמ"ק. וזאת משום שהביצה בה יש לשער, קטנה יותר ממה ששיער הגר"ח נאה זצ"ל, וכפי שיבואר באריכות בבירורנו אודות שיעור הרביעית. גודל הביצה עם הקליפה הוא 50 סמ"ק⁹, והכזית הוא כחצי ביצה ללא הקליפה¹⁰ שהוא, לפי דברי כל הפוסקים (ללא חולק), קטן ברבע [25%]¹¹. הרי שהביצה 37.5 סמ"ק, וחציה 19 סמ"ק.

⁷ מצינו כתי"מא' הראשונים מבית מדרשו של מהר"ם רוטנבורג (מובא בקובץ המועדים [מוריה, ירושלים תשס"ה] פסח ח"א עמ' ס"ה). שכתב שהיה בעצמו בא"י וראה זיתים והם קטנים, ובכך מיישב קושיא של המגדילים את השיעור, וז"ל: "ולוי הכותב אינו קשה, כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים אפילו ששה אינם גדולים כביצה", הרי שתלה את סיבת המגדילים - בכך שלא ראו את פרי הזית. בספר "יד יהודה" (יו"ד סי' מ"א סק"ב) כתב שזהו הטעם שהצל"ח הגדיל את שיעור הכזית, משום שלא ראה זיתים.

וכן מוכח בשו"ת חת"ס [או"ח קכ"ז], שנקט שהביצים בזמן הגמ' היו גדולות כהצל"ח, ואעפ"כ הכזית כחצי ביצה שלנו. ותימה, מהו הטעם שאינו נוקט ביצה כפולה לענין הכזית - ע"כ משום שסובר שהפרי שבימך הוא הקובע, וא"כ למה נקט 'חצי ביצה' ולא נקט גודל של 'זית'? והיא לכאורה תמיהה רבתי. ומוכח שסבר בעצם לשער בכזית שלנו, אלא שלא היה מצוי לו (וכפי ששמעתי מזקני ע"ה שהיה יוצא הונגריה, וכן מהאדמו"ר מערלוי שליט"א, ששניהם אמרו לי שלא ראו זית מימיהם עד שעזבו את גבולות הונגריה). וכן בירר הרב חיים בניש שליט"א (מח"ס "מדות ושיעורי תורה" במאמרו בקובץ "בית אהרן וישראל" כסלו תשנ"ד) שכל הראשונים שגרו בארצות בהם מצויים זיתים כתבו רק "כזית", ומאידך כל הכותבים שהכזית כחצי ביצה חיו במקומות שלא היו זיתים מצויים, עכ"ד.

⁸ בהשקפה ראשונה היה נראה, שמכך שהשו"ע העתיק את שיעור הכזית ביחס לביצה, הרי שאינו מסכים לשיטה שהובאה לעיל שהפרי המצוי הוא הקובע את השיעור. אך באמת נראה שאין כאן הוכחה, וגם בדעת השו"ע שפיר י"ל שהפרי המצוי הוא הקובע, וכפי שכתב החזו"א שכן מוכרח מסברא, ויבואר להלן בעמ' קעט.

⁹ נתבאר באריכות בבירורנו אודות שיעור הרביעית, שכן עולה בבירור גמור משקילת מטבעות הדרהם שבידינו. וכן הסכימו כל העוסקים בענין בדורנו ("מדות ומשקלות של תורה", "מדות ושיעורי תורה", "לב ים", ועוד), ללא חולק. ומה שנקט הגר"ח חיים נאה זצ"ל שיעור גדול יותר בהסתמכו על הדרהם, היה מפני שחשב שהדרהם המצוי בימיו זהה במשקלו לדרהם עליו דיבר הרמב"ם, ולא אירע בו שום שינוי במשך הדורות, אולם כיום ידוע שבמשקל מטבע הדרהם נעשו שינויים במשך הזמן.

¹⁰ כך מפורש בשו"ת נודע ביהודה (או"ח ל"ח), וכן בביאור הגר"א (על שו"ע סי' תפ"ו ס"א), וכן נקטו החזו"א והגר"ח חיים נאה. וטעמם פשוט, כי השיעור של חצי ביצה נלמד מן ההשוואה לגודל הביצה של טומאת אוכלין (יומא פ.), וביצה זו היא ללא קליפתה. ואמנם המ"ב (ריש סי' תפ"ו) כותב לשער בחצי ביצה עם הקליפה,

הכזית

כזה

ובמגן אברהם (תפ"ו) כתב שכיון שמוכח בגמרא שהכזית קטן יותר מחצי ביצה ממש, הרי שמש"כ השו"ע ל' חצי ביצה – "לא דק, ולחומרא לא דק". והשיעור האמיתי קטן יותר. והסכים עמו הנ"ב (או"ח סי' ל"ח).

וכע"ז בביאור הגר"א (על שו"ע שם), שכוונת השו"ע ב"חצי ביצה" (בלי הקליפה) היא זהה לשיעור "שליש ביצה" (עם הקליפה), עכ"ד. וכיון שהביצה עם הקליפה 50 סמ"ק (וכנ"ל), הרי ששליש הוא 17 סמ"ק, וזהו גם שיעור ה"חצי ביצה" של השו"ע¹².

הרי עלה בידינו שיעור 17-20 סמ"ק, לכל השיטות.

ומקורו בשו"ת בנין ציון, אך זו שיטת יחיד, והחזו"א (או"ח סי' ל"ט סי"ז) כתב על הסברא לשער בחצי ביצה עם הקליפה: "ליכא מאן דסבר הכי".

¹¹ כמה יש לנכות עבור הקליפה?

הנודע ביהודה כותב לנכות רבע (25%), ומקורו מדברי המהרי"ל (והעתיקוהו השל"ה, והמג"א). ואילו בביאור הגר"א נקט שיש לנכות שליש (33%), ושיעור כחצי ביצה ללא קליפתה שווה לשליש ביצה עם קליפתה. והנה בספר "מדות ושיעורי תורה" עמ' רל"ט הביא את כל זה והעיר שבביצים שלנו לא מצינו קליפה כה עבה, ויש לנכות רק בערך עשירית (10%).

אך נראה שההלכה נקבעת עפ"י הפוסקים, שכולם הביאו לנכות שיעור של רבע מהביצה (25%) או יותר, ללא חולק – המהרי"ל, השל"ה, המג"א, החוות יאיר ב"חוט השני", הנ"ב, התשובה מאהבה, הגר"א, החת"ס – מובאים במידות ושיעורי תורה שם. והגר"א אף הביא זאת להדיא כהסבר דעת השו"ע, ופשוט שכך יש ללמוד בדעת השו"ע כדברי הפוסקים.

אמנם כאן יש סיבה מוכרחת יותר לנקוט כפוסקים הנ"ל, אף שנראה לעינינו לא כך (ולא רק משום שבטלה דעתנו לדעתם). עצם הדיון כאן אינו על גודל ה"ביצה", אלא על גודל ה"זית". א"כ, כשהפוסקים שאמרו לשער ב"חצי ביצה", הרי שעלינו לברר מה היתה חצי הביצה עליה הם כווננו, כדי לדעת מהו הגודל המדובר. ואין שום נפק"מ מהו גודל חצי ביצה שלנו. שהם דיברו על "כחיביצה", עלינו לברר מהי החצי ביצה שאלה הם התכוונו, והרי היא ביצה שמנכים ממנה 25% - על כזה גודל היה כוונתם ז"ל. [ואמנם, אם היה הנידון שיעור ה"ביצה", היה מקום לשער אותה כפי גודלה היום, וכדברי המידות ושיעורי תורה. אך כאן אין אנו דנים כלל על שיעור ה"ביצה", באים אנו לשער שיעור "כזית", אלא שלמרות הזיתים הקטנים של היום – אזלינן כאן בשיטת הסוברים לשער בזית של זמנם שהוא כחצי ביצה, וחצי ביצה הוא רק שיעור שנועד להגדיר את גודל הזית שהיה פעם. א"כ יש לשער גם את קליפת הביצה עפ"י מה שהיה בזמנם. וזה ברור]. ואף מי שירצה לטעון שיש לנכות רק עשירית (10%), לא הוסיף בכך הרבה, ועולה לדבריו לחצי ביצה 22.5 סמ"ק, והיא תוספת קטנה.

¹² ובאמת נראה לברר, דהשו"ע מעולם לא חלק על הא דהכזית נקבע לפי פרי הזית המצוי, כהמבואר לעיל (בטעם א'). ומה שהביא שיעורא דכחצי ביצה י"ל: הנה מצינו שהחזו"א נקט באופן ברור שקביעת השיעור הוא עפ"י פרי הזית המצוי, ואעפ"כ בהוראה מעשית נקט כשליש ביצה [עם הקליפה] משום שיתכן ויש זיתים גדולים יותר ממה שהגיעו לידו, ולהם הוא חשש. וי"ל דאף דעת השו"ע כך, דכיון שי"א שהכזית כחצי ביצה [בלי הקליפה], חשש שמא יש כאלה זיתים (ובאמת ודאי שיש זיתים גדולים יותר, וחשש מרן שמא הם ה'בינונים') ולכן העתיק שיעור זה בשם י"א. – והנה הגר"א בביאורו כתב ששיעור שלישי ביצה עם הקליפה הוא בדיוק כשיעור חצי ביצה בלי הקליפה, נמצא לפי"ז שדברי השו"ע (דהכזית י"א שהוא כחצי ביצה) הם בדיוק כדברי החזו"א (הסובר שפרי הזית המצוי – הוא קובע את השיעור).

"כזית"

לשנות את ה'מושכל הראשון'

(והרי ידוע שהגודל של הזית השתנה!) [האמנם?]

אחת ההתמודדויות העיקריות של חיבור זה היא, היחס לשאלה הנשאלת בטבעיות מפי שומעים רבים. כאשר נודע להם על אפשרות של שיעור קטן לכזית, ועוד – שגודלו של הזית המצוי יכול להיות משמעותי לשיעור הלכתי זה, צפה ועולה מאליה השאלה: "והרי ידוע שהגודל של הזית השתנה?".

וכאילו באים לומר: הרי זה כבר ידוע וברור (כמושכל ראשון!) שהזיתים של פעם גדולים היו. ובנוסף לזה גם פשוט וברור שהשיעורים ההלכתיים תלויים הם ועומדים בזיתים של פעם ולא של היום. ולכן תמהים קצת על ה"חידוש המופלג" המוצג זה עתה בפניהם, ותוהים מהו הקשר בין הזית הקטן שנמצא במטבח – לבין השיעור הגדול שמקובל (כ"דבר פשוט") שהוא הוא השיעור ההלכתי של הכזית.

"וכי יתכן ששיעור הכזית הוא כגודלו של זית?".

ולכך מן הראוי לציין כבר במקום זה, שעצם המושכל הראשון שהוצג לעיל – ראוי הוא לבדיקה. ואדרבה, מן הראוי היה שהוא יהיה הצד המחודש, כי הפשטות היא בדיוק ההיפך! הן משום שלפי רוב הראשונים אין שום סיבה ידועה להניח שאירע שינוי כלשהו בגודל הזית, והרי בפשטות הוא קבוע ללא שינוי כמו בימי קדם ממש. וכמו שאז היה השיעור כמו הזית המצוי¹³ – כן גם עתה. והן משום שלפי עיקר ההלכה – אין משמעות הלכתית לזית שהיה בימי קדם, ואדרבה – הזית של היום, זה המצוי בכל מטבח – הוא הקובע את השיעור ההלכתי. בעז"ה בפנים החיבור (בפרק ה') נאריך יותר בהסבר נימוקים אלו (והם מדברי החזו"א והקהילות יעקב ז"ע). ולא באו הדברים בשלב זה אלא לומר שבמקום לחשוב על דברים אלו כמחודשים, ושהשיעור הקטן הוא הנראה כבלתי מסתבר (וממילא – עליו הראיה) – אדרבה ולהיפך, יש לראות שיטה זו כהפשוטה והברורה, והשיעור הגדול יותר הוא המחודש. וכדברי הגאון בעל ה"אבני נזר" ז"ע (המובאים בפרק ב'), שכאשר נשאל מהו שיעור הכזית, תמה על השואל ואמר: "וכי לא ראית זית מימך?".

השינוי במושכל הראשון – הוא המטרה של פרק קצר זה.

¹³ וכמפורש בדברי חז"ל, בתוספתא ובגמרא, וזה מוסכם לכו"ע ללא חולק (מבואר להלן ריש פרק ד').

הרביעית

ביאור ובירור השיעור

(תמצית מהמתבאר בספר)

❖ שתי שיטות נפוצות יש בשיעור הרביעית. "השיעור הגדול" (הנודע כ"שיעור חזון איש") ו"השיעור הקטן" (הנודע כ"שיעור רבי חיים נאה"). נבאר את מקורותיהם של שני אלה בקצרה.

❖ נביא את שיטות הפוסקים בנידון.

❖ נביא שלאור ממצאי מטבעות ועוד ממצאים טבעיים, מתברר שהשיעור המדויק (אליבא ד"השיעור הקטן") הוא קטן יותר ממה שסבר רבי חיים נאה.

השיעור הקטן (שיעור הגר"ח נאה)

הרמב"ם כותב (פהמ"ש עדיות פ"א מ"ב) שמשקל רביעית מים הוא כמשקל 27 דרהם (הדרהם הוא מטבע שהיה בשימוש במשך מאות שנים באימפריה הערבית). מצינו בין הפוסקים הספרדים מדור דור עד זמננו שצינו את השיעורים השונים לפי הדרהם, והואיל ולא העירו על שום שינוי שחל במידת הדרהם הסיק הגר"ח נאה (שיעורי תורה סי' א' ס"ג) שיש להניח שלא חל שום שינוי במשקל הדרהם מזמן הרמב"ם ועד זמננו. הדרהם בזמן הגר"ח נאה היה משקלו 3.2 גרם, ולפי"ז שיעור רביעית הוא בקירוב 86 סמ"ק - בגימטריא "כוס". ונפח הביצה - 57.6 סמ"ק.

השיעור הגדול (שיעור החזו"א)

הנודע ביהודה (צל"ח פסחים קטז ע"א) כותב, שבבואו למדוד את השיעורים, מצא בהם סתירה עצומה. כאשר מדד רביעית על פי מידת האצבעות המבוארת בגמ' התקבלה מידה המחזקת כשלש ביצים מצויות, בעוד שרביעית היא רק מידת ביצה ומחצה! לפיכך, נקט הנר"ב שנפח הביצים בזמן חז"ל היה פי 2 מאשר נפח הביצים של ימינו (לעומת שיטת הגר"ח נאה שסבר שהביצים של חז"ל שוות בגודלן לביצים של

ימינו). ולפי"ז שיעור הרביעית, שהוא ביצה ומחצה, יהא נמדד בנפח שלש ביצים של זמננו. וזה דלא כהשולחן ערוך, הסובר לשער רביעית לפי ביצים של זמננו, ע"כ תוכן דברי הנ"ב.

החזו"א סובר כשיטת הנ"ב, והעלה במדידותיו שרוחב האצבע (=האגודל המצוי) הוא כ-2.4 ס"מ, ולפי"ז רביעית הוא כ-150 סמ"ק¹⁴ - בגימטריא "כוס הגון" (והביצה של חז"ל כ-100 סמ"ק, כפליים מהביצים הבינוניות המצויות כיום).

ולגבי הראיה מהדרה של הרמב"ם – כתב בעל הקה"י בספרו "שיעורין של תורה" (סי' ג' סק"ח) כי יש לדחות ראיה זו שאולי נשתנה במשך הזמן, ויתכן שבזמן הרמב"ם היה הדרה כבד יותר.

דברי הפוסקים, והמנהג בתפוצות ישראל

לאחר הוראתו של רבינו הצ"ח, הורה כדבריו החת"ס (שו"ת א"ח קכ"ז). לפי המבואר בספר 'מעשה רב' (סימן ע"ד וק"ה) נהג אף הגר"א להחמיר כן, ובעקבותיו אף הגר"ח מוולאזין. בכמה מקהילות וגלילות ישראל נתקבל המנהג להחמיר כדבריהם. מאידך, המשיך הרוב המכריע של עם ישראל לנהוג בשיעור הקטן ולא חשש לדעת המגדילים את השיעור.

וכך מצינו כ"השיעור הקטן":

- ❖ מנהג ירושלים
- ❖ מנהג הספרדים
- ❖ "מנהג העולם" (לשון המ"ב)
- ❖ סתימת הפוסקים

וכן אמר מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'). וכן כתב מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ("קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל¹⁵". ויבל"ח מרן הגר"ש וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שהש"ע והרמ"א וסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח.

¹⁴ שיעור זה עפ"י לוח שעורי המצוות שבסוף ספר "שעורין של תורה" לבעל הקה"י.

¹⁵ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעומת הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית' – 75 סמ"ק עמ' רו.

השיעור המדויק (הקטן יותר משל הגר"ח נאה)

השיעור הקטן – נתבאר לעיל שדקדק בו הגר"ח נאה זצ"ל, ועלה בידו ששיעורו בדקדוק: 86.4 סמ"ק. כאמור לעיל, התבסס הגר"ח על שיעור 27 דרהם שכתב הרמב"ם, והרי הדרהם בזמננו 3.2 גרם). לגבי השאלה הגדולה המתעוררת – מנין שלא אירע שינוי במשקל הדרהם במהלך הדורות – הסתמך הגר"ח בעיקר על מסורת חכמי הספרדים, המציינים שיעוריהם ביחס לדרהם דור אחר דור ולא עוררו על שינוי.

והנה, כדי לברר באופן מדויק את שאלת משקלו של הדרהם בזמן הרמב"ם, יש צורך בחקירה רבה ומסועפת. הגר"ח נאה לא הרבה בחקירה זו, כיון שסבר שהראיות שבידו מספיקות להוכיח שלא היה שינוי במשך הדורות, ולא מצא לנחוץ לחקור עוד. כך נתקבל הדבר אצל רבים מבלי לפקפק בשיעורו, כי בפשיטות לא ראו סיבה לפקפק.

אבל! מחברים בדורנו, שהרחיבו והעמיקו בבירור הנושא, מצאו את המטבעות שעל פיהן מציין הרמב"ם, והעלו שאכן היה שינוי, והדרהם של הרמב"ם היה קטן יותר (!!)

ממה ששיער הגר"ח נאה, ועל פי מדידתם עולה שיעור הרביעית ל-75 סמ"ק¹⁶ – בגימטריא כוס 'היין'.

גם בספר מידות ושיעורי תורה מגיע למסקנה זו, וכותב שם (עמ' צ"א): "הצעתי את הדברים לפני הגרש"ז אויערבך שליט"א ואמר לי ששמע מכבר שהרא"ח נאה הפריז במידותיו אבל הוא עצמו אינו יכול להחליט על כך כי אינו מתמצא במשקל הדרהמים העתיקים, אבל המריצני לפרסם מסקנותי ואמר שמצוה לפרסם זאת".

וכן מובא בשמו של מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ', וז"ל:

"בעיקר ענין השיעורים אמר רבינו שעיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו¹⁷, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא (והוסיף עוד שידוע לו שכמה מהמתעסקים בענין זה חישבו ומצאו שלדעת הרמב"ם קטן השיעור עוד יותר) עכ"ל שם.

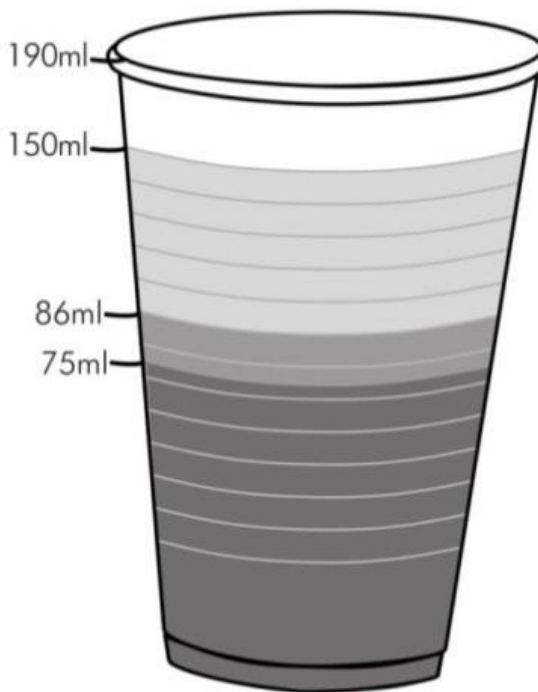
עוד מובא משמו של מרן הגרש"ז על ידי הגרי"מ וידר שליט"א (בעמח"ס "לב ים" על שיעורי התורה) שכשהוציא לאור את ספרו (שכולו בא להוכיח ולברר על פי הש"ס והפוסקים את אמיתות השיעור הקטן שהאמה השוחקת יוצאת על פיו 46 ס"מ) והיה

¹⁶ יצוין, שזהו אליבא דהשיעור הקטן, שהשיעור נשאר תמיד קבוע ויציב (או שתלוי בביצים). מאידך, החזו"א מצדד שהרביעית נקבעת לפי מדת האגודל של כל דור, ולפי"ז יהא כיום שיעור הרביעית גדול מהאמור, אף אם היה קטן בימי קדם.

¹⁷ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית' – 75 סמ"ק עמ' רו.

זה בשנת תשנ"ג, נכנס לבית הגרש"ז צוק"ל ודיבר עמו בענין זה, ובתוך דבריו אמר לו בזה"ל: "איך וייס פון דעם קליינעם שיעור וכו' אונד דאס איז דער אמתדיגר שיעור, ר' חיים נאה האט זיך טועה געווען", עכ"ל. [תרגום: אני יודע אודות השיעור הקטן (הקטן משיעורו של הגר"ח נאה), וזהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה].

עוד נוסף, כי הדברים היו למראה עיני הראשל"צ מרן הגר"ע יוסף זצ"ל, ובעקבותיהם שינה את הוראתו, ונקט שיעור הקטן מ-86 סמ"ק. ואף הביא את הדבר בשמי בספריו. גם ראב"ד ירושלים הגר"מ שטרנבוך שליט"א מביא את הדברים בשמי בספרו "תשובות והנהגות" (חלק ה' סי' קכ"ט, וכן בחלק ו' סי' קמ"ב).

המחשה לשיטות שנזכרו בשיעור הרביעית

150 סמ"ק – שיעור חזו"א

86 סמ"ק – שיעור הגר"ח נאה

75 סמ"ק – השיעור ה'חדש' המבואר בספר זה

שיעור חלה

ביאור ובירור השיעור (תמצית מהמתבאר בספר)

שיעור העיסה ממנה צריך להפריש 'חלה' הוא עשירית האיפה – שהוא, כל' השו"ע, "מדה שמחזיק מ"ג ביצים וחומש ביצה, ממלאים אותו קמח, ואותו קמח הוא שיעור חלה".

בפרסומים רבים של 'שיעור חלה' מופיע השיעור על פי משקל. אך השיעור האמיתי שבו יש לשער הוא שיעור הנפח בלבד (זהו אליבא דכל השיטות). ולכן אופן המדידה הרצוי (בכל הקמחים) הוא ליקח כלי שנפחו מ"ג ביצים וחומש. המחלוקת בגודלה של הביצה (שנתבארה לעיל בענין שיעור הרביעית) שייכת גם כאן: לפי שיעור הגר"ח נאה עולה השיעור 2488 סמ"ק (שזהו כמעט 2.5 ליטר), ולשיעור החזו"א 4320 סמ"ק (שזהו 4.32 ליטר).

לפי השיעור המדויק יותר שהובא לעיל, שיעורו 2160 סמ"ק. [לפי זה, הדרך המדויקת לשער היא ע"י מילוי כמעט 11 כוסות של 200 סמ"ק]. אופן מדידה זה הוא המדויק והאמיתי, והוא שווה לכל סוגי הקמחים.

משקל הקמח

כדי להקל על המדידה, נמסר שיעור במשקל. אך שיעור זה אינו מדויק, מאחר וקיימים סוגי קמחים רבים, ואין משקלו הסגולי של האחד דומה לשל חברו. בודאי שלא ניתן לקבוע מסמרות בקביעת משקל אחיד. אלא, בכל סוג של קמח צריך לשקול את השיעור של מ"ג ביצים וחומש, ורק משם ואילך ניתן לסמוך על שיעור המשקל.

במדידות שנעשו במכון לחקר החקלאות עפ"י התורה, עלה משקל הקמח עבור מ"ג ביצים וחומש:

❖ חיסה: 1200 גרם.	❖ כוסמין: 1175 גרם.
❖ בחיסה מליאה: כ- 1150 גרם.	❖ שיבולת שועל: 890 גרם.
❖ שעורה: 1050 גרם.	❖ שיפון: 1040 גרם.

שיעור ה'חלה'

אין שיעור לגודל החלה עצמה שמפרישים, ובכל שהוא מספיק. יש שנהגו להפריש כזית. הואיל ואין כאן אלא מנהג בעלמא, בודאי מספיק עבור זה להפריש כגודלו של זית המצוי בזמננו (כ- 5 סמ"ק).

מידות אורך

האמה, הטפח, האצבע

מבואר בגמרא שהאמה – 6 טפחים, והטפח – 4 אצבעות. למחלוקת שהובאה לעיל בענין שיעור הרביעית, יש השלכות אף לענין מידות האורך. לפי החזו"א, האצבע 2.4 ס"מ בקירוב¹⁸, הטפח 9.6 ס"מ, והאמה כ-58 ס"מ. לפי הגר"ח נאה, האצבע 2 ס"מ, הטפח 8 ס"מ, והאמה 48 ס"מ. והנה מקורו של הגר"ח הוא מכך ששיעור הרביעית הוא (לשיטתו) 86 סמ"ק, כפי שעלה בידו ממשקל הדרהם. והואיל והרמב"ם הגיע לשיעור זה ע"י מדידת האצבע (- האגודל), מתברר שהאצבע בה מדד הרמב"ם היתה 2 ס"מ (כי רק כך יתקבל שיעור הרביעית 86 סמ"ק, וכפי שיבואר הקשר ביניהם להלן). אמנם לפי שיעור הרביעית המדויק יותר המובא לעיל - 75 סמ"ק, ממילא גם מדת האצבע קטנה יותר. נמצא שלשיעור הקטן יותר, האצבע 1.9 ס"מ, הטפח 7.6 ס"מ, והאמה 45.6 ס"מ (בערך 'אמה' בגימטריא).

¹⁸ אליבא דשיעורו של החזו"א אי אפשר להגיע למידה מדויקת בצורה החלטית, משום ששיעורו עלה בידו על ידי מדידת אגודלים במציאות, וקשה לאמוד "בינוני" באופן מדויק. (ובפאר הדור ח"ב עמ' קל"ט, אמר מרן החזו"א לשער בביצים גדולות "לפי שאין אנו בקיאים בבינונים").

מאי נפק"מ

רשימה (לדוגמא) של נפקא-מינות מצויות התלויות בשיעורים

אם שיעור הכזית קטן...

יש להזהר מלאכול כשיעור אפילו של גודל זית של זמנינו מבלי לברך ברכה אחרונה. (וכמובן, שלא לאכול שיעורים גדולים יותר, שחייבים בברכה אחרונה לכו"ע, ומצוי שאין מברכין אחריהם מחמת חוסר ידיעה¹⁹).
יש להזהר מלטעום משקין בגודל כזית הנ"ל בלי ברכה אחרונה, כיון שי"א ששיעור משקין לברכה אחרונה הוא כזית. (נכלל בזה – טעימת חתן יין תחת חופתו).
יש השלכה מעשית לקביעת הברכה המתאימה – כאשר יש מעט קמח בתבשיל, אם יש בו כזית קמח בכדי אכילת פרס, ברכתו "על המחיה".
יש להזהר מלהצריך אכילת מצה בליל פסח כשיעור גדול שאינו דרך אכילה, או הגורם להפחית משמחת קיום המצוה. ולענין חולים, זקנים, וכדו' הבאים לידי צער וסכנה עי"ז, או לביטול שמחת היו"ט, פשיטא שעליהם להמנע מלהחמיר בזה, שלא יצא שכרם בהפסדם.

אם שיעור הרביעית קטן...

מספיק בשיעור קטן לכוס של ברכה – קידוש, הבדלה, ד' כוסות בליל פסח, כוס ברהמ"ז.
וכן לכמות המים הנצרכת לנטילת ידים.
ומברכים ברכה אחרונה על שיעור זה.
ומפרישין חלה גם על עיסה כשיעור קטן.

אם שיעור האצבע-טפח-אמה קטן...

העושה דופן סוכה ע"י לבוד, אינו יכול לנקוט בשיעור 'לבוד' גדול מדי (נ.ב. זהו מכשול מצוי מאד, ונפק"מ לדאורייתא).
כל דיני סוכה – שטח ז' על ז' טפחים, גובה הדופן י' טפחים, גובה סכך יותר מ' טפחים ופחות מכ' אמה, שיעור סכך פסול ג' [או ד'] טפחים, דופן עקומה ד' אמות וכו' משתנים מאד.

¹⁹ הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א ציין: "ומעשה ראיתי מאחד מחברי בישיבה דאתא ואיייתי בידיה חתיכה גדולה של מיני מזונות, שהיה מסופק ונבוכך אם יש בה שיעור כזית. השיבו זקן א' בתמיהה, הלא יש בה כשמונה זיתים".
—דומני שמעשים שכאלה מצויים כמעט בתדירות יומיומית!

מאי נפק"מ

לד

נפק"מ איזה גודל חדר חייב במזוזה, ופעמים שנפק"מ עי"ז באיזה צד של הפתח קובע את המזוזה, וריחוק טפח מהפתח לכמה דינים.
 צריך להזהר שהנקב של הציצית לא יהיה מרוחק משפת הבגד כדי ג' אצבעות של השיעור הקטן.
 נפק"מ בשיעור גובה כ' אמות, לענין הדלקת נר חנוכה.
 דיני עירובין מרובים מאד תלויים בזה.
 וכן דין תחומין.
 ופעמים שאף לענין פורים נפק"מ בקביעת גדרי שכונות הסמוכות לירושלים.

הוספות חכם אחד

- הראיתי את הנ"ל לחכם אחד, ומיד הוא הוסיף עוד נפק"מ:
- שיעור מחצית השקל
  - שיעור ארבעת המינים.
  - שיעור ג' סעודות שבת ואכילת קבע לפני ערבית ומוסף וכיו"ב
  - שיעור מלוא לוגמיו ביוה"כ שהוא רוב רביעית
  - מחיצה והרחקות לענין כלאים
  - שיעור הדרך לאמירת תפילת הדרך
  - אהל המת - טפח המביא טומאה
  - שיעור דרך מיל לתפילה במנין ולנט"י
  - אהל טפח בשבת, פרוס טפח
  - שיעור מקוה
  - שיעור מעקה
  - שיעור קריעה (טפח)
  - שיעור טפח להגבהת כוס של ברכה
  - שיעור אמה על אמה זכר לחורבן
  - ישיבה על כסא פחות מג"ט בט"ב ובשבעה²⁰

ותן לחכם ויחכם עוד

²⁰ למנהג הנפוץ שנוהרים מג"ט, אם כי אינו נזכר שיעור זה בהלכה.

מכתבים והסכמות ודעת גדולי הוראה

בענין שיעור הכיזת
לשערו בלא יותר מ-20 ס"מ ק

ובענין שיעור הרביעית, החלה ומידות אורד

א) לברר שמעגל ישראל כמו השיעור הקטן – וכשיטת השו"ע
הרמ"א ורוב הפוסקים

ב) לברר את דקדוקו של השיעור הקטן (שהוא קטן מעט
שיעור הגר"ח נאה):

הביצה כ-50 ס"מ ק

ומעילא

הטפח כ-7.6 ס"מ

האמה כ-45.6 ס"מ

והרביעית כ-75 ס"מ ק

דעת מרן החזו"א ומרן הקה"י זצוק"ל
 (ע"י מרנן הגר"ח קניבסקי שליט"א והגר"ש אויערבאך שליט"א,
 הגר"ר משה מרדכי קארפ שליט"א, הגר"ר אהרן דוד דונר שליט"א, הגר"ר יהודה
 אריה דינר שליט"א, הגר"ר חיים זייבלד שליט"א)
 מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל
 (והגר"מ וידר שליט"א (בעמח"ס לב ים) בשמו)
 דעת מרן הגאון רבי יוסף שלו' אלישיב זצוק"ל
 (ע"י הגר"י דרזי שליט"א)

מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצוק"ל
 (ובניו הגאונים הראשול"צ הגר"ר יצחק יוסף שליט"א, והגר"ר דוד יוסף שליט"א)

~~~~~

דעת מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א

~~~~~

מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א

~~~~~

מכתבים והסכמות (לפי סדר א"ב)

הגאון רבי אשר ווייס שליט"א
 הגאון רבי דוד פיינשטיין שליט"א
 הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א
 הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א
 הגאון רבי יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א
 הגאון רבי ישראל גנס שליט"א
 הגאון רבי מנחם מנדל שפרן שליט"א
 הגאון רבי מרדכי גולדשטיין שליט"א
 הגאון רבי נתן הכהן קופשיץ שליט"א
 הגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א
 הגאון רבי שמחה רבינוביץ שליט"א
 הגאון רבי חיים בניש שליט"א (מחב"ס מדות ושיעורי תורה)

מרן ה"חזון איש" זצוק"ל

ע"י מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א

ב"ה וואו אבן ה' אומאן' זצ"ל
 געזאלט די ערשטע אלטער זיידע
 קינדע אומפונג

מכתב שזכיתי לקבל ממרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א
 (חודש אדר תשס"ו)

~~~~~

"אמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שהיה כמה שנים
 בסדר אצל מרן החזון איש זצוק"ל, וזוכר שמרן חילק מצה
 בזיתים קטנים".

ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ח

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

"באחד הסדרים החזיק מו"ר [הקהילות יעקב] בידו מצת יד גדולה ושאלוהו המסובים כמה כזיתים יש בה ואמר להם שבעה כזיתים בערך".

ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ז

"יש בידי קיפול בדף מחברתי שקיפל מרן [הקהילות יעקב] זצ"ל שיעור הכזית שחילק להם החזון איש בליל פסח, והוא כשליש דף מחברת, וכהגדרתו כגודל כף היד, ולשאלתי שהרי צריך ב' כזיתים בכזית דאכילת מצה השיב מרן זצ"ל בלחש: מסתמא היה בזה ב' כזיתים".

הרב משה מרדכי קארפ שליט"א

(הלכות חג בחג – פסח, עמ' שט):

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

ע"י ראש הישיבה הגאון רבי שמואל אויערבאך שליט"א

אמר לי ראש הישיבה הגאון רבי שמואל אויערבאך שליט"א, שמרן בעל הקה"י הורה לו דכזית מצה הוא בגודל כזה (וצייר לי באויר את צורתו של ריבוע קטן).

בחודש אדר תש"ע בקשתי מראש הישיבה להגדיר לי בצורה ברורה יותר מהו הגודל, והראיתי לו גדלים שונים של נייר.

מבין הניירות שבידי, הוא לקח את הקטן שבהם (וגודלו 17 ס"מ אורך ו-5 ס"מ רוחב), ואמר שהיה קצת קטן יותר מזה (ראה איור).

והוסיף והדגיש, שאני יכול לפרסם את זה בשמו.

נייר בגודל כזה
(5 x 17 ס"מ)
היה לעיני
הגר"ש אויערבאך שליט"א

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

ע"י הג"ר אהרן דוד דונר שליט"א

סיפר לי הרב אהרן דוד דונר שליט"א, ראב"ד לונדון, אודות הוראת הסטייפלער זי"ע אליו בענין שיעור המצה.

היה זה בבחרותו כשהחליט לשאול את מרן אודות השיעור. הוא הכניס עמו מצת מכונה שלימה, וכן חצי מצה, וכן שליש מצה. ובדרך הלצה, הוא גם הכניס עוד חתיכת מצה קטנה ביותר.

הסטייפלער הרים את החתיכה הרביעית (זו שהוכנסה בדרך הלצה), ואמר (ביידיש):

"אזא שטיקל בערך האט דער חזון איש מיר געגעבן צו עסן, און ער האט מיר געזאגט: אויב דו ווילסט, קענסט עסן א ביסל מער." [תרגום חפשי: חתיכה בערך בגודל כזה נתן לי החזון איש לאכול, ואמר לי: אם אתה רוצה, אתה יכול לאכול מעט יותר].

הרב דונר שמר את חתיכת המצה הזו, והרי היא מובאת כאן בצילום (בסמוך לסרגל, כדי לדעת את גודלה). מידת האורך של המצה שבצילום היא: כמעט 10 ס"מ (זהו בערך כאורך כף יד ממוצעת של אדם מבוגר).

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

עא

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

ע"י הג"ר יהודה אריה דינר שליט"א

בס"ד

ט"ז אייר, ל"א לעומר, תשע"ג, בני ברק עה"ת

לכבוד ידידי היקר מזכה לרבים הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א היושב בעיה"ק ירושלים יצ"ו.

הנני בזה להודות לך על הקונטרס הנפלא מאוד, בעניני שיעור הכזית וכו', שמבואר בטוב טעם וברירות כמה צריך לאכול כדי לחייב בברכה, בין לפי שיטת המשנה ברורה ובין לשיטת החזון איש זצ"ל, ואני זכיתי פעמיים ליכנס לבעל "קהילות יעקב" זצ"ל עם מצה בידי, ושיראה בדויק כמה צריך לאכול לשיעור כזית מצה דאורייתא, והראה לי פרוסה בערך כשיעור פס היד שהיא בערך שליש מצת מכונה, והוסיף שהרי לכתחילה אוכלים חמש כזיתים של מצה [מוציא, מצה, כורך, ואפיקומן] ועם הסעודה, אי צריך יותר הרי יש כאן אכילה גסא !

ויה"ר שתמשך להרביץ תורה לרבים מתוך בריות גופא ונהורא מעליא. ממני החותם למען כבוד התורה וקיום מצותיה,

בכבוד רב

יהודה ארי' הלוי דינר

Rabbi Yehudah Aryeh Halevi Dinner
Ran, "Eiver Shor" Zener Agudas Israel
37 Ha'admon Square Street, Ramat Hashikma, Tel Aviv
58-10-4100001

הרב יהודה אריה הלוי דינר
רב מרכזי צאנז ויזבני שו"ת
רח' אייזיקרס סטרי 37, בני ברק 58127
טל 58-10-410001

הפס

של אייר, ל"א לעומר, תשע"ג, בני ברק עה"ת

לכבוד ידידי היקר מזכה לרבים הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א היושב בעיה"ק ירושלים יצ"ו.

הנני בזה להודות לך על הקונטרס הנפלא מאוד, בעניני שיעור הכזית וכו', שמבואר בטוב טעם וברירות כמה צריך לאכול כדי לחייב בברכה, בין לפי שיטת המשנה ברורה ובין לשיטת החזון איש זצ"ל, ואני זכיתי פעמיים ליכנס לבעל "קהילות יעקב" זצ"ל עם מצה בידי, ושיראה בדויק כמה צריך לאכול לשיעור כזית מצה דאורייתא, והראה לי פרוסה בערך כשיעור פס היד שהיא בערך שליש מצת מכונה, והוסיף שהרי לכתחילה אוכלים חמש כזיתים של מצה [מוציא, מצה, כורך, ואפיקומן] ועם הסעודה, אי צריך יותר הרי יש כאן אכילה גסא !

ויה"ר שתמשך להרביץ תורה לרבים מתוך בריות גופא ונהורא מעליא. ממני החותם למען כבוד התורה וקיום מצותיה,

יהודה ארי' הלוי דינר

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

מב

בס"ד שלהי אייר תשע"ג
לכבוד הגאון רבי יהודה אריה דינר שליט"א

אחדשה"ט,

ראשית אני מודה לרב על המכתב ששלח לי, ורצייתי להוסיף לשאול כדי לברר האי
שמעתא:

א [שיעור הכזית נוגע לכל יהודי לא רק לענין מצה, אלא גם במשך השנה, לענין ברכה
אחרונה, האם יש לכב' הרב משנה סדורה או קבלה ידועה בזה?

ב [בלוח שיעורי המצוות שבסוף ספרו "שיעורין של תורה" כתב שיעור גדול יותר לאכילת
מצה, ומכמה מקורות [ובניהם-מאת כב' הרב] שמעתי שבע"פ היה מרן הקה"י מיקל יותר,
ואיך מיישבים את זה עם מה שהודפס בספרו הנ"ל?

ג [ולאידך גיסא, התבוננתי בתמונה של המצה שנשתמרה אצל אחיו שליט"א בלונדון [והוא
אמר שזו המצה עליה הראה מרן הקה"י שהיא שיעור כזית] והיא קטנה במעט מכף יד
בינונית בלי האצבעות [שזה תואם לגודל של כזית של זמנינו כפשוטו], ולא כפי שכתב לי
כב' הרב, שמרן הראה מצה בגודל כף היד עם האצבעות?

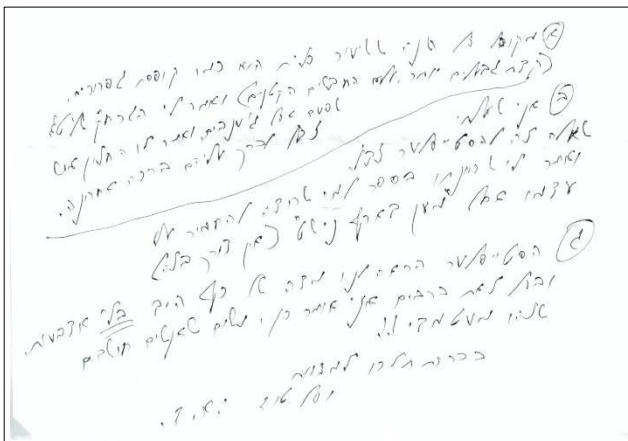
אודה לרב אם יוכל להאיר עיני בזה,
החותם בברכה שיזכה הרב לזכות את הרבים,
ולעבוד את השי"ת בשמחה ובטוב לבב,
הדר יהודה מרגולין

א [מקובל כל השנה ששיעור כזית הוא כמו קופסת גפרורים (קצת גדולים יותר, ולא
החדשים הקטנים) ואמר לי הגרח"ק שליט"א שפעם אכל ג' ענבים ואמר לו החזון איש זצ"ל
לברך עליהם ברכה אחרונה.

ב [אני שאלתי שאלה זה להסתייפלער זצ"ל ואמר לי שכוונתו בספר למי שרוצה להחמיר
על עצמו אבל 'מען דארף נישט' (אין צורך בזה).

ג [הסתייפלער הראה לנו מצה
של כף היד בלי האצבעות
ובכל זאת ברבים אני אומר
כן, משום שאנשים חושבים
שזהו מעט מדי !!
בברכת תזכו למצוות
וכל טוב י.א.ד.

מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א

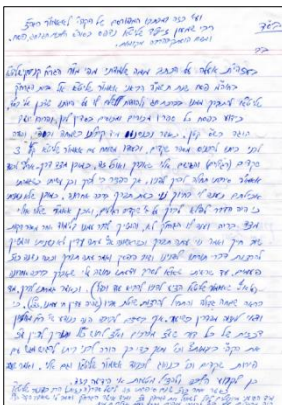
ע"י הרה"ג רבי חיים זייבלד שליט"א

(עורך ספרי "הערות" של מרן הגריש"א זצ"ל)

בעזה"י אעלה על הכתב ממה שלמדתי מפי מו"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א. בחוה"מ פסח שנת תשמ"ה הביאני אאמו"ר שליט"א אל בית הגר"ח קניבסקי שליט"א להתברך ממנו בברכת חג ולהודות ולשלם לו על היותו שדכן שלי בס"ד. כידוע בפסח כל ספריו מכורים ומכוסים בסדין לבן, והריהו יושב הוגה בש"ס קטן. כאשר נכנסנו מיד קיבלנו בשמחה ובספ"י, והורה לבני ביתו להכניס מספר שקדים, ובעודו משוחח עם אאמו"ר שליט"א קילף 3 שקדים (רגילים) והגישם אלי שאברך ואוכל זה, כמובן מצד דרך ארץ לכבוד אאמו"ר סרבתי תחילה לברך לפניו. אך הפציר בי לברך וכך עשיתי כשגמרתי אכילתם נענה לי בחיוך נועת תברך ברכה אחרונה. כמובן שלא נעניתי כי היה הדבר לפלא לברך על ג' שקדים רגילים, ואכן אאמו"ר שאלו אולי מצד בריה ואמר לו הגר"ח קניבסקי לא, והמשיך לדבר עמנו בלימוד אחר מספר דקות שוב חייך ואמר נו עתה תברך וכבראשונה אף עתה עדיין לא נעניתי והמשיך להרצות דברי תורתו לפנינו ושוב הפסיק ואמר אתה תברך וככה נשנה כו"כ פעמים. עד שראיתי שא"א לסרב ודעתו נחושה עלי שאברך ברכה אחרונה (על אף שאאמו"ר שליט"א הציע לפניו להביא עוד וכדו'), וכאשר גמרתי לברך, מיד הראה שמחה גדולה והתחיל להרצות שיטת אביו (שהיה עדיין חי עמנו, זצ"ל), כי ודאי למצוה מהדרין בשיעור אך בעצם לברכה הנה נודע שי"ח מוולוז'ין דכזית של כל דור שעיי"ז מברכים וא"צ לחוש כלל והאריך לציין ע"ז את

הקה"י ביבמות (סי' ל"ה) וכו' ותוך כדי כך הורה לבני ביתו להגיש מגש עם פירות שקדים וכו' כנהוג לכבוד אאמו"ר שליט"א וגם אלי. אמר שעשה כן לקבוע הלכה ולהציל מטעות בידיעה בזה.

כאשר אחר כו"כ שנים סיפרתי זה לבעל ספר (הכזית) הרב באדנער שליט"א מיד הסיעני מירושלים לב"ב לשאול את הגר"ח קניבסקי ע"ז ומיד הגר"ח קניבסקי ואמר לו שאביו הקה"י זצ"ל היה מרגילים ע"ז בג' גרגירי ענבים וקבע זאת אצלם תמיד.

[illegible]

מנהג מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בברכה אחרונה

”בשנותיו המאוחרות נהג לברך ברכה
אחרונה על אכילת 20 - 17 סמ"ק”

(הליכות שלמה – אסופת הלכות ממרן הגרש"ז זצ"ל

שנלקט ע"י נכדיו שליט"א, כרך תשרי עמ' צ')

מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצוק"ל

ע"י הרה"ג רבי יעקב מאיר ווידער שליט"א (בעמח"ס

"לב ים" על שיעורי התורה)

בס"ד

ירושלים ת"ז

י"א סיון תשס"ד

לכבוד הרב הגאון ר' הדר מרגולין שליט"א
 היות והנכם עומדים בעז"ה להוציא לאור ספר בעניני מדות ושיעורים,
 רצוני להעיד בפניכם מה שאמר לי גאון ישראל ופוסק הדור הגאון רבי
 שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל כדי שתפרסמו את הדבר בספרכם.
 כשהוצאתי לאור את ספרי על שיעורי תורה הנקרא "לב ים", וכולו
 בא להוכיח ולברר על פי הש"ס והפוסקים את אמיתות השיעור הקטן
 שהאמה השוחקת יוצאת על פיו 46 ס"מ והיה זה בשנת תשנ"ג,
 נכנסתי לבית הגרש"ז זצוק"ל ודיבר עמי בענין זה, ובתוך דבריו אמר
 לי בזה"ל:

"איך וייס פון דעם קליינעם שיעור וכו' אונד דאס איז דער
 אמתדיגר שיעור, ר' חיים נאה האט זיך טועה גיוען", עכ"ל.
 [תרגום: אני יודע אודות השיעור הקטן (הקטן משיעורו של הגר"ח
 נאה), וזהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה].

בכבוד התורה ובידידות,

יעקב מאיר וידר

מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצוק"ל

בענין שיעור "רביעית"

במס' שבת י"ד ע"א בתוס' ד"ה זימנין ובתו"י שם וכן בתוס' יומא פ' ע"ב ד"ה וחצי מבואר דמה שגזרו בגזירת י"ח דבר דשותה משקה טמאין טמא משום גזרה שמא יכניס אוכלין של תרומה בשעה שעדיין יש רביעית משקין טמאין בתוך פיו, והטעם דמצרכינן דוקא רביעית הוא משום דמדאורייתא אין משקין מטמאין אחרים בפחות מרביעית... ומעתה אף אם נאמר דשיעור של רביעית הוא רק שבעים גרם, מ"מ לפי ראות עינינו הוא כמעט מן הנמנע שיהא אפשר לפתוח את הפה ולהכניס אוכלין וישאר עדיין בתוך פיו משקין בשיעור זה, ועכ"פ תמיהני לפי מה דנקטינן דשיעור של רביעית הוא בערך תשעים גרם או מאה וחמשים גרם... דאם השיעור של רביעית הוא כל כך הרבה איך עשו גזירה מיוחדת על דבר שהוא כמעט בלתי אפשרי ודו"ק.

שו"ת מנחת שלמה חלק א' סימן צ"א (ז)

(וכע"ז כ' בהסכמתו לספר 'מדות ומשקלות של תורה')

"כאן המקום לציין שכשפרסם הגר"ח נאה את ספרו בעניני השיעורים נדהמו אנשי ירושלים מחומרותיו בענין השיעורים, כי מנהג ירושלים היה בשיעורים קטנים יותר מהשיעור הנודע של הגר"ח נאה, וכוס של ברכה בכל מקום היה פחות מ-86 גרם שהורה הגר"ח נאה, כן שמעתי בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

ובאמת ראיתי נדפס בהגש"פ "דברי יואל" בשם האדמו"ר מסאטמר זצ"ל ששיעור רביעית הוא 75 גרם"

מגד גבעות עולם (ח"ב עמ' לד)

מרן הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצוק"ל
ע"י הרה"ג רבי יצחק דרזי שליט"א

**"שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א דלכתחילה
לא יכניס עצמו לספק ברכות גם לא באכילת
כזית של זמנינו שהוא פחות הרבה משליש ביצה"
שבות יצחק פסח (תשע"ב) עמ' רנ"ו**

(לגבי זהירות לכהנים מלעבור מתחת כבל חשמל שעבר מעל בית קברות שהי' בו
טפח רק לפי השיעור הקטן הנ"ל)

**"וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א לחשוש
בדאורייתא בגלל צד הספק באופן מדידת
האגודל, וגם שיש טוענים שהשיעור לפי הרמב"ם
הוא קטן יותר משיעור הגר"ח נאה"**

שם עמ' רצ"ה

מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצוק"ל

הרב עובדיה יוסף

הראשון לציון ונשיא מועצת חכמי התורה

ב"ה ירושלים, ט"ז אדר תש"ע

לכבוד

ידידנו הדגול הרב הגאון המצויין, סיני ועוקר הרים, משנתו זך ונקי, שוקד על דלתות תורה לילה כיום יאיר בחשכה כאורה, כמהר"ר הדר מרגולין שליט"א

שלום וישע רב,

הנה ראיתי כמה גליונות מספרו הנפלא "הידורי המידות" על שיעורי כזית ורביעית, ובו חקר ובירר ענין בירורי המידות ושיעורי תורה ביסודיות ובעיון רב ובבקיאות נפלאה על פי סוגיות הש"ס ודברי רבותינו הפוסקים הראשונים והאחרונים, דבר דבור על אופניו תפוחי זהב במשכיות כסף, איישר חיליה לאורייתא.

והנה זה מכבר עיינתי היטב במאמרו בענין שיעור הדרהם הנזכר כמה פעמים בדברי הרמב"ם והשלחן ערוך ורבים מהפוסקים, וחקר ודרש ביסודיות בזה, והעלה ששיעור הדרהם בודאי אינו יותר משלשה גרס, וסמכתי על דבריו להלכה ולמעשה בספרי מאור ישראל (פסחים מח.) ובספרי הליכות עולם חלק א' (עמוד רצא), ויש לשער כזית וכביצה כפי מה שכתב במאמרו שם, הנדפס גם בספרו הנוכחי בתוספת מרובה, ודבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת.

והנני מברכו שחפ"ן ה' בידו יצלח להמשיך בעבודת הקודש, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בחיבוריו הנפלאים, מתוך נחת ושלוח ואורך ימים ושנות חיים, וכל אשר יעשה יצליח.

בכבוד רב

ובידידות נאמנה

י"ג אדר תש"ע

עובדיה יוסף

הג"ר יצחק יוסף שליט"א

(ההסכמה מתפרסת על פני י"ג עמודים ומובא כאן תחילתה וסופה,
ההסכמה בשלימותה מובאת בסוף הספר)

Yitzchak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, ה' אלול תשע"ד
278/1482-4

הסכמה

הורבאו לפני גליונות מהספר החשוב "דופן סוכה כהלכה", וכן ספר "שיעורי
המצוות לליל הסדר", מעשה ידי להתפאר, של הרב הגדול, מעוז ומגדול,
משנתו זך ונקי, המאיר לארץ ולדרים, תהלתו בקהל חסידים, חובר חיבורים
מחוכם, שמן תורק שמו, כש"ת הרה"ג רבי הדר יהודה מרגולין שליט"א. אתא
ואייתי מתניתא בדיה, מפרי עטו קובץ הלכות דופן סוכה כהלכה, אשר אסף
כעמיר גורנה, וגמר חיפוש מחיפוש מדברי הפוסקים ראשונים גם אחרונים,
חדשים גם ישנים, והוסיף נופך משלו, מפרי עמלו ושקידתו, לברר ההלכה על
בוריה, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה, אשריו ואשרי חלקו. ואני יודע שמרן
אאמו"ר עט"ר זצוק"ל היה מוקירו ומעריכו, והסתמך על דבריו בעניני
השיעורים.

והנני לברך את הגאון המחבר שליט"א שיהי רצון ויפוצו מעיינותיו חוצה,
להגדיל תורה ולהאדירה, ולברך על המוגמר בקרב הימים, בעוד חיבורים
טובים ומועילים לזיכוי הרבים, וחפץ ה' בידו יצלח, לאורך ימים ושנות
חיים בטוב ובנעימים, בשובע שמחות.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

הג"ר דוד יוסף שליט"א

הרב דוד יוסף

רבה של "הר נוף" וראש בית המדרש "יחווה דעת"

ב"ה ירושלים, י"ח שבט תשס"ט

לכבוד

ידי"נ הרב הגאון המפורסם, חריף ובקי, משנתו זך ונקי, דעסיק באוריינתא תדירא, כש"ת רבי הדר מרגולין שליט"א שלום וישע רב,

אודות מה ששוחחנו בענין שיעור כזית, אם יש לשער בנפח או במשקל, הנה הדבר ברור מאוד שצדקו דברי כת"ר שיש לשער בנפח ולא במשקל, ומה שכתב אאמו"ר מרן הראש"ל שליט"א בכמה מקומות השיעור במשקל, שמעתי מפיו דהיינו משום שפעמים שקשה לאנשים לברר השיעור המדויק של הנפח, ומכיון שברוב המאכלים שיעור המשקל כולל בתוכו יותר משיעור הנפח, וכל שיש בו שיעור המשקל יש בו יותר משיעור הנפח, והוי ודאי כזית, לכן הוא רגיל לנקוט השיעור במשקל, כדי שאפשר יהיה לברך ברכה אחרונה בלי להכנס לספק, וכן לגבי מצוות (כגון מצה ואכילה בסוכה) כשהוא בשיעור המשקל בודאי אכל כזית וקיים המצוה. ועל כל פנים בודאי שדעתו להלכה שיש לשער בנפח ולא במשקל.

ולפי זה הדבר ברור שבמאכלים מסויימים שהם קלים ביותר במשקלם, כל שאכל בשיעור כזית בנפח מברך ברכה אחרונה אף לכתחלה, אף על פי שמשקלם מועט. וכן מאידך גיסא במאכלים מסויימים שהם כבדים ביותר במשקלם, ויש לחוש שאם נשער הכזית במשקל עדיין לא אכל כזית בנפח, צריך להזהר בזה בין לענין ברכה אחרונה ובין לענין מצוות שיאכל בודאי בשיעור כזית בנפח אף על פי שמשקלם מרובה. ובודאי שצריך להזהר בזה ביותר לענין חולה האוכל ביום הכפורים, לשער אכילתו בנפח ולא במשקל.

והנני להציג בזה בפני כת"ר מאשר כתבתי זה מכבר בענין זה בקצרה בספרי הלכה ברורה חלק ח', בשו"ת אוצרות יוסף שבסוף הספר (סוף סימן ט'): הנה בתוספתא נזיר (פרק ד') מבואר בהדיא ששיעור כזית לענין איסורי נזיר היינו בנפח ולא במשקל. והובאו דברי התוספתא בתוספות (סוכה ו.). וכן מתבאר במשנה כלים (פרק יז משנה ו') אליבא דרבי יהודה. וכן כתב רש"י (חולין קח: ד"ה חצי זית חלב). וכן דעת הרמב"ם בפירוש המשניות (חלה פרק ב' משנה ו') ששיעור חלה הוא במדה ולא במשקל, והמשער במשקל טועה. וכן כתב עוד הרמב"ם בפירוש המשניות (עדיות פרק א' משנה ב') ובחיבורו (פרק ה' מהלכות חמץ ומצה הלכה יב). ועיין במגיד משנה שם. וכן פסקו רבים מגדולי האחרונים, וכמה מהם כתבו כן לענין ביטול איסורים, וכמה מהם כתבו כן לענין שיעור כזית למצה או לברכה אחרונה. וכן פסקו הפרי חדש יורה דעה (סימן צט סק"י) והפרי תואר (שם סוף סק"ד) ונהביא שכן כתב הלחם חמודות, והמנחת יעקב (כלל פה ס"ק נח), ובשו"ת בית דוד (חלק יורה דעה סימן מג), [ושכן כתבו השער אפרים (סימן נא) והעבודת הגרשוני (סימן ל') לענין שיעור ביטול בששים, שהוא במדה ולא במשקל, ושכן מוכח בבית יוסף (סימן צח) בשם המרדכי], ובשו"ת זרע יעקב בן נאים (סימן סח), ומרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן תפו סק"ב), ושכן מוכח מדברי הרמ"א בהנה שם, ושכן הסכימו המהר"י מולכו בתשובה כת"י והמהר"י פראג' בתשובה כת"י (וכן הוא בשו"ת מהר"ף סימן לח), ובשו"ת הלכות קמנות חלק א' (סימן כז), וסיים החיד"א שדבריהם ברורים. וכן כתב בשו"ת צל הכסף חלק ב' (סימן ד'). אבל המהר"ש גרמיואן בשו"ת משפטי צדק (סימן נו) כתב לשער במשקל אפילו לענין ביטול איסורים. ועיין בזבחי צדק (סימן צח סק"ד וסימן צט ס"ק יא) שכתב שהעיקר לשער במדה ולא במשקל, ומכל מקום לענין ביטול איסורים משערים במשקל מפני שאם יש במשקל יותר מששים אז נדע לבטח שגם במדה יש ששים. ועיין בשו"ת בית דוד (חלק אורח חיים סימן פב) שכתב לענין נידוננו שיש לשער במשקל, והפתח הדביר (סימן קצ דף קצו ע"ב) כתב לבאר דבריו, שאף על פי שלכתחלה אין לשער במשקל אלא במדה, זהו קודם שנתברר לנו שיעור כזית וכביצה בכמות ובמדה, אבל לאחר שנתברר לנו שיעורם בכמות ונמסר לנו המשקל לפי הדרה"ם אין עוד מקום לטעות וכו'. ועיין בכף החיים (סימן קסח ס"ק מו) שהביא שכן כתבו לשער במשקל, המטה יהודה והחיד"א, ושכן המנהג. וע"ש. ועיין לאאמור"ר מרן הראש"ל שליט"א בשו"ת חזון עובדיה חלק א' (כרך ב' סימן כח בהערה עמוד תקיח) שנראה שסובר שהעיקר כדעת האומרים שיש לשער בנפח. וכן כתב בספר ברכת ה' חלק ב' (פרק א' אות ז'). וע"ש. ומכל מקום נראה שמכיון שברוב מיני מאכל יש בשיעורם במשקל הרבה יותר מן הנפח, יש לשער במשקל לצאת ידי ספק. ורק בדברים העשויים מקמח שהוא כבד במיוחד, יש להזהר לשער בנפח.

בכבוד רב
ובידידות נאמנה

דוד יוסף

מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א

העיד מרן שליט"א, שבחור"ל נהגו לקדש על גביע של 70 גרם.

הדברים הובאו בגליון "כאיל תערוג" בפר' וירא תשע"ה. ואמנם בגליון מאוחר יותר (פר' תולדות) "תוקן" השיעור ל – 86 גרם, (והטעם - כי הרי השיעור הקטן יותר מ"שיעור חזו"א" הוא "שיעור הגר"ח נאה" והוא סבר 86 גרם), אך בגליון פר' מקץ תוקן ה"תיקון" לאחר שהתברר שלא היתה טעות מעיקרא, ואכן שיעור 70 גרם הוא השיעור המדויק בו נהגו בחור"ל. לתוספת בירור שוחחתי עם כמה ממקורבי מרן שליט"א, שאימתו שאף הם שמעו כן מפיו. וכן מובא דבר זה בספר "אעלה בתמר" עמ' קי"ב.

שנה ב' חלק 64 פרשת וירא ימות המשיח	כאיל תערוג מנחים על פרשות השבוע ונענא דינא מרבן של ישראל מרן רבנו הגראי"ל שטיינמן שליט"א מסבירי תלמידים
מסר נפשו לזה אמר רבנו, יסוד הוא בעבודת ד', שכל אחד במה שמתמסר יש לו סייעתא דשמיא, אדם שהתמסר לענין הלכה יש לו ס"ד מיוחדת בהלכה, ומי שמתמסר ליישב רמב"ם יהיה לו סיוע ממורם בענין זה. הנה החזון איש מסר נפשו לענין הלכה, ואכן זכה שדבריו נתקבלו בעם ישראל וכגון שיעור רביעיית, שעד אז כולם השתמשו בעשו קידוש על כוס שבעים גרם, והוא עשה מהפך, שהיום אי אפשר להשיג כאלו גביעים. וכן בענין השביעית שהנהיג דברים לא כפי שנהגו עד עתה (צוף יהונתן עמ' כ"ה)	

גליון פר' וירא

מקדשים על גביע קטן   בגליון פר' וירא הובא שאמר רבנו שבעבר היו מקדשים על גביע של שבעים גרם. והוא ט"ס וצ"ל שמונים ושש גרם.

גליון פר' תולדות

השיעורים   במה שכתבנו בגליון פר' תולדות. תיקון טעות, במה שנכתב שלפני שהתפשט דעתו של החזון איש, נהגו בכוסות שיהיה שיעור של שבעים גרם, והעירו דהרי שיעור רבי חיים נאה הוא שמונים ושש גרם. אמר רבנו ע"ז, דבאמת בחור"ל נהגו בשיעורים אפילו פחות משיעור ר' חיים נאה, וקידשו על גביע של שבעים גרם.

גליון פר' מקץ

ראב"ד ירושלים הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א

Rabbi Moshe Sternbuch

Chief Rabbi

of the Orthodox Rabbinical Courts

Head of Community

and Kollel Hagro Har Nof

Jerusalem

משה שטרנבוך

ראב"ד

לכל מקהלות האשכנזים

מח"ס מועדים וזמנים ושו"ת תשובות והנהגות ועוד

רב בית הכנסת וכולל הגר"א בהר-נוף

בעיה"ק ירושלים ת"ו

י"ט טבת תשע"ד

בעזה"י

לכבוד הרה"ג המופלג רבי הדר יהודה מרגולין שליט"א

קיבלתי מכתבו, והנני מסכים לדבריו שדבריו נכונים להל' למעשה, ויש לסמוך לברך ברכה אחרונה
אחר אכילת השיעור 20 סמ"ק. אבל טוב להחמיר ע"ע ולחוש למש"כ במעש"ר (ס"ק ע"ד ק"ה) שדעת
רבינו הגר"א שהזיתים שבזמנינו נתקטנו, ושיעור כזית זהו כפול מהזית שבזמננו. וכן לכזית מצה
בליל פסח, מחביבות מ"ע דמצה נהגו להחמיר לחוש לכל השיטות, ועל כן יש ליקח לכזית מצה מצה
במשקל שלושים גרם ובזה יוצא לכל השיטות עיין בדברינו במוע"ז ח"ג סי' רס"ה.

המצפה בכליון לישועת ה'

ראב"ד ירושלים הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סי' קכ"ט) כתב:

"אמנם בא לידי קונטרס שיעור הרביעית (להמופלג הרב יהודה מרגולין שליט"א) ומביא שבירר שהיום מצוי בידינו דרהמים עתיקים, ונתברר שבזמן הרמב"ם היה משקלו פחות לערך בחמש עשרה אחוז, (בקירוב 2.8 גרם), ויש לקבוע שיעור רביעית היום 75 סמ"ק, ושיעור כביצה הוא 50 סמ"ק... ולפי"ז נמצא ששיעור חלה שהוא מ"ג ביצים וחומש הוא 2160 סמ"ק... משקלו בערך קילו..."

ובח"ו סי' קמ"ב מביא את המכתב שכתבתי לו על שיעור הטפח הקטן, וכתב את תשובתו על כך:

וז"ל: "דבריו ברורים, ולענין דאורייתא ודאי ראוי להחמיר, וביותר בדבר הנוגע לציבור כמו לענין שיעורי מקוה וכדו' חייבים בדאורייתא לחשוש, ובפרט כשנוגע תדיר אי אפשר להקל, ויפה עושה שמפרסם שלחומרא יש לחשוש שמדת טפח ואמה הוא יותר קטן מכפי השיעור שקבע הגר"ח נאה זצ"ל ולא לסמוך להקל על שיעור הגר"ח נאה", עכ"ל.

הג"ר אשר ווייס שליט"א

כ' שבט תש"ע

כבוד הרה"ג המצויין ...
הרב הדר מרגולין שליט"א
מחבר ספרים נפלאים
רב שלום עד בלי ירח

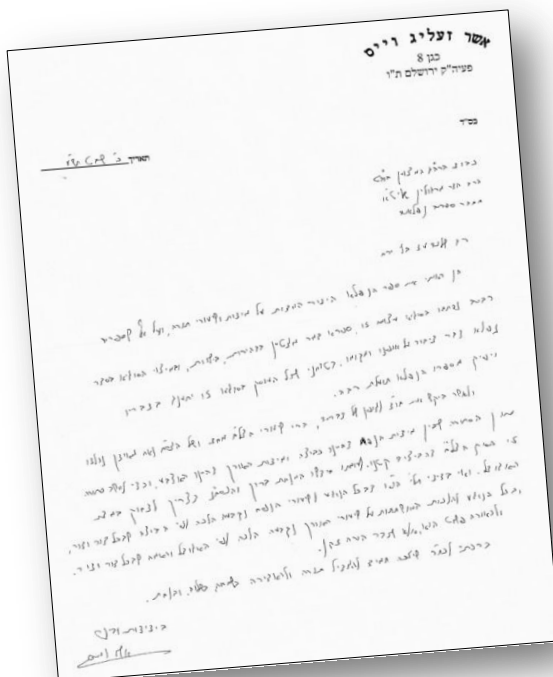
הן ראיתי את ספר הנפלא הידורי המידות על מידות ושיעורי תורה, ועל אף שספרים רבים נכתבו בסוגיא עצומה זו, ספרא דמר מצטיין בבהירות, בישרות, ובמיצוי הסוגיא בסדר נפלא דבר דיבור על אופנו ומקומו. בטוחני שכל העוסק בסוגיא זו יתענג בדבריו ויפיק מספרו הנפלא תועלת רבה. ולאשר ביקש את חו"ד לגופן של דברים, הרי שיעורי הצל"ח מחד ושל הגר"ח נאה מאידך נלכדו מן הסתירה לבין מידות הנפח דהיינו כביצה ומידות האורך דהיינו האצבע, וכדי ליישב סתירה זו האריך הצל"ח דהביצים קטנו. לעומתו חידשו המנחת ברוך והגר"ח"נ דצריך לדחוק במידת האגודל.

ואי בדידי תלי' הו"א דבכל

הנוגע לשיעורי הנפח
נקבעה הלכה לפי הביצה
שבכל דור ודור, ובכל
הנוגע להלכות
המושגות על שיעורי
האורך נקבעה הלכה לפי
האגודל והאמה שבכל
דור ודור, ולכאורה
פשוט הוא, אלא שכבר
הורה זקן.

ברכתי לכת"ר שיוזכה תמיד
להגדיל תורה ולהאדירה
בשמחה, בשלוה, ובנחת
בידידות וביקר

אשר ווייס

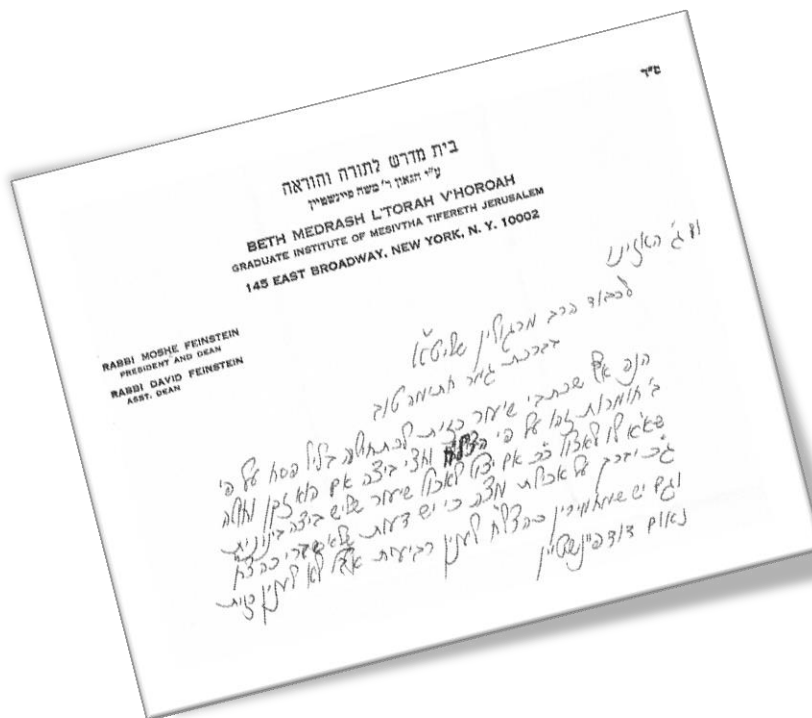
הג"ר דוד פיינשטיין שליט"א

יום ג' האזינו

לכבוד הרב מרגולין שליט"א

בברכת גמר חתימה טוב

הנה אף שכתבי שיעור כזית לכתחילה בליל פסח על פי ב' חומרות זהו על פי הצל"ח וחצי ביצה אם הוא זקן וחולה שא"א לו לאכול כ"כ אם יכול לאכול שיעור שלישי ביצה בינונית ג"כ יברך על אכילת מצה כי יש דעות שלא כדברי הצל"ח וגם יש שמחמירים בהצל"ח לענין רביעית אבל לא לענין כזית. נאם דוד פיינשטיין

הג"ר יצחק רצאבי שליט"א

עז

הג"ר יצחק רצאבי שליט"א

(ההסכמה מתפרסת על פני ג' עמודים ומובא כאן תחילתה וסופה,
ההסכמה בשלימותה מובאת בסוף הספר)

יצחק רצאבי ♦ ITZCHAK RETZABI

ראש ביהמ"ד בית הוראה ומכון פעולת צדיק

וראש מוסדות יד מהר"ץ בני ברק

מח"ס שלחן ערוך הסקוטר ח"ח

פסקי מהר"ץ ו"ח, שו"ת עולת יצחק ב"ח, ועוד

לק"י יום שני ט' כסלו התשע"ה בשכ"ו

הסכמה

מאד שמח ליבי ויגל כבודי לחזות מעשי ידיו להתפאר של מעכ"ת הרה"ג הדר יהודה מרגולין שליט"א שוקד על התורה ועל העבודה בעיה"ק ירושת"ו, ספר אמרי שפר נקוב בשם הידורי המדות, בו ישב על המדוכה לברר הדק היטב שיעורי תורה כזית רביעית וכביצה, טפח ואמה וכו', שהינם כפי השיעורים הקטנים היפך המפורסם בזמנינו, אשרי חלקן וזכות גדולה נפלה בחבלו ובנחלתו, מאשר קיבלה בהר סיני נשמתו. ללבן הדברים יפה משרשם ומיסודם בש"ס ובפוסקים ראשונים ואחרונים, מצא כדי מדתו. ובירר ג"כ מנהגי קהילות ישראל אשכנזים וספרדים בזה, ירבו בישראל כמותו.

נשאר לי להשלים את המלאכה, לסעוד ולתמכו ממנהגי קהילותינו בתימן יע"א, אשר כבר נודע בשערים המצויינים בהלכה כי מהם יתד ומהם פינה לדעה את המסורת המקורית והעיקרית הנמשכת מדורי דורות, אשר כנראה השער הזה סגור לכת"ר כמו לרבים, ואין להם שיח ושיג בהם. על כן אציגה נא אתהם, ואציין בקצרה כמראה מקומות למעט מהם.

קנצי למלין, אחתום בברכת הנהגין שאחריה, ליקרת המחבר דנן יצ"ו, שאור אומץ ויגע טובא להעמיד האמת על תילה, ברכות שמים מעל ממעון ברכותיו יתברך למתן ההלכות רב ברכות, יהי שלום בחילו וגו'.

כעתירת זעירא דמן חברייא
הצ' יצחק בכמהר"נ רצאבי יצ"ו

הצ' יצחק רצאבי שליט"א

הג"ר יצחק רצאבי שליט"א

(בקונטרס זאת הנחלים ארנון)

בס"ד ב' מנחם-אב התשס"ז בש"ח

תיתי ליה למעכ"ת הרה"ג אליהו שמואל שליט"א

מיושבי אהלה של-תורה פעה"ק בני ברק ת"ו שזוכה ומזכה את הרבים בקונטרסיו הנקוב בשם **"ואת הנחלים ארנון"**, על אודות שיעורי תורה כזית וכביצה וכו' שהן בנפח ולא במשקל, פרי גיעו ועמלו לברר וללבן שיטות הפוס' ראשונים ואחרונים הלכה למעשה, ולפי מציאות מדות ומשקלי זמנינו.

ובעיקר שיעור כזית שדנו בו רבוותא, כבר ציין הכרעת הפר"ח והגר"א באו"ח סי' תפ"ו שהעיקר כד' הרמב"ם בהל' עירובין שהוא כשליש ביצה ולא חצי, ושכח"ד מרן השולחן ערוך. ויש להוסיף כי גם דעת גאון עוזנו מהרי"ץ כך היא, כיעויין בתשובותיו פעולת צדיק ובספרו עץ חיים סדר אגדתא דפסחא, ששיעור כזית אינו אלא קרוב לשליש ביצה, דהיינו פחות מעט. וגדולה מזו כתבו קדמונינו שהוא קרוב לרביעית ביצה והכי נקיטין ונהיגין. וגם הלכה למעשה ראיתי שהראו גודל כזית פחות מקשר ראשון של שתי אצבעות היד. וזה מעיקר הדין, אלא שהמחמיר תע"ב לצאת ידי חובת כולי עלמא וכבר המליצו על זאת שהיא אכילה לשם שמים. דהיינו שהמוסיף לאכול לא להנאת גופו אלא לצאת מהספק, חשיבא אכילתו לשם מצוה.

ויפה עשה הרב המחבר שהגיש דברים ברורים לפני המעיינים, כי הבלבול וחוסר הידיעה רב בזמנינו, הגם שהוא דבר המצוי בכל יום, ובדורות שלפנינו היה יותר פשוט. ומעשה ראיתי באחד מחברי בישיבה דאתא ואיתי בידיה חתיכה גדולה של מיני מזונות, שהיה מסופק ונבוך אם יש בה שיעור כזית. השיבו זקן א' בתמיהה, הלא יש בה כשמונה זיתים. שְׁמַעְנָה ואתה דע לך. על כן יש ליתן לציבור כללים ברורים, כי לא בכל מקום יש משקל ולא ספר שיעורו בו וכדקמ"ל שהמידה לפי דעת הרואה. ואסיים בברכה למעלת כת"ר המחבר שאין "שיעור" למתן שכרו בזה ובבא, ירבו כמותו בישראל.

הסכמת הגרי"מ שליט"א ניתנה על קונטרס "דופן סוכה כהלכה", והדגיש בפניו שהיא ניתנת גם על ספר זה.

הג"ר יצחק מרדכי רובין שליט"א

סא

הג"ר יצחק מרדכי רובין שליט"א

יצחק מרדכי הכהן רובין

רב ומו"ץ בהר נוף ירושלים
ורבין בבר"צ בנשיאות הגר"נ קרליץ

אדר ב' תשע"ד

לכבוד
ידידי היקר מאד נעלה
מבאי בית מדרשנו
הרה"ג ר' חרר יהודה פרנקלין שליט"א

אחרשה"ט ושי"ת

הריני בזה במילי דברכה לרגל הוצאת הקונטרס הנכבד העוסק בעניני שיעור "בית", לקיום מצות מצה ומרור בליל הסדר, וכן לשאר אכילות ששיעורין בבית כגון ברכה אחרונה.
והנה כידוע עניני השיעורין הוא מקצוע בעל חשיבות גדולה וגופי תורה רבים תלויים בו ונוגעים להלכתא רבבתא, וגדולי עולם עסקו בו בזהירות יתירה ומוצאים אנו בזה מחלוקות גדולות בנוגע להלכה למעשה, ואין לנו לזוז מפילו במלוא הנימא מהברעות רבותינו עמודי ההוראה אשר מהם יתר ומהם פניה ומפיהם אנו חיים. ועל כן יפה עשית שהבאת את דעות גדולי הפוסקים בענין זה, וגויג בדברים כדרכה של תורה, ונתת דבריך לשיעורין כמתעסק ולא כמכריע.

והריני להעיד נאמנה שזה כמה שנים שיש לי מו"ט עמך בעניינים אלו, וינעת לברר את הדעות ואת השמועות בענין זה הדק היטב ובפרט את המסורת וההוראה אשר הורה מרן החזון איש זצ"ל בענין זה, וכן מה ששמעת מדיון מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, ועוד משאר גדולי ההוראה אשר אינם עמנו ואת אשר עמנו חיים. גם לרבות אשר חוספת לבאר את הדברים בצורה ברורה באופן השווה לכל נפש על ידי דוגמאות וציורים מעשיים למען יתוה ענין זה ברור לכולי עלמא. ועברתי על הדברים ועל הנוסח שנכתבו בזהירות מרובה.

והוראה את הדברים ושיכל להבין שיש יסוד גדול לשער את שיעורי המצוות בשיעורים קטנים יותר מאשר מפורסם ומורגל בפי אינשי, ובדאי נפק"ט לכל הפחות במקום צורך.

וברכתי ברכת כהן שחיבור זה יתקבל אצל תופשי התורה ותוכל לברך על המונמר בכל עניני השיעורין ולא תצא תקלה ומכשול מתחת ידך.

ביקרא דאורייתא

יצחק מרדכי רובין שליט"א
הגה"ר יצחק רובין שליט"א

נ.ב.

וזאת למודעי שספרים רבים מביאים עדויות אודות שיעור בית מצה, ממרן בעל הקהילות יעקב זצ"ל, איך שסימן על כף ידו או בדה גיור, את גודל המצה שחילק מרן החזון איש זצ"ל. אך הדבר צריך זהירות גדולה בנוגע למעשה, כיון ששיעורי בית נקבעים בנפח, ובשנים האחרונות רבים אופים מצות שהן דקות ביותר, ואם ידמו בזה מילתא למילתא, בהשוואת גודל המצה, עלולים לבא לאכול שיעור שהוא קטן ממה שהחזון איש זצ"ל חילק למסובים, ולכן נחזין כאשר באים ללמוד מציורים, לתת את הדעת על עובייה של המצה שבה תלוי הנפח שהוא הדבר הקובע את שיעור הבית.

הג"ר ישראל גנס שליט"א

הרב ישראל גנס

רח' פנים מאירות 2

קרית מטרסדורף, ירושלים 94423

בס"ד.....אדר ב'.....תשע"ד

לכב'

הרה"ג הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א,

אחדשהט"כ,

ראיתי את הקונטרס החשוב אשר כתבתם ובודאי שיש לסמוך עליו.

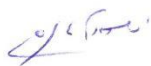
אך כיון שכבר נהגו כלל ישראל כהמ"ב, הנח להם לישראל

הרוצים לצאת ידי כל השיטות ובפרט במצות מצה החביבה, ויש

לנהוג כו לכתחילה. אך דבר גדול עשה כת"ר, שלעת הצורך

יש לסמוך לכתחילה על שיעור כזית של 20 סמ"ק.

בברכת התורה

זמני קבלת קהל וקבלת טלפונים: 02-5371782 (מענה קולי - עידכון יום יומי). בבית: 02-5378927

ההסכמה ניתנה על קונטרס שיעורי המצוות לליל הסדר

הג"ר מנחם מנדל שפרן שליט"א

א. בענין שיעור הכזית ראיתי מש"כ ודבריו נכונים להלכה ולמעשה.

ב. וזקינינו סיפרו לנו שמנהג העולם הי' תמיד עד מלחמת ההשמדה באירופא כמו שהבאתם מר"ח וואלאזינר ז"ל ועוד גדולים עד מרן החזו"א וגאוני זמנינו ושמעתי שכן נהגו האבני נזר ועוד גדולים (שמיעתי על האבני"ז אינו מפי ברי סמכא שהי' ראי' לקבוע הלכה על פי עדותם גרידא ורק כסניף אפשר לצרפם, כידוע שאפי' אם מספר מה שהוא עצמו ראה בעיניו גברא רבה שידע להבין את אשר ראה כמ"ש רש"י ברכות ל' ע"ב שאם המעיד הוא גברא רבא יפה דקדק למה עשה כן, וכן בב"מ ל"ו ע"א ולא היא מאן דחזא סבר משום וכו' שחשב להוכיח דין מהמעשה וטעה).

ג. בשני הדורות האחרונים התחילו המדקדקים במצוות להחמיר ולנהוג כמ"ש המ"ב סי' תפ"ו (לא שמעתי איך נהג החפץ חיים עצמו לגבי כזית מצה. לגבי רביעית של קידוש שמעתי מנכדו ר' הלל שליט"א שכשהי' מקדש על יין נהג בשיעור הקטן [בד"כ לא הי' לו יין והי' מקדש על הפת]. אף שבמ"ב תפ"ו כתב להחמיר, וזה היה שנים אחרי שכבר הוציא את המ"ב חלק ג' והי'). ויש בזה הידור מצוה שלא לצמצם בשיעור וכעין מ"ש במ"ב סי' תרנ"ו סק"א ובפרט ישראל קדושים שקפדי על מה דנפק מפומי' דכהן גדול המשנ"ב שהעתיק את הכרעת השע"ת שם לפי דרכו בכתיבת חיבורו. ועוד נראה פשוט דאם באכילה אחת אוכל כמה זיתים מקיים המצוה בכל האכילה דשיעור זית לא בא למעט שיותר אינו מצוה אלא בא לומר דפחות מזה לא הוה אכילה [מ"ש "שהמנהג הנפוץ להחמיר ולהדר כדברי המ"ב בכזית מצה של 34 סמ"ק" לא אצל כל הגדולים וקהלות המנהג כן גם אחרי שנתקבל המ"ב בכלל ישראל כפוסק אחרון].

ד. אבל ודאי הכרעת גאוני עולם שהביא מע"כ שהשיעור זית מעיקר הדין קטן עד כדי פחות מ-4 סמ"ק היא להלכה למעשה והיינו טעמא או משום ששיעור כזית הוא הזית שבדורו (גם אם נתקטנו הביצים כהצל"ח) או משום שהשיעור הקטן (שאינו כהצל"ח וכמו שנוטה עיקר הדין והמציאות שלא נשתנו הזיתים וכבר יישבו הסתירה ביחס מידת הנפח למידת האורך והתי' הפשוט הוא שמוודים עובי האצבע ולא רחבה ומי שמשתמש עם האצבע למדידה יווכח כן) הוא פחות ממה שקבע הגר"ח נאה ז"ל, וכל טעם כדאי לעצמו.

ועכ"פ למעשה מי שקשה לו האכילה או שאסור לו בוודאי יכול לכתחילה לסמוך על קרוב ל-20 סמ"ק ומי שמחמת בריאותו אסור לו עד שמזיקו אכילת מצה או מרור יכול לסמוך על כזית זמנינו כ-6 סמ"ק.

הג"ר מנחם מנדל שפרן שליט"א

סד

=

ה. ויש להוסיף שאלו שאסור להם לאכול חמשת המינים (צליא"ק וכו') יכולים לאפות בתערובת שאר מינים לפי סדר העדיפויות:

א. אחד מחמשת המינים עם א' ממני הקטניות ויהי' רוב מחמשת מיני דגן ויאכלו רק כזית מהתערובת של 17 סמ"ק או של 6 סמ"ק.

ב. ואם גם זה קשה לבריאותו יאפה חטה עם אורז שיהי' יחס של כזית חטה בכדי אכילת פרס דהיינו 11% (תשיעית) או 8.3% (1/12) חטה ו-91.6 (11/12) אורז ומזה יאכלו כזית.

ג. ואם חטה קשה לו או אורז יאפה מין אחר מחמשת מיני דגן עם מין אחר של קטניות שיהי' יחס של זית בכדי אכילת פרס כנ"ל.

ד. ואם גם זה קשה לבריאותם יכולים לעשות רק אחוזים בודדים של חטה והשאר אורז ומזה יאכלו כזית 6 סמ"ק, כמ"ש כל זה במ"ב סי' תנ"ג סעי' ב' ס"ק י"ד ויכול לברך על מצה זו. באפיות הנסיון בכלי החמץ יאפה כמה זיתים של אורז לבד וכמה זיתים בתערובת חטה ויתן לאחרים לטעום לבדוק כמה קמח חיטה צריך כדי שירגיש טעם חטה. ובכל זה יכולים להשתמש בחטה מלאה ואורז מלא אם מזיקו פחות.

ה. וכיון שאי"צ רק כמה זיתים אפשר לאפות גם בבית עם מים שלנו על מחבת שכבר רותח מאד על האש לפני שישים המצה כמ"ש בסי' תס"א סעי' ב' או בתוך תנור ביתי כשר לפסח שהרתיחו מקודם. וצריך לעשות לפני פסח בכלים של חמץ כמה נסיונות לפני שאופה את הזיתים לפסח כדי לבדוק איך לערב טוב שני הקמחים וכמה מים ואיך נדבק בסיר ואיך לעשות החורים עם מזלג חד פעמי ושיתרגל בעשייה שלא יקלקל.

בכבוד רב ובידידות

מנחם מנדל הכהן שפרן

הג"ר מרדכי גולדשטיין שליט"א

הרב מרדכי גולדשטיין

רב שכונת משכנות יעקב

נחל שורק 23

בית שמע

307 710 710 710

ראית את הקורס? בעברך על שמו בנות וזאת שטח למנות זיל הסד, מדידי
בדמיון, ממצב הרקול קטנה וזאת, כך כללן כפולת. מכלל בדו יבדק מיליון שלילי,
מקור מיליון חסר, וזימזם קוצע מיליון.

יבנ שיתקדח בחינוך ובכל דבר מיוחד, וימליץ כמיטתו שלטון וזוהי תורה אלמד ואליך
לפניך תעבד ואקדשך את ה' רבך.

נכבד וצדקד קיטור, אימדיק ומאמדיק

1. Fe^{2+} 2. Fe^{3+}

הג"ר נתן קופשיץ שליט"א

RABBI NOSSON HAKOHEN
KOPSHITZ
RABBI OF THE ORTHODOX COMMUNITY
NACHLA UMENUCHA - BET SHEMESH

הרב נתן הכהן קופשיץ
רב דקהילת החרדים
נחלה ומנוחה - בית שמש

בס"ד, יום י' אדר ב' ה'תשע"ד

כבוד הרב יהודה מרגולין שליט"א
נשני
דעותי את הנאמנות בענין שיעורי כזית, ובו ביאר וליבן את מקור הדברים
בסדר נכון ובסברא ישרה והבנה נכונה ובפרט בענין כזית מצה
שלהחמיר הוא הרבה פעמים קולא.
והנני לברכו שירבה להוסיף כהנה וכהנה מתוך שלות הנפש
והרחבת הדעת ונחת מכל יוצאי חלציו
הכותב למען התורה ולומדיה
נתן הכהן קופשיץ

י' אדר ב' תשע"ד

כבוד הרב יהודה מרגולין שליט"א
בכטו"ס

ראיתי את הגליונות בענין שיעורי כזית, ובו ביאר וליבן את מקור הדברים
בסדר נכון ובסברא ישרה והבנה נכונה ובפרט בענין כזית מצה
שלהחמיר הוא הרבה פעמים קולא.
והנני לברכו שירבה להוסיף כהנה וכהנה מתוך שלות הנפש
והרחבת הדעת ונחת מכל יוצאי חלציו

הכותב למען התורה ולומדיה
נתן הכהן קופשיץ

הג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א

סז

הג"ר עזריאל אויערבאך שליט"א

בס"ד

הרב עזריאל אויערבאך

Rabbi Azriel Auerbach

Rabbi of "Chaniche Hayeshivot"

53 Hapigsa St., Bayit Vegan, Jerusalem

רב בית הכנסת "חניכי הישיבות", בית וגן

רח' הפסגה 53, בית וגן, ירושלים

ף

ט' אדר תשס"ד

ברכה ושלו רב להאברך החשוב הרב יהודא הד"ר מרגולין הי"ו
ראיתי את הקונטרס אשר ערכת בנעימים בשעורי רביעית וכזית וכו'
והוא חלק מספרך הנמצא בשלבי עריכה – הידורי המידות – ואמנם מקצוע חשוב זה של
קביעת שעורים ומדות במצוות התורה היא מלאכת מחשבת הנתון למאזני צדק
של חכמי וגדולי הדור, ואנו אין לנו אלא לנהוג כפי המקובל אלינו מרבותינו
אבל תורה היא וללמוד אנו צריכים, ע"כ טוב ויפה עשית, ובמיטב כשרונותיך ורב שקידה
ועמל במקצוע חשוב זה עלתה בידך ללמוד וללבן את שיטת הפוסקים ולהעלותם עלי
הקונטרס לפני הלומדים בעריכת יסודי ופרטי שעורי הרביעית והכזית וכו' בשפה ברורה
בטו"ט ודעת.

בברכה להמשך עלי וזיכוי הרבים בחלקי התורה והמצוות מתוך מנוחת הנפש
והרחבת הדעת.
עזריאל אויערבאך

ט' אדר תשס"ד

ברכה ושלו רב להאברך החשוב הרב יהודא הד"ר מרגולין הי"ו

ראיתי את הקונטרס אשר ערכת בנעימים בשעורי רביעית וכזית וכו'
והוא חלק מספרך הנמצא בשלבי עריכה – הידורי המידות – ואמנם מקצוע חשוב זה של
קביעת שעורים ומדות במצוות התורה היא מלאכת מחשבת הנתון למאזני צדק
של חכמי וגדולי הדור, ואנו אין לנו אלא לנהוג כפי המקובל אלינו מרבותינו
אבל תורה היא וללמוד אנו צריכים, ע"כ טוב ויפה עשית, ובמיטב כשרונותיך ורב שקידה
ועמל במקצוע חשוב זה עלתה בידך ללמוד וללבן את שיטת הפוסקים ולהעלותם עלי
הקונטרס לפני הלומדים בעריכת יסודי ופרטי שעורי הרביעית והכזית וכו' בשפה ברורה
בטו"ט ודעת.

בברכה להמשך עלי וזיכוי הרבים בחלקי התורה והמצוות מתוך מנוחת הנפש

והרחבת הדעת.

עזריאל אויערבאך

הג"ר שמחה רבינוביץ שליט"א

(בעמח"ס פסקי תשובות)

בעזה"ת ב' תרומה תשע"ד לפ"ק

החיים והשלום למעלת כבוד האי גברא רבא ויקירא, מזכה הרבים חובר חיבורים מחוכמים, עמקן וסברן ומשדד מערכות, הרה"ג מו"ה הדר יהודה מרגולין שליט"א

בנועם ובכבוד קבלתי את אסופות המכתבים שהואילו גדולי דורנו לשגר לך על המחקר התורני המקיף שכתבת בענין שיעורי הכזית והכביצה, אשר עפ"י כל המקורות בראשונים ובאחרונים יש לשערם בשיעור קטן יותר מן המקובל.

ובודאי שאין המקום בקוצר מילין ליכנס במו"מ של הלכה כדרכה של תורה, ועוד זאת כי הדברים והמקורות מדברים בעד עצמם, אך זאת אוכל לציין כי ישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ומנהגים שנשתרשו בקרב אמוני עם סגולה, יש להתייחס אליהם בכבוד ובמורא, הגם שלפי עומק הדברים אין להם מקור נאמן, וכעין דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור שאין אתה רשאי להתירם בעיניהם.

ואשר על כן אם כי כאמור דברך נכונים ומבוססים בטוב ובצדק, למעשה אין לנו אלא מסורת הדורות, אם כי לענין ברכה אחרונה, המברך בשיעור אכילה של 20 סמ"ק שפיר עבד, וכפי שהעלית בדברך, והרי גם כך היו נוהגים ק"ק שבפולין [הקונגרסאית] זה דורות הרבה עד המלחמה והשואה, לשער כזית קטן כחצי אגודל כידוע.

הנני בזה ידיך דשו"ט כה"י ויה"ר שתזכה עוד להוסיף בארי תורה והלכה וציצים ופרחים למנהגי ישראל בלא משקל, וזכות הרבים תלוך לכוון לאמיתה של תורה כאות נפש ונפש דשו"ט כה"י שמחה ב"צ א. רבינוביץ

הגאון רבי חיים בניש שליט"א

(בעמח"ס מידות ושיעורי תורה)

בני ברק ט' בכסלו תשע"ד

שלום רב לאוהבי תורתך!

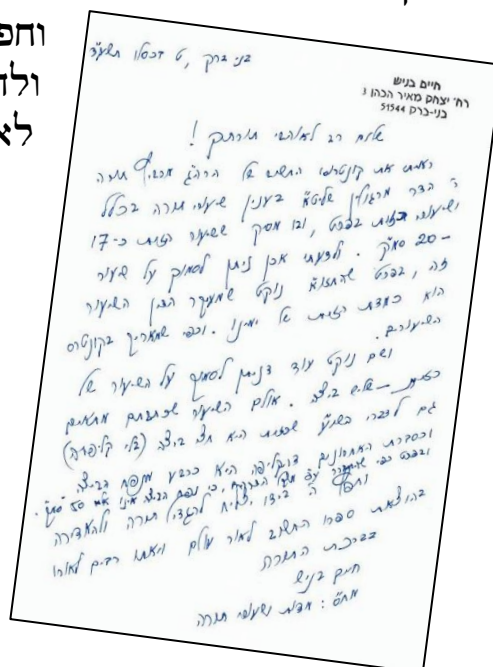
ראיתי את קונטרסו החשוב של הרה"ג מרביץ תורה ר' הדר מרגולין שליט"א בענין שיעורי תורה בכלל ושיעורי כזית בפרט, ובו מסיק ששיעור הזית 20-17 סמ"ק. ולדעתי אכן ניתן לסמוך על שיעור זה, בפרט שהחזו"א נוקט שמעיקר הדין השיעור הוא כמדת הזית של ימינו. וכפי שהאריך בקונטרס השיעורים.

ושם נוקט עוד דניתן לסמוך על השיעור של כזית - שליש ביצה. אולם השיעור שכתבתם מתאים גם לדברי השו"ע שכזית היא חצי ביצה (בלי קליפתה) וכסברת האחרונים דהקליפה היא כרבע מנפח הביצה. ובפרט כפי שהתברר ע"פ משקל הדרהם, כי נפח הביצה אינו אלא 50 סמ"ק.

וחפץ ה' בידו יצליח להגדיל תורה ולהאדירה בהוצאת ספרו החשוב לאור עולם ויאתו רבים לאורו

בברכת התורה

חיים בניש

שער א'

שיעור הכזית

הכזית

בחיבור זה יוצג בס"ד שיעור כזית שנפחו 17-20 סמ"ק,
(ומעיקר הדין אף קטן יותר – כגודל זית של זמניו)
יבורר שהשיעור בנפח ולא במשקל,
וששיעור זה מתיישב אליבא דהשו"ע וכל שיטות הראשונים

באמתה גרף ה' אמונתו וד' כוסך דקס תחזק
מלך מלך ד' ד' מלך מלך

שיעור הכזית

חלק א'

פרק א' שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה

הוראת רבינו הגר"ח מוולאזין זצ"ל, הנצי"ב מוולוז'ין, ה"אבני נזר", ה"חזון אי"ש", מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזו"א זצ"ל, מרן הקה"י זצ"ל, מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

בפרק זה נציע מדברי הפוסקים שנקטו שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה.

בפרקים הבאים אחריו נביא סימוכין לשיעור זה מדברי הראשונים, ובירור הנושא ממקורותיו.

רבינו הגאון רבי חיים מוולאזין

מובא בספר "שערי רחמים" (מנהגי הגר"ח מוולאזין אות נ"א) אודות מרן הגר"ח "שנתן לאחד שקידש בביתו שחרית של יו"ט שליש כף מצה מבושלת בחלב לאכול משום קידוש במקום סעודה ואמר שיש כאן כזית, והכף היתה של מתכת בינונית". וכן איתא שם (אות קס"ה בהג"ה) עדות תלמידו הג"ר יוסף מסלוצק, שהיה הגר"ח "מיקל מאד בשיעור כזית אף לענין מצה בליל א' דפסח".

שליש כף מצה מבושלת

רבינו ה"קהילות יעקב" מביא את הדברים בספרו²¹ וסומך עליהם להלכה, ומבאר שם דהגר"ח ס"ל שתלוי בנפחו של זית המצוי בדור.

²¹ בספר שיעורין של תורה, בסופו. הסברו בשיטה זו יובא לקמן בפרק ה'.

הנצי"ב מוולאזין

בספרו על הש"ס "מרומי שדה" (פסחים לו.) מובא מכתב שכתב לבנו הג"ר חיים ברלין זצ"ל, וז"ל:

"הקשבתי ואשמע מבנינו שליט"א, כמה מעכ"ה נ"י מחמיר בכזית מרור, והוא חריין, ונפלאתי על זה מה ראה מעכ"ה בני נ"י לזה... וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר".

ה"אבני נזר"

ה"אבני נזר" (מסוכטשוב) נשאל מהו שיעור כזית לברך ברכה אחרונה, וסימן על אצבעו עד אחרי הציפורן מעט ואמר: "בשיעור זה יש כזית" (עדות הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, צוטטה במידות ושיעורי תורה עמ' תק"י).

הוסיף בספר הליכות שלמה²², שה"אבני נזר" השיב לשואל כמתמיה: "וכי לא ראית זית מימין?". ופסק כן גם לענין מצה בליל א' דפסח ("הסדר הערוך" ירושלים תש"ן, עמ' תנ"ט בהערה).

ה"אבני נזר" סימן על אצבעו מעט אחרי הציפורן
ואמר: "וכי לא ראית זית מימין?"

ה"חזון איש"

כתב בספר "סידור פסח כהלכתו"²³: החזו"א היה מורה לענין מרור לשער בכשליש ביצה של זמננו בהסתמך על שיטת הגר"ח מוולאזין.

ולהלן בסמוך צוטטו דברי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שכתב וז"ל: "קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה".

עוד מצינו שכתב החזו"א (אגרות, קצ"ד) ששורש השיעור הוא צמח הזית והוא קובע השיעור בכל זמן ובכל מקום, ואף שבצמח השינויים מצויים, אין שינויים אלה מפסידים, עכ"ד.

²² פסקי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, נערכו ע"י נכדיו. הציטוט האמור מובא במועדים ח"ב, על פסח (עמ' ריג).

²³ סידור פסח כהלכתו ספ"ט בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א.

פרק א': שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה

עט

ובהסתמך על תשובות הגאונים כתב מרן זצוק"ל: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא"²⁴, עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו).

יצוין: מקובל כדעה רווחת כי "שיעור החזו"א" כזית הוא גדול מהמבואר כאן, ואכן שיעור גדול הובא ע"י מרן החזו"א ב"קונטרס השיעורים". וראה בהערה²⁵ שהובאו מדברי הקה"י שא"ז מעיקר הדין, אלא נאמר על דרך חומרא (וצריך בירור מהו גדר החומרא בזה).

עלה בידינו, שלענין ההוראה למעשה יש בזה מסורות שונות בדעת החזו"א (והארכנו בזה להלן בפרק "מבוכה בהבנת דעתו של החזון איש" – עמוד קסט), אך עכ"פ ולכל הפחות "מעיקר הדין" השיעור הוא כגודל הזית המציאותי²⁶.

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזון איש

מרן החזו"א פסק מעיקר הדין כדעת הגר"ח מוולאזין, וכך מעיד מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א בשמו. והרי דבריו, במכתב שכתב לי (בחודש אדר תשס"ו), כששאלתיו אודות האי דינא דכזית:

²⁴ לקמן בפ"ה הארכנו בביאור סברא זו.

²⁵ בקונטרס השיעורים או"ח ס' ל"ט סק"ז כתב החזו"א שיעור דשני שליש ביצה של זמנינו. ולכאורה צ"ב איך א"ש עם דברי הגר"ח חיים קניבסקי שליט"א שצוטטו להלן בסמוך, ש"קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה", עכ"ד.

ולכאורה היה אפ"ל בזה, דבאמת שאני בין ברכה אחרונה ומרור (שחיובו מדרבנן), לבין אכילת מצה שהוא דאורייתא (דמחוייב מדאורייתא לאכול עכ"פ כזית אחד מצה בליל פסח), ורק לדאורייתא החמיר (וכפי שהובא חילוק שכזה במ"ב תפ"ו א'). דאף שאין זה ספיקא אמיתית בדינא (דאל"כ אין לברך ברכה אחרונה), מ"מ בדאורייתא החמיר כדי "שיצא ספק מלב" (זהו לשון הקה"י בשיעורין של תורה בסופו). וכן הוא לשון הקה"י באגרת (מובא להלן בקטע הבא) שכתב: "שלכתחילה היה אומר [החזו"א] להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים...", ומשמע כחילוק הנ"ל.

אך אין די בחלוקה זו, כי גם לענין דרבנן משמעות ה"לוח שיעורי המצוות" להחמיר, וגם לענין דאורייתא נהג החזו"א בפועל להקל, וראה להלן בפרק "מבוכה בהבנת דעתו של החזון איש" – עמוד קסו.

²⁶ וכן כותב בספר "מדות ושיעורי תורה" (פרק ב' הערה 31): "צ"ע שבקונטרס השיעורים אות י"ז כתב החזו"א להכפיל את שיעור הכזית...שאלתי את פי הגר"ח קניבסקי שליט"א בזה ואמר לי שהחזו"א כתב כן מחומרא בלבד אבל בעיקר הדין סבר שאין צורך להכפיל את שיעור הכזית".

הדברים באו ביתר אריכות במכתבים של מרן בנושא, וז"ל²⁷:

א.

חול המועד סוכות תשס"א

שאלה: מהו השיעור כזית לדעת החזו"א זצ"ל בנוגע לברך ברכה אחרונה, שהרי כידוע שסובר מרן החזו"א זצ"ל שנתקטנו הביצים ושצריך לכפול השיעורים בזמנינו, ולכאורה מה שפסק מרן החזו"א זצ"ל דשיעור כזית הוא שליש ביצה צריך לכפול ולשער בשני שליש ביצה של זמנינו.

תשובה: קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמנינו מברכים ברכה אחרונה ובאמת ס"ל להחזו"א זצ"ל דמעיקר הדין משערים בכזית של זמנינו שהוא פחות משליש ביצה אמנם היות שיש זיתים בזמנינו שמגיעים לגודל של שליש ביצה של זמנינו לכן יש להחמיר לברך ברכה אחרונה על שיעור של שליש ביצה של זמנינו.

ב.

שאלה: האם יש להחמיר כדעת המשנה ברורה שלא לברך עד שידע שאכל כחצי ביצה.

תשובה: העיקר כהחזו"א זצ"ל שיש לברך על שליש ביצה ואין שום צורך להחמיר, ומי שרוצה להחמיר תע"ב.

ג.

בס"ד כ"ה אייר תשס"א

כבוד מורינו הרה"ג רבי חיים קניבסקי שליט"א

אחדשוכט"ס, ראיתי בשיעורין של תורה סי' י"א שאף שס"ל מרן החזון איש זצ"ל שמעיקר הדין צריך לשער בזית של זמנינו אכן בכל זאת לענין הלכה למעשה לא הקל מרן החזו"א לחשוב השיעור בזית זמנינו אלא כתב לנהוג כהרמב"ם ולשער בשליש ביצה (דהיינו שליש ביצה של זמניהם שהוא שני שליש ביצה של זמנינו) שהוא 30-33 סמ"ק.

אמנם שמעתי מאחד מבני משפחת מרן שליט"א שכשגמרו השידוך נתן לו מרן שליט"א ארבעה שקדים לאכול ואח"כ צוה לו לברך ברכה אחרונה, שלכל היותר זה שליש ביצה של זמנינו שהוא כ-17 סמ"ק, ואם נכון שמעתי משמע שס"ל למרן שליט"א

²⁷ הועתק כלשונו מתוך ספרו של הרב ישראל פנחס באדנער שליט"א "ספר הכזית השלם" בהוצאת פלדהיים (תשס"ט).

פרק א': שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה

פא

שלכתחלה מותר לברך ברכה אחרונה על שיעור כזית זמנינו או על כל פנים על שיעור שלישי ביצה הרגיל בזמנינו. ורציתי לידע בבירור דעת מרן שליט"א בזה אם מותר לברך ב"א לכתחלה דוקא על 33 סמ"ק או 17 סמ"ק או אפי' על שיעור של זית זמנינו (בערך 6 סמ"ק).

אצפה מאוד לתשובתו בקרוב, ומביע את ברכותי שימשיך בעבודת הקודש אשר מסר נפשו עליה מתוך בריאות הגוף, עד כי יבא שילה בקרוב

ישראל פינחס באדנער

השיב מרן שליט"א בכתב וז"ל:

נכון שעל שלישי ביצה של זמנינו יש להקל ולברך ברכה אחרונה.

ד.

בספר מקראי קודש על הלכות ליל הסדר (לר' משה הררי, ירושלים. עמ' תקע"ב) שאל וז"ל (בקיצור):

לכבוד הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א

בספר סידור פסח כהלכתו (עמ' קמ"א) כתב בשם כת"ר שהחזו"א זצ"ל היה ללוקח מרור בנפח של שלישי ביצה, דהיינו נפח של כשבעה עשר סמ"ק והיה מיקל כן גם לאחרים.

וקשה לי שהרי קי"ל ספק ברכות להקל, ובפרט שמרן המ"ב פסק לא כך.

לכן אבקש מכת"ר שליט"א שיורנו אם אכן נכונה השמועה שהחזו"א הורה כן אף לבריאם שאין קשה להם, ולברך על כך "על אכילת מרור" ומה טעמו בזה.

תשובת מרן הגר"ח שליט"א:

והנה הנהיגו כל ימינו לברך על אכילת מרור בנפח של שלישי ביצה, וזהו דעת מרן החזו"א זצ"ל.

חייזר פסח ג'תתק"פ כ"ג

דעת מרן החזו"א זצ"ל דמעיקר הדין הלכה כר"ח מוולואזין לענין כזית ולכן היקל בזה וגם יכול לברך.

מרן ה"קהילות יעקב" זצוק"ל

"באחד הסדרים החזיק מר"ר [הקהילות יעקב] בידו מצת יד גדולה ושאלוהו המסובים כמה כזיתים יש בה ואמר להם שבעה כזיתים בערך".

ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ז

"אמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שהיה כמה שנים בסדר אצל מרן החזון איש זצוק"ל, וזוכר שמרן חילק מצה כזיתים קטנים".

ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ח

אמר לי מו"ר זצוק"ל שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגדול כף היד בערך בלי האצבעות

ארחות רבינו ח"ב פסח עמ' ס"ז אות לח.

"סיפר לי הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שאכל ג' ענבים גדולים, ופסק לו אביו מו"ר [מרן בעל ה"קהילות יעקב"] שיברך מעין ג', והסתמך על זה שמעיקר הדין הכזית שיעורו כזית של זמננו כשיטת הגר"ח מוולאזין זצ"ל²⁸.

ארחות רבנו ח"א עמ' פ"ט.

בספר "ארחות רבינו" (ח"ב עמ' ע"ה, וכע"ז גם בח"א עמ' קע"ד) הביא מה ששמע מפי הקה"י, וז"ל: "אמר לו מרן [החזו"א] למו"ר [הקה"י] שמעיקר הדין כזית הוא כגודל זית בינוני של היום, וכן היו נוהגים בדורות הקדמונים, רק אחר כך התחילו למדוד כזית לפי חלקי ביצה ומזה נתעוררו החומרות של גודל הזית...".

"יש בידי קיפול בדף מחברתי שקיפל מרן [הקהלות יעקב] זצ"ל שיעור הכזית שחילק להם החזון איש בליל פסח, והוא כשליש דף מחברתי, וכהגדרתו כגודל כף היד, ולשאלתי שהרי צריך ב' כזיתים בכזית דאכילת מצה השיב מרן זצ"ל בלחש: מסתמא היה בזה ב' כזיתים".

הרב משה מרדכי קארפ שליט"א – (הלכות חג בחג – פסח, עמ' שט):

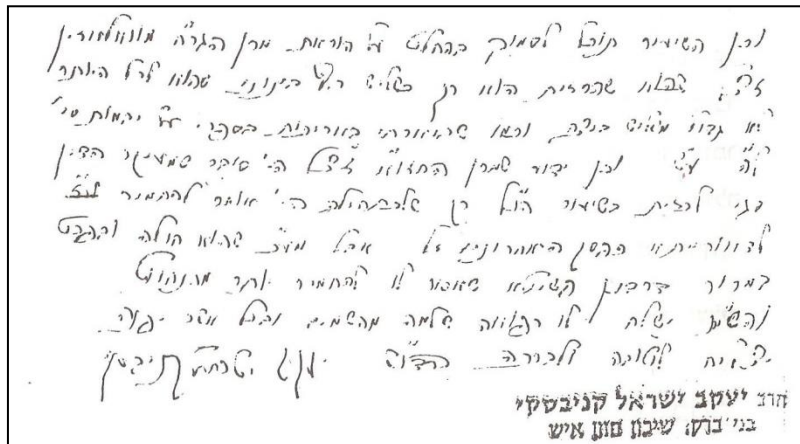
²⁸ הנה ב"לוח שיעורי המצוות" שבסוף ספר "שיעורין של תורה" אות כ"ד כתב מרן הקה"י וז"ל: "הכזית לענין אכילת מצוה וברכת המזון, צריך שיהא בו כשני שלישי ביצה בינונית של זמננו עם קליפתה כו' ומכל מקום אפילו אכל פת רק כמו כזית הרגיל שבזמננו אסור שיהא בלא ברהמ"ז, וצריך להוסיף ולאכול עד שיהא כשיעור הנ"ל ולברך ברכת המזון". והרי שס"ל שלכתחילה יש להצריך שיעור גדול יותר, עד כדי כשני שלישי ביצה. אך ציין שם עוד לעיין בקה"י שם ביאר ענין שיעור כזית מרור. ובמקום ההוא ביאר שלמצות מרור בזה"ז דרבנן "ודאי מי שקשה עליו אכילת כזית גדול יכול לסמוך על הוראת הגר"ח [מוולאזין] ז"ל ולשער בכזית של זמננו שהוא לכל היותר כשליש ביצה של זמננו". הרי ברורה דעתו כשיעור הקטן מעיקר הדין, ורק לחומרא ("כדי שיצא הספק מלב", כלשונו בקה"י שם) נקט שיעור גדול יותר.

פרק א': שיעור כזית קטן, בהוראת הלכה למעשה

פ

כתב הקה"י במכתב²⁹ וז"ל: "ידוע שמרן החזו"א זצ"ל היה סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה היה אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל, עכ"ל.

ז"כ השיעור תוכל לסמוך בהחלט על הוראת מרן הגר"ח מוולאזין זצ"ל שהכזית הוא רק כשליש כף בינוני שהוא לכל היותר לא גדול משליש ביצה... וכן ידוע שמרן החזו"א זצ"ל הי' סובר שמעיקר הדין סגי לכזית בשיעור הנ"ל רק שלכתחילה הי' אומר להחמיר לדאורייתא כפסק האחרונים ז"ל אבל מע"כ שהוא חולה ובפרט במרדך דרבנן פשיטא שאסור לו להחמיר יותר מהנהוג"

מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

אנכי כותב השורות, נכנסתי אל מרן הגרש"ז (יחד עם הג"ר משה פטרבור שליט"א) כדי לשאול את הוראתו לענין שיעור הכזית. ואמר לי, שעל שיעורו של רבנו ר' חיים מוולאזין יש לברך ברכה אחרונה. שוב מצאתי שכדברים האלו מובא בשמו בספר הליכות שלמה, והוא ליקוט פסקי מרן הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שלוקט ע"י נכדיו. וכך הובא שם³⁰ וז"ל: "בשנותיו המאוחרות נהג לברך ברכה אחרונה על אכילת 17-20 סמ"ק".

אנכי, כותב שורות אלה, שאלתי את פי הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל אודות שיטה זו (דמשערין בכזית של זמנינו), גם לגבי אכילת מצה בליל פסח, שהיא מצוה מדאורייתא. את הוראתו למעשה כתבתי, ונכנסתי שוב למרן (עם הגר"מ פטרבור שליט"א) במטרה להראות לו את הנוסח שכתבתי כדי לוודא שהוא מדויק - והסכים לו (וראה לעיל בחלק ההסכמות לספר זה שהובא הענין בהרחבה). וז"ל:

²⁹ צולם בסוף ספרו של הרב קארפ שליט"א - "הלכות חג בחג" על פסח.

³⁰ ספר הליכות שלמה מועדים (י"ה"כ) פ"ו הערה מ"ז.

"ודאי טוב להדר לאכול יותר אם אפשר לו, אבל מי שקשה לו יכול לסמוך על שיעור הגר"ח מוולוז'ין".

כשקרא מרן את הנוסח הנ"ל פעם שניה לבדיקה נוספת, הדגיש ש"מי שקשה לו" - כוונתו, מי שקשה לו להדר, עכ"ד. בהזדמנות אחרת, שאלתיו לענין חולה, והורה שיכול לסמוך על שיעור זה לכתחילה, אף לענין כזית דאורייתא. עוד ציין מרן הגרש"ז, שבדורות קודמים לא נהגו לאכול שיעורים גדולים כל כך כמו השיעורים המתפרסמים היום, עכ"ד.

פרק ב': דברי רבותינו הראשונים ז"ל, אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

פה

פרק ב'

דברי רבותינו הראשונים ז"ל, אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

בפרק זה נציג מדברי רבותינו הראשונים,
מהם עולה כשיטה זו ששיעור הכזית אינו עולה על 17-20 סמ"ק.

תשובות הגאונים, רש"י, רמב"ם, רשב"א, ריטב"א, כת"י מבית
מדרשו של מהר"ם רוטנבורג, מרן השולחן ערוך, סברא, וראיה מדברי
המשנה

תשובות הגאונים

בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) כתוב וז"ל:
"ושאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו', הרי אלו
שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא
דקדק הקב"ה עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין
צריך ללמוד שיעור, מאחר דתנן רבי יהודה אומר וכו' אלא הכל לפי דעתו של רואה",
עכ"ל.
הרי שלדבריו פרי הזית – כפשוטו – הוא הקובע את השיעור, ותו לא מדי.

תשובת הגאון

החזו"א הבית תשובה זו הנמצא באוצר הגאונים על עירובין.
"ששאלתם על שיעור חלה איזהו שיעור מדוקדק, ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וכו'
ולכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים על הר סיני ניתנו
כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאין בכל מקום.
כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות
ומשקלן ומדתן שהיו בימי משה אין נשמרין להן ... ולכך תלו חכמים השיעור בפירות
ובביצים שהן קיימין בכל עת ואין משתנין מיהו שיעור הביצים והפירות תלו אותן
בדעתו של רואה וכו'".

פרק ב': דברי רבותינו הראשונים ז"ל, אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

פ

רש"י

במשנה במנחות (עה): איתא: "מנחת ישראל קופל אחד לשנים ושנים לארבעה... וכולן פותתן כזיתים".

וכתב רש"י שם שכופל חלה של מנחות "שנים לארבע וארבע לשמונה ושמונה לט"ז עד שיהו פתיתין כזיתים".

והנה כל חלה היא פחות מארבע וחצי ביצים [דבעשרון יש מ"ג ביצים וחומש, וממנה עושין י' חלות] וא"כ כשמקפלה ט"ז פעמים יש בכל כפל כרבע ביצה, ועכ"ז הפתיתים הם כזיתים.

ומוכח שברבע ביצה (בערך) יש שיעור כזית.³¹

עוד העירוני לרש"י בזבחים (ל. ד"ה דכי) שכתב אודות הנמצא בקמיצה: "...וזיתים הרבה יש", עכ"ד, (ועי' לקמן עמ' צד).

רמב"ם

פוסקים רבים דנו כבר בבירור שיטת הרמב"ם בכל סוגיית מדות ושיעורי תורה, ובכללה גם שיעור הכזית, ומה לנו להכניס ראשנו בין ההרים הרמים. ואעפ"כ, נראה לי להוסיף ראיה שלא דנו בה עד כה, וממנה עולה שלשיטת הרמב"ם הוי הכזית כגודל זית המצוי. ולרגל אריכות הדברים, כתבתים בנספח³², עיי"ש.

רשב"א

הרשב"א³³ כתב במפורש שהביצה "הרבה" מארבעה זיתים, וז"ל: "שהרי יש בחתיכה עשר רביעיות שהם חמש עשרה ביצים שהן הרבה מששים זיתים", עכ"ל. הרי שהכזית פחות מרבע ביצה.

בשולי הדברים, יצוין כי יש בדברים אלה להשליך אף על שיטת הרמב"ם. שהרי אם ננקוט שלהרמב"ם השיעור שליש ביצה ממש [וכפי המשתמע מכמה אחרונים], ניצור בכך מחלוקת חדשה בין הרמב"ם להרשב"א כשאין לזה שום הכרח, ואפושי פלוגתא למה לי³⁴.

³¹ האיר את עיני בזה הרב דניאל צבי רובין שליט"א, וציין שבכך מיושבת תמיהת החזו"א (מנחות סי' כ"ה ס"ק ט') שכתב על רש"י: "ומיהו ל' רש"י וח' לט"ז צ"ע דהוא פחות מכזית", עכ"ד.

³² אחרי פרק ט' (עמ' קלב).

³³ משמרת הבית דף צו., ובדפוס: הלכות תערובות בית רביעי שער ראשון (דף ו.). מכאן גם הביא ה'משחא דרבותא' סימן תפ"ו הוכחה לפר"ח, הכותב שיעור לכזית קטן מזה של השו"ע.

³⁴ הדברים באו יותר מוסברים בנספח.

פרק ב': דברי רבותינו הראשונים ז"ל, אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

פז

ריטב"א

בדברי הריטב"א ז"ל מצינו מציאה נפלאה³⁵, שכתב ש"כגורגרת - שיש בו כמה זיתים". "כמה זיתים" – הוא בודאי לכל הפחות שלשה. והרי הריטב"א ס"ל (כהרמב"ם ורוב ראשונים) שהגורגרת (שהיא תאנה יבשה) היא כשליש ביצה, א"כ הזית לכל היותר תשיעית הביצה - ממש כגודל זית שבזמנינו!

כת"י מבית מדרשו של מהר"ם מרוטנבורג

נתקשו הראשונים (עיין מרדכי סוף פסחים, בדפוס עמ' 76) דאם כזית כחצי ביצה, איך היה הלל כורך ואוכל בבת אחת ג' זיתים [מצה ומרור וחרוסת] והא אין בית הבליעה מחזיק כל כך?

ובכת"י מאחד מתלמידי דבי מהר"ם מרוטנבורג³⁶ כתב וז"ל: "ולי הכותב אינו קשה, כי ראיתי זיתים בארץ ישראל ובירושלים אפילו ששה אינם גדולים כביצה", עכ"ל.

מין השולחן ערוך

בהלכות ליל הסדר כתב השו"ע (אורח חיים סימן תע"ה ס"א) וז"ל: "ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד ואם אינו יכול לאכול כשני זיתים ביחד יאכל של המוציא תחלה ואחר כך של אכילת מצה".

מדברי השו"ע משמע שאדם מן השורה יכול לבלוע שני כזיתים מצה בבת אחת, ושכך הוא מורה לאדם רגיל מן השורה. פוק חזי שבשיעורים הגדולים זה לא שייך כלל!³⁷ עוד יש לציין את דברי ה"ויאמר יצחק" בהבנת שיטת השו"ע, שלא כתב שיעורא דכ'חצי ביצה' אלא לחומרא, ראה בהערה³⁸. וראה את מש"כ רבנו הנצי"ב מוולאזין, "וזה ברור דשיעור כזית המבואר בשו"ע הוא שיעור קטן מאד ולמה לנו להחמיר".

³⁵ ריטב"א שבת דף עו: ד"ה והקשו, ובמהדורת מוסד הרב קוק נדפס בסוף הספר. ואנהר לן עיינן בזה הג"ר רפאל רייכמאן שליט"א.

³⁶ מובא בקובץ המועדים (מוריה, ירושלים תשס"ה) פסח ח"א עמ' ס"ה. וראה להלן ריש פרק ה' מה שנכתב שם אודות המשתמע מדברי הכותב הללו, שהשיטה דחצי ביצה נאמרה משום שלא היו זיתים מצויים במקומותיהם. ³⁷ ויתר על כן נוכל להעיר לאלה המשערים כזית מצה לפי משקל [30 גרם], וכן למשערים את הכזית לפי השיעורים הגדולים בנפח [50 סמ"ק או מעט פחות]: אי אפשר כלל להכניס שני כזיתים מוכתים זו לפה בבת אחת, שהרי זהו יותר ממלוא לוגמיו! – וכיצד יתכן לקיים את דברי השו"ע לבלוע בבת אחת?

³⁸ בשו"ת ויאמר יצחק (או"ח סי' ח', לרבי יצחק בן וואליד) כתב שדברי השו"ע דהכזית כחצי ביצה "אפשר דהטעם שכל מין דין זה דסי' תפ"ו בשם י"א לפי שלבו ראה שאינו מוסכם מרוב הפוסקים ולא כתב זה אלא להודיע דטוב לחוש גם לדעת זה לחומרא בעלמא לכתחילה". ונימוקיו, דהרי דרך השו"ע לבסס את פסקיו על הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, והרי שלשתן פסקו דהגורגרת (שגדולה מן הכזית) היא כשליש ביצה. ועוד, דגם השו"ע עצמו פסק כן בסי' שס"ח עכ"ד.

פרק ב': דברי רבותינו הראשונים ז"ל, אשר דבריהם מתאימים לשיעור זה

פז

וראה עוד מה שנתבאר בשיטת השו"ע להלן בעמוד קפב.

סברא, וראיה מדברי המשנה

נציין כאן סברא ששמעתי³⁹, וראויה היא להאמר.

מהו שיעור 'כזית'? זהו שיעור אכילה, כלומר: פחות מכאן אינו מוגדר כ'אכילה'. זהו פירור בעלמא, זהו בגדר בליעה כל שהיא, כה קטנה עד שאין שם 'אכילה' נתפס בה. בהתאם לכך, ואף שודאי קשה לתת בזה גדר מדויק, נראה שסברא נכונה היא להניח שמדובר בשיעור קטן ביותר, כזה שפחות ממנו אינו אלא פירור בעלמא. וצרף לכאן את דברי המשנה בשבת (קמג), דפירורין שהן פחות מכזית אינן מוקצה אע"פ שאינן מאכל אדם, כיון שהם ראויים למאכל בהמה. הרי א"כ כל שהן פחותות מכזית - מדובר על חתיכות כה קטנות עד שמחמת קטנותן אינן ראויות לאכילת בני אדם, ורק לבהמה נותנים אותם, ושוב - הדעת נוטה שמדובר בחתיכות קטנות טובא. ודו"ק.

[ויצוין עוד, שאלבא דפוסקים רבים, כל זה נכון אף לפי השיטה שנתקטנו הביצים. כי לענין כזית אין משערין אלא ביחס לגודל ביצה של זמנינו, כ"ה לפי החת"ס, החסד לאברהם, הבית יצחק, והבית שלמה, מובאים דבריהם להלן בפרק י"ב (עמ' קסו) וגם יש לצרף פוסקים רבים הסוברים שתמיד משערין בפרי הבינוני שבאותו דור - כך מביא ה'שיעורין של תורה' מתשובת גאון, מהראב"ן, מחוט השני, ומשאלת דוד, הובא כל זה להלן עמ' קפ]

ולענ"ד יש לסייע לסברא זו עוד, דהשו"ע לא כתב שיעור זה לעיל בסי' ר"י בענין ברכה אחרונה בכזית, ולא כתבו אלא בענין שיעור מצה. והיא אכן תמיהה רבה, מדוע לא כתב זאת לעיל, אא"כ נימא דלחומרא כתבו וכדברי ה'ויאמר יצחק', ורק לגבי חיוב מצה דאו' החמיר ולא לגבי ברכה אחרונה. ואף שהדברים מצד עצמם נראים, לא מצאתי בשאר פוסקים שיכתבו כן.
³⁹ מפי הרב חיים בניש שליט"א, מחב"ס "מדות ושיעורי תורה".

פרק ג' השיעור הקטן הנ"ל – נכון אליבא דכל הראשונים

מטרת פרק זה, היא לבאר כי השיעור (ה'קטן') שהובא לעיל (20-17 סמ"ק) מתאים הוא לכל שיטות הראשונים, ואין בין הראשונים אף שיטה האומרת להגדיל את השיעור יותר מן האמור. וממילא, כל השיעורים הגדולים יותר (שהובאו באחרונים) לא נאמרו בדרך הכרח, אלא בדרך השערה, או בנקיטת צד 'לחומרא'.

מקובלות בדרך כלל ג' שיטות בשיעור הכזית:

- ❖ **שיטה א':** שיעור הכזית הוא כגודל **זית המצוי**, כפשוטו ממש. הזית הגדל על העצים המצויים בימינו, הוא הוא שיעור הכזית האמיתי.
- ❖ **שיטה ב':** שיעור הכזית הוא **כשליש** מנפחה של ביצה.
- ❖ **שיטה ג':** שיעור הכזית הוא **כחצי** מנפחה של ביצה.

והנה, השיטה הסוברת ש'כזית' הוא כגודל זית המצוי (שיטה א' לעיל), בוודאי אינה גדולה מן השיעור המוצע כאן.

השיטה הסוברת כי גודל ה'כזית' הוא כשליש ביצה (שיטה ב' לעיל), גם היא מתאימה לשיעור זה, בהנחה שהביצים שבזמננו הן בגודל הביצים שהיו בזמן חז"ל. ואף שיש אומרים שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר (שיטת הצ"ח וסיעתו) הנה השו"ע והרבה הפוסקים לא סבירא להו כן⁴⁰. ואף לדברי שיטת הצ"ח הנ"ל (שהביצה כפולה

⁴⁰ מפורש בדברי הצ"ח (פסחים קטז). שהשו"ע לא ס"ל כהשיטה דנתקטנו הביצים. ואמנם שיטת הצ"ח עצמו היא דנתקטנו הביצים. בהמשך ספרנו נדון בזה באריכות, אך כאן נציין רק את זאת, שעכ"פ אליבא דהשיטה של השו"ע שלא נתקטנו הביצים (והיא הנודעת היום כ"שיעור הגר"ח נאה"), שיעור הכזית המוצע מסתדר היטב. וכן מצינו שנקטו כשיטה זו מפוסקי דורנו: ראה דברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבייר הגר"ח נאה ז"ל בספריו" (ספר הליכות שלמה מועדים ח"א עמ' צ').
וכן הגרי"ש אלישיב זצ"ל כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל". (הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות

פרק ג': השיעור הקטן הנ"ל – נכון אליבא דכל הראשונים

צ

בגודלה) – הנה רבים נקטו שהשיעור הוא שליש ביצה. ובאמת שיעור "שליש" בע"כ אינו מדויק, וכבר העיר מרן הקה"י זצ"ל (שיעורין של תורה, בסופו) דאין מקור להניח שהשיעור הוא דווקא שליש ביצה, אלא דידוע לנו שהוא פחות משליש ביצה, ויש לומר שהוא פחות בהרבה.

ולענין שיטה ג' לעיל – שה'כזית' כחצי ביצה (והיא שיטת השו"ע), גם היא תואמת לשיעור המוצע. דהנה, ביצה שבזמננו גודלה עם קליפתה כ-50 סמ"ק⁴¹. וכבר נתבאר בדברי הפוסקים (הנר"ב הגר"א החזו"א והגר"ח נאה ועוד) כי לענין שיעור ה'כזית' יש לשער את חצי הביצה ללא קליפתה⁴².

הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית' – 75 סמ"ק עמ' (רו).

והגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שסתימת השו"ע והרמ"א וכל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח. (ובשו"ת חתם סופר או"ח סי' קצו הביא בין הסוברים כשיעור ביצה של זמנינו: "הרוקח והרא"ש והטור והמרדכי ומהרי"ל ומהרי"ו ורי"ו"). אף המנהג הוא כהשיעור הקטן, וכך מצינו בלשון המשנה ברורה (סי' רע"א סי"ג בבה"ל) המתייחס לשיעור זה בשם "מנהג העולם".

והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קדמאי".

ואנכי הקטן הבאתי שהממצאים שבידינו (משקלי מטבעות, גרעיני שעורים ועוד) אודות שיעור הרביעית אליו כיוון הרמב"ם ג"כ מורים דלא כהצ"ח, והארכנו בזה להלן בשער העוסק בשיעור הרביעית.
⁴¹ מקובלים שני שיעורים לביצה, לפי הגר"ח נאה: 57.6 סמ"ק, ולחזו"א [שנתקטנו הביצים בזמנינו]: 100 סמ"ק.

ואנו מבררים כאן אליבא דהשיטה דלא נתקטנו הביצים, כמבואר בהערה הקודמת. ולענין שיעור הביצה נקטנו דלא כהגר"ח נאה אלא שיעור קטן יותר משום הוכחות רבות שזהו השיעור המדויק, ודלא כשיעור הגר"ח נאה שהוא גדול מדי. הגר"ח נאה הסתמך על משקל מטבע הדרהם שמצוי היה בימיו, ולא ידע שמשקל מטבע זה עבר שינויים ובימי הרמב"ם היה משקלו של הדרהם פחות. הוא אכן התקשה מאד מחמת כן, שהרי גודל הביצים שלנו הוא קטן יותר מהשיעור שהוא העלה, וכן גם משקל גרעיני השעורים, ונדחק לומר שהגדול שלנו הוא באמת הבינוני.

הדברים נכתבו באריכות ובביאור להלן בחיבור זה, כמצויין בהערה הקודמת. נוסף, שבספרים שכתבו מחברי דורנו – מסקנה זהה לכולם פה אחד, דהביצה 50 סמ"ק, וכמ"ש. כן הוא במדות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח), ובמידות ושיעורי תורה (עמוד ט"ו וצ"א), ובספר לב ים (עמ' פ"ג), ובספר קרית אריאל (עמ' רכ"ט), ובספר שכות יצחק – פסח (עמ' רצ"ב).

⁴² כך כתבו הנ"ב (מהדו"ק או"ח ל"ח) והגר"א (סי' תפ"ו בסוף ביאורו הארוך) והחזו"א (או"ח ל"ט י"ז) והג"ר חיים נאה, וזהו דלא כדברי המ"ב (תפ"ו ס"ק א'). ולגבי שיעור הקליפה: הפוסקים כולם (מהרי"ל, של"ה, מג"א, נר"ב, גר"א. צוייני ב"מדות ושיעורי תורה" עמוד רלט. וכ"כ ב"חוט שני" לבעל החוות יאיר), פה אחד, כתבו כי גודל ביצה ללא קליפתה קטן ברבע (25%) מגודלה עם קליפתה – דבר שיקבע את שיעור 'כזית' להיות פחות מ-20 סמ"ק. ואף אם נחשוש למציאות הביצים המצויות בינינו, שללא קליפתן קטנות הן רק בכ-10%, עדיין לא יעלה שיעור ה'כזית' על 22.5 סמ"ק.

וכל זאת, אם נשער 'חצי ביצה' כפשוטו. אמנם, בהמשך דברינו בסמוך נדקדק בכך, ויתברר מדברי הפוסקים ד'חצי' – לאו דוקא, ובאמת הכזית פחות מחצי ביצה.

פרק ג': השיעור הקטן הנ"ל – נכון אליבא דכל הראשונים

צא

והנה העיר המגן אברהם (סי' תפ"ו) דעל כרחק שיעורא ד'חצי' ביצה הוא לאו דוקא, והכזית בודאי קטן יותר מזה, שהרי עולה מסוגיא מפורשת בגמרא שהוא פחות (דבכריתות יד. איתא שבכותבת יש כשני זיתים, והרי הכותבת קטנה מהביצה כמבואר בהלכות יוה"כ). ולכן מסיק המ"א וז"ל: "א"כ זית עכ"פ פחות מחצי ביצה. אלא לא דק, ולחומרא לא דק. אבל לענין שאר מילי צריך לדקדק בדבר".

בכמה הוא פחות?

הבה נעיין ונראה, שניתן לענות על שאלה זו בדקדוק רב! הגר"א (שם) כותב להדיא ששליש ביצה של הרמב"ם (עם הקליפה) שווה לחצי ביצה של השו"ע (בלי הקליפה), ואין ביניהם מחלוקת. והנה גודל שליש ביצה (עם הקליפה) ידוע בבירור, שהוא כ-17 סמ"ק, וממילא גם שיעור השו"ע ידוע.

גם במג"א מתבאר כיוון דומה:

המג"א הקשה קו' נוספת (מלבד הא דכותבת כנ"ל), דגם השו"ע בהל' עירובין כתב כמו הרמב"ם דגרירתה הוי שליש ביצה, והזית קטן מגרירתו. ועל כך הוא מיישב ש"לא דק", ר"ל דשיעור חצי ביצה הוא לאו דוקא, אבל שליש ביצה עם הקליפה הוא אכן דוקא. וכן הסכים עמו הנודע ביהודה (בשו"ת קמא אר"ח ל"ח)⁴³.

נמצא שלפי כולם – המג"א הנר"ב והגר"א – הוי גם להשו"ע שליש ביצה (עם הקליפה) דוקא, רק נחלקו כיצד לפרש מש"כ חצי ביצה (בלי הקליפה), דלגר"א זהו אותו שיעור ממש (וכן מצינו שכתבו פוסקים רבים)⁴⁴ מאד לנכות 25% עבור הקליפה, אף שאין זה כך במציאות שלנו⁴⁵, ואילו למג"א זהו אמנם שיעור גדול יותר, אבל לא נכתב על צד הדיוק, כי הדיוק הוא רק שליש ביצה וכנ"ל.

והנה נמצא שלפי שלושת הרועים הנ"ל אין לנו לנקוט לפי השו"ע יותר משיעור 17 סמ"ק. ולרווחא דמילתא נקטנו 20-17 סמ"ק.

⁴³ הנודע ביהודה מסביר מדוע מעיקרא אין סיבה להניח ש'חצי' הוא דוקא: מקור השיעור ד'חצי' ביצה הוא מהשוואת הנאמר ביומא פ. "אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת", לנאמר בכריתות יד. "דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". והנה בכריתות איירי הגמרא למצוא כמה חטאות אפשר להתחייב באכילה אחת, וקאמר שאין לחייב חטאת נוספת ע"י שבולע עוד כזית כיון ש"אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". וא"כ מוכרח בגמרא רק שאין ג' זיתים באכילה אחת, אבל לעולם יתכן שיש כמעט ג' זיתים. וממילא אין להוכיח אלא שהכזית הוא יותר משליש ביצה (בלי הקליפה), אבל אין הוכחה שהוא חצי ממש.

⁴⁴ מהרי"ל, של"ה וכו', כפי שהובא בהערה לעיל בסמוך.

⁴⁵ והנה באמת הוא דבר תמוה מאד להבין כיצד יתכן לנכות 25% עבור קליפת הביצה, והרי עינינו רואות שאין הדבר כן! מאידך, כן כתבו כל האחרונים – ללא חולק (!). ונראה פשוט שיש לנו לילך אחר דבריהם (ועוד שהרי כל הסיבה שאנו דנים על יחס גודל הזית אל הביצה הוא מחמת הכתוב בפוסקים, אף שהוא נגד הנראה לעינינו). –אך אף יותר מכך נראה. שהלא אין הדיון כאן על שיעור של "הביצה", אלא רק על השוואתם את גודל הזית ביחס לביצה כדי להראות עי"ז מהו גודל הכזית. וא"כ, האחרונים שכתבו שיש לשער את הכזית בגודל של חצי ביצה שהיא בניכוי רביעי בגלל הקליפה – את הגודל הזה אנו רוצים לברר לעצמנו, וא"כ עלינו לשער בניכוי הקליפה כפי שהם ז"ל התכוונו לה. וזה ברור בס"ד.

פרק ג': השיעור הקטן הנ"ל – נכון אליבא דכל הראשונים

צב

הנה, נמצינו למדים כי אין שיטה בראשונים – והשו"ע בכללם - הסותרת את השיעור המוצע ל'כזית'. לפיכך, הצד הנוקט שיעור גדול יותר – אינו אלא על סמך דעת חלק מהאחרונים, ואמרוה דרך השערה, ופעמים שנאמרה דרך חומרא, או "להוציא ספק מלב", אך אינה מוכחת.

וצרף לכך את אשר יובא בפרק הבא, כי שיעור קטן זה מתאים הוא מכמה וכמה צדדים גם לראיות מהמציאות, וזאת בנוסף למובא לעיל בפרק ב' מדברי הראשונים.

פרק ד' ראיות מהמציאות

פרי הזית, קמיצה, שמנונית שעל הסכין, בית הבליעה, מטלית, קרישת הרביעית

פרי הזית

הנה תחילת הבירור בענין שיעור הכזית, ראוי שיהיה במבט על ה'זית' כפשוטו – פרי הזית המצוי בכל מקום.

בזמן חז"ל, היה שיעור הכזית ההלכתי - כגודל הזית המצוי להם, כפשוטו, כזה שגדל היה על העצים ונעשה ממנו שמן או נאכל. כך מפורש בחז"ל, ואין בזה חולק. ותניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד'): "וכמה שיעורו בכזית... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור". וכן בגמרא במסכת ברכות (לח:-לט.) מפורש כן בסוגיא, דכאשר רבי יוחנן אכל זית אחד היה בזה שיעור כזית.

זיתים המצויים בינינו – שיעורם הממוצע לזית בינוני עולה עד כדי 5 סמ"ק (ופעמים מעט יותר)⁴⁶. ואף שמצויים זיתים גדולים יותר אין הדין לשער בהם, דהלא גם בזמן חז"ל מצויים היו זיתים גדולים, ואעפ"כ תנן (כלים פ"ז מ"ח) זית שאמרו לא גדול ולא קטן, אלא בינוני.

ולמרות שלפי מידה זו של הזיתים בימינו ניתן היה לשער את ה'כזית' אף בשיעור זה – הקטן בהרבה מהשיעור המוצע, הולכים אנו בזה בעקבות דברי מרן הקה"י זצ"ל שכתב לשער את הזית המצוי לעניין השיעור 'לכל היותר כשליש ביצה' (שהוא 17 סמ"ק). ונראה שאין כוונתו שעפ"י מדידת זיתים כך עלה שיעורם, אלא נקט בדרך הפלגה – הואיל ואף שיעור זה (של 17 סמ"ק) הוא שיעור קטן טובא מהשיעורים

⁴⁶ ראה בנספח ב', שם ביררנו ענין זה.

ובאמת מהש"ס מוכח שהיה בזמנם גדול יותר במעט מאשר היום, דבמשנה בכריתות (יג): איתא שחייב על אכילתו ביוה"כ, וש"מ שמדובר שאכל ככותבת. וככותבת הוא כמעט כביצה, כמבואר ברמב"ם (שביתת העשור רפ"ב) ובר"ן (יומא). ועכ"ז מבואר בסוגיא (כריתות יד.) שאף שאכל ככותבת, מדובר שאכל פחות מג' זיתים. ואם כל זית 5 סמ"ק, א"כ ע"כ ככותבת פחות מ-15 סמ"ק, וכיצד נקטו הראשונים שהוא כמעט כביצה? ומוכח שהכזית בזמנם היה יותר משליש הככותבת, והוא קרוב לשליש ביצה של זמנינו.

המפורסמים. ועוד, ששיעור זה הוא קטן דיו עד כדי שאין ספק שאכילה רגילה היא בכמות גדולה יותר.

נ.ב. שמעתי טועים, הטוענים כלפי שיעורא דכגודל הזית המציאותי, שסוף סוף יש גם זיתים גדולים כהיום. ולא שמו אל לבם שהשיעור ניתן ביחס לזיתים בינוניים ולא ביחס לגדולים, כמפורש במשנה (בכלים שם). אך עכ"פ, בכך ש'מרחיבים' אנו את השיעור ל- 17 סמ"ק, הרי מתאים השיעור אף לדבריהם.

בנוסף להוכחה בסיסית זו, ראיות נוספות יש מהשוואת הסוגיות למציאות, וביניהן:

קמיצה

הנה עבודת הקמיצה שעושין בקרבן מנחה, מבואר בגמ' (מנחות יא.) שחופה ג' אצבעותיו על פס ידו וקומץ, וקי"ל (רמב"ם מעשה הקרבנות פ"ג ה"ד) דאין קומץ פחות משני זיתים. והנה, קומץ רגיל בזמננו לא יכול אפילו 40 סמ"ק⁴⁷, ומוכח שהכזית פחות מ-20 סמ"ק. (ובזבחים ל. ד"ה דכי) כ' רש"י אודות הנמצא בקמיצה "...וזיתים הרבה יש").

ראיה גדולה היא זו!⁴⁸

ואין דחייה לראיה זו, אלא א"כ נניח שבזמן שהיה בהמ"ק קיים היו ידי הכהנים גדולות יותר, והיה בית קיבול יד הכהן יותר מידיים רגילות שלנו ונתקטנו הידיים כעת⁴⁹. [עפ"י מרן הקה"י בשיעורין של תורה (להלן יכתב בר"ת 'שש"ת') סי' א' סק"ז].

קמיצה מכילה לפחות פעמיים כזית

⁴⁷ צורה נוחה למדידה - ק"ח 40 סמ"ק מים (אפשר למדוד בבקבוק תינוקות) והטל אותן לשקית פלסטיק, וקמוץ את השקית.

⁴⁸ נ.ב. ראיתי בשו"ת משנה הלכות (חלק ח' סימן קצ"ד) שהביא ראיה זו, וכתב שהיא ראיה חזקה ביותר שאין מקום לפקפק בה, וז"ל: ולפענ"ד הוא תמיהה גדולה ולית נגר ובר נגר דיפרקניה, עכ"ל.

⁴⁹ נ.ב. אך גם דחייה זו לא תצדק אם נניח שהידיים שלהם היו גדולות יותר וגם רחבות יותר ביחס לזהה שלנו. כי אז הרביעית תהיה עוד יותר גדולה, וממילא הביצה, והכזית (-חצי ביצה). ורק נוכל לקיים דחייה זו, אם נניח שהיו האצבעות שלהם דקות כמו שלנו, אבל ארוכות (הרבה) יותר. והדוחק מבואר.

שמנונית שעל הסכין

שיעור התבשיל עבור עירוב תבשילין הוא כזית, ומבואר בגמ' (ביצה טז.) ש"שמנונית שעל גבי הסכין גוררו וסומך עליו משום עירובי תבשילין והני מילי דאית בהו כזית". והנה קשה לקבוע שיעור מדויק לכמות השומן שנדבק לסכין כרגיל, אבל נראה שבדרך כלל הוא מתאים לגודל זית שבזמננו, ודחוק טובא להניח כשיעורי הזית הגדולים, שאינו מצוי כלל וכלל שידבקו כמויות שומן שכאלה על הסכין (שמעתי מפי הרב מ.מ. קארפ שליט"א).

בית הבליעה

מבואר בגמ' (כריתות יד.) שבית הבליעה הממוצע של אדם מחזיק (לפחות) כשני זיתים.

קשה לקבוע כמות מדויקת לקיבולת בית הבליעה, אבל עכ"פ כבר העירו אחרונים רבים⁵⁰ דדבר רחוק הוא שבית הבליעה של אדם בינוני יחזיק כפליים משיעור הגדול של הכזית.

אלא א"כ נדחה (כפי שצייד החזו"א סק"י), שההבנה של 'בליעה אחת' היא דלא כהבנת האחרונים, וכל הנבלע בפעם אחת נקרא "בת אחת", ובבליעה נמשכת אפשר לבלוע כמות זו⁵¹.

מטלית

אם הכזית גדול יותר מזית המצוי – צא ופרנס לי תוספתא מפורשת!

הגמרא ביבמות (קג:) מביאה תוספתא ממסכת נגעים (פ"ז):

"מטלית שיש בו שלש על שלש, אף על פי שאין בו כזית - כיון שנכנס רובה לבית טהור טמאתהו. היו בה כמה זיתים - כיון שנכנס ממנה כזית לבית טהור טמאתהו".

מבאר רש"י: "היו בה כמה זיתים - ואין בה אלא ג' על ג' אלא שחוטה עבה".

מכאן שבמטלית של ג' על ג' אצבעות, יתכן – כשהחוט שלה עבה – שיהיו בה "כמה זיתים".

והנה "כמה זיתים" הוא לכאורה לפחות שלש זיתים, אבל הבה נניח אפילו שמדובר בשני זיתים בלבד.

⁵⁰ ביניהם: הגרא"ז מרגליות (שו"ת ראש אפרים ח"ג סט"ז), מנחת ברוך סי' ע"ה ענף ב', חת"ס שו"ת או"ח קכ"ז.

⁵¹ ויש להעיר, שגם לפי הבנה זו יש כאן עכ"פ הוכחה שמדובר בכמות שיכול אדם למלא בה את פיו בכשני זיתים בבת אחת. ויקשה מאד למשערים בפסח בשיעורים גדולים טובא של אכילת מצה, כי הרי שני כזיתים משיעורים כאלו – אינם נכנסים כלל לפה בבת אחת, לא ק"ו שאין נבלעין בבליעה אחת, וא"כ מוכח שאין זה השיעור.

אם נניח שהכזית 20 סמ"ק (שהוא גדול בהרבה מזית המצוי בינינו, אבל עדיין קטן בצורה משמעותית מן השיעורים הנפוצים שהם גדולים יותר מזה), אזי שני כזיתים הם 40 סמ"ק.

איזה עובי יהיה החוט, כדי שיהא בבגד 40 סמ"ק?
הרי מדובר במטלית של ג' על ג' אצבעות. אם ניקח את השיעור הגדול ביותר של אצבע (שיעור חז"א – 2.4 ס"מ), יעלה בידינו מטלית של $7.2 * 7.2$ ס"מ = כ-52 ס"מ מרובעים.

אם עובי החוט יהיה 0.77 ס"מ, רק אז יגיע הבגד עד כדי נפח 40 סמ"ק.
מהו עובי בגד מצוי?
- שרוול החולצה (בחלקו העבה שבקצהו), עביו 0.2 ס"מ. מעיל חורף עבה במיוחד שמדדתי מגיע עד כדי 0.6 ס"מ.
עובי חוט של 0.77 ס"מ, שהוא העובי הקטן ביותר ששייך בענייננו, איננו 'עבה מאד'.
הוא פשוט בלתי מציאותי. אין כאלה חוטים.
קל וחומר שאם נניח אצבע קטנה יותר לגודל ג' על ג' של המטלית, וכן אם נניח ש"כמה זיתים" הוא יותר מאשר רק ב' זיתים, שיקשה עלינו טובא.
א"כ זכינו לראיה גדולה!
כי בעל כרחך מוכח שמדובר בזיתים שהם בערך בגודל של הזיתים המצויים בינינו, שגודלם בערך 4-5 סמ"ק, ורק כך יובנו דברי התוספתא.
ודו"ק.

קרישת הרביעית

בגמרא במסכת שבת (עז). מבואר שיין ודם בשיעור רביעית, כאשר נקרשים הוי גודלן כזית (עי"ש בסוגיא, כי קיצרת).
אם נשער את כמות המוצקים הנשארים בדם כשנקרש, יעלה בידינו שיעור שהוא פחות משיעור 17 סמ"ק (ראה תחומין כרך י', עמוד 434. וראה בחוברת אור תורה כסלו תשס"ד ואייר תשס"ד⁵²).
ועיין בפרק "בגדר שיעורים מדוקדקים שקבעו חכמים" (בעמ' שנט) על פי המבואר שם יתכן שהכזית אף קטן יותר מהעולה מניסוי קרישת הדם.

⁵² ראה דף מצולם מחוברת "אור תורה", בסמוך. לפי הניסוי המתואר שם, קרישת הדם היא לשיעור של 18.5%. לפי זה, לכשנגקוט רביעית בשיעור 75 סמ"ק, יקרוש דם בשיעור רביעית לכדי כ-14 סמ"ק.

פרק ד': ראיות מהמציאות

צ

תיאור ניסוי מעשי בהבנת דברי הגמרא (שבת עז). שרביעית דם יכול לקרוש ולעמוד על כזית, שאינה לשון של שיעור מצומצם אלא של שיעור משתנה.

על כזית. (עי' בעמ' הקודם)

תקמג	תורה	סימן פד	אור
			במס' מנחות נקטה הגמרא את הלשון "יכול" לקרוש ולעמוד על כזית, שאינה לשון של שיעור מצומצם אלא של שיעור משתנה.
			ב. עריכת ניסוי למדידת שיעור הקרישה של דם
			כיון שהגמרא אומרת שרביעית דם נקרשת לשיעור כזית, וכיון שברביעית יש ביצה וחצי, אם נדע את מדת הקרישה נוכל לדעת מהו לפי הגמרא שיעור כזית ביחס לביצה. אם למשל הדם יקרוש לשליש מנפחו הנוזלי הרי בביצה וחצי יהיו שלשה זיתים, והיינו שבביצה אחת יהיו שני זיתים ושיעור כזית יהיה חצי ביצה. ואם הוא יקרוש לששית מהנפח הנוזלי יהיו בביצה וחצי ששה כזיתים, והיינו שבביצה אחת יהיו ארבעה זיתים ושיעור כזית יהיה רבע ביצה, וכן על זה הדרך.
			כדי לבדוק את שיעור הדם הקרוש, קבלנו דם פרה מבית השחיטה והנחנו אותו בצנצנות זכוכית מסומנות בשנתות ברווח 100 סמ"ק בין קו לקו. כדי להגדיל את דיוק המדידה ולהקטין שגיאה אפשרית במדידה לא נתנו כמות קטנה של רביעית אחת אלא כמות גדולה של 600 סמ"ק שהיא כמות של כשמונה רביעיות (כך שכל שגיאה במדידה תקטן כי היא תתחלק לשמונה כשנחשב לרביעית אחת). את הצנצנות כסינו ברשת מתכת כדי לאפשר את ההתייבשות וכדי למנוע כניסת חרקים, והנחנו לייבוש בשמש. לאחר שהדם התייבש לגמרי קבלנו גושים לא אחידים, וכדי שאפשר יהיה למדוד את הנפח כתשנו אותו עד לקבלת אבקה. לאחר הרעדה ממושכת כדי לסלק במידת האפשר את חללי האויר בין הגרגרים, ולאחר שהשתדלנו לדייק עד כמה שאפשר במדידה, קבלנו דם קרוש בנפח של כ- 110 סמ"ק. ביחס לנפח ההתחלתי של 600 סמ"ק זו הצטמקות לשיעור של 18.5%. שיעור זה הוא מעט יותר מששית (ששית היא כ- 16.7%).
			ג. השוואה בין תוצאות הניסוי לבין נתוני המחקר המדעי
			לפי כמה מקורות וביניהם האנציקלופדיה העברית (ערך דם), הדם מורכב מ- 81% מים ו- 19% חומרים מוצקים במוצצ. טווח "התנודות הפיסיולוגיות" סביב ממוצע זה למים הוא בין 78% ל- 84%, ובהתאם לחומרים המוצקים השינוי הוא בין 22% לבין 16%. בזמן התייבשות הדם מתנדפים המים ונשאר דם קרוש בשיעור ממוצע של כ- 19% מנפח הדם הנימוח. זהו אותו השיעור שקבלנו בניסוי שערכנו שהוא כ- 18.5%.

פרק ה' כזית – כגודל זית שבימין

בשולחן ערוך (תפ"ו) מובא שהכזית י"א שהוא כחצי ביצה. ועל כך רבו הדיונים מהו שיעור הביצה, וממילא מהו שיעור הכזית. אך יש לציין צד נוסף: יתכן שהכזית אינו תלוי בביצה כלל. השיעור נקבע אך ורק לפי הזית המצוי בינינו, וזהו שיעורו. וכדעת הגר"ח מוולאזין שהובאה בתחילת פרק א'. כשיטה זו סבר החזו"א מעיקר הדין. ולכן, אף שלפי החזו"א הסובר שהביצים בזמן חז"ל היו פי שניים בגודלן, אזי גם הכזית הוא ממילא גדול פי שניים – אך זהו רק אם אנו משערין את הכזית בהשוואה לביצה. אך כיון שלדעתו אין עיקר השיעור קשור לביצה כלל, ממילא אע"פ שהביצה היתה גדולה, שיעור הכזית קטן טובא – כגודל זית כפשוטו. וזהו השיעור מעיקר הדין.

אי אפשר לדבר על פרי הזית במקום שאין זיתים

ישאל השואל, אם כן מדוע כה מצוי הוא שיעורא דחצי ביצה בספרי הפוסקים, ולא כתבו בכל מקום שהשיעור הוא כגודל 'זית' ותו לא? תשובת שאלה זו אינה בתחום הלימוד, אלא בתחום המציאות: המציאות היא, שלא היו זיתים מצויים ביניהם, שכן פרי זה אינו גדל בארצות הצפון. לפיכך, לא יכלו הפוסקים לציין שיש לאכול שיעור כגודל 'זית', כי לא היה פרי זה מוכר לאנשים כלל, ולא היה שום אופן מעשי לציין את שיעור הכזית, אלא בהשוואה לביצה.⁵³

וכן שמעתי מהרב חיים בניש שליט"א (מחב"ס "מדות ושיעורי תורה") שבירר, שכל הראשונים שכתבו שיעורא דחצי ביצה [עד השו"ע – ולא עד בכלל] היו במקומות שאין הזיתים מצויים, ואילו הראשונים שהיו במקומות שהזיתים מצויים – לא כתבו 'חצי ביצה' כלל, אלא רק 'זית' – ותו לא. וכן משמע גם בדברי תלמיד מהר"ם רוטנבורג שהובא לעיל בפרק ב', שתלה את כל השיטה של 'כחצי ביצה' בכך שלא היה הזית מצוי ביניהם ולא ראוהו.⁵⁴

⁵³ ויתכן שבמקום שאין זיתים, אזי באמת עצם השיעור הוא 'חצי ביצה'. והבן, כי קיצרתי בזה, אף במקום שיש להאריך. ובכך יתיישבו שאלות רבות בסוגיא זו דגודל הכזית, ויתבארו דברי פוסקים רבים.

⁵⁴ ובאמת המעיין היטב בדברי התוס' (בעירובין יח: ד"ה מרורין כזית ובפסחים לו: ד"ה מה) יראה שלא היה מצוי הזית ביניהם, דהיה משמע להם שרק אילן הזית מר – ולא הפרי, עיי"ש. והרי כל הטועם זית רואה שבמציאות אף הפרי מר. וכן נוטה ברש"י בברכות טז. ד"ה ומתפללין, עיי"ש וברשב"א שם. [ויצוין, שנראה גם שלא היו במקומם תמרים, עיי' בתוס' שבת עג: ד"ה ואחת בשם הרשב"א].

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימך

צט

וראיה לענין זה יש לי להביא מדברי החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). שם כתב שהביצה בזמן חז"ל היתה כפולה בגודלה (כשיטת הצ"ח), ואעפ"כ את הכזית יש לשער בכחצי ביצה של זמנינו, עכ"ד. והנה קשה טובא לכאורה, דממ"נ: אם לא הולכים לפי זמן חז"ל בזה אלא לפי זמנינו, מדוע לא יפסוק ללכת לפי זית שבזמנינו? ומה ענין יש בכחצי ביצה של זמנינו, אתמהא? והתשובה ברורה – משום שלא היו זיתים מצויים שם ולא יכול היה לציין אותם כמקור לשיעורין, וכנ"ל. ודו"ק.

[יצויין, ששמעתי מפי האדמו"ר מערלוי שליט"א, שבמשך כל ימי מגוריו בהונגריה לא ראה כלל את פרי הזית. וכן שמעתי גם מסבי ע"ה, יליד הונגריה, שלא ראה את פרי הזית כל ימי היותו שם].

מרן הקהילות יעקב (בסוף "שיעורין של תורה") כתב שתי סיבות לנקוט כצד זה. חשוב להדגיש: כל אחת מהן היא נימוק חזק בפני עצמו, שעל פיו יש לנקוט כצד זה.

סיבה ראשונה

זה מהותו של 'שיעור', שיהא כגודל זית המצוי בימך. וסברא גדולה היא זו, כי איך יהיה תלוי השיעור בזית שאינו בימך ואין בידך דרך למדוד זאת?, וכי כדי לברר את השיעור יש על האדם למצוא זית ששרד מתקופת מתן תורה? וכך כתב החזו"א: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתיו נפל שיעורא בבירא", עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו). ועל כרחך, ההלכה למשה מסיני היא למדוד בזית המצוי בידך, וכך נמסרה לנו ההלכה של מדידת ה"שיעור".

וכן מבואר בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) וז"ל: "וששאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו', הרי אלו שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל. וכל אחד ואחד בעשותו לפי דעתו הרי יצא ידי חובתו. ואין צריך ללמוד שיעור, מאחר דתנן רבי יהודה אומר וכו' אלא הכל לפי דעתו של רואה", עכ"ל. ועי' בהערה⁵⁵.

⁵⁵ וכתב הרב חיים בניש שליט"א (מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה"): "ראה בספרנו מדות ושיעורי תורה פרק ב' סעיפים ה-ו, דרובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור" (קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד עמוד קיג). בהמשך ספרנו, ביררנו ענין זה באריכות, ראה פרק: "שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?" (עמ' קע).

לפי נימוק זה, הרי שגם התוס', שלמדו מסוגיית הגמרא שהכזית כחצי ביצה (והם המקור לפסקו של השו"ע בסי' תפ"ו), יודו שמ"מ אין זו ההוראה למעשה; ההוראה שלנו היא לפי הזית שלנו, ללא נפק"מ מהו הזית שהיה בזמן חז"ל, אם היה גודל זה או אחר.

בהתאם לכך נראה להוסיף הארה (באל"ף) נכבדה. דגם רבינו הצ"ח עצמו, יודה במקום שיש זיתים – שהגודל שלהם הוא הקובע. כי כל מה שהצ"ח כתב את שיעורו היה מחמת שלא היו במקומו זיתים, ואילו היו לו זיתים – לא היה נוקט להכפיל את שיעור הכזית, כמבואר זאת בספר "יד יהודה"⁵⁶ על י"ד סי' מ"א סק"ב.

סיבה שניה

מוסיף הקה"י סיבה שניה לשער בזית המצוי: הלא רוב הראשונים לא ס"ל כהשיטה דכזית כחצי ביצה. ואך זאת ידוע לנו בדעתם, שהכזית פחות משליש ביצה [כי הגרוגרת לדעתם שליש ביצה, וכבר ידענו מהגמ' שהזית קטן מהגרוגרת]. והנה לדבריהם אין לנו שום ראיה כלל מהו גודל הזית שהיה בזמן חז"ל, ויתכן שהוא קטן בהרבה משליש ביצה. וא"כ מהכ"ת שאירע שינוי כלשהו בגודלו, ומדוע ומהכ"ת לחוש שאירע שינוי בזמן שאין לכך שום מקור או הוכחה כלל, ואדרבה – היה מסתבר שהכל נשאר כפי שהיה ובחזקתו קאי ללא שום שינוי. וא"כ אין שום מקור לומר שהשיעור שונה מאשר זית המצוי בימינו ממש. עכ"ד הקה"י שם.

וכ"ה ל' הגאון שהביא החזו"א (וצוטטה לעיל במלואה בעמ' פה) "שהן קיימין בכל עת ואין משתנין".

העירני חכם אחד:

דלכאורה מהש"ס מוכח שהיה הזית בזמנם גדול יותר במעט מאשר היום, דבמשנה בכריתות ("ג ע"ב) איתא שחייב על אכילתו ביוה"כ, וש"מ שמדובר שאכל ככותבת. וככותבת הוא כמעט כביצה, כמבואר ברמב"ם (שביתת העשור רפ"ב) ובר"ן (יומא). ועכ"ז מבואר בסוגיא ("ד ע"א) שאף שאכל ככותבת מדובר שאכל פחות מג' זיתים. ואם כל זית 5 סמ"ק, א"כ ע"כ ככותבת פחות מ-15 סמ"ק, וכיצד נקטו הראשונים שהוא כמעט כביצה? ומוכח שהזית בזמנם היה יותר משליש הככותבת, והוא קרוב למה שנקט החזו"א כשליש ביצה של זמנינו.

אמנם ראיה יפה היא, אך המעיין בסוגיא יראה שמעצם הסוגיא יש לדחות אותה. כי כמו שבאוקימתא הראשונה, אמר רב פפא "כגון דמלייה בתמר" (פי', מדובר שהוא אכל

⁵⁶ רב גובריה של ה"יד יהודה", וראה מש"כ עליו מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (בשו"ת מנחת שלמה חלק א סימן עא): "ואף שלענ"ד אין דבריו מוכרחים מ"מ בטלה דעתי נגד דעתו הגדול וידו החזקה של יד יהודה".

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימין

קא

מאכל נוסף כדי שיבוא בצירוף הכל יחד לכדי שיעור ככותבת); כך גם לפי האוקימתא שאכל שני כזיתים, י"ל אותו דבר ממש. וממילא אין כאן שום ראייה, ופשוט.

עוד יצויין, שלפי חשבון הענין יש להוכיח, שאם ננקוט (כהצל"ח) שהביצים היו פי שניים, אזי מוכרחים גם לנקוט שהקובע את שיעור הכזית הוא הפרי המציאותי, ולא ההשוואה לביצה. וממילא, אין לחוש לשיעור של כחצי ביצה שהיא כפולה בגודלה. והואיל והחשבון בזה מורכב, כתבתיו כאן בנפרד.

טעם לכך שלא יתכן שהכזית הוא כגודל חצי ביצה 'גדולה' הצעה בחשבון הסוגיא

הדברים הכתובים כאן – בשם אומרם אני מוסר אותם, ושמעתים מפי הג"ר צבי ובר שליט"א, (רב דק"ק קמניץ בשכונת נוה יעקב בירושלים). ותוכן דבריו, שעל פי חשבון הסוגיא עולה, שלפי הצד שהביצים של חז"ל כפולות בגודלן, אזי מוכרחים בע"כ לשער לפי הזית המצוי בכל דור, וללא קשר כלל לגודל הביצה [במילים אחרות: אין טעם לשער בכחצי ביצה בגודל כפול משלנו].

והיינו: דברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) מבואר שמשקל רביעית מים הוא 17.5 דינרים, ושממשקל הכסף שצריך לקיום מצות פדיון הבן הוא 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים) נמצא משקל פדיון הבן כבד ממשקל הרביעית בכ-15%. ואם ננקוט שהרביעית קרוב ל-150 גרם מים (כיון שהביצים כפולות) א"כ יהא משקל פדיון הבן ע"כ קרוב ל-170 גרם. וקשה טובא, שנהגו בכל תפוצות ישראל מדור דור ועל דעת כל הפוסקים, שפדיון הבן 70-100 גרם בלבד?

החזו"א (אגרות, קצ"ד) נתקשה בזה מאד, וחידש מכח קושיא זו, שכמו ששיעור הכזית נקבע לפי הזית שבדור, כך גם שיעור הכסף נקבע לפי משקל גרעיני השעורה שבדור (דמצינו שהגאונים ציינו את משקל הכסף ביחס למשקל גרעיני השעורה) עכ"ד החזו"א. והנה זה פשוט שפרי הזית המציאותי קובע את שיעור הכזית, הרבה יותר מאשר גרעין השעורה קובע את משקל הכסף, וקל וחומר הם הדברים. לכן, אם נניח שהשעורה שבכל דור קובעת את ערך מצות פדיון הבן, ברור שנימא גם שהזית שבכל דור קובע את שיעור הכזית.

וא"כ, אין שום צד לשער כזית ביחס לביצים כפולות בגודלן (ולומר שהכזית הוא כגודל ביצה שלימה דידן); אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

כלומר, אם הביצים אכן כפולות, הרי תקשי טובא מכח המנהג בפדיון הבן, ואין מנוס מלומר (כדברי החזו"א) שהקביעות היא אך ורק לפי ה'שיעור' שניתן, למדוד בגרעיני

פרק ה': כזית – כגודל זית שבימך

קב

השעורים, ללא התחשבות בשום פרט אחר. וא"כ גם הכזית יתחשב לפי ה'שיעור' שלו, שהוא פרי הזית, ללא התחשבות בגודל הביצה, וכנ"ל. ולכן, אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי. וזה דלא כהצל"ח, ששיער את הכזית ביחס לביצים הכפולות בגודלן.

פרק ו'

שיעור הכזית – נפח או משקל?

השיעור במשקל הינו טעות!!!

מן הסוגיות שמצינו שאנשים מתחבטים בהם בענין שיעור הכזית הוא האם השיעור הוא בנפח או במשקל⁵⁷. בעקבות אי הבהירות בזה, נוצר מצב שלפעמים מצינו שהסוברים להכפיל את גודל הביצה, נוקטים שיעור כזית מזה קטן יותר מאלו הסוברים שלא להכפיל! ובמילים אחרות - הסוברים לשער בביצה של זמנינו היו צריכים לכאורה לנקוט שיעור קטן בכזית, אלא מפני שחלק מהם נקטו שיעור במשקל, שיעור הכזית שעלה בידם בפועל נעשה גדול בהרבה. ומחוייבים אנו לברר נושא זה, בפרט לפי שהבירור יוביל אותנו למסקנה חד משמעית: שאם משערים במשקל, אזי יעלה בדינו שיעור שהוא גדול בהרבה מן השיעור האמיתי. ואף שצויין משקל ע"י פוסקים רבים - היישום המעשי שלו לגבי מזה ומאכלים רבים אינו מעלה שיעור נכון.

או, במילים פשוטות וברורות: השיעור במשקל הוא טעות.

והואיל ושיעור זה שעל פי משקל (כזית = 30 גרם מזה...) נפוץ מאד, נתחקה אחר מקורו ושורשו.

תחילת דרכינו, נקדים יסוד חשוב: כולם מסכימים, שהשיעור בעיקרו תלוי בנפח בלבד, ללא קשר למשקל. וכך הוא לשון תשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח): "וששאלתם כמה שיעור ... זית וכו' הרי אלו שיעורים ואיך יהי' שיעור לשיעור. ואם תאמר במשקל, לא פירשו רבותינו במשקל ולא דקדק הקב"ה עמנו במשקל". עכ"ל.

⁵⁷ הכוונה כאן היא לאלו הנוקטים שיעור קבוע במשקל, לכל המאכלים. אותו משקל כזית שיש למים ולעגבניה, יקבעו הם גם למצה ולפופקורן. כנגד האומרים כן בא פרק זה, לבאר שזו טעות גמורה וגורמת עיוותים גדולים בהלכה זו. – אך ברור שיש שימוש במשקל שהוא נכון לכל השיטות, דהיינו: שאחר שידוע לנו יחס במאכל מסויים בין נפחו למשקלו, שפיר אפשר לציין את הנפח של אותו מאכל על ידי שמציינים את משקלו. ולדוגמא: אם מאכל בנפח 20 סמ"ק (למשל) שוקל מחצית ממשקל מים בנפח 20 סמ"ק, אזי נוכל לקבוע את שיעור הכזית לאותו מאכל - במשקל 10 גרם, שהוא מחצית ממשקל המים של 20 סמ"ק (שהוא – 20 גרם).

וכן מוכח גם בשיטת הסוברים שהכזית כחצי ביצה (תוס', שו"ע) שלמדו זאת מהכמות שמחזיק בית הבליעה (כמובא לעיל) והרי זה מגדיר כמות של נפח בלבד, ולא קשור למשקל. וכן תנן (עוקצין פ"ב) "פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" כלומר שאע"פ שהיא רכה ועשויה כספוג אין צריך למעכה, ובמשנה ברורה סו"ס תפ"ו ציטט משנה זו לענין כזית דמצה, וכן הוא במגן אברהם ובגר"ז. הרי מבואר מזה שהשיעור הוא בנפח.

ומדוע בכל אופן היו פוסקים שנתנו שיעור במשקל? אין זה אלא משום שאחר שידוע היחס במאכל מסויים בין נפחו למשקלו, אפשר לציין את המשקל בתור אופן וסימן לברר את הנפח. ונצטט את לשונו של הגר"ח נאה בספרו שיעורי תורה (סי' א' ס"א, ובהערה שם):

"ידוע ומפורסם בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים שכל שיעורי התורה כגון שיעור חלה, רביעית, כביצה, כזית וכו' אינם נחשבים במשקל רק עפ"י מדת הגודל בכמות כמפורש ברמב"ם וכו', וראיות ברורות לזה וכו' ואין להאריך בדבר פשוט כזה ברמב"ם ובכל הפוסקים. וכתבתי לאפוקי ממש"כ בספר כף החיים על שו"ע (קסח אות מ"ו) דהשיעורים הם במשקל ולא בכמות. ומה שכתבו הפוסקים האחרונים שהביא שם לשער במשקל, היינו בדברים שכבר עמדו על הכמות ואח"כ שיערו משקלו, כגון מים ויין ופת וכו', אבל אין זה כלל על הדברים שלא נתבאר שיעור משקלם בפוסקים", ע"כ לשונו.

חשיבות מיוחדת יש בהבאת דברים אלו מספרו של הגר"ח חיים נאה, ובהדגשה שממנו הוא שנכתבו דברים אלו. שכן, הוא המקור שממנו נבע ונתגלגל הדבר שנתפרסם שיעור עפ"י משקל וגרם (כפי שיובא להלן), והרי בדבריו מפורש שהעיקר הוא הנפח בלבד. יצוין, שאין בזה שום מחלוקת בין העדות, וגם לספרדים (שמצוי יותר ביניהם שיצינו למשקל) אין הקביעה אלא עפ"י נפח.

וכן כתב הגאון רבי בן ציון אבא-שאול זצ"ל בשו"ת אור לציון (חלק ב' פרק י"ד הערה י"ז) וז"ל: "וכל שיעורי כזית הם מידת נפח ולא מידת משקל, כמבואר בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה במסכת חלה פרק ב' משנה ו' ובמסכת עדיות פרק א' משנה ב', וכן כתב בפרק ה' מהלכות חמץ ומצה הלכה י"ב, וכן כתב מרן בשו"ע בסימן תנ"ו, ע"ש. וא"כ כל דבר שמשערים אותו במידת נפח של כזית ישתנה משקלו לפי משקלו הטבעי וכו'. ויש דברים שבמעט משקל יש נפח גדול מאוד, כגון פופקורן, שבפחות מחמשה גרם יש נפח של עשרים ושמונה גרם מים, וכן בפחות מעשר גרם חיטה תפוחה (שלווה) יש כזית, וכן פרכיות אורז ובמבה (העשוי מתירס וחמאת בוטנים) נפחם גדול ביחס למשקלם, ולכן יש לשער כל מאכל בפני עצמו, וכל שיש בו נפח של עשרים ושמונה גרם מים יש לברך עליו ברכה אחרונה", עכ"ל.

פרק ו': שיעור הכזית – נפח או משקל?

קח

וכן שמעתי מפי הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל, דהנפח הוא העיקר, ורק ציינו משקל כסימן לדבר כדי להקל על המון העם, וכן כתב יסוד זה בספרו חזון עובדיה (ח"ב עמ' תק"ח) ואייתי לה משמיה דפתח הדביר. וכן הביא משמו בנו הג"ר דוד יוסף שליט"א, רבה של הר נוף וראש בית המדרש "יחווה דעת", במכתב שנמצא בתחילת ספר זה. כמו כן כתב משמו בנו הראשל"צ הג"ר יצחק יוסף שליט"א בפתח ספרו ילקוט יוסף הלכות ברכות.

והנה מצינו כמה פוסקים ספרדים קדמונים שציינו מדת משקל לשיעור כזית מצה, והמשקל - כפי משקל חצי ביצה מים, והרי המצה קלה בהרבה מן המים? וצ"ל כפי שכתב ה"מדות ושיעורי תורה" (עמ' רע"ו) דמצה שבימיהם כבידה יותר ושקלה כמשקל המים, וכך נראה מכמה אחרונים ספרדים (עיי"ש), ויתכן דהיינו מחמת שלא הרבו להתעסק בעיסה כנהוג בימינו. אבל במצה שלנו אין ספק שהדבר רחוק מהמציאות ומשקלה פחות הרבה ממשקל המים, עכ"ד. גם אנכי כותב השורות נוכחתי בזה, שכאשר לקחתי מצה של ספרדים ('פיתה') ראיתי שהיא שוקעת לגמרי במים, לעומת מצה 'רגילה' שהיא צפה, ואינה שוקעת במים אלא עד כדי בערך מעט יותר מחציה.

וא"כ אף לדבריהם הרי שבזמנינו (במצה קלה) אין לשער במשקל אלא בנפח בלבד. [ואם לא נימא כן, הרי שדבריהם יוצרים חומרא ושינוי, ושיעורם גדול יותר מאשר השיעור בנפח שהוא האמיתי, וכמובן לא יתכן לשנות את ההלכה!].

ומכאן נעבור לדון בדברי הגר"ח נאה עצמו. הגר"ח מודה בודאי שהשיעור תלוי בנפח (וכנ"ל), אלא דהוקשה לו כיצד יתכן לצרף חללים קטנים, והרי חללים גדולים לכר"ע אין לצרף, ומי מודיעני מה כן לצרף ומה לא? מחמת קושיא זו הוא חידש (שיעורי תורה עמ' קפ"ב) שאין מצטרפין אלא חללים שאינם נראים כלל לעין, אלא במקרוסקופ בלבד (והם נקבים טבעיים המצויים בחי ובצומח וקרויים פארען pores), אבל חללים הנראים לעין יש למעך. והוסיף שכאשר ממעכים "בדוחק עצום" עולה משקל הפת כמו המים, וממילא אפשר להשתמש גם במשקל המים כדי לציין כזית, עכ"ד. מכאן ואילך הוא נהג לציין כזית במשקל (בספרו השני הוא מציין במשקל, לעומת ספרו הראשון בו הוא ציין נפח), ובעקבות זאת יוכל הקורא לראות שבהגדות של פסח ובחלק ממדריכי הכשרות כתבו לקחת 30 גרם מצה, וכן על הקופסאות של מצת מכונה נדפס ש-30 גרם (בערך מצה אחת שלימה!) הוא כזית. והנה נתברר לנו שבמציאות מצה שוקלת רק

כמחצית ממשקל המים (ראה להלן בפרק הבא) ולפי"ז החלפת השיעור מנפח למשקל יצרה שינוי גדול בדיון, וכמות המצה הוכפלה - שלא בצדק⁵⁸. ובספרו השני של הגר"ח"נ, שיעורי ציון (עמ' י"ח-כ'), הוא עצמו מודה שאע"פ שהוא חידש הלכה על סמך התירוץ שלו לקושיא במשנה, מ"מ רחוק התירוץ מלהיות מבורר אף בעיני עצמו, ואדרבה – הוא עצמו מציין שאין משמעות המשנה כדבריו, ולא כך פירשוה הגאונים והראשונים (!). וכתב: "וצריכה נגר ובר נגר דיפרקינה" "ומי שלבו רחב יבאר יותר ונקבל האמת ממי שאמר"⁵⁹ (ואעפ"כ משנתו לא זזה ממקומה, ונשארה 'הלכה' – שהרי זה רק להחמיר...). אחרים יצאו חוצץ נגד חידושו, וראה לדוגמא את דבריו של הגאון ר' יונה מרצבך זצ"ל (עלה יונה קמ"א) שכתב להג"ר אליהו וייספיש שליט"א וז"ל: "ברור כשמש וכבר צווחו ככרוכיא על הרא"ח נאה בזה שאי אפשר ללכת אחרי המשקל אלא אחרי המידה בלבד. ואף אין צל של ספק שראיית כ"ת וראיות של החזו"א זצ"ל ושל הרב קניבסקי [=הקה"י] נ"י מכריחות שאין למעך את החללים הטבעיים, ולחם סופגנים נמדד כמו שהוא. ורק חללי אויר כמו שיש במצות במקום שנפוחות... יש למעכם" עכ"ל. וכן הם דברי הג"ר צבי פסח פראנק (במכתב לג"ר אליהו וייספיש שליט"א, הובא בספרו 'חג האסיף' עמוד שטז): "לדעתי דברי הר"ח נאה ז"ל הם דברי שגגה בזה שאומר למעך ולכווץ הרבה, ודברי מע"כ נכוחים מאד דנקבים שדרכם להיות תמיד כן משתערים כמות שהם", עכ"ל.

עם כל זה, משנת ר"ח נאה לא זזה ממקומה במדריכי כשרות ובהגדות של פסח ובקופסאות של מצת מכונה, ולפי מה שכתבנו היה מן הראוי לתקן ענין זה [או - לכל הפחות! - לצייין גם את השיעור שהוזכר בספרנו זה].

חללים שבמאכל

במשנה בעוקצין (פ"ב מ"ח) שנינו: "פת ספוגנית (פי' הרא"ש: הוא פת החלול מבפנים כמין ספוג) משתערת בכמות שהיא. אם יש בה חלל ממעך את חללה".

הרי שחללים הרגילים של פת מצטרפים לשיעור, אבל אין מצטרפים חללים גדולים שאינם רגילים, וצריך למעכם.

ובשו"ת זרע אמת (ח"א סי' כ"ט) חידש לומר דהא דמצרפים חללים רגילים של פת הוא רק חומרא מדרבנן לענין טומאה (שזהו הנידון שם בעוקצין) ודינו כנתפח, אבל

⁵⁸ וזאת מלבד מה שנקטו השיעור במספר "30" גרם כדי שיהיה מספר עגול, ואף לשיטתם צריך להיות דקדוקו של השיעור קטן יותר, וכבר דקדקנו בשיעורו לעיל בפרק ג'.

⁵⁹ ובספר 'סדר הערוך' (פרק ע"ט הערה 32) כתב שהגר"ח נאה אמר לגרש"ז אויערבאך זצ"ל "שיש לשער בכזית מצה לפי נפח ולא לפי משקל, דלא כמו שכתב בספרו", ומשמע שאף הוא חזר בו משיטתו.

פרק ו': שיעור הכזית – נפח או משקל?

קז

לענין ברכה אחרונה שתלוי בהנאה שלו הרי סוף סוף לא נהנה מהחללים ולכן אין לצרף אותם לשיעור, עכ"ד.

ומיהו רבים חולקים על דברי ה"זרע אמת" וסוברים ש"פת ספוגנית משתערת כמות שהיא" מעיקר הדין, ולא הוי כנתפח⁶⁰.

לענין הלכה בדברי המ"ב מצאנו, שבס' ר"י סק"א הביא את הזרע אמת, ובס' תפ"ו (שעה"צ סק"ז) כתב שפשוט דהפת משתערת כמות שהיא אף לענין ברכת המזון (וכבר העירו שדבריו נראים כסותרים⁶¹).

והנה מצינו כמה אחרונים שהעתיקו כהזרע אמת, אמנם רבים כתבו לעיקר לכלול את החללים הטבעיים: בשונה הלכות (תפ"ו) הביא דעת החזו"א לכלול את החללים הטבעיים לענין ברכה אחרונה, וכן בביורור הלכה (להג"ר יחיאל אברהם זילבר זצ"ל, סי' תע"ה) כתב שסברא זו מכריעה יותר. גם דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל והגר"ש אלישיב זצ"ל כן היא (כפי שמסר בשמם מחב"ס וזאת הברכה). וכן דעת הגר"ש וואזנר שליט"א (כמובא במכתב הג"ר משה שאול קליין שליט"א, בהסכמתו לקונ' "את הנחלים ארנון"). לפי סברא זו, אין למעך כלל את החללים הרגילים, כגון המצויים בפת ובעוגת טורט וכי"ב, ורק את החללים הגדולים שבהם אין להחשיב במדידת השיעור. מאידך, מי שירצה להחמיר כהזרע אמת – אינו מן המתמיהים, שהרי יש שהעתיקו כן.

גם בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' י"א) הראה פנים לצד שאין לצרף חללים כלל, אף אלה שרגילים בפת. ואף שאין עיקר ההלכה כן, יש אחרונים שכתבו כן, עכת"ד עיי"ש. ברם יש לעמוד על הבהרה נחוצה בענין זה: גם אם ננקוט כהזרע אמת הנ"ל וסיעתו, אין זאת אומרת אלא שיש למעך את החללים – אבל אין זאת אומרת כלל שיש למדוד לפי משקל! אפילו אחר מיעוק החללים, עדיין יש מאכלים רבים שמשקלם הסגולי קל בהרבה מזה של מים, והמשער במשקל יבוא לכלל טעות בשיעור האמיתי שהוא אך ורק בנפח⁶². ופשוט.

⁶⁰ וטעמם פשוט, דדין ברכת המזון לא נאמר על 'חיתים' או 'קמח' אלא על 'פת', וא"כ אין שום נפק"מ מהי כמות החיתים, דכיון שהדין נאמר על 'פת' הרי שמדידת השיעור היא גם כן על 'פת' כפי שהוא, עם החללים הטבעיים. ובהסבר זה נדחו הראיות שהביא הזרע אמת לשיטתו, עיין בדבריו.

⁶¹ וראה בספר "קודש הילולים" סו"ס ל"א, וכן בספר "וזאת הברכה" בהערה שבסוף "קונטרס שיעורי אכילה", שהעלו תירוצים על סתירה זו. אך דבריהם אינם מתיישבים בריוח למעין.

⁶² ויש שטעו בזה, וכתבו שכיון שצריך למעך חללים – הרי שמשערים במשקל. וטעות היא בידם, כי ערבבו שני מושגים שונים, וכמבואר.

פרק ו': "משקל מצה כשיעור כזית"

קח

"חוששני לו מחטאת"

מעשה ביהודי זקן ששלח שליח לברר עבורו כיצד לנהוג ביוה"כ. רב מובהק בהוראה פסק עבורו שיאכל לשיעורין, והסביר: שיאכל עד שלושים גרם פת. לשנה שאחריה היה צורך לברר שוב, ושוב אמר לו הרב שיאכל לשיעורין – והפעם הסביר, שיאכל נפח של שלושים גרם מים. שאל השליח, והרי בשנה שעברה פסק הרב לאכול עד שלושים גרם? השיב הרב, הכוונה היתה לנפח של 30 גרם מים. נב. הגדרה הלכתית למצב הנ"ל? – דומני שיש לומר על כך, "חוששני לו מחטאת"!

אחרי שעלה בידינו שיש לשער בנפח, נתקלים אנו בבעיה בבואינו לשער את נפח המצה, שכן צורת המצה אינה מאפשרת מדידה בקלות. העובי של המצה אינו אחיד, וממילא אין דרך קלה לקבוע כמה הוא הנפח של המצה. על כך, בפרק הבא.

"משקל מצה כשיעור כזית"

הכיתוב הנ"ל מופיע על קופסא של מצות מכונה כשרות לפסח בהכשר מהודר. שתי טעויות יש בכיתוב קצר זה. הראשונה, בעצם כך שציינו את המשקל – והלא אין השיעור האמיתי אלא בנפח! השניה – נובעת מן הראשונה. כי כאשר קובעים שיעור מצה במשקל, הוא גדל עי"ז בכמה מונים. גם אלמלא הבירורים שהבאנו (בפרקים ב-ה) שהכזית קטן יותר, קשה להניח שלשיעור זה התכוין השולחן ערוך כאשר כתב לבלוע את כל הכזית של מצה (כשהוא מרוסק) בבת אחת.

פרק ז' שיעור המצה

כמות המצה בליל הסדר - בהלכה

המאכל שנפוץ ביותר הדיון אודות שיעורו הוא, כמובן, מצה. וזאת מכמה סיבות. חדא, שמצות הכזית בליל פסח היא מדאורייתא. ועוד, שאכילתה קשה יותר מלחם רגיל, ועוד - שיש אנשים המוגבלים ביכולת אכילתם וצריכים לדעת כמה הוא המינימום בו יוצאים ידי חובה.

אחר כל זאת, אחר שדשו כה רבים בהלכה זו, עדיין רב הבלבול בענין, ואנשים אינם יודעים מהו השיעור המדוקדק, ומחמירים לאכול עד שיצא הספק מן הלב שלהם. פעמים שיציאה זו מכל ספק גורמת לאכול שיעורים מופלגים, עד שהאכילה הופכת למשימה קשה ולמעמסה. יש בזה חומרא דאתי לידי קולא, כי מצוי מאד שעי"ז מושבתת או מתמעטת שמחת החג - או, עכ"פ, שמחת קיום מצות אכילת מצה (וראה עוד להלן בפרק "סיפורים מן החיים" עמ' קסא).

קודם שנעסוק במידות הכזית, נברר כמה כזיתים מצה אדם צריך לאכול. שלש פעמים בליל הסדר יש מצות אכילת מצה:

- ❖ מוציא מצה
- ❖ כורך
- ❖ אפיקומן

מוציא מצה

מן התורה - אין חובה אלא בכזית אחד ("מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר... ומשאכל כזית יצא ידי חובתו", ל' הרמב"ם הל' חמץ ומצה ריש פ"ו). כל מה שיתר על כן הוא מדרבנן.

והנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א'): "יבצע מהשלימה העליונה ומהפרוסה, משתיהן ביחד... ויאכלם בהסיבה ביחד כזית מכל אחד" - סך הכל שני כזיתים. והטעם, משום ספק על איזו מצה קאי הברכה של "על אכילת מצה".

כמובן, כמות של שני כזיתים הוא (לכאורה...) פי שתיים יותר גדול מאשר כזית אחד. אך נראה, שבמצאות אינו כן; אין בדין 'שני כזיתים' של השו"ע, תוספת מעשית בכמות יותר משיעור ה'כזית' האחד שאנו אוכלים לקיום המצוה דאורייתא! הבה נבאר.

'שני כזיתים' – נכללים (באופן מעשי) ב'כזית אחד'

במבט פשוט, המקיים את פסקו של השו"ע לאכול כמות שני כזיתים באכילת מצה מצוה – יאכל פי שתיים בכמות ממי שאוכל רק כזית אחד. אך הבה נברר דבר זה, ונמצא כי אין הדבר כך במציאות. ולא עוד, אלא שלכאורה לא יהיה צורך בשום תוספת מעשית של עוד מצה כלל.

דהנה באכילת 'מוציא מצה' כתב השו"ע (תע"ה, א') לקחת כזית מהמצה השלימה העליונה וכן כזית מן הפרוסה – סך הכל שני כזיתים. והטעם (כמ"ש המשנה ברורה⁶³), כדי לאכול כזית מהמצה עליה בירכו "על אכילת מצה", אלא דיש ספק על איזו מצה קאי הברכה, ולכן צריך כזית מכל מצה.

אמנם בביאור הלכה שם תמה שאין מקור להצריך יותר מכזית אחד, ובלשונו: "בעיקר הדבר תמוה מאד... ולא מצינו זה בשום מקום...", ומסיק "וכ"ש לפי פשרת הפוסקים וכפי פסק המחבר שאוחז בשתייהם ומכוין בב' הברכות על שתייהם ביחד מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתייהם... וצ"ע".

וז"ל הביאור הלכה סימן תעה ד"ה כזית

"כזית מכל אחד - עיין מ"ב בטעם דבר זה והוא מדברי המפרשים. אכן בעיקר הדבר תמוה מאד דלפי כל זה נפק לן דבר חדש דבליה ראשונה צריך לאכול ב' כזית ולא מצינו זה בשום מקום וכל הני פוסקים דסברי דצריך ג' מצות לסדר לא הזכירו זה זולת הרא"ש והמרדכי ובש"ס לא נזכר אלא כזית השמש שאכל כזית ואף שאפשר לדחוק דעיקר שיעורא הוא בכזית ובדיעבד יוצאין בו מ"מ כל כי האי מילתא הוי ליה לתלמוד לפרושי ובאמת אף להני דמצריכים ג' מצות הוא רק משום לחם משנה וגם הא דהצריכו לכוין בברכה ראשונה על מצה אחת ובברכה ב' על מצה שניה הוא משום שאז יהיו המצות חבילות חבילות אבל גם לדידהו שתי המצות הם דבר אחד וכמו בשבת לחם משנה ומעיקר הדין יכול לאכול איזה שירצה רק משום דעל כל אחד מהמצות כוון בברכה טוב שיטעום מכל אחד אבל בודאי די בכזית אחד בצירוף משתייהם וכ"ש לפי פשרת הפוסקים וכפי פסק המחבר שאוחז

⁶³ ז"ל המ"ב (סק"ט): "כזית מכל אחד - מן הפרוסה בודאי צריך כזית דהא מברכין על אכילת מצה ואין אכילה פחותה מכזית אבל פרוסת המוציא הלא קי"ל דהמוציא מברכין אפילו על פחות מכזית וכן"ל בסימן ר"י. אלא משום דיש פוסקין שסוברין דברכת המוציא קאי על הפרוסה וברכת על אכילת מצה קאי על השלמה לכך צריך מכל אחת כזית".

פרק ז': שיעור המצה

ק"א

בשתייהם ומכיון בב' הברכות על שתייהם ביחד מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתייהם גם ר' ירוחם שהעתיק ג"כ באחרונה דעת רבו הרא"ש לא הזכיר רק שאוכל משתייהם אבל ב' כזית לא הזכיר וצ"ע, עכ"ל.

עי' בספר מעשה איש (ח"ה - דינים והנהגות ממרן החזו"א זצ"ל עמ' יט), שכתב "אכל כזית אחד למצה, ושמעתי שאמר 'דער ביאור הלכה איז גערעכט'! [הביאור הלכה צודק]"⁶⁴. ועיין גם בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ט) שכתב: "מה שמובא בשו"ע שצריך לאכול כזית מכל אחד דהיינו כזית מהשלימה וכזית מהפרוסה, אמר לי מו"ר [הקהילות יעקב] צוק"ל שזה חומרא גדולה וכמבואר שם בביאור הלכה, וכמדומה לו שמרן החזו"א צוק"ל אכל רק כזית אחד... חילק מו"ר [הקהילות יעקב, למסובים אצלו בסדר] רק כזית מצה אחד לכל אחד ולא שני כזיתים... אמר לי הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שמרן החזו"א צוק"ל אכל רק כזית מצה אחד, ואמר מרן דאין הלכה כרא"ש שמצריך שני כזיתים".

נמצא, שנוכל להציע כך:

א] יסוד גדול יש בהלכה להניח שאין צורך כלל באכילת שני כזיתים, וכנתבאר לעיל.
ב] יש יסוד גדול לומר שהכזית של זמנינו ממש – בערך 5 סמ"ק – הוא הוא השיעור האמיתי⁶⁵ (וכל מה שיותר מזה הוא משום חומרא של אי ודאות ואי ידיעה).
ג] (יש צד לומר שגם לפי השו"ע – שיעור 'חצי ביצה' לא נאמר מדינא, אלא משום חומרא דמצה⁶⁶. ואין זה שייך אלא בחיוב דאורייתא של כזית אחד (וכפי שראינו שהשו"ע לא הביא דבר זה בהלכות ברכה אחרונה). וא"כ, השו"ע עצמו היה פוסק שלגבי חיוב 'שני כזיתים' (שחיובו עוד פחות מ'דרבנן'), סגי בכזיתים קטנים. ובפרט, שהשו"ע מורה לבלוע שני כזיתים בבת אחת, וברור א"כ שמדובר בשיעור כזה שניתן לאדם רגיל מן השורה לעשות כן).

בצירוף נימוקים אלו, יש לצדד שלענין חיובא ד'שני כזיתים' סגי לסמוך על שיעור של גודל זית של זמנינו.
והנה השיעור הקטן יחסית שמוצע בחיבור זה (17-20 סמ"ק) הוא כבר גדול בהרבה משיעור שני כזיתים קטנים (של זיתי זמנינו).

⁶⁴ עוד כתב שם, "אכל הכזית ולא בלע בבת אחת כולו (דלא כמ"ב תע"ה סק"ט)".

⁶⁵ מהטעמים שהובאו בפרק ה': אי משום שהזית שלנו הוא הקובע את השיעור, אי משום שאין ידוע לנו על שינויים בשיעור הזית מדורות קודמים לפי רוב השיטות.

⁶⁶ דברי ה"ויאמר יצחק" בשם מהרי"ך – הובאו לעיל בפרק ב'.

ולכן יש לצדד, שכאשר אוכל כזית אחד של מצה לקיום מצוה דאורייתא של אכילת מצה – הרי בזה כבר נכלל ממילא שיעורא ד'שני כזיתים' (של השו"ע) ברווח, ללא צורך להוסיף מאומה. ובודאי לגבי חיוב 'שני זיתים' (שהוא חומרא בעלמא - ושנוי במחלוקת גדולה אם יש בכלל הלכה שכזו, וכנ"ל), אפשר לסמוך על הצדדים שהזית שלנו הוא הוא הקובע.

אלא שיש לקחת מכל אחת מן המצות – השלימה והפרוסה, כדי לקיים אכילה משתיהן. וכפי שעולה מדברי ה"ביאור הלכה"⁶⁷. וכן אמר מרן ה"קהילות יעקב" (ארחות רבנו ח"ב עמ' ס"ט).

ובאמת נראה עוד, שהאוכלים כשיעור שני זיתים גדולים, בדרך כלל (במציאות) אינם מוסיפים בכך הידור יותר מאשר באכילת כזית אחד. והיינו, שבהתאם לדעת ההלכה, אין ענין באכילת שני כזיתים מצה אלא אם כן המצות שמהן ילקחו שני הכזיתים הללו הן – כזית אחד מהמצה העליונה, וכזית אחד מהמצה האמצעית. והנה הלוקחים שיעור גדול על פי רוב אינם יכולים לקיים זאת, כי אין המצה גדולה מספיק כדי לתת חתיכה בשיעור כזית מכל מצה לכל משתתפי הסדר. ולכן המנסים לקיים ענין זה, בדרך כלל משלימים את הכמות בלקיחת תוספת ממצה המונחת בצד. אבל בלקיחה ממצה זו, אין כבר את המעלה של אכילה מהמצה שעליה בירכו, וא"כ לא נתקיים כלל ענין אכילת 'שני כזיתים', ואם כן 'למה זה אנכי'. נמצא, שהחומרא של שיעור כזית גדול, היא – במציאות - אתי לידי קולא, כי היא שוללת את האפשרות של קיום ההלכה של שני הכזיתים המובאת בשו"ע.

ולכן, את"ל שיש ענין של שני כזיתים, לא יתקיים הענין בפועל ובמציאות אלא אם כן בלקיחת כזית מכל מצה – ואין זה שייך אלא בשיעור קטן. וכך מובא מפוסקי זמנינו עי' הערה⁶⁸.

⁶⁷ שכתב: "מכש"כ דאין צריך רק כזית אחד משתיהם".

⁶⁸ הליכות שלמה (להגרש"ז אויערבאך זצ"ל, הל' פסח עמ' רעז): "אכילת שני כזיתים היא מפני הספק באיזו מצה מקיימים המצוה, הפרוסה או השלמה, אבל אותם שאין להם כזית מאותן המצות ומקיימים המצוה במצה אחרת אין מקום כלל להצריכם לאכול כשני זיתים". וכ"כ בהגדה של פסח עם פסקי הגרי"ש אלישיב זצ"ל (עמ' 25): "מי שאינו מחזיק לפניו שלש מצות אינו חייב לאכול שני כזיתים, וסגי לו בכזית אחד". וכ"כ בארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ט): "חזיתי בדעת מו"ר [הקה"י] שאף לנוהגים כהשו"ע ואוכלים כשני כזיתים מצה אבל למסובים אין צריך לתת כשני כזיתים משום שזה רק דין על הבוצע אבל למסובין די בכזית אחד". וכ"כ בחוט שני (להגר"נ קרליץ שליט"א הל' פסח עמ' רג): "במצות דידן אינו שייך לחלק כזיתים לכל אחד ואחד מג' המצות, וכשמשלים ממקום אחר אין ענין ליקח ב' כזיתים". וכ"כ בהגש"פ עם פסקי הג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל.

אפיקומן

בענין אפיקומן, ברמב"ם ובטור ובשו"ע כתבו לאכול רק 'כזית' לאפיקומן, ולא הצריכו שני כזיתים.

אך כתב המ"ב (תע"ז א', בשם 'אחרונים') "לכתחלה טוב שיקח שני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו". זהו רק "לכתחילה", כי בשעת הצורך די באכילת שיעור כזית אחד⁶⁹. ועכ"פ גם כאן יש לצדד כדלעיל, שאכילת כזית אחד (20-17 סמ"ק) כבר כולל אכילת שיעור כשני זיתים קטנים (כגודל זית המצוי).

כתב בספר ארחות רבנו (ח"ב עמ' ס"ז): "פסח תשל"ו, אמר לי מו"ר [מרן] ה"קהילות יעקב" [זצוק"ל] שאוכל אפיקומן רק כזית אחד וכשיעור קטן בגודל כף יד בערך בלי האצבעות", עכ"ל

נפח המצה

אחר שנתברר לנו מהו שיעור הכזית במצה מצד ההלכה, עולה הצורך לברר זאת מצד המעשה - כיצד למדוד וליישם אותו בפועל.

קושי מיוחד יש בהגדרת הנפח של המצה. מדוע?

הנפח עולה מהכפלת האורך והרוחב והעובי של המאכל. אורך ורוחב המצה הוא ברור וקל למדידה; אך מהו העובי שלה?

קשה מאד לענות - העובי אינו אחיד. בכל מצה יש חלקים עבים יותר ודקים יותר; מצות יד שונות הן מאד זו מזו בעוביין; גם מצות מכונה אינן בהכרח זהות.

כל שינוי קטן בעובי יוצר שינוי גדול בהגדרת נפחה של המצה.

לדוגמא – נניח שיש מצה שעוביה מילימטר אחד, ויש לידה מצה שעוביה 2 מ"מ.

ההבדל בין שני אלה הוא קטן ביותר – רק מילימטר אחד בודד. הבדל זה אינו זוכה לתשומת לב בצורה טבעית, ואינו נראה לעין אם אין אדם מדקדק ומחפש למדוד. אך הבדל זה גורם שכאשר ניקח שטח שווה משתי מצות אלו, יעלה בידינו במצה אחת נפח פי 2 (!) מאשר בשניה.

⁶⁹ וכן נהג הקה"י כמובא כאן מספר ארחות רבינו. וכן גם הוראת הגר"ש וואזנר שליט"א, שבשעת הצורך די בכזית אחד (מפי הגר"מ רובין שליט"א).

מֵרֵן הַחֲזוֹ"א יֵשֵׁב עַל מְדוּכָה זֹה, וְאַחֲרָיו מֵרֵן הַקָּה". הַדְּבָרִים מוּבָאִים בִּ"לּוּחַ שִׁיעוּרֵי הַמִּצְוֹת" (שִׁבְסוֹף "שִׁיעוּרֵינִי שֶׁל תּוֹרָה"), וְז"ל:
 "עַל פִּי מִדִּידַת מֵרֵן [הַחֲזוֹ"א] זְצִלְלָה" הַתְּבַרְרָה כִּי בַחֲצִי מִצֵּה רִגִּילָה שֶׁל מִכּוֹנִית [מֵאֲשִׁין מִצֵּה] יֵשׁ כְּזִית מִצֵּה בְּרִיּוֹחַ".

וּבַהֲעֵרָה נּוֹסֵף: "מִדִּידָה זֹה הִיתָה בְּעֶרְךָ מִלִּפְנֵי כ"ה שָׁנָה אוּ פָחוֹת מֵעֵט, אוֹלָם אַחֵר כְּמָה שָׁנִים הִיתָה סִיבָה שֶׁמִּדְּדָנוּ עוֹד הַפֶּעַם וְנִתְבַּרְרָה שֶׁחֲצִי מִצֵּה טַחוֹנָה אֵינָה מִמְּלָאָה כְּלִי הַמַּחֲזִיק 50 גֶרֶם, וְיֵשׁ שֵׁם חֲסֵרוֹן הַנִּיכָר, וּבִעֲכָל שֶׁלֹּא כָל הַמִּצְוֹת שׁוִׁין בְּכִמּוֹת הַקֶּמַח שֶׁבְּתוֹכָן, וּמֵאַחֵר שֶׁהוּא מִצֵּה דְאוּרִייתָא, רְאוּיָהּ שִׁיהִיָּה הַכְּזִית רֵאשׁוֹן בְּעֶרְךָ שְׁנֵי שְׁלִישֵׁי מִצֵּה כְּדִי לְצַאֵת יָדֵי כָל הַדְּעוֹת".

וְהִנֵּה הַמִּדִּידָה הַנ"ל בָּאָה לְבַרְרָה שִׁיעוּר 50 ס"מ⁷⁰, וּלְפִי הַמִּדִּידָה הַשְּׁנִיָּה הַנ"ל (הַמַּחֲמִירָה) יוֹצֵא שִׁישׁ שִׁיעוּר כְּזֵה בְּשְׁנֵי שְׁלִישׁ מִצַּת מִכּוֹנָה.

לְפִי זֶה, אִם נִחְפֹּשׁ נֶפֶח שֶׁל 20 ס"מ⁷¹, יִהְיֶה זֶה מִצּוֹי בַּפָּחוֹת מִשְׁלִישׁ הַמִּצֵּה. מִסְתַּבֵּר שֶׁהַמִּצֵּה אוֹתָהּ הַקָּה"י מִדֵּד הִיתָה בְּגוּדֵל רִגִּיל וּמִמוּצֵעַ, וְהוּאִיל וּמִצַּת מִכּוֹנָה שֶׁכְּזוֹ שׁוֹקֶלֶת 30-35 גֶרֶם בְּעֶרְךָ, נוֹכַח לְקַבּוֹעַ שֶׁמִּשְׁקָל שֶׁל 10-11 גֶרֶם מִצֵּה תִתֵּן לָנוּ שִׁיעוּר נֶפֶח (20 ס"מ⁷²) הַנ"ל.
 זֶהוּ בַּמִּצְוֹת מִכּוֹנָה.

מִצְוֹת יָד הֵן קִשּׁוֹת יוֹתֵר לְהַגְדֵּרָה מִמוּצֵעַת, כִּי הַשִּׁינוּיִים בָּהֶם מִשְׁמַעוֹתִיִּים יוֹתֵר, יֵשׁ מִצְוֹת בְּגִדִּים שׁוֹנִים וְעוֹבֵיִים שׁוֹנִים וְדַחֲסוֹת שׁוֹנָה⁷³.
 אֲךָ בְּאוֹפֵן כְּלָלִי מִצַּת יָד הִיא פָּחוֹת דַּחֲסָה מֵאַשֶׁר מִצַּת מִכּוֹנָה⁷², וּבּוֹדָאִי שֶׁבְּמִשְׁקָל שֶׁל 10 גֶרֶם יֵשׁ אֵת שִׁיעוּר הַנֶּפֶח הַמְּדוּבָר⁷³.

⁷⁰ כִּךְ עוֹלָה מִמִּכְתָּב שֶׁכָּתַב מֵרֵן הַקָּה"י (נִכְתָּב לְהַג"ר אֱלִיהוּ וַיִּסְפִּישׁ שְׁלִיט"א וּמוּבָא בִּסְפָרוֹ "חֲגֵי הָאֲסִיף" עִמ' שִׁל"ט, וּמוּבָא בַּחֲלָקוֹ בִּסְפָר "מִדּוֹת וְשִׁיעוּרֵי תּוֹרָה" עִמ' רַע"ח הַעֲרָה 14), וְז"ל:
 "בְּדִבְרֵי מָה שֶׁכָּתַבְתִּי בְּשִׁיעוּרֵי הַמִּצְוֹת עַל פִּי מִדִּידַת מֵרֵן זְצִלְלָה" הַתְּבַרְרָה כִּי בַחֲצִי מִצֵּה רִגִּילָה שֶׁל מִכּוֹנִית [מֵאֲשִׁין מִצֵּה] יֵשׁ כְּזִית בְּרִיּוֹחַ, אֲנִי הֵייתִי בְּאוֹתוֹ מְעַמֵּד שֶׁטַחָנוּ לְפָנֵי מֵרֵן ז"ל (בְּמִכּוֹנִית שֶׁרִגִּילִים לְטַחוֹן בּוֹ בִּשְׁר) מִצֵּה וְחֲצִי, וְאוֹתוֹ קֶמַח הִיָּה מִמְּלָא כָּל כּוֹס רְבִיעִית שֶׁלָּנוּ הַמַּחֲזִיק 150 גֶרֶם מִיָּם. נִמְצָא שֶׁבַחֲצִי מִצֵּה יֵשׁ כְּבֵר כְּמוֹת שֶׁל בִּיעָה שֶׁלָּנוּ וְיֵשׁ בּוֹ כְּזִית לְכָל הַדְּעוֹת שֶׁהָרִי לְהַמְחֲמִירִים הוּא חֲצִי בִיעָה בְּלֹא קְלִיפָה וְלַחֲמוּמֵרֵת הַנ"ב הוּא בִיעָה שֶׁלָּנוּ שֶׁהוּא לְכָל הַיּוֹתֵר בִּיעָה שֶׁל 50 גֶרֶם.

אֲךָ הָאֲמַת אֲגִיד כִּי אַחֲרֵי פְטִירַת מֵרֵן ז"ל טַחְנוּ עוֹד הַפֶּעַם מִצְוֹת ע"ד הַנ"ל וְנִכְנַס בְּהַרְבִּיעִית שֶׁלָּנוּ (הֵיינוּ הַמַּחֲזִיק 150 גֶרֶם) כְּמַעֵט קֶמַח שֶׁל שְׁתֵּי מִצְוֹת (פָּחוֹת מֵעֵט), וּלְפִי"ז הוּי כְּזִית קְרוֹב לְשְׁנֵי שְׁלִישֵׁי מִצֵּה, וּמִזֶּה נִתְבַּרְרָה לָנוּ שֶׁאֵין כָּל הַמִּצְוֹת שׁוֹת בְּכִמּוֹתָן, וְאִם רוֹצִים לְהַחֲמִיר כָּל הַדְּעוֹת יֵשׁ לְאֶכּוֹל כְּכִמּוֹת שֶׁל שְׁנֵי שְׁלִישֵׁי מִצֵּה רִגִּילָה שֶׁל מִכּוֹנָה. אֲךָ יְכוּלִּים לְסַמּוֹךְ עַל שִׁטַּת הַרַמְב"ם ז"ל שֶׁהוּא עֵיקָר לְדִינָא, שֶׁהָרִי אוֹכִלִים אַח"כ עוֹד מִצֵּה בְּתוֹךְ כְּדִי אֲכִילַת פֶּרֶס וְאִכְמ"ל".

⁷¹ כָּל שֶׁהַמִּצֵּה אֲפוּיָה יוֹתֵר, יֵשׁ בָּהּ פָּחוֹת לַחֹת, וְאִזִּי בְּאוֹתוֹ מִשְׁקָל יֵשׁ יוֹתֵר נֶפֶח.

לענין משקל

אף שהשיעור הוא בנפח, אפשר גם להיעזר במשקל. אחר שיודעים את היחס בין הנפח למשקל, אפשר להשתמש במידת המשקל כדי להגדיר את הנפח. מוסכם בין מחברי זמנינו⁷⁴ שבדקו ומדדו שמשקל המצה הוא כמחצית ממשקל המים, ושמא מעט יותר (כלומר שאם יש משקל 10 גרם מצה, יש בזה נפח 20 סמ"ק או מעט פחות).

גודלה של מצת יד בממוצע הוא בערך 32-33 ס"מ קוטר⁷⁵, וא"כ שטחה מעט יותר מ-800 ס"מ מרובע. מצה בגודל כזה, שוקלת עד כדי (= הכבדות ביותר) מעט יותר מ-80 גרם. א"כ במצה עבה שכזו, במרובע של 10*10 ס"מ⁷⁶ יש משקל של 10 גרם, ויהא הנפח קרוב ל-20 סמ"ק⁷⁷. מצת יד ששטחה כנ"ל, אם דקה היא – משקלה מעט יותר מ-50 גרם⁷⁸. וא"כ במצה שכזו, צריך ריבוע בגודל 12*12 ס"מ.

עפ"י דרכי החישוב הנ"ל נקל לברר גם את שאר שיעורי הגודל (=שטח) של מצה. במקרה של צורך בדקדוק בשיעור (חולה, זקן וכדו') מומלץ לשקול את המצה לפני יו"ט, ובכך להגיע לדקדוק גדול יותר.

⁷² בלפחות 10% (כך העלה רבי דויד יצחקי שליט"א במדידותיו, עי' במאמרו בקובץ בית אהרן וישראל גליון נ"א – שבט אדר תשנ"ד).

⁷³ ולא שהשיעור נמסר או נקבע במשקל, שזו טעות (גמורה). אלא, שאם היחס בין הנפח והמשקל יציב, נוכל למסור משקל כאופן לברר מהו נפח המצה שבידך.

⁷⁴ כך העלה בספר "מדות ושיעורי תורה" כפ"י מדידת עובי המצה ב'מדיד ורניר. כך גם העלה הרב פינחס באדנר שליט"א (מחב"ס "כזית השלם") בניסויים נרחבים שעשה באופנים שונים. גם במדידות שעשיתי בעצמי עלה בערך כשיעור זה, ע"י הכנסת מצה לכלי מלא מים ומדידת כמות המים שנשפכת. כך גם נקט הגאון רבי יחיאל אברהם זילבר זצ"ל (עורך המידות והשיעורים ב"יתד נאמן"). ואף שאין כאן ודאות גמורה, מסתבר לסמוך על זה כיון שכל המחברים העלו מסקנה דומה (ובכמה שיטות מדידה שונות). ויצויין עוד, שמדידת מרן החזו"א (ע"י טחינה) העלתה נפח 100 סמ"ק למצת מכונה אחת. ומדידת מרן הקה"י (ג"כ ע"י טחינה) העלתה יותר מ-75 סמ"ק. והואיל ומצת מכונה שוקלת כ-30 גרם, א"כ עולה שבכל משקל המצוין להלן, על פי מדידותיהם ישנו שיעור נפח גדול עוד יותר.

⁷⁵ כדי שתכנס בריוח לקופסה, שרוחבה כ-35 ס"מ.

⁷⁶ בערך כגודל כף היד בלי האצבעות.

⁷⁷ ואכן מדידה מראה שעוביה כ-2 מ"מ, א"כ גם על ידי כך מתברר שיש כאן כ-20 סמ"ק.

⁷⁸ שהוא כ-2/3 ממשקל המצה הכבדה של 80 גרם ומעלה, וא"כ מבורר שכדי לקבל את אותו המשקל, צריך שטח גדול פי 1.5 בקירוב.

מצוות ליל הסדר - הוראה למעשה**מוציא מצה**

מנהג נפוץ הוא להחמיר ולהדר כדברי המ"ב כדי לצאת ידי חובת המצוה דאורייתא. לפי"ז נהגו לאכול כזית מצה של כ-47 סמ"ק [כ-26 גרם].

אמנם:

- ❖ מרן החזו"א עצמו לא אכל שיעור גדול כזה.
- ❖ מרן ה"קהלות יעקב" אמר שאין צריך לאכול כשיעור זה. - כך מסר הגר"א דינר שליט"א (במכתב המובא בראש הספר) ששמע מפי מרן.
- ❖ גם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר שבדורות קודמים לא נהגו בשיעור הגדול של המ"ב (שמעתי בעצמי מפיו).
- ❖ גם הגרמ"מ שפרן שליט"א מסר (במכתבו המובא בראש הספר) בשם זקניו שלא כך היה מנהג העולם במקומם לפני המלחמה.

בשעת הדחק

מי שקשה לו לאכול שיעור כ-47 סמ"ק, הורה מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שיוכל לסמוך על שיעור של כ-17 סמ"ק (בערך 10 גרם) כיון שכך הוא השיעור מעיקר הדין. וכשיעור זה נהג מרן החזו"א (ראה בספר ארחות רבינו ח"ב עמ' ס"ח: "אמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שהיה כמה שנים אצל מרן החזו"א זצוק"ל וזוכר שמרן חילק מצה כזיתים קטנים).

מרור

שיעור אכילת מרור הוא כזית.

כיון שהוא מדרבנן, אף לפי המ"ב אין צריך לחוש לשיטה שנתקטנו הביצים⁷⁹ ושיעורו לכתחילה כ-25 סמ"ק⁸⁰. והחזו"א⁸¹ היה מורה לקחת לכזית מרור כ-17 סמ"ק.

לפי"ז לכתחילה יקח שיעור כ-25 סמ"ק [ומדינא די בשיעור כ-17 סמ"ק] חסה. וכיון שמשקלה הסגולי של חסה הוא קרוב לשל מים נמצא שיקח חסה במשקל כ-25 גרם [ומדינא כ-17 גרם].

⁷⁹ שבט הלוי ח"ו סי' ס'

⁸⁰ כחצי ביצה של זמנינו, וכשיטת המ"ב לשער בכביצה עם קליפתה.

⁸¹ ארחות רבנו ח"ב עמ' עה-עו (זו"ל: "מו"ר [הקה"י] זצוק"ל אמר לי שמרן החזו"א היה מחלק למסובים עמו בסדר מרור (חריין) שגודלו לפני שפררו היה בערך כשליש ביצה של היום, והוסיף מו"ר שכן הוא נוהג כמרן [החזו"א] זצוק"ל לחלק שיעור מרור חריין לבני ביתו). וכן ב"סידור פסח כהלכתו" פ"ט הערה 61 (הובא גם בפסקי תשובות סי' תפ"ו הערה 20) שמרן הגר"ח קניבסקי שליט"א העיד שכך נהג החזו"א לעצמו וכן הורה אף לאחרים.

פרק ז': שיעור המצה

ק"ז

נב. העלים הגדולים המצויים ברובד החיצוני של החסה שוקלים 15-17 גרם בערך, לפיכך אפשר לסמוך שבעלה אחד שכזה יש שיעור 17 סמ"ק⁸². הרוצה להוסיף כדי שיעלה בידו עד כדי 25 גרם, יצטרך לקחת עוד כמחצית העלה בגודל הנ"ל.

כורך

כיון שהכורך שאנו אוכלים הוא רק זכר למקדש ולא לשם קיום המצה, די לקחת מצה בשיעור כ-17 סמ"ק (בערך 10 גרם) וכן מרור בשיעור כ-17 סמ"ק (כשיעור שנתברר לעיל שהוא מדינא למצות מרור).

בשעת הדחק

במקום הדחק מסתבר שיוכל לסמוך על שיעור כ-5 סמ"ק (3 גרם) ממצה וממרור, שהוא גודל זית של זמנינו, ויעשה שאלת חכם. בארחות רבנו (ח"ב עמ' ע"ה): "מ"ר [הקה"י] נוהג [באכילת מרור] כמרן [החזו"א] צוק"ל לחלק שיעור [בערך כשליש ביצה של היום] מרור חריין לבני ביתו ולכורך נותן לב"ב חריין פחות מהשיעור הנ"ל במרור ונותן להם כשיעור כזית בינוני שלנו, וכן מ"ר לוקח לעצמו לכורך שיעור קטן".

אפיקומן

בשו"ע כתב: "לאחר גמר כל הסעודה אוכלים ממצה השמורה תחת המפה כזית". במ"ב כתב: "לכתחילה טוב שיקח שני זיתים אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמר".

לכזית אפיקומן לכתחילה יאכל פרוסה אחת כ-25 סמ"ק (כ-14 גרם), ומדינא די בשיעור כ-17 סמ"ק (כ-10 גרם). ומסתבר שיוצאים בזה גם את חומרת המ"ב לאכול שני כזיתים⁸³.

בשעת הדחק

בשעת הדחק מסתבר שיוכל לאכול שיעור של כ-5 סמ"ק (3 גרם), כהסוברים דהשיעור הוא כגודל זית של זמנינו, ויעשה שאלת חכם. לענין כזית לברכת המזון במשך ימי החג – על כמות 17-20 סמ"ק יש לברך ברכת המזון⁸⁴.

⁸² המשקל הסגולי של חסה הוא מעט יותר מ-90% ממשקל המים. הנצרך לדקדק בשיעור באופן מצומצם, יכול לשער בהתאם ליחס הנ"ל.

⁸³ לענין קיום 'כזית שני' דאפיקומן, אפשר לסמוך על הסוברים דשיעור הכזית הוא גודל זית של זמנינו, שהוא רק כ-5 סמ"ק (3 גרם). א"כ באכילת כזית אחד, אף בשיעור כ-17 סמ"ק (כ-10 גרם), כבר נכלל בזה אכילת שני כזיתים של השיעור הקטן דכזית של זמנינו.

⁸⁴ ולברכת 'על נטילת ידיים', שצריך לפי השו"ע (קנ"ח ב') כביצה – יהיה זה כ-3/4 מצת מכונה, שיעור של 45 סמ"ק.

תיאור כמות המצה

(באופן מעשי)

לעיל הסברנו את מקורות הנושא. מעתה, נגש לבירור כיצד לשער את הכמות בצורה מעשית. הכל תלוי, כמובן, בעובי המצה. נתייחס בדברינו לשתי מצות. האחת היא בעובי 'רגיל' (-בערך 2 מ"מ. זהו עוביו של מטבע 1 ₪ בשוליו). השניה היא בעובי 'דק' (בערך 1.5 מ"מ. זהו עוביו של מטבע 10 אגורות). על כל אחד לברר תחילה איזה סוג מצה יש לו, אם העובי 'רגיל', או 'דק', או משהו ביניהם, או אף חורג במעט לאחד הכיוונים (ואף שאי אפשר לדייק בזה, אבל עכ"פ כיוון כללי יוכל כל אחד לדעת בלי קושי רב).

47 סמ"ק

במצה בעובי 'רגיל', גודל הריבוע (בס"מ): $15.3 * 15.3 = 234.09$ ס"מ⁸⁵.
במצה בעובי 'דק', גודל הריבוע: $17.7 * 17.7 = 313.29$ ס"מ⁸⁶.

25 סמ"ק

במצה בעובי 'רגיל', גודל הריבוע: $11.2 * 11.2 = 125.44$ ס"מ⁸⁷.
במצה בעובי 'דק', גודל הריבוע: $12.9 * 12.9 = 166.41$ ס"מ⁸⁸.

17-20 סמ"ק

במצה בעובי 'רגיל', גודל הריבוע: $10 * 10 = 100$ ס"מ⁸⁹.
במצה בעובי 'דק', גודל הריבוע: $11.5 * 11.5 = 132.25$ ס"מ⁹⁰.

5 סמ"ק

במצה בעובי 'רגיל', גודל הריבוע: $5 * 5 = 25$ ס"מ⁹¹.
במצה בעובי 'דק', גודל הריבוע: $5.8 * 5.8 = 33.64$ ס"מ⁹².

ראה בכריכה האחורית של הספר, תמונה של גדלים אלה.

⁸⁵ $0.2 * 15.3 * 15.3 = 46.8$. לשם המחשה: רוחבו של נייר קלסר קטן הוא 15 ס"מ.

⁸⁶ $0.15 * 17.7 * 17.7 = 46.99$.

⁸⁷ $0.2 * 11.2 * 11.2 = 25$.

⁸⁸ $0.15 * 12.9 * 12.9 = 24.96$.

⁸⁹ $0.2 * 10 * 10 = 20$ (נ.ב. זהו מעט יותר מגודל כף היד של מבוגר, ללא האצבעות).

⁹⁰ $0.15 * 11.5 * 11.5 = 19.8$.

⁹¹ $0.2 * 5 * 5 = 5$. לשם המחשה: הרוחב של כרטיס אשראי הוא 5.4 ס"מ.

⁹² $0.15 * 5.8 * 5.8 = 5$.

פרק ח'

טעמים של השיעורים הגדולים יותר

שיעורי הכזית הנפוצים בעולם, גדולים יותר מן המבואר כאן. מן הראוי, איפוא, אחר כל אשר כתבנו להציג ולבסס את השיעור הקטן, לבאר גם את "הצד השני של המטבע" - לבאר את השיעורים הגדולים יותר, על מה מתבססים. ואף שמכלל מה שנכתב לעיל וכול הקורא ללמוד זאת בעצמו, ראויים הדברים להיכתב בפני עצמם.

בעיקר יש להתייחס לשלשה שיעורים שונים:

❖ 28 סמ"ק

❖ 33-50 סמ"ק

❖ 30 גרם.

28 סמ"ק

נפוץ מאד שיעור 28 סמ"ק⁸⁵ [ויש שכותבים ביתר דיוק: 28.8 סמ"ק]. שיעור זה מתבסס על "חצי ביצה" שכתב השו"ע, בהנחה שהביצה היא כפי ששיער אותה רבי חיים נאה (57.6 סמ"ק), וללא ניכוי הקליפה. [וכבר בא בדברינו לעיל בסוף פרק ג' להעיר שהביצה המדויקת היא 50 סמ"ק; ושיש לנכות עבור הקליפה 25% (או לפחות 10%); ושקביעת 'חצי' הוא לאו דוקא, כי השיעור האמיתי המדוקדק הוא בודאי פחות מחצי, אלא הוא כמו שליש ביצה עם הקליפה, עיי"ש].

33-50 סמ"ק

שיעור 50 סמ"ק לכזית הוא שיעור דחצי ביצה, בהנחה שהביצים נתקטנו והביצה של חז"ל היתה 100 סמ"ק, ושמשרין בחציביצה עם הקליפה. דעתו של המשנה ברורה היא

⁸⁵ בדרך זו נקט בספרו של הרב ישראל פינחס באדנער שליט"א "ספר כזית השלם" (תשס"ט, הוצאת פלדהיים).

להחמיר על שיעור גדול זה⁸⁶ לכזית דאורייתא של מצה, וכתבנו פרק מיוחד על כך להלן ב"ביאורים ועיונים" (בעמוד קסו), עיי"ש.

החזו"א כתב שיעור זה בענין אכילת מצה, וכן הקה"י בלוח שיעורי המצוות כתב שלצאת כל השיטות יש לאכול כשיעור הזה.

אך החזו"א הוסיף שאפשר לסמוך גם על שיטת הסוברים דהכזית פחות משליש ביצה, שהיא שיטת רוב הראשונים, ולפי"ז הכזית פחות משיעור 33 סמ"ק, וכן צויין שיעור זה ע"י הקה"י שם בענין שיעור אכילה לברכת המזון. וכמובן שכל זה הוא לשיטתם דס"ל שקטנו הביצים (כי לפי הדעות שהביצים לא התקטנו, יהיה רק חצי מהשיעור הנ"ל). וכבר הבאנו שהחזו"א עצמו סבר שאין זה שיעור הכזית מעיקר הדין, אלא כתבו לחומרא אליבא דהדעות המשוות את הזית לביצה, אבל מעיקר הדין אינו אלא כגודל זית שבימינו, כפשוטו.

30 גרם

שיעור זה הוא בהנחה שהשיעור נמדד לפי משקל (ונקטו מספר 30 שהוא 'עגול', אם כי אינו מדוקדק), וכבר ייחדנו פרק שלם להציע את הבעיה (והטעות) שבשיעור זה⁸⁷.

⁸⁶ אם כי ליתר דיוק, השיעור קטן במעט, רק כ-46.5 סמ"ק. כי דבריו נסובים על דברי הצל"ח, והצל"ח נקט ביצה (כפולה) בשיעור 93 סמ"ק כמבואר בספר מדות ומשקלות של תורה, וכפי שהובא בספר זה בפרק "אילו הייתי מיסב בליל הסדר על שולחנו של הנודע ביהודה" (עמ' קכד), ולהחזו"א הביצה 100 סמ"ק.

⁸⁷ יצויין שבספר ארחות רבינו (ח"ב עמ' ס"ז) כתב בחריפות ששיעור זה [30 גרם] בודאי טעות הוא, כי בלתי אפשרי שיהיה צריך אדם לאכול 5 כזיתים מכמות כזו בסעודה של ליל הסדר.

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר
קצא

פרק ט'

אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר

(הערה על שיעור הכזית בראי הדורות)

פרק זה נכתב כיחידה בפני עצמה, כדי לתת תמונה כוללת של שיעור הכזית שנהגו בפועל הפוסקים שסברו שנתקטנו הביצים, ולהראות שאף שיעור ה'כזית' שלהם קטן מן השיעורים ה"גדולים" שמתפרסמים כהיום. מחמת כך, הוא כולל חזרה מתומצתת על נקודות שנכללו בפרקים הקודמים.

השיעור ה"גדול"

שיעור כזית מצה מעסיק אותנו הרבה בהתקרב ליל הסדר. כל יהודי רוצה לקיים את המצוה דאורייתא בהידור, ומטבע הדברים – נוטים לנקוט כהשיעורים הגדולים ביותר, כדי לצאת ידי חובה ללא פקפוק.

כמה הוא שיעור זה?

באופן כללי, בלוח שיעורי המצוות [להקה"י] כותב שכדי לצאת כל הדיעות צריך לקחת שיעור 50 סמ"ק, שהוא בערך כגודל 3/4 מצה. בערך כך גם עולה מדברי המשנה ברורה בסי' תפ"ו סק"א, הכותב לענין דאורייתא "בכל מקום שהשיעור הוא כחצי ביצה צריך לשער בכביצה בזמנינו".

מה טעם שיעור זה?

דהנה אף שיש צדדים שהכזית הוא פחות מכחצי ביצה, מ"מ השו"ע סי' תפ"ו פוסק "שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה".

ובענין גודל הביצה, כותב המשנה ברורה "יש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצויים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה מכפי שהיו בימים הקדמונים שבהם שיערו חכמים ולפ"ז בכל מקום שהשיעור הוא כחצי ביצה צריך לשער בכביצה בזמנינו". האחרונים הללו הם, כפי שהביא ב"שער הציון": "הצל"ח בפסחים דף ק"ט והחתם סופר בחלק אר"ח בתשובה סימן קכ"ז".

גם מרן החזו"א אחז בשיטה זו שנתקטנו הביצים שלנו, ושיש לשער שיעורי תורה בביצים בשיעור כפול כנ"ל, ועל שמו נודעה שיטה זו כ"שיעור חזון איש". ביצה שבזמנינו היא 50 סמ"ק בערך, ולפ"ז כך עולה שיעור הכזית.

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר קרב

צדדים למעט מה"שיעור הגדול" הנ"ל

הנה יש כמה צדדים לנקוט דלא כהשיעור הגדול הנ"ל. חדא, דשמא לא נתקטנו הביצים, אלא הם גם היום באותו גודל בו היו בזמן חז"ל. שנית, שגם אם ננקוט כהשיטה שהביצה נתקטנה – זהו רק לענין שיעורים הקשורים לגודלה של הביצה. אך הכזית במהותו אינו קשור כלל לשיעור הביצה, אלא שיעורו הוא כגודל פרי הזית. ולפי"ז לא ישנה לנו כלל אם הביצים נתקטנו, כי השיעור הוא כגודל 'זית' – ותו לא. וצד נוסף, שגם אם ננקוט כהשיטה שהביצה נתקטנה – שמא זהו רק לענין שיעור הרביעית, ולא לענין שיעור הכזית. ואת הכזית נשער בחצי ביצה של זמנינו⁸⁸. כפי שנראה, אכן כל ג' צדדים אלו מצינו אצל גדולי הפוסקים.

מה סברו גדולי הפוסקים?

לענין גודל הביצה

הנה לענין השאלה אם הביצים נתקטנו או לא, הטור והשו"ע⁸⁹ והרמ"א ו"כל גדולי הפוסקים" סוברים שלא נתקטנו. ראה שו"ת שבט הלוי (חלק ו סימן ס) שכתב: "דכבר ידוע בין הפוסקים דאין להכחיש דסתימת הטור ושו"ע בכמה דוכתא דלא נתקטנו השיעורים... וכ"ה ביו"ד סי' שכ"ד בשו"ע ורמ"א... וכ"ה במג"א ופמ"ג והפוסקים או"ח סי' ר"י... וע"כ שכל גדולי הפוסקים והשו"ע לא נחתי לזה". ובשו"ת חת"ס (או"ח קכ"ז) כתב בין הסוברים לשער בביצים קטנות שלנו: "גדולי ארץ אשכנז הרוקח והרא"ש והטור והמרדכי ומהר"ל ומהר"י ורי"ו". כך גם עולה מן המנהג לענין שיעור רביעית, המ"ב (רע"א י"ג בביאור הלכה) מביא שזהו "מנהג העולם", כך גם מנהג הספרדים מדורי דורות⁹⁰, הגרש"ז אויערבאך זצ"ל כתב שהיא עיקר ההוראה (הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'), והאדמו"ר מגור בעל "פני מנחם" כתב (בהסכמתו לספר "מדות ושיעורי תורה"): "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמאי". וכן מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל⁹¹".

⁸⁸ צד זה יובא בהמשך מדברי החת"ס, ויבואר להלן שם.

⁸⁹ הצ"ח עצמו, כשהידש את שיטתו, כתב שזהו "שלא כדברי השו"ע".

⁹⁰ רבי עובדיה הדאיה במכתבו בריש ספר "שיעורי מקוה". וכ"כ באור לציון ח"ג שיעורי המצוות ענף ג' בהערה.

⁹¹ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית' – 75 סמ"ק עמ' רו.

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר קצ

גם הממצאים מוכיחים כך: הרמב"ם ציין לשיעור רביעית עפ"י מטבעות דרהם ודינרים שהיו בשימוש בארצות ערב. מטבעות אלו לא היו מצויות בידי רבנו הצ"ח, אבל לנו כהיום הם ידועים, ומוכיחים בבירור כהשיעור הקטן. אני מקצר כאן בכל זה, והארכתי בס"ד במק"א (בעמ' רטו), ואפשר לראות את הדברים בספרים העוסקים בנושא ("מדות ומשקלות של תורה", "מדות ושיעורי תורה", ועוד).

לענין אם לשער בפרי הזית

בשולחן ערוך מובא שהכזית י"א שהוא כחצי ביצה. ועל כך יש לדון מהו שיעור הביצה, וממילא מהו שיעור הכזית. וכנ"ל. אך יש לציין צד נוסף: יתכן שהכזית אינו תלוי בביצה כלל. השיעור נקבע אך ורק לפי הזית המצוי בינינו, וזהו שיעורו. כשיטה זו סבר החזו"א מעיקר הדין. ולכן, אף שלפי החזו"א הסובר שהביצים בזמן חז"ל היו פי שניים בגודלן, אזי גם הכזית הוא ממילא גדול פי שניים – אך זהו רק אם אנו משערין בהשוואה לביצה. אך כיון שלדעתו אין עיקר השיעור קשור לביצה כלל, ממילא אע"פ שהביצה היתה גדולה, שיעור הכזית קטן טובא – כגודל זית כפשוטו. וזהו השיעור מעיקר הדין.⁹²

מנן הקה"י (בסוף "שיעורין של תורה") כתב שתי סיבות לנקוט כצד זה. כל אחד מהם הוא נימוק חזק בפני עצמו, שעל פיו יש לנקוט כצד זה.

סיבה ראשונה:

זה מהותו של 'שיעור', שיהא כגודל זית המצוי בימך. וסברא גדולה היא זו, כי איך יהיה תלוי השיעור בזית שאינו בימך ואין בידך דרך למדוד זאת? וכי כדי לברר את השיעור יש על האדם למצוא זית ששרד מתקופת מתן תורה? וכך כתב החזו"א: "למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות

⁹² ישאל השואל, אם כן מדוע כה מצוי הוא שיעורא דחצי ביצה בספרי הפוסקים, ולא כתבו בכל מקום שהשיעור הוא כגודל 'זית' ותו לא? תשובת שאלה זו אינה בתחום הלימוד, אלא בתחום המציאות: המציאות היא, שלא היו זיתים מצויים ביניהם, שכן פרי זה אינו גדל בארצות צפון. לפיכך, לא יכלו הפוסקים לציין שיש לאכול שיעור כגודל 'זית', כי לא היה פרי זה מוכר לאנשים כלל, ולא היה שום אופן מעשי לציין את שיעור הכזית, אלא בהשוואה לביצה. וכן שמעתי מהרב חיים בניש שליט"א (מחב"ס 'מדות ושיעורי תורה') שבירר, שכל הראשונים שכתבו שיעורא דחצי ביצה [עד השו"ע – ולא עד בכלל] היו במקומות שאין הזיתים מצויים, ואילו הראשונים שהיו במקומות שהזיתים מצויים – לא כתבו 'חצי ביצה' כלל, אלא רק 'זית' – ותו לא. ועי' בעמ' קא מש"כ לבאר כן את דברי החת"ס.

[יצוין, ששמעתי מפי האדמו"ר מערלוי שליט"א, שבמשך כל ימי מגוריו בהונגריה לא ראה כלל את פרי הזית].

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר קד

של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא, עכ"ל (אר"ח ל"ט סק"ו). ועל כרחק, ההלכה למשה מסיני היא למדוד בזית המצוי בידך, וכך נמסרה לנו ההלכה של מדידת ה"שיעור".

וכן מבואר בתשובות הגאונים (הרכבי סי' רס"ח) וז"ל: "וששאלתם כמה שיעור גרוגרת (אולי צ"ל כותבת) הגסה וכו' וכן זית וכו'. הרי אלו שיעורים, ואיך יהי שיעור לשיעור". וכתב הרב חיים בניש שליט"א, מחבר ספר "מדות ושיעורי תורה": "ראה בספרנו מדות ושיעורי תורה פרק ב' סעיפים ה-ו, דרובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור" (קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד עמוד קיג).

לפי נימוק זה, הרי שגם התוס', שלמדו מסוגיית הגמרא שהכזית כחצי ביצה (והם המקור לפסקו של השו"ע בסי' תפ"ו), יודו שמ"מ אין זו ההוראה למעשה; ההוראה שלנו היא לפי הזית שלנו, ללא נפק"מ מהו הזית שהיה בזמן חז"ל, אם היה גודל זה או אחר.

סיבה שניה:

בנוסף, יש גם סיבה שניה לשער בזית המצוי: הלא הרמב"ם ורוב הראשונים לא סוברים כהשיטה דכזית כחצי ביצה. ואך זאת ידוע לנו בדעתם, שהכזית פחות משליש ביצה [כי הגרוגרת לדעתם שליש ביצה, וכבר ידענו מהגמ' שהזית קטן מהגרוגרת]. והנה לדבריהם אין לנו שום ראיה כלל מהו גודל הזית שהיה בזמן חז"ל, ויתכן שהוא קטן בהרבה משליש ביצה. וא"כ מהיכא תיתי שאירע שינוי כלשהו בגודלו, ומדוע לחוש שאירע שינוי - בזמן שאין לכך שום מקור או הוכחה כלל. ואדרבה, מסתבר יותר שהכל נשאר כפי שהיה ובחזקתו קאי ללא שום שינוי. וא"כ אין שום מקור לומר שהשיעור שונה מאשר זית המצוי בימינו ממש. עכ"ד הקה"י שם.⁹³

⁹³ נראה להציע ראיה בשיטת הרמב"ם כפי הצד שצייד מרן הקה"י ז"ל דאמנם יש לנקוט דהשיעור הוא כגודל זית דזמנינו - כפשוטו ממש [והובאו הדברים במאמר מכותב השורות שפורסם בירחון "מוריה", תשרי תשנ"ד]. והיינו: שהרי מפורש כתב שהשיעור הוא 'כזית', ומה משמעות לזה - אם לא כפשוטו ממש? איך יש לקרוא את הוראתו של הרמב"ם להבין את דבריו שהשיעור הוא "כזית", אם לא כפשוטו של מילה, כגודל זית! ולהציג את הדברים בלשון מליצית: רב קהילה בקהיר שבא להורות הלכה למעשה בהסתמך על הרמב"ם, מה הלכה יורה כשכותב הרמב"ם שיעור 'כזית' ללא הנחיות נוספות? מה רצה הרמב"ם שאותו רב יבין ויפסוק? ולתוספת וחיזוק הראיה: שמה גופא שלא כתב הרמב"ם שיעור, מוכרח בדברי הרמב"ם לנקוט שיעורא דגודל זית ממש. והיינו, דהרמב"ם דייקן גדול בשיעורים היה, וטרח בכל שיעור שהוא הלכה למעשה [האגודל, הרביעית, השקל, עשירית האיפה] להעמיד אותנו על דקדוקם של השיעורים. את כולם ציין הרמב"ם בהשוואה לדברים ששיעורם היה מפורסם וידוע, לזווי מצרים או לגרעיני שעורה, כדי להורות הלכה ברורה לשומעי דברו. ובהגיעו לשיעור הכזית - השיעור השכיח ביותר - כתב סתם שהשיעור כזית. ואם כוונתו היתה שנמדוד חצי

פרק ט: אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר קסז

וכ"ה ל' הגאון שמביא החזו"א (וצוטטה במלואה בעמ' פה) "שהן קיימין בכל עת ואין משתנין"

יש מקורות רבים לכך שכשיטה זו נהגו מרנן החזו"א והקה"י זי"ע למעשה, וכ"ה ב"ארחות רבנו" ח"ב עמ' ס"ח אות מ"ד: "אמר לי הגר"ח קניבסקי שליט"א שהיה כמה שנים בסדר אצל מרן החזו"א זצוק"ל, וזוכר שמרן חילק מצה כזיתים קטנים". והנה בספריהם לא כתבו כך, וצ"ל שחששו לדברי הפוסקים (הנו"ב) שכתבו לשער לפי הביצה הכפולה, ועל פי שיטה זו הם כתבו שיעור גדול, וזה עדיין צ"ע ולא נתברר דיו, אך עכ"פ ברור שכך סברו מעיקר הדין, ושיש מקורות שכך גם נהגו בעצמם וכנ"ל.

לענין גודל הקליפה ויחס הזית לביצה

דנו הפוסקים, אליבא דהשיטה שהכזית כחצי ביצה, אם יש לשער כביצה עם הקליפה או בלי. ואת"ל בלי, יש לדון כמה זה מוריד מן הביצה.

רבנו הצ"ח – הוא שחידש את השיטה שנתקטנו הביצים, נודע לדורות על שם ספרו שו"ת "נודע ביהודה". בספרו הנ"ל (נו"ב קמא או"ח סי' ל"ח) הוא מברר שיש לשער בחצי ביצה ללא קליפתה.

"והנה הא דאמרינן דבית הבליעה כביצה מיהו מחזיק⁹⁴ היינו מהא דאמרינן ביומא דטומאת אוכלין הוא כביצה דכתיב אשר יאכל ושיערו חכמים שאין בית הבליעה מחזיק יותר מכביצה. והנה הא דטומאת אוכלין כביצה לפי מאי דקי"ל להלכה כחכמים היינו כביצה בלי קליפתה".

כך גם פסקו הגר"א (תפ"ו בסוף ביאורו הארוך) החזו"א (או"ח סי' ל"ט סק"ז) והגר"ר חיים נאה⁹⁵.

ובענין כמה יש לנכות מן הביצה עבור קליפתה, כתב הנו"ב שם שיש לנכות 25%: "ולפי החשבון של מהרי"ל בסדר הגדה הביאו ג"כ הרב הקדוש בשל"ה ז"ל שביצה ומחצה עם הקליפות הם שתי ביצים בלי הקליפות".

ובאמת כך כתבו כל גדולי הפוסקים – מהרי"ל של"ה מג"א נו"ב גר"א ועוד (הובאו ב"מדות ושיעורי תורה עמ' רל"ט). ואף שאין זו המציאות בביצים שלנו (אלא בערך 10%, כ"כ במדות ושיעורי תורה שם), מ"מ כך נמצא בכל גדולי הפוסקים ללא חולק. ובודאי שעכ"פ הנו"ב עצמו כך נהג.

ביצה או שליש ביצה או כל שיעור אחר, היה לו לפרט ולפרש! ולכן נראה מוכח, שסובר ששיעור כזית הוא כגודל זית ותו לא, וכפי שמוכן לכל הקורא את דבריו כפשוטן. ודו"ק.

⁹⁴ שזהו המקור לכך שהכזית כחצי ביצה: מהשוואת הנאמר (כריתות יד.) "ושיערו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים", לנאמר ביומא (פ.): "ושיערו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת".
⁹⁵ זהו דלא כהמ"ב (תפ"ו א').

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר

קט

מעתה, לענין יחס הכזית לביצה.

דהנה יש מחלוקת אם הכזית הוא כגודל שליש ביצה (כך הביא המ"ב בשי' הרמב"ם), או כחצי ביצה (כדברי השו"ע).

והקשה המג"א על השו"ע מגמ' מפורשת, דהכותבת – שהיא פחות מכביצה, הוי ב' כזיתים. ותירץ שאכן מש"כ השו"ע "חצי" הוא לאו דוקא, ובלשונו: "אלא לא דק ולחומרא לא דק".

הנ"ב (שם) מסכים עם המג"א בזה, ומבאר זאת היטב, ושרק מוכח מן הסוגיא שהכזית יותר משליש ביצה, כמבואר בהערה⁹⁶.

הבה נחשוב: אילו הייתי מיסב בליל הסדר אצל רבנו הנודע ביהודה, איזה גודל כזית מצה היה הוא ז"ל אוכל?

הנה הוא בודאי נקט ביצה כפולה בגודלה. הביצה הכפולה של הצל"ח עצמו היא לכל היותר 93 סמ"ק⁹⁷. הוא גם בודאי נקט שמשוים לביצה ללא קליפתה, ושיש לנכות 25% - עולה 71 סמ"ק. ואמנם חצי מזה הוא 36 סמ"ק, אבל הרי ידוע שהכזית פחות מחצי, ולא מוכח מן הסוגיא אלא יותר משליש (שהוא 24 סמ"ק). נמצא שבודאי הוא עצמו לקח פחות מ-36 סמ"ק, ויתכן שאף הקטין עד כדי 24 סמ"ק.

לענין: האם ננקוט שהביצה נתקטנה, גם לגבי שיעור הכזית

המ"ב שהובא לעיל הביא לחוש לכך שהביצים נתקטנו, והביא שני אחרונים שכתבו כן: הנ"ב, והחתם סופר.

ויצוין, שהחת"ס בתשובה הנזכרת אמנם כתב כן – אבל הדגיש שרק לענין הרביעית הוא סובר כן, ואילו את הכזית יש לשער בביצה של זמנינו. וז"ל: "לכן נ"ל להלכה ולמעשה כמ"ש הגאון בצל"ח... רביעית לכל דברים הנצרכים הוא כלי המחזיק מים הנופלים משלשה ביצים, ואמנם הזיתים נשארו בשיעור חצי ביצה בינונית שבזמנינו". יש מקום לעיין בסברא מה ביאור דבריו בזה, ועי' בהערה⁹⁸. אך עכ"פ, זו שיטתו בבירור.

⁹⁶ דהמקור של השיטה דחצי ביצה הוא מהשוואת הנאמר (כריתות יד.) "ושיערו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים", לנאמר ביומא (פ): "ושיערו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת". והנה בכריתות אין כוונת הגמ' לומר דמחזיק שני זיתים בדיוק, אלא הכוונה רק לומר שאינו מחזיק שלש "אבל ג' זיתים חסר פורתא אפשר דמחזיק" (ל' הנ"ב). ולפי"ז, אף השיטה דחצי ביצה – אין מוכח מהמקור שלה בגמ' אלא שהוא יותר משליש ביצה (ללא קליפתה).

⁹⁷ כפי שהעלה בספר "מדות ומשקלות של תורה" סי' פ"ו, המביא את דברי הצל"ח ומברר את המדות המוזכרות שם.

⁹⁸ קשה טובא לכאורה, דממ"נ: אם לא הולכים לפי זמן חז"ל בזה אלא לפי זמנינו, מדוע לא יפסוק ללכת לפי זית שבזמנינו? ומה ענין יש בכחצי ביצה של זמנינו, אתמהא? ונראה שהתשובה מוכרחת – כי לא היו זיתים מצויים

פרק ט: אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר

קס

נמצא לאור כל הנ"ל...

הבה נחשוב, מה היה השיעור אותו אכלו כל הפוסקים. הנה בודאי אלו שנקטו שהביצה שלנו היא כמו של חז"ל, שהם השו"ע וסיעתו, הרי הכזית הוא לא יותר מחצי ביצה של זמנינו⁹⁹. וגם אם ננקוט כ"א שהביצים נתקטנו, הלא החת"ס סובר דבכל אופן יש לשער לענין כזית בביצה שלנו וכנ"ל.

והחזו"א, שג"כ סבר שהביצים נתקטנו, סבר שמעיקר הדין הכזית הוא כגודל זית המצוי¹⁰⁰, שהוא קטן טובא. אלא שכתב בספרו שיעור גדול יותר (וצידדנו לעיל שזהו משום שלא רצה להקל כנגד הנו"ב).

א"כ לא מצינו מי שיסבור יותר מכחצי ביצה של זמנינו, אלא הנודע ביהודה (והמ"ב מביאו).

שם (ראה לעיל בתחילת פרק ה') ולא יכול היה לציין אותם כמקור לשיעורין. ובאמת ס"ל בעיקר הענין ללכת לפי זית שבימין. אך תהא הסברא אשר תהא, שיטתו ברורה שלא למדוד כזית לפי ביצה כפולה.

⁹⁹ שהוא לכל היותר 28.8 סמ"ק, כך העלה הגר"ח נאה. ולעיל בפרק ג' (עמ' צב) ביררתי שבשופי יכול לסמוך על שיעור כ-20 סמ"ק, ועכ"פ בודאי לא יותר מ-22.5 סמ"ק. ולא הבהת הקיצור, אני מסתפק כאן בציון זה.

¹⁰⁰ ובאמת מוכרח בחשבון הדברים, שאם ננקוט שהביצים נתקטנו – ע"כ צריך ללכת אחר הזית המצוי. אבאר: הצעה בחשבון הסוגיא – טעם לכך שלא יתכן שהכזית כגודל חצי ביצה 'גדולה' הדברים הכתובים כאן – בשם אומרים אני מוסר אותם, ושמעתי מפי הג"ר צבי ובר שליט"א (רב דק"ק קמניץ בשכונת נוה יעקב בירושלים). ותוכן דבריו, שעל פי חשבון הסוגיא עולה, שלפי הצד שהביצים של חז"ל כפולות בגודלן, אזי מוכרחים בע"כ לשער לפי הזית המצוי בכל דור, וללא קשר כלל לגודל הביצה. [במילים אחרות: אין טעם לשער בכחצי ביצה בגודל כפול משלנו].

והיינו: דברמב"ם (עירובין פ"א הי"ב) מבואר שמשקל רביעית מים הוא 17.5 דינרים, ושממשקל הכסף שצריך לקיום מצות פדיון הבן הוא 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים) נמצא משקל פדיון הבן כבד ממשקל הרביעית בכ-15%. ואם ננקוט שהרביעית קרוב ל-150 גרם מים (כיון שהביצים כפולות) א"כ יהא משקל פדיון הבן ע"כ קרוב ל-170 גרם. וקשה טובא, שנהגו בכל תפוצות ישראל מדור דור ועל דעת כל הפוסקים, שפדיון הבן 100-70 גרם בלבד?

החזו"א (אגרות, קצ"ד) נתקשה בזה מאד, וחדש מכה קושיא זו, שכמו ששיעור הכזית נקבע לפי הזית שבדור, כך גם שיעור הכסף נקבע לפי משקל גרעיני השעורה שבדור (דמצינו שהגאונים ציינו את משקל הכסף ביחס למשקל גרעיני השעורה), עכ"ד החזו"א.

והנה זה פשוט שפרי הזית המציאותי קובע את שיעור הכזית, הרבה יותר מאשר גרעין השעורה המציאותי קובע את משקל הכסף, וקל וחומר הם הדברים. לכך, אם נניח שהשעורה שבכל דור קובעת את ערך מצות פדיון הבן, ברור שנימא גם שהזית שבכל דור קובע את שיעור הכזית.

וא"כ, אין שום צד לשער כזית ביחס לביצים כפולות בגודלן (ולומר שהכזית הוא כגודל ביצה שלימה דידן); אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

כלומר, אם הביצים אכן כפולות, הרי תקשי טובא מכה המנהג בפדיון הבן, ואין מנוס מלומר (כדברי החזו"א) שהקביעות היא אך ורק לפי ה'שיעור' שניתן, למדוד בגרעיני השעורים, ללא התחשבות בשום פרט אחר. וא"כ גם הכזית יתחשב לפי ה'שיעור' שלו, שהוא פרי הזית, ללא התחשבות בגודל הביצה, וכנ"ל. ולכן, אם הביצים כפולות - הרי שהזית לא נמדד כלל ביחס לביצה אלא ביחס לזית המצוי.

ואמנם זה דלא כהצל"ח, ששיער את הכזית ביחס לביצים הכפולות בגודלן.

פרק ט': אילו הייתי מיסב על שולחנו של בעל ה"נודע ביהודה" בליל הסדר
קכח

והנר"ב עצמו, אילו הייתי אצלו בליל הסדר, היה שיעורו אולי יותר מ-24 סמ"ק, אבל בודאי פחות מ-36 וכנ"ל.

נמצא שהשיעור שציטטנו בתחילת דברינו – כ-50 סמ"ק, איני יודע מי מגדולי הפוסקים אי פעם נהג שיעור גדול כזה מימות משה רבינו ואילך (עד המ"ב).

❖ כמו"כ מרן ה"קהלות יעקב" אמר ש'אין צריך' לאכול כשיעור הגדול. -כך מסר הגר"א דינר שליט"א (במכתב המובא בראש הספר) ששמע מפי מרן.

❖ גם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר שבדורות קודמים לא נהגו בשיעור הגדול של המ"ב (שמעתי בעצמי מפיו).

❖ גם הגרמ"מ שפרן שליט"א מסר (במכתבו המובא בראש הספר) בשם זקניו שלא כך היה מנהג העולם במקומם לפני המלחמה.

נספח א'

שיטת הרמב"ם בכזית

(שייך לפרק ב', כפי שצויין שם בשיטת הרמב"ם)

ידוע לכל מתעסק בסוגיית מידות ושיעורי תורה, שרבים שקלו וטרו בדבריו של הרמב"ם, משום שדעתו נחשבת כמכרעת בסוגיא זו, ועל פיה נקבעת ההלכה. בנידון שיעור הכזית לא מצינו שמסר הרמב"ם שיעור מפורש. נאמרו בדעתו ז"ל כמה אופנים בשיעור הכזית, ונביא את הדברים בקצרה, ובפרט שיש לענ"ד להוסיף בזה הערה נכבדה.

דהנה, על מש"כ השו"ע בסי' תפ"ו דהכזית כחצי ביצה, העיר המ"ב דלשיטת הרמב"ם הוי כשליש ביצה.

וכבר ידוע שנחלקו השיטות אם הביצה נתקטנה או לא, לפיכך לפי השיטה שלא נתקטנו הביצים – הוי כשליש ביצה דזמנינו, ולפי דעת הצ"ח דנתקטנו הביצים במחצה – הוי כשני שליש מביצה דזמנינו, וכן הביא מרן החזו"א זללה"ה בקונטרס השיעורים סק"ז.

אך יש לציין בזה, את הערתו של מרן בעל ה"קהלות יעקב" (בסוף "שיעורין של תורה"). דהנה הרמב"ם מעולם לא נתן במפורש שיעור לכזית. ורק שמפסקו של הרמב"ם בענין עירובין עולה שגודלה של גרוגרת (והיא תאנה יבשה) הוא כשליש ביצה, וכבר ידוע מסוגיית הגמרא שהכזית קטן מגרוגרת. וממילא ברור שאינו מדויק לומר (כפי הקריאה הפשוטה של דברי המ"ב) שהשיעור כשליש ביצה, אלא לאו דוקא קאמר¹⁰¹, ורק הכוונה היא שהכזית בודאי פחות משיעור זה. והוסיף שם הקה"י עוד, דלפי"ז ז"ל "לשיטת הרמב"ם ז"ל ודעימיה אין לנו שום הוכחה מן הגמרא על שיעור הכזית¹⁰², ... יכולים לשער בכזית בינוני של זמנינו מכיון שאין לנו ראיה שנתקטנו הזיתים מבזמן חז"ל ... ולא חיישנן שנתקטנו".

ונראה להוסיף על דבריו ז"ל, שאכן מסתבר דאין הכזית ממש קרוב לשליש ביצה להרמב"ם, אלא ע"כ פחות. שהרי מצינו בראשונים אחרים שיעורים קטנים יותר, דלרשב"א מוכח שהכזית פחות מרבע ביצה, ולריטב"א מצינו עוד דהוי קטן טפי וכפי שהובא כל זה למעלה בפרק ב'. וכיון דלהרמב"ם יש הוכחה דהוי פחות מהגרוגרת

¹⁰¹ וכבר מצינו כעין זה בסוגיין גופא, שהמג"א כתב דמש"כ השו"ע דהכזית כחצי ביצה הוא לאו דוקא, ולחומרא קאמר.

¹⁰² ר"ל לאפוקי דעת הסוברים כחצי ביצה, דאליבא דשיטתם בנוי דבר זה על סוגיית הגמרא.

שהיא שליש ביצה [רק אין ידוע בכמה הוא פחות], א"כ מדוע ליצור מחלוקת בין הרשב"א להרמב"ם כשאין לזה שום ראיה כלל, אדרבה מסתבר טפי שיסכים הרמב"ם עם דברי הראשונים האחרים, ואפוא פלוגתא ל"ל, ובמקום שאין ראיה על כך שקיימת מחלוקת אין להניח שיש מחלוקת אלא אדרבה, יש להניח שמסכימים זה עם זה.

והנה, נראה להציע ראיה בשיטת הרמב"ם כפי הצד שצידד מן הקה"י ז"ל דאמנם יש לנקוט דהשיעור הוא כגודל זית דזמנינו - כפשוטו ממש [והובאו הדברים במאמר מכותב השורות שפורסם בירחון "מוריה", תשרי תשנ"ד]. והיינו: שהרי מפורש כתב שהשיעור הוא 'כזית', ומה משמעות לזה – אם לא כפשוטו ממש? איך יש לקורא את הוראתו של הרמב"ם להבין את דבריו שהשיעור הוא "כזית", אם לא כפשוטה של מילה, כגודל זית! ולהציג את הדברים בלשון מליצית: רב קהילה בעיר קהיר שבא להורות הלכה למעשה בהסתמך על הרמב"ם, מה הלכה יורה כשכותב הרמב"ם שיעור

'כזית' ללא הנחיות נוספות? מה רצה הרמב"ם שאותו רב יבין ויפסוק?

ולתוספת וחיזוק הראיה: שמזה גופא שלא כתב הרמב"ם שיעור, מוכרח בדברי הרמב"ם לנקוט שיעורא דגודל זית ממש. והיינו, דהרמב"ם דייקן גדול בשיעורים היה וטרח בכל שיעור שהוא הלכה למעשה [האגודל, הרביעית, השקל, עשירית האיפה] להעמיד אותנו על דקדוקם של השיעורים. את כולם ציין הרמב"ם בהשוואה לדברים ששיעורם היה מפורסם וידוע, לזוזי מצרים או לגרעיני שעורה, כדי להורות הלכה ברורה לשומעי דברו. ובהגיעו לשיעור הכזית - השיעור השכיח ביותר - כתב סתם שהשיעור כזית. ואם כוונתו היתה שנמדוד חצי ביצה או שליש ביצה או כל שיעור אחר, היה לו לפרט ולפרש! ולכן נראה, שסובר ששיעור כזית הוא כגודל זית ותו לא, וכפי שמובן לכל הקורא את דבריו כפשוטו. וד"ק.

נספח ב'

יישוב הסוגיות לאור הזית המציאותי

בשו"ע (סי' תפ"ו) כתב: "שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה". מקור דבר זה, כתב מרן הב"י: "ושיעור כזית - נראה מדברי התוספות בסוף פרק גיד הנשה (חולין קג ע"ב ד"ה חלקו) דהוי כחצי ביצה". וכוונתו. דשתי סוגיות הן אודות גודל בית הבליעה.

ביומא (פ.) מבארת הגמרא את המקור שרק אוכל כביצה מקבל טומאת אוכלין: "מכל האוכל אשר יאכל, אוכל שאתה אוכלו בבת אחת, ושיעורו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת".

בכריתות (יד.), מבארת הגמרא שאדם יכול לאכול אכילה אחת ולהתחייב חמש חטאות ואשם אחד, כשאכל כזית פיגול ועוד כזית חלב שהיה נותר מן המוקדשין ביוה"כ. מקשה הגמרא, ונתני שש חטאות ונוקמה כגון דאכל (גם) כזית דם? ומתרצת: "בחדא אכילה קא מיירי בשתי אכילות לא קא מיירי, ושיעורו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים".

התוס' מקישים את שתי הסוגיות הללו אהדדי, ומכאן למדים אנו שהביצה היא כשני זיתים, והכזית כחצי ביצה, וזהו מקור הדברים. ובאמת נראה דאף שהב"י ציין מקורו מהתוס' בחולין, יותר נוטה שכוונתו להתוס' ביומא בסוגיא שם, שהם פירשו יותר את היקף הסוגיות האמור. נציע בזה את ביאורי הראשונים בסוגיא, ומה שיש להעיר בדבריהם. ובפרט צריכים לבאר בזה: דלכאורה אין הסוגיות מתיישבות היטב אלא אם הכזית הוא כחצי ביצה, ואילו אם הוא כגודל זית שלנו – כיצד ניישב את הסוגיות?

ת"א – הכזית כחצי ביצה

"כחצי ביצה" - כך למד הב"י עפ"י דברי ר"י בתוס'. ולעיל (בעמ' צא) כבר הובאו דברי הנודע ביהודה, שממקור הדברים למדנו דאינו מדובר דוקא ב'חצי' כפשוטו. כי מהסוגיא רק מבואר שאין בית הבליעה מחזיק ג' זיתים, אבל אולי מחזיק כמעט ג'. ולפיכך לא למדנו שהכזית חצי ביצה, אלא רק שהוא יותר משליש ביצה. וכבר הביא המ"א (תפ"ו) ראייה שהכזית קטן מחצי ביצה, לפיכך מסיק שלשון 'חצי' לאו בדקדוק נאמר, ולחומרא לא דק, ושיעורו האמיתי קטן יותר.

גם מביא הנודע ביהודה שמדובר בביצה בלי הקליפה (שהרי מקור הדברים הוא מהביצה של טומאת אוכלין, והיא ביצה בלי הקליפה, וכבר הארכנו בזה לעיל בעמ' צא).

את גודל הביצה [עם הקליפה] ביררנו אליבא דהרמב"ם והגאונים – בנפח של 50 סמ"ק בערך, וכשמקלפים את הביצה – יש לנכות לפחות רבע¹⁰³ (כדברי כל הפוסקים, ללא חולק, וכפי שצויין לעיל שם), לפיכך הביצה בלי הקליפה היא 37.5 סמ"ק, והכזית שהוא יותר משליש מזה - 13 סמ"ק. וזהו השיעור של ה"כחצי ביצה" שכתב השולחן ערוך בשם יש אומרים, וכפי שביארנו בדבריו – דאף שהוא גדול במעט מן הזיתים הבינוניים המצויים, בכל אופן יש כאלה זיתים גדולים, וחשש השו"ע – כיון שיש שיטה שכזו (-התוס'), שמא אלה באמת בינוניים.

ועדיין לא נתיישרה לנו סתירת הסוגיות, לפי הצד שהזית היה גם בזמנם כגודל זית בזמנינו – בערך 5 סמ"ק. אך לזה יש תירוצים נוספים, כדלהלן.

ת' ב' – בית הבליעה מחזיק רק כשני זיתים עם הגרעינים

בתוס' ביומא מביא את ביאורו של ר"ת ביישוב הסוגיות. דאכן בית הבליעה מחזיק כביצה, שהוא גדול בהרבה מן שני זיתים. ומה שאיתא בכריתות דמחזיק רק כשני זיתים – הכוונה לזיתים עם הגרעין. וז"ל התוס': "ור"ת תירץ בע"א וזה לשונו דגרוגרת בלא גרעינין קאמר הכא ונמעכות ונדרסות טפי ונוחים להשימן בבית הבליעה וזיתים יש בהם גרעינין וקשין הן ועגולין ואינן נדבקין בבית הבליעה. ולכך הוי שיעור ב' זיתים קשין כשיעור ג' גרוגרות".

לפי תירוצו, אכן מיושבות ב' הסוגיות גם לפי גודל זיתים שלנו.

אלא דעצם התירוץ נראה תימה, שהרי בסוגיא בכריתות אינו מדובר באוכל זיתים עם גרעינים, אלא באוכל בשר (וכזית נוסף של דם), ומה ענין גרעיני הזיתים לכאן. וכן כתב תוס' שם: "ולא נהירא לר"י דגרוגרות אין בהן גרעין שהם תאנים שנדרסו, וההיא דכריתות (דף יד.) נמי דאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים בבשר איירי דלא שייך ביה גרעין וקשה ועגולין".

למרות זאת, במרדכי (בסוף פסחים, אות תר"א) נראה שלמד אף הוא בסוגיא דכריתות כר"ת. דהמרדכי הניח שהלל בלע כזית פסח ומצה ומרור בבית אחת, ותמה איך אפשר, שיש כאן ג' זיתים. ותירץ דכאשר האוכל מרוסק, אכן מחזיק בית הבליעה ג'

¹⁰³ "לפחות" רבע – כי מדברי הגר"א עולה לנכות שליש (33%), שהרי הגר"א (תפז, א) כתב דשיעור שליש ביצה עם הקליפה שווה לשיעור חצי ביצה בלי הקליפה. ובאמת נוטה כן גם מסברא, ודלא כאלה שכתבו לנכות רק רבע (25%). דמקורם הוא מדברי המ"א בשם מהרי"ל, שכאשר ממלאים קליפת ביצה פעמיים, עולה השיעור כמו ביצה ומחצה. ומכאן למדו לומר שקליפת הביצה עצמה היא רביע. – והנה מלבד הקליפה יש בביצה גם בועת אויר, שיש להתחשב בה רק כאשר משערים ביצה בלי הקליפה, ולא כאשר ממלאים את קליפת הביצה במשקין. ולכן אם מדברי המהרי"ל נובע הדבר, הרי שהשיעור גדול יותר מרביע.

ואמנם בביצים שלנו אין המציאות כן, ניכוי הקליפה עם בועת האויר אינו מגיע לרביע ולא קרוב אליו. ועי' במה שכתבתי לעיל בעמוד צד שעכ"ז ברור בנידון דידן דצריך לשער רק כדרך שכתבו הפוסקים.

נספח ב': יישוב הסוגיות לאור הזית המציאותי

קלג

זיתים. (וז"ל המרדכי: "וא"ת הא אין מחזיק בית הבליעה כל כך דהא אמרינן (כריתות יד.) דשיערו חכמים דאין בית הבליעה מחזיק [יותר מב' זיתים] היינו כביצה י"ל הני מילי כשהאוכל שלם אבל כשהוא מרוסק מחזיק טפי וכשמגיע לבית הבליעה מרוסק הוא ולכך מחזיק כולי האי").

ואף כאן מחוסרים הבנה אנו בדברי קדשו, דהלא גם בכריתות מדובר באוכל שהוא מרוסק, ועל כך הוא שאמרה הגמרא שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים. לסיכום, אכן לדבריהם של ר"ת והמרדכי, הסוגיות מתיישבות היטב עם המציאות. אלא שאין לנו הבנה איך מתיישב ביאורם בסוגיא.

ת' ג' – שני סוגי בליעה הם

בתוס' ישנים בכריתות שם כתבו: "אין בית הבליעה מחזיק יותר מב' כזיתים – פירוש כדרך אכילה". ואינו מבואר מה רצו בזה.

ביארו המפרשים בכוונתם, שבאו לתרץ את הקושיא האמורה. דשני סוגי בליעה יש: בליעה רגילה, ובליעה על ידי הדחק.

הסוגיא ביומא, דבית הבליעה מחזיק כביצה, היינו בבליעה מאומצת על ידי הדחק. ואילו הסוגיא בכריתות שאין בית הבליעה מחזיק יותר משני כזיתים – מדובר בבליעה רגילה, ואז אכן אין מקום בבית הבליעה לג' זיתים. ובכך מיושבות הסוגיות היטב, גם עם המציאות של זית קטן, כפי המוכר לנו.

נספח ג' גודלו של פרי הזית בזמנינו

הואיל ולפי שיטות רבות, שיעור הכזית תלוי בזית המצוי שבדור – נציע בירור אודות גודלו של הזית המצוי. והנה במשנה (מסכת כלים פ"ז מ"ח) שנינו:

"כִּזִּית שְׁאֵמְרוּ, לֹא גָדוֹל וְלֹא קָטָן אֶלָּא בִּינוּנִי, זֶה אֲגוּרִי".

וכמה דברים למדנו ממשנה זו. ראשית, שהשיעור הוא (עכ"פ בזמן חז"ל) לפי הזית המצוי והמציאות. (וכן תניא להדיא בתוספתא (מסכת נזיר פרק ד): "וכמה שיעורו בכזית ... כיצד הוא עושה מביא כוס מלא יין ומביא זית איגורו ונותן לתוכו ושופע אם שתה כיוצא בהן חייב ואם לאו פטור").

ועוד למדנו, שיש לשער בזית שאינו הגדול ביותר, ולא הקטן ביותר, אלא הבינוני. ועוד למדנו בכוונת 'בינוני', שאין המדובר בבינוני שמבין הזיתים שעל עץ אחד או מסוג אחד, אלא מדובר על הבינוני שבזנים השונים. יש זן גדול, ויש זן קטן, ויש זן בינוני ששמו אגורי – ובו יש לשער.

וזן זה הקרוי "אגורי" – איתא בגמרא במסכת ברכות (לט): "ולמה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו".

אחר הבירור ממקורות חז"ל כנ"ל, נציע את גודל הזית במציאות. הדברים מבוססים על ספרות של משרד החקלאות (פירות הארץ, א' גור וז' רפפורט, משרד החקלאות ת"א תשט. 'הזית', א' גור פ' שפיגל וח' גרשט, משרד החקלאות ת"א תש"ך. וכן במאמר של ד"ר י' כסלו, פרופסור לבוטניקה בבר-אילן, תחומין כרך י'. ומאמר של רבי חיים בניש, קובץ בית אהרן וישראל כסלו תשנ"ד).

יש שלשה זנים מקומיים עיקריים בארץ ישראל. משך חיי העץ עשוי להגיע למאות שנים ואולי יותר, ולכן יש עכ"פ יסוד להניח שזנים אלו הם שהיו בימי קדם. הזן הנפוץ ביותר בזני הארץ הוא הזן בגודל הבינוני, הקרוי "סורי". כמות השמן בציפה שלו היא הגדולה ביותר, 33-40%.

בשתי תכונות אלו, נראה שיש הקבלה מליאה לדברי חז"ל, "לא (זן) גדול ולא קטן אלא (זן) בינוני – זה אגורי (ששמנו אגור בתוכו)".

נספח ג': האם בעינן זית 'אגורי' דוקא

קלה

[ועוד יצויין: בירושלמי שביעית (פ"א ה"ג) איתא על הזית "כל אילניא עבדין שנה פרא שנה", כלומר – עושים שנה ומדלגים שנה. תכונה זו מצויה בזית הסורי: "הסורי נושא פירותיו לסירוגין, שנה ירבה ושנה ימעט" – ספר 'הזית' עמוד 6]
זית סורי ממוצע הוא 2.5-3.5 סמ"ק, וזיתים מבוררים הם עד 5 סמ"ק, ובמטעי שלחין מגיע נפחו עד 7.5 סמ"ק.

הזן הגדול של הזית קרוי נאבלי, כמות השמן בציפה שלו 27-33%, וגודלו הממוצע 5-6 סמ"ק.

הזית המצוי הרבה מזן 'מאנזאנילו' אינו מקומי אלא מיובא מספרד, וגודלו כגודל הנאבלי: 5-6 סמ"ק.

יש עוד זנים שאינם מקומיים אלא מיובאים מאיטליה ומספרד: נובו דה פיצונה, קורטל, סנטה קטלינה, קוין. נפחם כ-10 סמ"ק ויכולים להגיע עד כדי 15 סמ"ק. אלה בודאי אינם "אגורי", כי כמעט אין בהם שמן (6-8% בלבד), ומשמשים להפריית זנים אחרים ומעט לאכילה.

שם הזן	פרטים	גודל במ"מ גובה וקוטר	משקל בגרמים	צורתו	יחס גלעין לכלל הפרי	כמות השמן בציפה	יעוד
נאבלי	על שם המקום "בית נאבאלה" בשפלת לוד	28 - 26 X 20 - 19	6 - 5	כשקד עגלגל-מאורך, לא סימטרי בצלעותיו, כדורי בבסיסו, רחב באמצעו ומחודד מעט בקדקדו	1 : 4-6 (ממוצע) 1 : 5.5	27%-33%	לשמן ולכבש ירוק
סורי	הנפוץ בזני הארץ, נקרא על שם סוריה	24 - 21 X 18 - 13	2.5 - 3.5 הסורי המבורר מגיע עד-5	מאורך וסימטרי כד (כהה) בבסיסו וחד בקדקדו	1 : 4	33%-40%	לשמן ולכבש ירוק או שחור
מאליסי	נקרא על שם פריו הקטן. (מאליס בערבית = קטן)	20 - 16 X 14 - 6	2 - 1.5	מאורך וסימטרי מחודד בשני קצותיו	1 : 2.7	18%-22%	לשמן בלבד

זני זיתים מקומיים בארץ ישראל

הטבלא מסודרת בהתאם לגודל – מהגדול לקטן. המשקל הסגולי של הזית קרוב ל-1:1 (עד 3-4% פחות).

האם בעינן זית 'אגורי' דוקא

במתני' (כלים פי"ז מ"ה) תנן:
"כזית שאמר, לא גדול ולא קטן אלא בינוני, זה אגורי".

וצ"ע ברמב"ם, שכתב שיעור כזית ולא הזכיר דבעינן אגורי.

ויש לצדד בזה. שבאמת א"צ אלא 'כזית' [וכדעתו של רואה], ואפילו אם אינו יודע אם זהו אגורי, וכל אשר נראה זית בינוני במקומו זהו שיעורו, וזה נכלל בדברי יסודו של החזו"א שכתב: דאל"כ נפל שיעורא בבירא.
וראיה גדולה דלא נאמר בסיני אגורי, אלא 'כזית' ותו לא, מגמרא יומא (פ.), דמתבאר מהסוגיא שם שלא נאמר בסיני אפילו דבעינן "בינוני". אלא דאנן מסברא מצריכים בינוני, כי כן נראה מסתבר, ומדדו למקומם ושעתם שאגורי זהו הבינוני, אך אי"ז קובע את עצם הדין.
וא"ש הרמב"ם. ועי' בזה.

The Small Measure of a K'zayis :

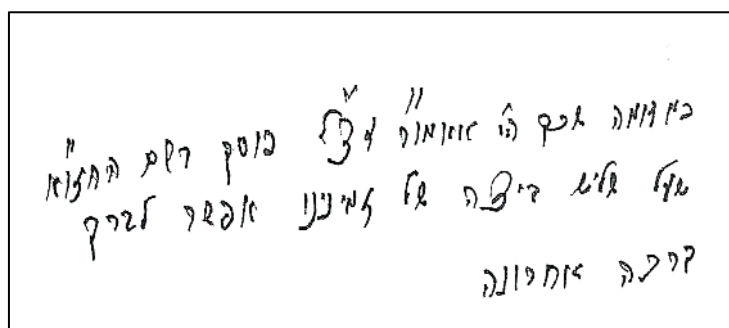
קלז

The Small Measure of a K'zayis

An Analysis of the *Shi'ur*

The objective of this essay is to summarize the evidence that the actual volume of a *k'zayis* is 17-20 cc (approximately 2/3 of a fluid ounce)¹⁰⁴, and to demonstrate that this *shi'ur* is consistent with the opinions of all of the *Rishonim*. This measurement is considerably smaller than the well-known measurements of the *k'zayis* with which most people are familiar: 28.8 cc (0.97 fl oz), known as the measure of Rav Chaim Na'eh, and 33 to 50 cc (1.12 to 1.69 fl oz), known as the measure of the Chazon Ish.

17-20 cc is approximately the size of one-third of today's average egg. This is the size of food for which, in practice, the Chazon Ish¹⁰⁵, the Steipler Gaon, and Rav Shlomo Zalman Auerbach ruled that one may recite a *berachah achronah*.

“... my father (the Steipler Gaon) *zt'l* ruled in the name of the Chazon Ish that on [the size of] a third of an egg of our times it is possible to bless an

¹⁰⁴ 1 fluid ounce (fl oz) = 29.573 milliliters, and 1 ml (or 1 cubic centimeter) = 0.0338 fl oz. Therefore, 17 to 20 cc = 0.575 to 0.676 oz.

This conversion is based on the *fluid ounce*, a measure of volume or capacity, and not on the common ounce, a measure of weight (equal to 28.350 grams).

¹⁰⁵ Although the Chazon Ish wrote that he calculated a larger measurement for the size of a *k'zayis* as based on a proportion of the size of an egg (33 to 50 cc, as mentioned above), he gave that measurement only as a stringency, as will become evident.

The Small Measure of a K'zayis :

קלח

after-blessing” (letter to the author, from Rav Chaim Kanievsky *shlit'a*, Adar 5766).

Most people commonly assume that the olives of today are smaller than the olives of former times. Additionally, they assume that the *halachic* size of a *k'zayis* must be determined based on the olive of yore, which was larger than today's olive. Since this is the common assumption, any proposal to the contrary tends to be met with surprise. However, the assumption, and the tendency towards skepticism, should be the opposite: the natural assumption should be that the *k'zayis* is measured according to today's olive, and any suggestion to the contrary should be met with surprise. (Two fundamental reasons for this will be explained below.)

In *halachah*, we find two distinct ways for identifying the *k'zayis* measurement. One way is based on the size of an olive, and the other way is based on a comparison to the size of an egg. Those who determine the measurement of the *k'zayis* based on a comparison to the size of an egg maintain that the *k'zayis* is the size of the ancient olive (that existed at the time of the giving of the Torah) which, according to the differing opinions, is equivalent to one-half of an egg or one-third of an egg (see below).

According to many *Poskim*, since the *shi'ur* was established by the Torah according to the size of an olive, it is only logical that the actual, extant fruit of the olive tree is the exclusive determinant of the size of the *shi'ur*. Therefore, they maintain that there is no basis for investigating the size of the fruit in ancient times; the only fruit that determines the *shi'ur* is the one that exists in our time and place. Similarly, there is no point in investigating the size of the egg in order to determine the size of a *k'zayis*, because the *k'zayis* is based solely on the size of the olive and is unrelated to the size of an egg. (So ruled the Chazon Ish *me'ikar ha'din*; see footnote 105.)

Two fundamental reasons are given for why the size of a *k'zayis* is determined by the actual size of today's olive. The Chazon Ish reasons that since Hashem taught Moshe Rabeinu that a *k'zayis* is the *shi'ur* for matters which involve eating, He must have meant the size of the olive in every generation, available to the people of that generation, so that they would be able to determine the proper *shi'ur*. There would be absolutely no point in

The Small Measure of a K'zayis :

קלט

giving a *shi'ur* that depends solely on the size of the olive of 3,000 years ago¹⁰⁶. The second reason, the Steipler Gaon explains, is that only according to a minority of authorities is there a necessity to say that the size of the olive has changed since ancient times; according to the majority of authorities we have no reason to say that the size of the olive has changed.

However, the Shulchan Aruch clearly implies that the size of a *k'zayis* depends on the size of an egg, and the *Poskim* write that this is also the view of the Rambam¹⁰⁷. The Shulchan Aruch¹⁰⁸ (based on Tosfos) writes that a *k'zayis* is the size of half an egg. Nevertheless, even if the size of a *k'zayis* depends on the size of an egg, there is no reason to assume a *shi'ur* larger than 17-20 cc, as we will explain.

In order to determine the size of a *k'zayis* based on the size of an egg, we must first determine the size of an egg itself. The size of an egg is the subject of considerable discussion among the *Poskim* (who discuss the egg primarily in the context of determining the size of the liquid measure, *revi'is*, which is the size of one and a half eggs). The Tzelach and Chazon Ish assert that the average egg in the times of *Chazal* was twice the size of today's egg¹⁰⁹. According to this view, the measurement of an egg is 100 cc (3.38 oz). Based on this measurement of the egg, they determine that a *revi'is* is 150 cc (5.07 oz), and that a *k'zayis* is approximately one-third

¹⁰⁶ This principle is common in many areas of Halachah. When there are two possible ways to determine a *shi'ur* – one way based on the comparison object as a *סימן לדבר*, and one way based on the comparison object as the *עיקר דבר*, the *עיקר דבר* is assumed to be the determinant of the *shi'ur*.

¹⁰⁷ Hilchos Shabbos 8:5, Hilchos Eruvin 1:9. The Rambam writes that the size of a *dried fig* is approximately one-third of an egg. Since the Gemara (Shabbos 91a) says that an olive is smaller than a dried fig, an olive must be less than one-third the size of an egg.

¹⁰⁸ Orach Chaim 486.

¹⁰⁹ This reasoning is based on the Tzelach's resolution of a contradiction (see Tzelach, Pesachim 116b). The Gemara gives the measurement of a *revi'is* in terms of cubic *etzba'os*, or thumb-breadths (one *revi'is* is equal to 2 X 2 X 2.7 thumb-breadths), as well as in terms of the volume of an egg (one *revi'is* is equal to 1.5 eggs). The Tzelach used his thumbs to measure the volume of a *revi'is*, based on the measurement which the Gemara gives for the size of a *revi'is* in terms of cubic thumb-breadths. He then measured the volume of the average egg of his time and found that it was only half of the volume he calculated with his thumbs. He concluded that it must be that today's eggs are half the size of eggs of ancient times.

The Small Measure of a K'zayis :

קפ

(according to the Rambam) to one-half (according to the Shulchan Aruch) of that measurement of an egg.

However, the Shulchan Aruch and the vast majority of *Poskim* maintain that the egg today is the same size as it was in ancient times. Indeed, the overwhelming evidence from recent findings suggests that the size of the egg has not changed. The sizes of the *dirham* and *dinar*¹¹⁰, archaeological evidence¹¹¹, and a comparison with all other natural phenomena provide strong basis to assume that sizes of such objects have not changed throughout the millennia.

What, then, is the size of today's egg?

Rav Chaim Na'eh concludes that the size of an egg is 57.6 cc (1.95 oz), and thus the size of a *revi'is* is one and a half times that size, or 86 cc (2.9 oz). This measurement is slightly larger than the average size of common eggs in their natural state (as opposed to commercially-produced eggs). Rav Chaim Na'eh's source is the words of the Rambam¹¹², who calculates the size of a *revi'is* based on the weight of the *dirham*, an Arabian coin which was the common currency throughout the region for many centuries. Rav Chaim Na'eh assumes that the weight of the *dirham* of his own time (3.2 grams) was identical to the weight of the *dirham* in the times of the Rambam, some 800 years earlier, and underwent no change.

However, Rav Chaim Na'eh's assumption that the *dirham's* weight remained unchanged for so long is not based on empirical evidence. While he bases his calculation on the weight of the *dirham* common in his time, numismatological research¹¹³ shows that the *dirham* indeed underwent

¹¹⁰ These proofs will be explained below

¹¹¹ Such as the eggs found preserved in the volcanic rock in Pompeii. In the year 3839 (79 CE), a volcanic eruption spewed lava over the entire city of Pompeii, Italy. The molten rock quickly solidified, placing the city into a state of timeless preservation. (Berry, Joanne. *The Complete Pompeii*. London: Thames & Hudson, 2007.) Similarly, mummified eggs found in the pyramids of Egypt are the same size as today's eggs. (See addendum of Rav Kook in *Otzar ha'Geonim*, Maseches Beitzah, page 61.)

¹¹² Perush ha'Mishnayos, Eduyos 1:2. The Rambam writes that the weight of a *revi'is* of water is equal to the weight of 27 *dirhams*.

¹¹³ Numismatics refers to the study or collection of coins and currency.

The Small Measure of a K'zayis :

קמא

many changes¹¹⁴ throughout the centuries. Numismatists and collectors of ancient coins have in their possession *dirhams* from the era of the Rambam. Virtually all of them weigh between 2.7 and 3 grams¹¹⁵ (certainly less than 3.2 grams).

Accordingly, the size of an egg is approximately 50 cc (1.7 oz), which is the same size of today's average egg, and the size of a *revi'is* is 75 cc (2.5 oz). Rav Shlomo Zalman Auerbach *zt'l* agreed with this measurement, as well as יבדלחט"א Rav Moshe Sternbuch *shlit'a*. This is also the view of Rav Ovadyah Yosef *zt'l*.

(This calculation does not necessarily refute the Chazon Ish's measurement of the *revi'is*, because he maintained that the *revi'is* is not established by the size of today's egg, but by the average thumb-breadth. Therefore, the size of the *revi'is* remains 150 cc according to the Chazon Ish. This calculation does indicate the size of a *k'zayis*, which is not measured by the size of thumb-breadths but by the size of the egg, according to the Shulchan Aruch.)

Before we calculate the size of a *k'zayis* on the basis of the size of an egg, we must subtract the part of the egg's volume comprised by its shell, because – according to those who measure the *k'zayis* based on the size of an egg – the *k'zayis* is measured according to an egg without its shell¹¹⁶. The *Poskim* agree that 25% of the total size of the egg should be subtracted to account for the shell. Accordingly, an egg without its shell is 37.5 cc (1.27 oz), half of which (a *k'zayis*, according to the Shulchan Aruch) is 19 cc (0.64 oz). [Contemporary measurement shows that the shell comprises only 10% of the total volume of an egg. Accordingly, an egg without its shell is

¹¹⁴ “So numerous... are the reports on the weight of the *dirham*... in different parts of the Islamic world and at different times, that they cannot be summarized here....” - Encyclopedia of Islam (entry “*dirham*”).

¹¹⁵ Indeed, of all of the *dirhams* in the collection of the Egyptian National Library from the time of the Rambam, only two coins weight more than 3 grams, the largest weighing 3.04 grams. See *Catalogue of the Islamic Coins in the Egyptian National Library*, N.D. Nichol, 1982.

Similarly, of the British Museum's collection of 41 coins from the time of the Rambam, only one reaches the weight of 3.04 grams. See a detailed description in *Midos u'Mishkalos Shel Torah*, ch. 28.

¹¹⁶ Noda b'Yehudah, Vilna Gaon, Chazon Ish, Rav Chaim Na'eh, in contrast to the view of the Mishnah Berurah.

The Small Measure of a K'zayis :

קמ"ב

45 cc (1.5 oz), and a *k'zayis* is 22.5 cc (0.76 oz). However, the size of the egg that *poskim* refer to is the determinant of the *k'zayis*].

According to many *Poskim*, the exact measurement of a *k'zayis* is yet smaller than this. The Shulchan Aruch himself rules like the Rambam with regard to the size of the dried fig (*grogeres*), which is one-third of the size of an egg, or 17 cc (0.57 oz). It is clear from the Gemara¹¹⁷ that the olive is smaller than the dried fig.

The *Poskim* point out that it is clear from the words of the Shulchan Aruch himself that he maintains a *k'zayis* is not more than a *third* of an egg with its shell¹¹⁸. How can this be resolved with his stating "half an egg"? -When the Shulchan Aruch writes that a *k'zayis* is the size of half an egg, he means an egg *without* its shell. Half an egg without its shell is equal to a third of an egg¹¹⁹. Alternatively, the Shulchan Aruch writes that the size of a *k'zayis* is half an egg only as a stringency¹²⁰, but not as a precise measurement¹²¹.

In addition, today there is ample evidence that the actual size of the *k'zayis* is the small *shi'ur* of 17 cc (0.57 oz). One very strong proof is the size of today's average olive (which actually is considerably less than 17 cc). Another proof is the discovery of olive pits in archaeological excavations at Masada, where olive pits, dating back to 3833 (73 CE), clearly show that the olives were the same size as today's olives¹²².

Moreover, the Shulchan Aruch¹²³ rules in accordance with the words of the Gemara¹²⁴ that an average person can swallow the amount of two olives at

¹¹⁷ See Shabbos 91a.

¹¹⁸ The Shulchan Aruch (Orach Chaim 368:3) writes that 18 dried figs are equal to 6 eggs, and thus 1 dried fig (which is larger than an olive) is equal to a third of an egg.

¹¹⁹ Vilna Gaon.

¹²⁰ The Noda b'Yehudah adds that the source in the Gemara for the Shulchan Aruch's words proves only that the *k'zayis* is *more* than a third of an egg without its shell, but not that it is actually *half* of an egg.

¹²¹ Magen Avraham ("לא דק, ולחומר לא דק").

¹²² According to research of Prof. Mordechai Kislev of Bar-Ilan's archaeological botany laboratory.

¹²³ Orach Chaim 475:1.

¹²⁴ Kerisus 14a.

The Small Measure of a K'zayis :

קכ

one time. A person cannot swallow an amount of food which is double the size of the larger measurement given for the size of a *k'zayis*.

Among other proofs is the measurement of the *kometz* (the handful of flour which the Kohen takes from the *korban minchah*, the flour-offering, and burns upon the *mizbe'ach*). The *kometz* is the amount of flour held by the three middle fingers when they are pressed upon the palm¹²⁵. The Rambam¹²⁶ rules that the *kometz* is comprised of no less than the amount of two olives. The average person's *kometz* today cannot hold even 40 cc (1.35 oz). This proves that the *k'zayis* is less than 20 cc (0.676 oz).

The Rambam also gives the measure of a *revi'is* in terms of the *dinar* coin. He writes that a *revi'is* weighs approximately 17.5 *dinar*¹²⁷. The weight of the *dinar* to which the Rambam refers is 4.25 grams¹²⁸ (0.15 oz), and thus a *revi'is* weighs 74.4 grams (2.62 oz). (When this figure for the size of a *revi'is* is divided by 27, the number of *dirhams* in a *revi'is*, the result is 2.75 grams, which is consistent with the findings of the size of the *dirham* in the times of the Rambam, as discussed above.)

In light of all of the above, we may conclude that an amount of 20 cc (0.676 oz) includes the size of a *k'zayis* even according to the view that a *k'zayis* is the size of half an egg, and that this amount is correct according to all of the opinions of the *Rishonim*. This amount differs significantly from the amounts publicized in other contexts. For example, one finds printed on a box of machine matzah (with a *mehudar hechsher*): "One matzah contains a *k'zayis*"¹²⁹. One matzah is at least 60 cc (2.03 oz), or at least three times the size that we have determined to be the accurate measure of a *k'zayis*!

¹²⁵ As described in Menachos 11a.

¹²⁶ Hilchos Ma'aseh ha'Korbanos 13:14.

¹²⁷ Hilchos Eruvin 1:12. See also Hilchos Bikurim 6:15, Hilchos Klei ha'Mikdash 2:3.

¹²⁸ The Rambam bases his calculations on the figures of the Behag, Rav Sa'adyah Gaon, and the Rif in Kidushin (6a of the pages of the Rif), who write that the weight of the *dinar* in the times of the Gemara was equivalent to the contemporary Arabic *sheshdang dinar*, for which records clearly show weighed 4.25 grams.

¹²⁹ The author heard from Rav Shlomo Zalman Auerbach *zt'l* that in earlier generations they did not use such large measurements.

The Small Measure of a K'zayis :

קפד

In practice, the *Poskim* rule that one should be careful to recite a *berachah achronah* when he eats an amount of food equal to the small *shi'ur* of a *k'zayis*, or 17-20 cc (approximately 2/3 of a fluid ounce). Similarly, one should recite *Birkas ha'Mazon* on an amount of bread equal to such a *k'zayis*. The volume of a standard, pre-sliced piece of bread is 100 cc (3.38 oz). A fourth of such a slice of bread is 25 cc, which is more than enough to require one to recite *Birkas ha'Mazon*. (In order to recite the blessing for washing the hands before eating bread, for which one needs to eat a *k'beitzah* of bread, he needs to eat one half of a slice of bread.) It has been verified that the Chazon Ish and Steipler Gaon conducted themselves in practice in accordance with the smaller *shi'urim* mentioned herein.

One issue remains to be clarified. How exactly did the larger measures of the *k'zayis* become so popular?

One factor is that the Jewish people cherish the Mitzvos of Hashem, and when a Mitzvah, such as eating matzah on Pesach, presents itself, a Jew fulfills the Mitzvah with passion and enthusiasm. He eats a large piece of matzah, even though it may be more than the size of a *k'zayis*, out of his love for the Mitzvah¹³⁰.

One should remember, however, that according to the letter of the law one may rely on the smaller measure of the *k'zayis*. One need not cause himself physical discomfort or illness in order to fulfill a Mitzvah according to the larger measures of the *k'zayis*. On the contrary, one should eat *b'simchah*, and if eating the smaller *shi'ur* enables him to do so, he certainly may rely on that *shi'ur*.

Addendum

What is the basis for the opinions that a *k'zayis* is larger than 17-20 cc? Those who propose a larger *shi'ur* of a *k'zayis* based their assessment on five assumptions:

¹³⁰ As implied by Rav Moshe Sternbuch *shlit'a* in conversation with the author and in a written correspondence.

The Small Measure of a K'zayis :

קנה

---

1. Olives were once larger than they are today.
2. The *shi'ur* of a *k'zayis* is established based on the size of an olive of an earlier era, and not on today's olive.
3. The *shi'ur* of a *k'zayis* is determined according to the size of half of an egg.
4. The *shi'ur* of a *k'zayis* is determined according to the size of half of an egg *with* its shell.
5. The volume of an egg is established (based on a comparison to the *dirham*) as 57.6 cc.

Each one of these assumptions, however, is subject to considerable debate.

Rabbanim who publicize the larger *shi'urim* of the *k'zayis* should be careful to publicize as well the practical rulings of the Chazon Ish, Steipler Gaon, and Rav Shlomo Zalman Auerbach, among others, in order not to impart an unnecessary stringency (for example, requiring one to eat a large amount of matzah on Pesach night in order to fulfill the Mitzvah), and not to cause an unwarranted leniency (for example, exempting a person from reciting a berachah acharonah on an amount of food for which he indeed is obligated to recite a berachah acharonah).

Seder Night Guidelines :

קט

Seder Night Guidelines

Following are guidelines for the size of a *k'zayis* for the seder night. This includes:

- ❖ the mitzvah *D'oraisah* of eating one *k'zayis* of matza, which is fulfilled in practice at "*motzee matza*" (2 *k'zaysim*)
- ❖ marror (1 *k'zayis*)
- ❖ korech (1 *k'zayis* each of matza and marror)
- ❖ afikoman (1 *k'zayis*; some require *l'chatchila* 2 *k'zaysim*)

See the diagrams at the end of the book for the real-life sizes of the amounts that are mentioned in this chapter.

Fulfilling the Mitzvah of eating a *k'zayis* of Matzah

A widespread practice¹³¹ is to be stringent in accordance with the words of the Mishnah Berurah¹³² in order to fulfill the Torah Mitzvah of eating Matzah. Accordingly, the practice is to eat a *k'zayis* of Matzah that measures approximately 47 cc (approximately 26 grams).

Me'ikar hadin, however, a *k'zayis* that measures 17-20 cc (9-11 grams) is sufficient¹³³.

---

¹³¹ The large size of matza presented here (47 cc) is more than the *k'zayis* is *me'ikar hadin*. Indeed, Rav Shlomo Zalman Auerbach zt'l told me that in previous generations it was not the custom to eat this large *shiur*. Also, the Chazon Ish himself did not eat such a large *shiur* in practice (as related to me by his nephew Rav Chaim Kanievsky shlit'a, and as presented in other sources). Nevertheless, it is today a widespread custom, as a *hidur* and to cherish the mitzvah, to eat this large *shiur*, which takes all possible opinions into account. One who has difficulty eating this large amount, may fulfill the mitzvah with the *shiur* which is correct *me'ikar hadin*.

¹³² In Siman 486:1, the Mishnah Berurah maintains that a *k'zayis* is like the size of half of an egg *with* the shell, in consideration of the view of the Tzelach that eggs in the times of *Chazal* were double the size of today's eggs. (The Tzelach maintains that an egg in the time of *Chazal* was approximately 93 cc; *Midos u'Mishkalos Shel Torah*, p. 232.)

¹³³ Rav Shlomo Zalman Auerbach zt'l ruled that one who has difficulty eating an amount of 47 cc may rely on the amount of 17 cc (approximately 10 grams), since this is the amount *me'ikar ha'din* (and the Chazon Ish followed this view).

Seder Night Guidelines :

קטז

The requirement to eat two k'zeisim

Even though the amount of Matzah that one must eat in order to fulfill the Mitzvah is a *k'zayis*, the Shulchan Aruch (475:1) writes that one should eat two *k'zeisim* on Pesach night: one *k'zayis* from the upper, whole Matzah, and one *k'zayis* from the middle, broken Matzah. This requirement is due to the doubt about which Matzah the blessing of "Al Achilas Matzah" refers; when that blessing is recited, does it refer to the upper, whole Matzah, or the middle, broken one? (See Bi'ur Halachah there, DH *k'zayis mi'kol echad*.) In order to cover this doubt, one may rely¹³⁴ (even *l'chatchilah*) on the measurement which is *me'ikar hadin*. Therefore, when one takes two Matzos with a size of 17 cc (approximately 9-10 grams) each, he fulfills the requirement of two *k'zeisim*. Consequently, when one eats a single *k'zayis* of the large measurement of approximately 47 cc (26 grams) (and included in this amount is 17 cc from each of the two Matzos), already included in this are the two *k'zeisim* and there is no need to eat more Matzah in order to fulfill the requirement to eat two *k'zeisim*.

See Sefer Orchos Rabbeinu, vol. II, p. 68: "ha'Gaon Rav Chaim Kanievsky shlit'a told me that for a number of years he was at the Seder of our master, the Chazon Ish zt'l, and he remembers that our master distributed pieces of Matzah the size of small *k'zeisim*".

The reasoning of the Chazon Ish is that the primary determinant of the size of a *k'zayis* is the size of today's olive, and therefore he ruled that 17 cc suffices. It should be noted that according to those who maintain that the size of the halachic egg is the same as today's eggs (and the size of an egg is 50 cc, as can be empirically observed, and so it emerges based on the measurement of the *dirham* coin as recorded by the Rambam), this *shi'ur* is accurate also according to those who maintain that the size of a *k'zayis* is the size of a third of an egg with its shell, and according to those who maintain that it is the size of half an egg without its shell.

¹³⁴ Since (a) the requirement of two *k'zeisim* is only a stringency, (b) the Bi'ur Halachah had serious doubts about it, and (c) it is cited in the name of the Chazon Ish that *me'ikar ha'din* one *k'zayis* suffices (Orchos Rabbeinu, vol. II, p. 70: "ha'Gaon Rav Chaim Kanievsky shlit'a told me that for a number of years he was at the Seder of our master, the Chazon Ish zt'l, and that our master ate only one *k'zayis* of Matzah, and our master said to Rav Chaim that the Halachah is not in accordance with the Rosh who requires two *k'zeisim*. He added that it is not because it is difficult for him [to eat two *k'zeisim*], but rather because *me'ikar ha'din* only one *k'zayis* is required"), certainly one may rely on the smaller *shi'ur* which suffices *me'ikar ha'din*. This is also cited in the name of Rav Elyashiv zt'l, and Rav Shlomo Zalman Auerbach zt'l (as I heard from ha'Gaon Rav Moshe Mordechai Karp shlit'a).

Seder Night Guidelines :

קפח

(It is important to note that according to the reasoning for the Halachah, there is no requirement to eat two *k'zeisim* of Matzah unless one is eating one *k'zayis* from the upper Matzah and one *k'zayis* from the middle Matzah. Usually, the Matzos in front of the leader of the Seder do not suffice to provide two *k'zeisim* for all of the members of the household. Therefore, unless they are receiving a *k'zayis* from each of the upper and middle Matzos, they have no requirement to eat more than one *k'zayis* of Matzah. Only for the leader of the Seder (or whoever has his own three Matzos at the Seder) is there a basis to fulfill the Mitzvah by eating two *k'zeisim*¹³⁵.)

See footnote for the practice in extenuating circumstances, when one has difficulty in eating this amount¹³⁶.

¹³⁵ Halichos Shlomo (Rav Shlomo Zalman Auerbach zt'l, Hilchos Pesach, p. 277): "The requirement to eat two *k'zeisim* is because of the doubt with which Matzah one fulfills the Mitzvah, the broken one or the whole one. For those who do not eat a *k'zayis* from those Matzos but rather fulfill the Mitzvah with a different Matzah, there is no basis whatsoever to require them to eat two *k'zeisim*." This is also written in the Haggadah Shel Pesach printed with the rulings of Rav Elyashiv zt'l (p. 25): "One who does not have in front of him three Matzos is not obligated to eat two *k'zeisim*, and *k'zayis* suffices for him." This is also recorded in Orchos Rabbeinu (vol. II, p. 69): "I saw that it was the opinion of our master and teacher (the Steipler Gaon) that even according to those who conduct themselves like the Shulchan Aruch and eat two *k'zeisim* of Matzah, it is not necessary to give the other participants two *k'zeisim*, because this is a requirement only for the one who recites the blessing on the Matzah; for the other participants, one *k'zayis* suffices." So writes the Chut Shani (of Rav Nissim Karelitz shlit'a, Hilchos Pesach, p. 203): "For our Matzos, [the requirement] to distribute *k'zeisim* from the three Matzos to each and every person is not applicable, and when they complete the minimum amount from another Matzah there is no requirement to take two *k'zeisim*." So writes also the Haggadah Shel Pesach with the rulings of ha'Gaon Rav Yisrael Yaakov Fisher zt'l.

¹³⁶ In extenuating circumstances, when it is difficult for one to eat the larger amount and he eats only an amount of 17 cc, it stands to reason that one fulfills with this amount also the eating of two *k'zeisim* provided that he eats 5 cc (3 grams) from each Matzah. This is because an average-sized olive of today is up to 5 cc in size, and the Chazon Ish (Orach Chaim 39:6) concluded that, *me'ikar ha'din*, the size of a *k'zayis* is established based on the size of present-day fruits. See Shi'urin Shel Torah (of the Steipler Gaon), where, in the end, he writes that so ruled Rav Chaim of Volozhin.

Ha'Gaon Rav Moshe Mordechai Karp shlit'a writes (Hilchos Chag b'Chag, Pesach, p. 309): "I have in my possession a fold of paper which our master (the Steipler Gaon) zt'l folded as the size of the *k'zayis* [of Matzah] which the Chazon Ish distributed to them on Pesach

Seder Night Guidelines :

קטט

The Mitzvah of Marror

The amount needed to fulfill the Mitzvah of eating Marror is a *k'zayis*. Since the Mitzvah is mid'Rabanan, there is no need to be concerned (even according to the Mishnah Berurah) for the opinion that eggs today are smaller than in previous generations¹³⁷, and thus the *shi'ur l'chatchilah* is approximately 25 cc. The Chazon Ish¹³⁸ taught that one should take approximately 17 cc of Marror¹³⁹.

night. It is approximately one third of a notebook page, and it is like his comparison to the size of the palm of a hand. When I asked him that two *k'zeisim* are necessary for the Mitzvah of eating Matzah, our master zt'l answered me: 'Presumably this [size] contained two *k'zeisim*.'

¹³⁷ Shevet ha'Levi, vol. VI, #60.

¹³⁸ Orchos Rabbeinu, vol. II, pp. 75-76: "Our master and teacher (the Steipler Gaon) zt'l told me that our master, the Chazon Ish, would distribute to the others at his Seder Marror (horseradish) which was the size (before it was ground) of approximately a third of today's egg. Our master and teacher added that he conducted himself like the Chazon Ish zt'l and would distribute this amount of horseradish to the members of his household." Similarly, in Siddur Pesach k'Hilchaso, ch. 9, note 61 (and cited in Piskei Teshuvos 486, note 20), it is written that ha'Gaon Rav Chaim Kanievsky shlit'a affirmed that this was how the Chazon Ish conducted himself, and instructed others as well.

See also the letter of the Steipler Gaon, cited in the end of "Hilchos Chag b'Chag" (Pesach). In practice, when one asked Rav Chaim Kanievsky shlit'a, "Is it indeed accurate what is said about the Chazon Ish, that he instructed others, even healthy people who have no difficulty in eating, to take Marror in the amount of just 17 cc with a blessing, and if it is true, what is the reason behind it," the Rav answered, "The opinion of our master, the Chazon Ish zt'l, was that *me'ikar ha'din* the Halachah follows the view of Rav Chaim of Volozhin with regard to the *k'zayis*, and therefore he was lenient even with regard to reciting a Berachah" (Mikraei Kodesh – Pesach pg. 572. See also similar ruling quoted in Halachos of K'zayis – Feldheim 2001).

¹³⁹ The Mishnah Berurah assessed the size based of a *k'zayis* based on the size of half an egg *with* its shell, which comes to about 25 cc. However, the Chazon Ish assessed it based on a third of an egg with its shell, because according to most Rishonim, a third of an egg suffices. This is also what the Gra writes (486:1): "Some say that its size is like half an egg, and others say that it is slightly less than a third.... Accordingly, for the Mitzvah of Marror which is a rabbinical enactment, and for all other enactments of the sages that require a *k'zayis*, one may rely on those who say that it is slightly less than a third of an egg." In addition, many Poskim maintain that even if the *k'zayis* is the size of half an egg, this refers to an egg without its shell (Noda b'Yehudah Orach Chaim 38, Bi'ur ha'Gra Orach

Seder Night Guidelines :

קכ

Accordingly, one who uses romaine lettuce for Marror should take, *l'chatchilah*, an amount of approximately 25 cc of lettuce (and, *me'ikar ha'din*, approximately 17 cc suffices). Since the density of lettuce is close to that of water¹⁴⁰, the weight of lettuce that he must use is approximately 25 grams (and, *me'ikar ha'din*, approximately 17 grams).

An average large leaf of Romaine lettuce weighs approximately 17 grams.

Korech

Since the Korech which we eat is not the fulfillment of a Mitzvah but rather a commemorative act for what was done in the Beis ha'Mikdash, it certainly suffices to use 17 cc (10 gram) of Matzah, and 17 cc of Marror (which is the basic requirement for Marror). (See footnote¹⁴¹ for the practice for one who has difficulty in eating this amount.)

The Afikoman

The Shulchan Aruch writes: "After the meal has been completed, we eat a *k'zayis* from the Matzah that has been guarded beneath the cloth." The Mishnah Berurah writes: "*L'chatchilah*, it is best to take two *k'zeisim*, one as

---

Chaim 486, Chazon Ish Orach Chaim 39:17, ha'Gaon Rav Chaim Naeh). According to this, its size is equal to a third of an egg with its shell (Bi'ur ha'Gra loc. cit.).

¹⁴⁰ The density of lettuce is slightly more than 90% of the density of water. One who needs to eat only the exact minimum amount may assess it based on this ratio.

¹⁴¹ In extenuating circumstances, one should ask the advice of a Rav whether he should rely on the *shi'ur* of 5 cc (3 grams) of Matzah and Marror, which is the size of today's olive.

Orchos Rabbeinu (vol. II, p. 75) writes: "Our master and teacher (the Steipler Gaon zt'l) conducted himself [when eating Marror] like our master [the Chazon Ish] zt'l, to distribute an amount [approximately like a third of today's egg] of Marror of horseradish to the members of his household. For Korech, he gave to his household less than this amount of horseradish; [he gave] the *shi'ur* of an average olive of today. So did our master and teacher (the Steipler Gaon zt'l) take for himself this small *shi'ur* for Korech."

Seder Night Guidelines :

קצת

a commemoration for the Pesach offering, and one as a commemoration for the Matzah that was eaten with it."

For the *k'zayis* of the Afikoman, *l'chatchilah* one should eat a piece of Matzah with a volume of approximately 25 cc (14 grams), and *me'ikar ha'din* 17 cc (approximately 10 grams) suffices¹⁴². Since this amount contains the size of two small *k'zeisim*, with it one also fulfills the stringency of the Mishnah Berurah to eat two *k'zeisim*¹⁴³.

---

¹⁴² As explained earlier with regard to Marror. In extenuating circumstances, if even this amount is difficult for one to eat, he should eat an amount of 5 cc (3 grams), in accordance with the opinion that the *shi'ur* of a *k'zayis* is based on the size of today's olive.

¹⁴³ With regard to fulfilling the "second *k'zayis*" of Afikoman, one certainly may rely on the opinion that the size of a *k'zayis* is the size of today's olive, which is only about 5 cc (3 grams). Accordingly, by eating one *k'zayis* of a *shi'ur* of 17 cc (approximately 10 grams), one already includes the two *k'zeisim* of the smaller size of today's olive.

הבה נמדוד כזית תמונות להמחשה

לעיל ביררנו את הסוגיות, והוצגו המספרים השונים הקשורים לשיעורי הכזית: שעל שיעור 17-20 סמ"ק ניתן לברך ברכה אחרונה בשופי, ועל שיעור כגודל זית של זמנינו ממש - כ-5 סמ"ק, כבר יש צד גדול לברך, ואסור שיהיה בלי ברכה אחרונה. ברם עדיין לא הושלמה המלאכה, עד שנראה בצורה מוחשית את הגודל והכמות עליהם מדובר. מכיון שאין משמעות המספרים ברורה מספיק בצורה 'חיה' לאדם שלא התעסק בהם, לפיכך יש צורך להציג את העניינים בתמונות מעשיות. הנה, נתחיל בקרקרים – מאכל מצוי. חבילת קרקרים שכזו מצויה בכל מכולת.

קרקר (לחמית)

חבילת קרקרים מצויה. נפח כל קרקר כ-1.2 סמ"ק, וניתן לברך עליו ברכה אחרונה.

By measuring the length, width and thickness,
we can determine that the volume of each "lachmit" cracker is about 21 c.c.

מעלה גדולה יש לעניננו לסוג קרקרים שכזה. הרי השיעור הוא בנפח, וזה נמדד על ידי הכפלה: אורך כפול רוחב כפול גובה. קרקרים אלו הם מרובעים ומאד ישרים, ולכן קל למדוד אותם. ועוד, שאף שבדרך כלל קצת קשה למדוד עובי של דבר כה דק, הרי כאן אפשר להניח קרקרים רבים אחד על השני ולמדוד הרבה בבת אחת, וזה ממעט את טווח הטעות.

מדידה העלתה בידינו, שכל קרקר לחמית - אורכו 10.1 ס"מ ורוחבו 7.2 ס"מ, ועביו 0.29 ס"מ.

**לפי זה, הנפח של כל קרקר לחמית הוא: 21 סמ"ק.
וניתן לברך עליו ברכה אחרונה.
(יצויין, שמשקלו של כל קרקר לחמית הוא בערך 10.4 גרם).**

קרקר "זהב"

מדידה העלתה בידינו, שכל קרקר "זהב" - אורכו 6.8 ס"מ ורוחבו 4.3 ס"מ, ועביו 0.48 ס"מ. יש לנכות מעט עבור הפינות שאינן מרובעות. לפיכך נוכל להסיק שנפחו 12-13 סמ"ק¹⁴⁴.

האוכל אפילו רק חצי קרקר - אסור שיהא בלי ברכת "על המחיה". האוכל 2 קרקרים, יכול לברך "על המחיה" ברווח.

והנה, אף ששיעור הכזית מוגדר רק על ידי נפח ולא על ידי משקל, מ"מ בדברים שהמשקל הסגולי שלהם ידוע - אפשר להשתמש במשקל כדי לציין את הנפח. משקל כל קרקר הוא כמעט 6 גרם (כי המשקל המודפס על החבילה הוא 250 גרם, ובאמת הוא מעט יותר, ויש בחבילה 43 קרקרים). ולמדנו שבקרקר - או במאכל שמשקלו הסגולי דומה - אפשר לציין את הכזית גם במשקל. כמובן, מודגש בזאת, שהמשקל אינו השיעור, אלא רק דרך שעל ידו ניתן לברר את השיעור.

כזית לחם

פרוסת לחם: מה נפחה? הבה נמדוד!

פרוסות הלחם שבתמונה (בעמ' הבא), נלקחו מככרות של לחם פרוס. מדותיהם: עובי 1.1 ס"מ. לחם מלא: רוחב 9.7 ס"מ, אורך 11 ס"מ. לחם לבן: רוחב 8.5 ס"מ ואורך 12.7

¹⁴⁴ ראה בספר 'הלכות חג בחג' על פסח (להגרמ"מ קארפ שליט"א, עמוד ש"ט) שכתב: "ושמעתי ממרן [הקהילות יעקב] זצ"ל על פי זה (שהכזית משתער בכל דור כמות שהוא) שאפשר לברך ברכה אחרונה על קצת יותר מבסקויט אחד ועכ"פ שנים, וכן שמעתי מהג"ר חיים קניבסקי שליט"א שכן היתה דעת החזו"א לעיקר", עכ"ל.

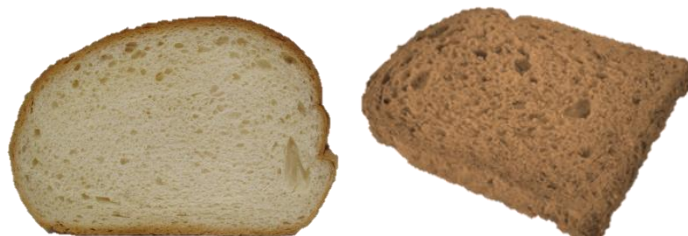
[ג.ב. כמובן, יש בסקויטים בגודל שונה].

הבה נמדוד כזית: תמונות להמחשה

קע

ס"מ. לאחר ניכוי הפינות העליונות (שנתעגלו) וכמה כיסי אויר גדולים, נוכל להסיק שיש בכל פרוסה בערך 100 סמ"ק.

א"כ, על רבע פרוסה ניתן לברך ברכת המזון ברווח. עבור ברכת "על נטילת ידיים" צריך גודל כביצה¹⁴⁵ (שולחן ערוך סימן קנח ס"ב). גודל זה יש בחצי פרוסת לחם.

בפרוסת לחם זו יש כ-100 סמ"ק. על רבע פרוסה אפשר לברך ברהמ"ז ברווח. עבור ברכת 'על נטילת ידיים' צריך שיעור כביצה – כחצי פרוסה.

On a quarter of a slice of bread, one may say Birkas Hamazon.

The quantity for saying "al netilas yadayim" is half a slice.

נפח קופסת גפרורים מצויה

יש המשווים את הכזית לנפח קופסת גפרורים, ובעיני רבים זה נתפס כקולא. לפי המבואר בחיבור זה, אדרבה, זהו שיעור גדול באופן משמעותי יותר מן הכזית. קופסת גפרורים רגילה מכילה בערך 29 סמ"ק (15.7*36*52.5 מ"מ). יש לציין שכיום נתקטנו קופסאות הגפרורים, ונפח הקופסה הקטנה יותר (שגובהה 12.3 מ"מ) עומד על 23.2 סמ"ק.

קופסת גפרורים היא כ-23 – 30 סמ"ק.

¹⁴⁵ פשוט שהכוונה לביצה ללא קליפתה, שהיא הביצה של טומאת אוכלין. ביצים שלנו ללא קליפתן – כ-45 סמ"ק. ועי' להלן (עמ' קפו) שהגר"א פסק לברך ענט"י על כזית, וכן פסקו האג"מ והגר"ש"א, עיי"ש. ונראה שגם לפי מרן החזו"א, שהלך בשיטה שביצים בזמן חז"ל היו גדולות משל היום, יסבור ששיעור נטילת ידיים – ששיעורו נקבע 'כביצה' – יהיה תלוי בביצים של היום ולא של פעם, כמו כל השיעורים שהן לפי הפירות של הדור, כמבואר לעיל בפרק ו'. [וכתבנו פרק מיוחד על ענין זה להלן בביאורים ועיונים (בעמוד קפו)].

פקק בקבוק – יסייע בהמחשת השיעור המדובר

הפקק הגדול (ספרינג, מימין) קוטרו 40 מ"מ וגובהו 13.5 מ"מ, כך שנפחו מגיע לכדי 17 סמ"ק.
 הפקק השני (בירה שחורה) קוטרו 30 מ"מ וגובהו 15 מ"מ כך שנפחו מגיע לכדי 10.6 סמ"ק.
 הפקק השלישי (קוקה קולה) קוטרו 30 מ"מ וגובהו 13.3 מ"מ, כך שנפחו מגיע לכדי 9.4 סמ"ק.
 הפקק השמאלי (סודה שוופס) קוטרו 30 מ"מ וגובהו 13 מ"מ, כך שנפחו מגיע לכדי 9.2 סמ"ק.

פריכיות אורז

מידת פריכית אורז: קוטר 95 מ"מ, עובי 13.5 מ"מ.

נפח הפריכיה הוא 95 סמ"ק.

(אלא שעובי הפריכיה אינו אחיד בכל מקום, ויש לנכות מהנ"ל כשליש (בהשערה) עבור זה).

הברכה האחרונה על פריכיות אורז היא בודאי "בורא נפשות".

אבל יש שמערבים עם האורז אחד מחמשת הדגנים, ויש גם שכל הפריכיה עשויה מאחד מחמשת המינים. בפריכיות אלו יש ספק מהי הברכה האחרונה הראויה (אם "בורא נפשות" כיון שלא נתבשל, או "על המחיה" כיון ש"התפוצץ" על ידי אדים), וא"כ אפילו חלק קטן מפריכיה שכזו היא כבר בגדר ספק מה יברך אחריה.

טופי

מידת הטופי היא: גובה – 28 מ"מ, רוחב – 17 מ"מ, עובי – 15 מ"מ
נפחו של כל טופי הוא 7.1 סמ"ק

עוגית סנדוויץ

מידות העוגיות (שני הצדדים יחד, ללא המילוי) הן: קוטר – 45 מ"מ, עובי – 8 מ"מ
נפח 2 העוגיות (השחורות - ללא המילוי) יחד הוא 12.7 סמ"ק
האוכל אפילו רק צד אחד של העוגיה – אסור שיהא בלי ברכת "על המחיה".
האוכל 2 עוגיות (4- עוגיות שחורות), יכול לברך "על המחיה" ברווח.

: תמונות להמחשה

קט

וופל

מידת הוופל היא: אורך – 115 מ"מ, רוחב – 27.5 מ"מ, עובי – 17 מ"מ

נפח הוופל הוא 53.7 סמ"ק

יש לחשב ולהפחית את מידת הקקאו, וכן את נפח הנקבים הגדולים

על וופל אחד יש לברך ברכת "על המחיה"¹⁴⁶

שלושה שקדים

ראה לעיל בחלק ההסכמות במכתב הרב חיים זייבלד שליט"א שעל ג' שקדים הורה
מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א לברך ברכה אחרונה

¹⁴⁶ יש בוופל שני חלקים: העיסה (חלק ה'מזונות'), ושכבת השוקולד. שכבת השוקולד אינה מצטרפת לשיעור. העיסה עשויה דגן עם תבלינים. המ"ב כותב שהמנהג הוא לצרף את התבלינים לשיעור כזית, ולכן מברכים "על המחיה" על כל שיעור העיסה. אלא שיש גם הסוברים שלא לצרף את תבלינים שבעיסה, ולכן עדיף לאכול כשיעור שיהיה 'כזית' מן הדגן בלבד, עכ"ד. יש לצדד לענין הוופל, שדי בכך שיש כשיעור 'כזית' הקטן (כגודל זית של זמנינו) של דגן, כדי שיוכל לברך בשופי 'על המחיה' כפי המנהג.

שיעור הכזית

חלק ב'

ביאורים ועיונים

פרק י' "סיפורים מן החיים"

גודל נחיצות בירור השיעור

ישנן הלכות שאין שום קושי נוצר מכך שמחמירים בהן, וכאשר מהדרים בקיומן – יש בכך רק תוספת ולא גרעון. אם כך היה גם בסוגיית הכזית, אולי לא היה כה נחוץ להאריך ולהיות נחית לעומק הענין לברר את עיקר השיעור. אפשר תמיד להחמיר ולאכול עוד, ומה בכך.

אך דומני שאין שיעור הכזית נכלל בגדר הנ"ל. פעמים רבות מצוי שאוכלים כמות קטנה וקמים מאכילה זו בלי **ברכה אחרונה**, מחמת שמדמים שבודאי לא היה בזה שיעור. והאמת היא שבשיעור שאכלו יש כדי כזית, ומבטלים בזה את חובת אמירת הברכה¹⁴⁷. וכבר הזהירו הפוסקים, שהאוכל בגודל זית של זמנינו – אסור שיהא בלי ברכת המזון, כ"כ בלוח שיעורי המצוות להקה"י, וכן נמסר בשם מרן הגריש"א, (עי' לעיל עמ' מח). גם מצוי הוא שדקדוק השיעור קובע איזו ברכה יש לומר. לדוגמא, האוכל ופלים (או חביתיות תוצרת בית) וכי"ב: אם יש באכילתו כזית קמת, מברך לאחריו **על המחיה**, ואם לאו – ברכתו **בורא נפשות**. בפרט בקיום מצות **אכילת מצה בפסח** מגיעים קשיים גדולים בעקבות ההחמרה לצאת יד"ח שיעורים גדולים. אינני אומר את זאת על פי השערה או מפי השמועה. בתוך עמי אנכי יושב, ומכיר את הקושי היטב.

הנה לאחרונה שמעתי מעד ראייה, שראה בליל הסדר את המעשה דלהלן. אב אמר לבתו שעליה לאכול שיעור כך וכך לקיום מצות אכילת מצה (שיעור 'גדול' היה זה - כפי שהיה מונח לפניו בדף שבו מצוייר גודל המצה הנצרך לקיום המצוה). הוא גם הבהיר שצריך לגמור את כל זה תוך כדי אכילת פרס.

¹⁴⁷ וראה מה גדול ענין ברכה זו: הגמרא מציינת שבזכות ההנהגה של אמירת ברכה אחרונה על כזית, זוכים אנו להנהגה של 'ישא ה' פניו אליך!' להלן בעמוד שנ יובא ביאור באגדתא זו.

פרק י': "סיפורים מן החיים"

קסב

והנה הבת החלה באכילה, אך היה קשה לה ללעוס את המצה היבשה, והיא הפסיקה באמצע. האב – הלא אחראי הוא לקיום המצוות של צאצאיו, הוא הסביר לה שהיא צריכה להתחיל שוב. בלית ברירה היא אכן התחילה שוב לאכול, אך באמצע האכילה כבר לא יכולה היתה להמשיך מחמת הקושי של המשימה. הבהיר לה אביה שהיא חייבת לגמור, ומהר, שאם לא כן – היא תיאלץ להתחיל את הכל מהתחלה בפעם השלישית. מעשה שהיה!!

ושוב מעשה - הפעם בחבר שלי, ושמעתיו מפי בעל המעשה. הוא ניסה לקיים את המצוה כפשוטה (כפי הבנתו) ולבלוע שיעור ב' כזיתים (גדולים) בבת אחת. המצה נתקעה בגרונו, הוא החל להכחיל ולא יכול היה לנשום, וכבר אמר "שמע ישראל" במחשבתו, כי הבין שבזאת חייו ייפסקו. למזלו, היו אורחים שהסבו עמו לליל הסדר שלמדו רפואה, עשו עליו תהליך "היימליך" כדי לשחרר את החנק מגרונו, והצילו בכך את חייו.

אחר זמן נקלע לידי מעשה נוסף הדומה לזה, וכאן כבר מסופר הענין בתיאור חי ומרטיט. אלו דברי הספד שכתבה בת על אביה, והיא מתארת את יראת השמים שלו והידורו בקיום המצוות.

וכך היא כותבת:

בליל הסדר, לאחר ברכת "המוציא" וברכת "על אכילת מצה", יש לאכול כזית מצה תוך תשע דקות. ולפי הדעה המחמירה, כדאי לאכול שני "כזית" מצה תוך ארבע דקות. ולא די בזה, אלא ישנו הידור נוסף, אשר מביא בשו"ע הרב: "ושני כזית אלו צריך לאכלם ביחד. דהיינו שיכניסם לפיו בבת אחת".

אבא הידר ונהג לפי הדעה המחמירה ביותר. ומידי שנה בשנה בליל הסדר, היה מתאמץ ביותר ומבצע הידור זה, אשר כמעט ואינו ניתן לביצוע. הוא היה מחזיק בשתי ידיו את כריך המצות, ותוחבו לתוך פיו. לחייו היו מתנפחות, פניו הולכות ומאדימות מגודל המאמץ, והוא ממשיך ותוחב עוד ועוד מצה. את כל שני ה"כזית" בבת אחת לתוך הפה. היה זה מבצע קשה ביותר. ועתה יש ללעוס כמות עצומה זו ולבלוע אותה, וכל זה תוך ארבע דקות. המתח והלחץ היו מתגברים מרגע לרגע. כולנו התבוננו באבא, ובלבנו תפילה לקדוש-ברוך-הוא שכל זה יעבור כבר בשלום. וה' הטוב היה שומע לתפילותינו ועוזר לאבא לבצע את משימתו, עד לסיומה. או אז היינו כולנו נושמים לרווחה.

אבל ליל-סדר נורא אחד, לא ישכח מעמנו לעד. אבא נחנק מהעומס אשר הכניס לתוך פיו, פניו השחירו ועיניו התגלגלו. אמא צעקה ובכתה, וכולנו, כל הילדים והנכדים עמדנו בפחד ובאימה. חשבנו שזה הסוף חלילה. אבא התרומם מכסאו ונגש לחלון הסמוך הניצב מאחוריו, כדי לשאוף אויר צח. הוא התכופף החוצה והזדקף... חיפש

פרק י': "סיפורים מן החיים"

קסג

תנוחה נוחה... מישוהו מהנוכחים צעק אחריו: "הרם ידיים!" הרים אבא ידיו למעלה, ואז נפלט הגוש הענק מגרונו. אוהב ה' את יראיו. אבא ניצל. אך המעשה עוד לא תם: לאחר שכבר נשם לרווחה, ישב על כסאו והתאושש, אמר: "הרי לא יצאתי ידי חובה של אכילת מצה, צריך אני לאכול אותה". ובלי שום פחד אכל שוב את המצה...

אותו מאורע אירע בליל-סדר אחר, עם אכילת המרור. גם בפעם זו שמר עליו הקדוש-ברוך-הוא ובנס נשאר אבא בחיים.

מעשים אלו הם חריגים בחומרתם, אבל הקושי קיים גם כאשר אין אירועים דרמטיים הנלווים אליו.

חבר סיפר לי על הנוהג שבמשפחתו בליל הסדר. מחמת הקושי בבירור שיעור הכזית, הם החליטו על הנהגה המוציאה מכל ספק:

הרי מה שאוכלים אחרי פרק הזמן של "תוך כדי אכילת פרס" אינו נחשב חלק מן המצוה. כידוע, נחלקו הדיעות כמה הוא פרק זמן זה, ויש המגדילים עד כדי 9 דקות. נקטו הם, איפוא, בהנהגה זו: הם אוכלים את המקסימום מצה שהם יכולים, במשך 9 דקות רצופות. אם יש בזה 'כזית', הרי שקיימו את המצוה. ואם לאו, "אונס רחמנא פטריה", ויותר מזה כבר אינם יכולים.

מפי רבים (מאד!) שמעתי שהצורך לאכול 'כזית' מצה בליל הסדר הוא קושי גדול ומשמעותי.

אפילו צעירים ובריאים, כאשר עליהם לאכול שיעור גדול מספר פעמים (שני כזיתים למוציא מצה, כזית מרור, כזית מצה עם כזית מרור לכורך, ושני כזיתים לאפיקומן. ולא תמיד ברור לכולם שהשיעור ה'גדול' לא נאמר לכל האכילות), מרגישים שזה מכביד ומקשה עליהם, ומגרע משמחת ליל הסדר. "היה לי כל כך קשה לאכול את כל המצה לקיום המצוה בליל פסח..." – אם משפט זה לא נתקיים אצלך, ידידי הקורא, שאל נא אצל חבריך, ותווכח עד כמה הרגשה שכזו שכיחה ומצויה.

מדברי מרן הקה"י על המפליגין בשיעור הכזית

מרן הקהילות יעקב אמר על המחמירים יותר מדי בשיעור כזית דמצה וגם מחמירים על שיעור קטן של כדי אכילת פרס:

שהוא קרוב לאכילה גסה וע"ז אין מקיימין המצוה ביישוב הדעת ובכוונה הראויה הנצרכת לקיום המצוה, וגם אינו דרך חירות (בליל פסח) ואין בזה משום תשבוב כעין תדורו (במצות אכילת כזית בסוכה בליל א' דסוכות).

והפליג טובא על המפליגין בשיעורים בזה ואמר שאינה אכילה ראויה למצוה כלל.

הלכות חג בחג (להג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א, סוכה ח"ב פרק י"ד הערה 5, ופסח פרק ט"ז הערה 8)

מדברי מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל:

הדוחס מצה לפיו – איננו דרך אכילה, ואין יוצאין בזה יד"ח המצוה

סיפרתי לרב (להגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל) שיש לי קרוב משפחה שבאכילת כזית מצה בליל הסדר מחמיר לאכול כזית לפי הדעה המחמירה ביותר [בכמות הכי גדולה] ובזמן הקצר ביותר של כדי אכילת פרס הנזכר בפוסקים. הקרוב שלי נהיה אדום כולו בשעת אכילת הכזית מצה, ואנו דואגים לשלומו. שאלתי את הרב: מה דעתו על ההנהגה הזאת של הקרוב שלי?

ענה הרב: לדעתי אותו קרוב משפחה אינו יוצא ידי חובת מצות אכילת מצה באכילה כזאת, מפני שזו איננה דרך אכילה.

מלבד זאת הוסיף הרב, שבצעירותו הוא היסב בליל הסדר ביחד עם גדולי תורה מהדור הקודם, ונתנו לו לאכול חתיכת מצה לא גדולה, ואף אחד לא דחס מצה לתוך פיו כפי שנהג אותו קרוב משפחה שלי

ספר "ועלהו לא יבול" – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, חלק א' עמ' קע"ח

נאמר בפסוק (יחזקאל כ כה) "וגם אני נתתי להם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם", ומציינת הגמרא (מגילה לב.) שרבי יוחנן אמר: "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים וגו'". המצוות נועדו להיות טובות ונעימות, והמקיימן באופן שאינו מבטא את נעימותן, עליו נאמר הפסוק הנ"ל.

הניסיון מלמדנו ששיעור כזית שהוא גדול מדי, בהחלט מגרע מנעימות הקיום של מצות אכילת מצה. והרי ודאי שחובה לקיים מצוה זו "בשמחה ובטוב לבב", לא פחות משאר כל המצוות!

דומני שדי בכל הנ"ל, כדי להבהיר את חשיבות בירורה של הלכה זו.

פרק י"א בבליוגרפיה

לימוד מ'קיצורים' לעומת לימוד מעמיק

רוב העולם מכיר את הסוגיא של שיעור הכזית מתוך ספרי קיצורים, או מתוך ספרי ליקוטים. בספרים אלו בדרך כלל מוצגות כל הדעות השונות, או טבלאות המעמידות שיטה אחת כנגד שיטה שניה – אך אין בהם בירור, או הסבר והבנה. סוגיא זו כוללת, בנוסף לבירור הפן ההלכתי, גם התעסקות בפן המעשי ובירור מציאויות שאינן נמצאות בשדה ההלכה – ולא תמיד נמצא הזמן הפנוי לכך. ואפילו רבנים מורי הוראה, הידועים בידיעותיהם המקיפות ברוב שטחי ההוראה, פעמים רבות בסוגיא מעשית זו מסתמכים בהוראותיהם על ספרי קיצורים הנ"ל. אם בכל סוגיא יש הבדל גדול כאשר לומדים את הענינים משורשם, בסוגיא זו בפרט יש לכך נפק"מ רבות ומשמעותיות מאד. המעיין בעומק הענינים ימצא שיש לכך השלכות רבות על הבנת השיעור ואף על ההוראה היוצאת ב'למעשה'. מטרה זו עמדה לנגד עינינו בבירורים הנכללים בספר זה.

לחפצים להעמיק ולהרחיב את עיונם בסוגיא גדולה זו, ערכנו בבליוגרפיה מספרים שעסקו בזה, עיי"ש.

בבליוגרפיה

- ❖ קונטרס השיעורים / מרן החזון איש זצ"ל, (הודפס בחזו"א או"ח סי' ל"ט).
- ❖ שיעורין של תורה / מרן הרב יעקב ישראל קניבסקי זצ"ל, בעל ה"קהילות יעקב".
- ❖ שיעורי תורה / הג"ר חיים נאה זצ"ל, ירושלים תש"ז.
- ❖ שיעורי מקוה, שיעורי ציון / כנ"ל, תשי"א
- ❖ עלה יונה / הג"ר יונה מרצבך זצ"ל, ירושלים תשמ"ט.
- ❖ מדות ושיעורי תורה / הרב חיים בניש שליט"א, ב"ב תשמ"ז.
- ❖ מדות ומשקלות של תורה / הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א, ירושלים תשמ"ה.
- ❖ לב ים / הרב י.מ. ווידער שליט"א, ירושלים תשנ"ג
- ❖ מסורת השקל / הרב ש.ז. רייך שליט"א, טורונטו תשמ"ח.
- ❖ חג האסיף / הרב אליהו וייספיש שליט"א, ירושלים תש"ס
- ❖ הכזית / הרב פנחס באדנער שליט"א, ירושלים תשס"ט

פרק י"ב

בשיטת ה"משנה ברורה" בשיעור הכזית

ה"משנה ברורה" (תפ"ו א') כתב לשער את הכזית בכחצי ביצה, כדברי השו"ע. אלא שהוסיף והביא את שיטת הצ"ח שהביצים שלנו קטנות בכמחצה מהביצים שבזמן חז"ל, ולכן נוקט כהכרעת השערי תשובה [שם] שבדאורייתא יש להחמיר כהצ"ח, ולכן יש לאכול מצה כגודל ביצה שלימה שלנו, ואילו למילי דרבנן יכול לסמוך על כך שהביצים שלנו הן כגודל הביצים שבזמן חז"ל ללא שינוי, וישער לכתחילה בכחצי ביצה שלנו (ובדיעבד בכשליש ביצה), עכ"ד.

והנה השיעור המבואר במ"ב הנ"ל לענין החיוב דאורייתא, הוא גדול מן השיעור המוצע בדברינו, וצריך א"כ לבאר על סמך מה יתכן להקל במקום שרבנו המ"ב מחמיר. ובפרט, שדבריו של המ"ב בכל מקום הן דעה חשובה ביותר בקביעת ההלכה, ונתקבלו דבריו ז"ל כמכריע בכל תפוצות ישראל, וכידוע. ואף לענייננו, הרוצה להחמיר כדבריו בודאי תע"ב. ומ"מ נציע בזה כיצד יש מקום להקל לסמוך על שיעורים קטנים יותר.

תחילה נברר, שדברי המ"ב נאמרו בגדר חשש וחומרא לחוש לדעת יחיד. כי הלא דברי הצ"ח נאמרו בהנחה שהביצים בזמנינו נתקטנו. והן דלא כהשו"ע וסיעתו¹⁴⁸, הסוברים שלא נתקטנו הביצים.

והנה כשהמ"ב מביא ש"ש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצויים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה...", הוא מציין בשעה"צ את הצ"ח והחת"ס. אך המעיין בשו"ת החת"ס שם יראה שהוא עצמו כותב שלמרות שלענין רביעית הוא נוקט להכפיל השיעור, מ"מ לענין הכזית יש לשער בחצי ביצה של זמנינו (ואין מכפילים). נמצא שהצ"ח בזה הוא דעת יחיד.

ואכן מדברי המ"ב משמע שלא חשש לדברי הצ"ח לענין ברכת המצוות וברכה אחרונה¹⁴⁹, וש"מ שאינו בגדר 'ספק' אמיתי (שהרי אם היה ספק אמיתי – אי אפשר היה לברך, דספק ברכות להקל¹⁵⁰), אלא צד של חומרא לחוש לדעת יחיד וכו"ל.

¹⁴⁸ בדברי הצ"ח מפורש שדעת השו"ע היא דהביצים לא נתקטנו.

פרק י"ב: בשיטת ה"משנה ברורה" בשיעור הכזית

קסז

וכשנבוא אחר המלך לערוך חשבון, נראה מה רבו הדעות הסוברות שלא להחמיר. א] דלעיל הבאנו, שגם החת"ס – הסובר שנתקטנו הביצים – ס"ל כן רק לענין הרביעית, ולא לענין הכזית. כדעה זו של החת"ס סופר - שלא להגדיל את הכזית אף לפי הצד שנתקטנו הביצים - סובר גם רבנו חיים מוולאזין (בשערי רחמים, הובא לעיל בריש פרק א'). וכן ה"חסד לאברהם"¹⁵¹ (מהדו"ק יח) פוסק כך (ומאריך להסביר את הסברא, שאכן כל שיעור נמדד לפי מה שהוא עיקרו של השיעור). גם ה"בית יצחק" (י"ד ב קלג אות ג) מביא את דבריהם, וכותב כך לענין הכזית¹⁵². גם בשו"ת "בית שלמה" (או"ח סי' קז, מבעל מחב"ס ישרש יעקב על יבמות) מביא את דבריהם, וכתב שהעיקר לענין הכזית הוא שאין להגדילו בהתאם להכפלת השיעור של הצל"ח.

ב] מוסף על זה, הן דברי מרן החזו"א בקונטרס השיעורים (סקי"ז) שדעת הרמב"ם דאין הכזית נידון כלל בכחצי ביצה, אלא לכל היותר כשליש ביצה (של חז"ל), ושולחן אף לענין דאורייתא יכול לסמוך על דבריו, וכך דעת רוב הראשונים (כ"כ מרן הקה"י בשו"ת סי' י"א), וא"צ לאכול כגודל חצי ביצה דהצל"ח.

כל זה, כאמור, גם אם ננקוט שנתקטנו הביצים. ג] אך על זה גופא יש לדון, דהרי רוב הפוסקים סוברים שלא נתקטנו הביצים. וכפי שמציין בשו"ת "שבט הלוי" (ח"ו סי' ס') שכך מורה סתימת הטור והשו"ע ו"כל גדולי הפוסקים", דלא חשו לומר שהביצים נתקטנו.

ד] והנה כל הנ"ל נכתב מבלי להתייחס להוכחות מן המציאות. ויש להוסיף הוכחות רבות מן המציאות, שנוספו אחר זמנו של המ"ב. וכבר הארכנו במק"א¹⁵³ שבזמנינו יש ממצאים רבים המוכיחים שהשיעור של הביצים שנקטו הראשונים היה כמו בזמנינו. והיינו, שממטבעות רבות מאד (הדרהם, והדינר, ועוד, אליהן ציין הרמב"ם את שיעורו

¹⁴⁹ שהרי בהמשך דבריו כותב שלענין מרור א"צ להחמיר, ומכאן שמברכים ברכת המצות על השיעור הקטן.

וגם לענין ד' כוסות כתב שא"צ להחמיר, והרי על כוס אחרונה מברך מעין ג' אחריה.
¹⁵⁰ וכעין שכתב רעק"א בתשובה (סי' ס"ו ד"ה אמנם נראה) שכיון שלא כתב השו"ע שלא לברך בקובע מזוהה בבית התבן ש"מ שדעת הרמב"ם הפוטר נדחית לגמרי מהלכה וממילא אין לסמוך על זה לענין ספק דרבנן לקולא, עכ"ל {והביא כן מיו"ד כ"ח ומג"א ר"ס סז ופר"ח שם}.

¹⁵¹ לרבי אברהם תאומים אבד"ק בוטשאטש, בן בתו של רבי יעקב מליסא בעל ה"נתיבות".

¹⁵² וז"ל: "ובגוף הדין נראה דצדקו דברי החולקים על הצל"ח היינו באיסורי אכילה דתליא בכזית שהוא שיעור חצי ביצה אף שנתקטנו הביצים מ"מ כאן שאמרה תורה דשיעור חצי ביצה חשוב הוא לחייב עליה אף שנתקטנו הביצים מ"מ השיעור חשוב הוא".

¹⁵³ להלן בדיון אודות שיעור הרביעית.

המצוות) מוכח שהרביעית של הרמב"ם היתה קטנה (והרביעית – ביצה ומחצה), ואלו לא היו בידי הצ"ח והמ"ב.

ה) ומלבד זאת, יש בידינו זיתים אמיתיים הגדלים על עצים, והרי קטנים הם כפי שכל אחד יראה בעיניו, ויש לזה שיקול גדול בענין הכזית – הן מצד ההלכה, שסוברים פוסקים רבים שיהא זה הקובע את השיעור¹⁵⁴. והן מצד בירור המציאות¹⁵⁵. ויתכן שלא היו זיתים מצויים במקום רבותינו הצ"ח והמ"ב (וכפי שכתב כן להדיא בספר יד יהודה על יו"ד, סי' מ"א סק"ב, שדברי הצ"ח נאמרו מפני שלא היו לפניו זיתים¹⁵⁶). וראה בהערה 56 לעיל בריש פרק ה'.

בצירוף כל הנ"ל, הוא שמצדדים אנו דיש מקום להקל אף נגד מה שרבנו המ"ב החמיר. והרוצה להחמיר – יחמיר, אבל הרוצה להקל – יש לו על מה לסמוך.

¹⁵⁴ כפי שהארכנו בזה לעיל בפרק ה', וכן (בעמוד קע) בפרק: "שיעור הכזית: האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו, או בגודל הזיתים של היום?"

¹⁵⁵ וכדברי הקה"י (לעיל שם), שלפי רוב הפוסקים אין סיבה להניח שהיה שינוי כלשהו בגודל הזית.

¹⁵⁶ וז"ל "מוטב היה לו לחקור אצל האנשים הבאים מארץ הקדושה ומשאר מקומות אשר שכיחים שם זיתים, והיה יודע היטב היאך לשער השיעור כזית", עכ"ל.

פרק י"ג

מבוכה בהבנת דעתו של ה"חזון איש"

בחיבור זה הצגתי את שיעור הכזית של מרן החזו"א זצוק"ל, כגודל שליש ביצה של זמנינו. מקורה של הוראה זו הובא בצורה ברורה – שכך הורני תלמידו הגדול, בן אחותו ונאמן ביתו, מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א באגרתו שכתב לי, וצולם כתב ידו לעיל.

וכאן אציין את הרקע להוראה זו.

כשנעיין בדבר נראה שנתפרסמו הוראות שונות בשיעור הכזית, הן על ידי החזו"א והן בשמו, ויש מבוכה גדולה בדבר.

הצדדים השונים – שניים שהם ארבעה. כלומר, ארבעה צדדים יש בזה בהוראה מעשית, אבל בפן ההבנה בעצם שני צדדים הם בלבד.

השאלה הבסיסית היא: מוסכם הוא שיש סברא לקבוע את שיעור הכזית לפי הזית המצוי; האם סומכים על סברא זו להלכה ולמעשה?

אם ננקוט שכן, אזי השיעור הוא כגודל זית המצוי ממש, שהוא קטן ביותר. אך הואיל ולא נחתו למדידה מדוקדקת בזה, וחששו שמא יש זיתים גדולים יותר¹⁵⁷, הניחו את השיעור על גודל שליש ביצה של זמנינו, שהוא בודאי יותר מן הזית המצוי, והוא עצמו שיעור קטן טובא.

מאידך, הרבה פוסקים (ובהם השו"ע) לא העתיקו את השיעור של מדידת הזית, אלא שיעור של גודל חצי ביצה, וי"א שליש ביצה. והואיל וסובר החזו"א כשיטת הצל"ח שהביצים של חז"ל היו כפולים בגודלם מהביצים שלנו, נמצא שהשיעור הוא כגודל ביצה שלימה שלנו (בלי הקליפה), ולפי י"א – כשני שליש ביצה (עם הקליפה).

הרי נתבאר אליבא דהחזו"א שיעורי הכזית שנים שהם ארבעה – ולכולם יש צד ומקור.

וכיצד ההוראה המעשית בזה?

¹⁵⁷ ועל דרך שכתב בענין עירובין: "שיעור העירוב פת כשמונה ביצים עם קליפתן [ואחרי שאין אנו בקיאים בבינוניות יש לשער בגדולות]" (ראה כתב ידו שצולם בפאר הדור ח"ב עמ' קל"ט).

פרק י"ג: מבוכה בהבנת דעתו של ה"חזון איש"

קע

בספר חזו"א (או"ח לט יז) דן כיצד לשער את הביצה השלימה בפועל אליבא דמ"ד כחצי ביצה¹⁵⁸, ומסיק: "אבל אפשר לסמוך על דעת הרמב"ם שהכזית ב' שלישי ביצה שלנו עם קליפתה". שיעור קטן מזה לא הביא.

ובשיעורין של תורה סי' י"א כתב: "באמת בחזו"א עירובין סי' ל"ו נראה דעת מרן ז"ל נוטה יותר לפסוק כהש"ע סי' תפ"ו שהכזית הוא כחצי ביצה [בלא קליפתה], ובקונטרס השיעורים כנראה שחזר והכריע שאפשר לסמוך על שיטת הרמב"ם ז"ל לשער הכזית בכשליש ביצה, ולא קיבלתי ממרן זצלה"ה טעמו ונימוקו בזה". עכ"פ הדיון הוא בין חצי לשליש ביצה, ולא נידון שיעור של גודל הזית.

אף בלוח המצוות שב"שיעורין של תורה" (בשיעור הכזית) כתב שלענין אכילת מצוה וברכת המזון צריך שיהא בו כשני שלישי ביצה בינונית של זמנינו עם קליפתה [ול"א צריך כביצה שלימה בלא קליפתה].

ככל הדברים הנ"ל הביא גם בספר "שונה הלכות" בסי' תפ"ו.

בכל המקורות הנ"ל לא הובא ממדידת הזית המציאותית. הרי שבכל הספרים שנכתבו עבור הרבים באופן של פרסום – חזו"א, שש"ת, שונה הלכות – לא הביאו שום צד לסמוך על שיעור כזית של זמנינו להקל. אלא שב"שיעורין של תורה" שם כתב שיעור זה לענין לחומרא, שהוסיף: "מכל מקום אפילו אכל פת רק כמו כזית הרגיל שבזמנינו אסור שיהא בלא ברכת המזון, וצריך להוסיף לאכול עד שיהא כשיעור הנ"ל ולברך ברכת המזון".

והנה זהו לחומרא; האם יש משמעות לשיעור זה גם עד כדי לסמוך עליו לקולא? בלוח שיעורי המצוות הנ"ל ציין לענין כזית מרור לקה"י בפסחים סי' ל"ח, שם כתב: "עכ"פ במרור בזמנה"ז דרבנן ודאי מי שקשה עליו אכילת כזית גדול יכול לסמוך על הוראת הגר"ח ז"ל ולשער בכזית של זמנינו שהוא לכל היותר כשליש ביצה של זמנינו". הרי שבשעת הדחק ובמילי דחיבו מדרבנן הקיל, יותר מזה לא מצינו שם.

אך המעיין בהסבר הדברים בשש"ת שם רואה שאדרבה, השיעור הוא "דמשתער בכל דור בבינוני של אותו זמן אע"פ שנתקטנו¹⁵⁹", "כן הוא דעת מרן זללה"ה מעיקר הדין", "אלא דבכדי שיצא הספק מלב צריכים לקחת כשליש ביצה [דהיינו שני שלישי ביצה של זמנינו]".

¹⁵⁸ דיונו שם הוא אם לכלול את הקליפה או לא, וכמה הוא שיעורה.

¹⁵⁹ וכבר הארכנו בפרק ה' בהבאת הסבריו של הקה"י לכך.

פרק י"ג: מבוכה בהבנת דעתו של ה"חזון איש"

קצא

שם צוטטה שיטה זו כ"מעיקר הדין"¹⁶⁰. אך, אף בהוראה למעשה נמסרו לנו מסורות אודות ההוראות וההנהגות בפועל של החזו"א והקה"י, שכן היתה הוראתם כשיעור הקטן, וכפי שצטטנו לעיל בהרחבה בפרק א'- ב', עיי"ש. נבון הייתי בזה; לא ידעתי איזה תוקף יש לתת לצד החומרא, וכיצד ליישב את הסתירות.

את השאלה הזו ממש שאלתי (במכתב) את מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, והתשובה שהשיב לי - היא היא האייגרת שצולמה בריש ספרנו, ועליה החיבור מסתמך. לפיכך, אף שאני לכשעצמי נמצא עדיין במבוכה ביחס להוראה המעשית לדעתם ז"ל וככל המבואר לעיל, ומידי מבוכה לא יצאתי, בספר זה הלכתי בעקבות ההוראה של הגר"ח שהורני במכתבו, וכנ"ל.

מהו ה"ספק" (בשיעור החזו"א) שיש להוציא מן הלב?

צוטט לעיל מדברי הקה"י בשש"ת: "דמשתער בכל דור בבינוני של אותו זמן אע"פ שנתקטנו", "כן הוא דעת מרן זללה"ה מעיקר הדין", "אלא דבכדי שיצא הספק מלב צריכים לקחת כשליש ביצה [דהיינו שני שלישי ביצה של זמנינו]".

לא בירר בקה"י שם מהו צד ה"ספק שבלב" שבגללו צריך שיעור גדול יותר. שהרי שני צדדים הביא שם הקה"י לשער בכזית של זמנינו, אם משום שלרוב הראשונים אין לנו שום הכרח לומר שאירע שינוי בגודל הזית ממה שהיה בימי קדם; ואם משום שכך הוא מהותו של שיעור, לשער לפי זמנו ומקומו. והנה לגבי צד הספק הראשון, שפיר מובן צד להחמיר. אמנם לפי רוב הראשונים אין סיבה להניח שהיה שינוי, אבל לפי מקצת ראשונים (תוס' וסייעתם) משתמע שאכן היה שינוי, וצד החומרא הוא לחשוש גם לשיטות מיעוט אלו.

אך סו"ס יש גם את הצד הנוסף - שמהותו של שיעור הוא לפי הפירות המצויים באותו זמן. החזו"א סבר שכן מוכרח מעצם המהות של "שיעור", דאל"כ "נפל שיעורא

¹⁶⁰ ובאמת מוכח מעצם ההוראה שעכ"פ בשעת הדחק יאכל מרור כשיעור הקטן, וכונתו בודאי לברך "על אכילת מרור" - והרי שאינו בתורת "ספק" ממש, שהרי בספק אמיתי נקטינן דאין לברך, דספק ברכות להקל. וכעין שכתב רעק"א בתשובה (סי' ס"ו ד"ה אמנם נראה) שכיון שלא כתב השו"ע שלא לברך בקובע מזוזה בבית התבן ש"מ שדעת הרמב"ם הפוסט נדחית לגמרי מהלכה וממילא אין לסמוך על זה לענין ספק דרבנן לקולא, עכת"ד {והביא כן מיו"ד כ"ה ומג"א ר"ס סז ופר"ח שם}.

פרק י"ג: מבוכה בהבנת דעתו של ה"חזון איש"

קעב

בבירא". אם ננקוט כן, אזי אף לפי התוס' יש לנו לפסוק כהיום ששיעור הכזית קטן, א"כ מדוע להחמיר?¹⁶¹

והנה השו"ע הביא שיעורא דחצי ביצה (ומצויים היו זיתים במקומו), ועכ"ז כתב שיעורא דחצי ביצה. ומשמע שלא סבר לפסוק שתלוי בגודל הזיתים המצויים. וב"שיעורין של תורה" הביא עוד שכך סוברים ה"ם של שלמה" והט"ז כפי שנלמד מהפסק שלהם בענין טרפות. וי"ל שדעות אלו הן צד הספק שבגללם החמירו¹⁶².

¹⁶¹ בהשקפה ראשונה היה אפשר לומר שזהו לחשוש לדעת הצ"ח, שכתב כשיעור הביצה הכפולה אף לענין הכזית. אך לפי מה שביררנו לעיל (פרק ה') שכנראה לא היו זיתים במקומו של הצ"ח, א"כ אכתי אין הכרח שהצ"ח יחלוק על סברא זו.

¹⁶² נ.ב. לא זכיתי להבין את דעת רבנו בזה. ואדרבה, לכאורה מוכח משם ההיפך, וכפי שנכתב בפרק הבא. אך עכ"פ כך היא דעתו של רבנו בהבנת שיטתם, ולכך יש כאן "ספק בלב". (ועי' בעמ' קעט מש"כ בדעתו של השו"ע).

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...
קעג

פרק י"ד

שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...

או בגודל הזיתים של היום?

מטרת פרק זה-הקדמה

נודע בשערים המחלוקת הגדולה בין מרן ה"חזון איש" זצ"ל ובין הגאון רבי חיים נאה זצ"ל בענין המדות והשיעורים - אם הם גדולים או קטנים. אף שכבר בדורות קודמים נחלקו הדעות בזה, נתפרסמו השיטות על שם שני אלה: "שיעור רבי חיים נאה" ו"שיעור חזון איש".

והנה פחות נודע הוא כי מלבד הפלוגתא בגודלן של השיעורים וכן"ל, יש מחלוקות נוספות שנחלקו בהם בסוגיא גדולה זו של מדות ושיעורי תורה; ואחת מהן היא המוצגת בכותרת של פרק זה.

מה יהיה הדין אם שיעור מסויים נמסר בהתאם לממצא טבעי כלשהו (לדוגמא: "כזית", שהוא גודלו של זית. וכן "כביצה", "כגרוגרת", "אמה" וכו') ואז אותו ממצא משתנה (לדוגמא, נניח שהזית נעשה במשך הדורות קטן יותר)? הגר"ח¹⁶³ סבר שאת כל השיעורים יש לשער בגודל הפירות והשיעורים שהיו בזמן משה רבינו, ולעומתו החזו"א סובר שמשערים בכל דור בפירות זמנו ומקומו.

נפקא מינה רבתי היא, כמובן (בין היתר), לגבי שיעור הכזית – להלכה ולמעשה. בפרק זה נעסוק בעז"ה במחלוקת זו, בפרט לענין שיעור הכזית.

¹⁶³ כל דברי הגר"ח נ"ה המובאים בפרק זה הם מספרו "שיעורי תורה" חלק א' שער ה' (עמ' מ"ה ואילך), ודברי החזו"א הם מ"קונטרס השיעורים" (חזו"א או"ח סי' ל"ט סק"ו).

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...
קעד

"רובם ככולם של האחרונים סוברים..."

הספר "מדות ושיעורי תורה" מצוי הוא בכל בית מדרש, ובו נמצא בירור כל הסוגיות השייכות לנושא של מדות ושיעורי תורה בהיקף עצום. מחבר הספר, הגאון רבי חיים בניש שליט"א, כתב מאמר בקובץ "בית אהרן וישראל" (גליון נ' – כסלו תשנ"ד) אודות שיעור הכזית, ושם כתב: **"רובם ככולם של האחרונים סוברים דכל השיעורים נקבעים בהתאם לפירות ולביצים שבכל דור"** (וציין במאמר שם, שהמקורות לכך מובאים בספרו הנ"ל, פרק ב' סעיפים ה-ו). מאמר זה ממשיך איפוא בעקבותיו, במטרה לברר את נכונותה של הקביעה הנ"ל.

הראיה מתשובת הגאון

הנה החזו"א מביא תשובה הנמצאת באוצר הגאונים על עירובין (שתובא מיד בסמוך), וכותב את המסקנה שלמד ממנה, וז"ל:
"ממה שכתב [הגאון] דביצים ופירות לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום וקיימין בכל עת, למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא".
וכע"ז יש באגרות חזו"א (ח"א קצד) שכתב: "ניתן לחכמים לקבוע לדורות את השיעור ע"פ איזה צמח מן הצמחים, אף שבצמח עצמו השינויים מצויים בשינוי הזמנים ושינוי האקלימים – אין שינויים אלו מפסידים, ששורש השיעור – הצמח הזה שקבעו חכמים, והוא קובע השיעור בכל זמן ובכל מקום... וכן כזית וכשעורה קובעים שיעור בכל זמן, ובלבי שזו כוונת הגאון באוצר הגאונים בעירובין".
וז"ל תשובת הגאון שעליה התבסס החזו"א:
"ששאלתם על שיעור חלה איזהו שיעור מדוקדק, ודאי שיעור חלה מ"ג ביצים וכו' ולכך נתנה לנו התורה שיעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים על הר סיני ניתנו כדכתיב ועליהם ככל הדברים, לפי שהביצים והפירות נמצאין בכל מקום.
כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות ומשקלן ומדתן שהיו בימי משה אין נשמרין להן ... ולכך תלו חכמים השיעור בפירות ובביצים שהן קיימין בכל עת ואין משתנין מיהו שיעור הביצים והפירות תלו אותן בדעתו של רואה וכו'".

דיון בראיה מתשובת הגאון

הגר"ח"נ התייחס לדברי החזו"א הנ"ל, ודחה אותן: "שאינ ל' הגאון סובל כלל את פירושו".

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...

קצה

ונ' שכתב כן משום שהבין דכוונת החזו"א היא שדבריו מפורשים בגאון, ועל זה שפיר טען שאין הלשון סובל את פירושו. אבל לכשנדקדק בדברים נראה שלא זו היתה כונת החזו"א, כי אכן אין הדברים מפורשים בגאון כלל.

ברם נראה שכוונת החזו"א לא היתה שמפורש כן בדברי הגאון, אלא שיש ללמוד זאת עפ"י ומתוך דברי הגאון; כי הגאון מסביר שהשיעורים ניתנו בפירות לפי שהן קיימים ואינם משתנים... – וקשה לכאורה, מה אם אכן יהיה שינוי? אלא ע"כ מוכח שבכל מקום נידון לפי מקומו ושעתו¹⁶⁴. נמצא שהחזו"א למד מן הסברה והבנת הענין, ולא מן הלשון.

אך עכ"ז יש מקום לדון על ראיית החזו"א. פשוטן של דברי הגאון הוא שלא יהיו שינויים, ולא נמצא כלל בדבריו התייחסות ל"מה אם בכל אופן יהיה שינוי". ושמא אין כוונת הגאון אלא לפשוטן של דבריו?

וכך אמנם מפורש למד רבי אלחנן וסרמן זצ"ל בקובץ שיעורים (ח"ב סי' מ"ו סק"ג), שמביא את תשובת הגאון הנ"ל וכתב: "[ל' הגאון:] ולכן תלו השיעורים בבצים ופירות, שהן קיימין בכל עת ואין משתנים [עכ"ל], ומבואר שלא כדעת האחרונים [הצל"ח], שנשתנו הביצים עכשיו מכפי שהיו בזמן חכמי התלמוד:", עכ"ל. הרי שהבין כפשוטן של דברים בכוונת הגאון, שאין הביצים משתנות כלל, אלא נשארות בגודל יציב וקבוע. ולפי הבנתו באמת אין ראייה מדברי הגאון ליסוד שרצה החזו"א להוכיח.

וכעת מצאתי עוד, שמרן רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקאוונא גם כן הבין כך בדברי תשובה זו, ושיש מכאן סתירה לחידושם של הצל"ח והחת"ס הסוברים שנתקטנו הביצים, והוסיף: "ולדברי הראשונים שומעים", עכ"ד (תשובתו בזה הובאה בספר הזכרון למרן בעל ה"פחד יצחק" עמ' תקנ"ו).

סברת החזו"א

למרות מה שהבאנו כאפשרות לדחות את ראייתו של החזו"א מדברי הגאון, נראה לכאורה שעצם הסברה היא סברא אלימתא שכמעט לא שייך להתווכח איתה, וכלשון החזו"א: "דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא".

פי', אם השיעור הנמסר למשה בסיני הוא "כזית", הכוונה היא כגודל זית. והנה אם נניח שהשיעור נקבע עפ"י גודל הזית שהיה בימי משה, אזי הדורות הבאים יהיו צריכים

¹⁶⁴ ומה שכתב הגאון "שהן קיימין בכל עת ואין משתנין" מפרש החזו"א וז"ל: "ר"ל מציאותן קיימת ואין הטבע מחליף את הביצים על מין אחר כמו חילוף המדות שהן רק בהסכמת בני אדם, אבל שינוי הביצים בקטנותן וגדלותן אינו מפסיד שזהו עיקר השיעור".

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו... קעו

ג"כ לשער בגודל זית שכזה, אפילו אם הזית שלהם קטן יותר. ותמוה איך זה יתכן, והלא אין אפשרות לדורות הבאים לברר מהו גודל זה, ואיך יתכן שנקבע שיעור כזה שאין שום דרך לשער אותו? אלא על כרחך שעצם השיעור הוא לשער - בגודל הזית המצוי. ולגודל זה היתה הכוונה מתחילה, בין גדול ובין קטן, אין השיעור אלא כגודל פרי שבימך ובמקומך.

[ונוכל להביא ראיה לכך: ברור לכו"ע שבימי חכמי המשנה היה שיעור ה"כזית" כגודל הזית שהיה להם במציאות (מתני' כלים פ"ז מ"ח), וכן היה בימי רבי יוחנן (גמרא ברכות לט:). ומניין לחכמים שלא נשתנה הזית כלל מימי משה ועד זמננו? מדוע לא חשו שמא אירע שינוי כלשהו בגודל, ומי יתקע שלא היה שינוי כזה? אבל לפי היסוד הנ"ל התירוץ פשוט - שאין בזה נפק"מ, והכל לפי זית שבימך].

ועוד הוכחה גדולה לכך: לא מצינו שימסרו חכמי ישראל שום שיעור אחר לזית, ולא אמרו השוואה לדבר זה או אחר בהוראתם לדורות. א"כ לא נמסר לדורות שום שיעור מלבד - "כזית", כגודל זית - והוא בודאי כגודל הזית המצוי¹⁶⁵.

הלכות נוספות המתבססות על סברא זו

מצינו מספר מקומות, בהם ההלכה בנויה היא על הסברא האמורה.

הוכחה משיעור המקוה – דברי ה"אבקת רוכל" והמבי"ט

בימי מרן הב"י עלתה השאלה ממקוה שמצאו בה סתירות במדידה: מעשה היה במקוה שניסו לעמוד על שיעורו בדקדוק, הן ע"י שקילת מטבעות והן ע"י מדידת אגודלים. ועלתה בידם סתירה גדולה בשיעור בין שתי שיטות המדידה, ממש כמו שעלה דורות אח"כ במדידת הנודע ביהודה בצל"ח. השיעור שעפ"י אגודלים גדול בהרבה מן השיעור עפ"י מטבעות, מה עושים?

הב"י בתשובתו בשו"ת "אבקת רוכל" (סי' נ"ג) האריך בחשבונות (שאינם מעניינינו כאן), ועל עצם השאלה השיב בקיצור "אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ד. והנה לא הסביר את טעמו, מדוע המדה קובעת יותר מן המשקל?

אך ברור שכוונתו היא כדרך שכתב בן דורו המבי"ט בתשובה¹⁶⁶, שנכתבה על אודות אותו מקוה, והסיק את אותה מסקנה, והוסיף מעט ביאור למסקנה זו. הוא מסביר,

¹⁶⁵ ומה שמצינו שיעורא דכחצי ביצה – מדברי התוס' נובע הדבר, שלמדו כן מהיקש שתי סוגיות הגמרא, שהיא בדרך עקיפה. אך מעולם לא אמרו חז"ל בצורה ישירה בנוגע לשיעור הכזית שיש לשער אותו בהשוואה לביצה. וזה ברור.

¹⁶⁶ בח"א סי' קמ"ג. מובאת בגליון השו"ע [החדשים] יו"ד ריש סי' ר"א. והיא דנה באותה שאלה בה דן האבקת רוכל, בסתירה שהתגלתה במדידת המקוה.

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו... קעז

שעצם השיעור של מקוה תלוי הוא במידה. מקוה צריך להיות מים שכל גופו של אדם עולה בהם, אמה על אמה ברום ג' אמות. נכון ששיעורו רבנן במ' סאה, אך הקובע איננו מ' סאה, אלא השיעור באורך ורוחב¹⁶⁷.

נסכם את דבריו: אמה על אמה ברום ג' הרי זה עצם השיעור. ואילו מ' סאה זהו רק בגדר סימן לדבר. ובסתירה במידות, מעדיפים אנו תמיד את מדידת עצם הדבר על פני מדידת הסימן לדבר. כל זמן שה'סימן לדבר' נותן תוצאה מדויקת, יכול אני לקבוע על פיו. אך אם יש הבדל ביניהם, אזי רק "עצם השיעור" – הוא הקובע.

א"כ גם כאן מוכח היסוד, שעצם השיעור הוא הקובע בכל מקום. ודון מינה ואוקי באתרה, שכך גם בשיעורי הפירות, עצם השיעור – גודל הפרי – הוא הקובע, בכל מקום לפי מה שהוא.

מוכח ממעשה במגנצ"א...

ממעשה במגנצ"א מוכח ללכת לפי פרי שבמקומו ושעתו, וכן פסקו הפוסקים כולם שם, הראב"ן, הרש"ל והט"ז, האמרי ברוך. ואף הפמ"ג נראה שיסכים בנד"ד. הבה נסביר: בהלכות טריפות מצינו שאם הכוליא של הבהמה הקטינה, הבהמה טריפה. הקטינה – לאיזה גודל? בגמרא איתא: בבהמה דקה – עד גודל פול, בבהמה גסה – עד גודל ענבה. וברור ופשוט, שכשם שבהמה גסה גדולה מן הדקה, כך גם הענבה היא גדולה מן הפול.

והנה אירע מקרה בעיר מגנצ"א בבהמה גסה שהכוליא שלה הקטינה עד כענבה, ובמקומם היתה הענבה קטנה מן הפול. (כנראה ההנחה שהניחו בזה היא, שהשינוי שנעשה הוא בגודל הענבה - והענבה שבמקומם קטנה היתה מן הענבה עליה דברו חז"ל). מה ההלכה?

מביא הש"ך (י"ד סי' מ"ד סק"ב) את דברי הראב"ן: "ובגסה כענבה בינונית והוא יותר מפול, ובמקומן בא"י היו הענבים גדולים. וראיתי מעשה במגנצ"א בגסה שהקטינה כענבה והכשירה עכ"ל".

¹⁶⁷ רז"ל המבי"ט:

"נראה כי בדבר שיש קפידא במדידה, כמו במ' סאה שאמרו שהם אמה על אמה ברום ג' אמות כדי שיהיה כל גופו עולה בהן, לא נסמך אלא על המדידה. וכמו שהביא הרי"ף ז"ל פרק ערבי פסחים שיערו הכל במדידה. והכי משמע דדרשי מקרא, מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה וכו' והדר אמרינן ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה, דקפדינן אמידת אמה על אמה וכו' כדי שיהא כל גופו עולה בהן, אלא ששיערו חכמים כי במ' סאה יתמלא שיעור זה ואם יתמלא יותר או בפחות לפי המשקל, לא קפדינן אלא במדידה. והרב ז"ל [רמב"ם] פרק ד' מהלכות מקואות כתב דין תורה וכו' שיהיה בהן כדי להעלות בהן טבילה לכל גוף האדם בבת אחת ושיערו חכמים אמה על אמה וכו'. ואחר כך כתב ושיעור זה מ' סאה. משמע דטפי קפדינן אשיעור מדידה דאמה על אמה מן המ' סאה דמשקל", עכ"ל המבי"ט.

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו... קצח

הרי שסובר הראב"ן שאע"פ שהענבים במקומם קטנים מהענבים עליהם דברו חז"ל – מ"מ הבהמה כשרה.

ובהגהות "אמרי ברוך" (להגאון רבי ברוך פרנקל-תאומים, מח"ס "ברוך טעם") שם כתב: "מעשה דמגנצ"א שהכשירו באשר ראו שהיה כענבה בזמנם... אלא ודאי דכל השיעורים הכל לפי העת והזמן".

והט"ז הביא מה"ים של שלמה" שכתב: "ולפ"ז ראיתי שנאמר שענבה היתה גדולה בזמנם [של חז"ל] יותר מפול, שאין זה כן עתה... ואין זו תימא [שפירות] של שבעת מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל שהיו משונים בגדולתם לפי הטבע של עתה, שהרי קבלה בידינו מבעלי התוס' שזית הוא שיעור חצי ביצה תרנגולת, אע"פ שאין עתה בנמצא שיהא זית דומה לחצי ביצה כלל וכלל לא, אלא שנשתנו". הרי שלדבריו כמו שהזית השתנה כך גם הענבה השתנתה, ועכ"ז ניתן הפסק שהבהמה כשרה¹⁶⁸.

הרי מוכח באחרונים שהבינו מהראב"ן להכשיר הבהמה מחמת הסברא דכל מקום משער לפי פירות מקומו.

ואמנם שם בפרי מגדים תמה על הראב"ן: "ומכל מקום קשה דלמא בשיעורא דידהו משערין, ודוחק לומר דנשתנה הטבע בבהמה גם כן. וכעת לא ידענא בשיעור הזה מהו". ובהשקפה ראשונה היה נראה שהפמ"ג מתקשה בעצם היסוד שעליו אנו דנים.

אך הנה אדרבה, גם מהפמ"ג מוכח עצם היסוד, כי חזינו שאף הפרי מגדים הבין כך בכוונת הראב"ן. אלא שתמיהה היתה בעיניו, מנין לראב"ן כן.

ונראה פשוט שרק בהלכות טרפות שייכת תמיהתו, ולא בדין כזית. שהרי בטרפות עיקר טעמו של השיעור הוא משום שכך הוא טבע הבהמה, ונתלה טבעה של הבהמה בגודלו של הפרי. ולכן גם אם השתנה גודל הפרי – עדיין לא השתנה טבע הבהמה, ולכן הוא הקשה (כלשונו): "ודוחק לומר דנשתנה הטבע בבהמה גם כן"¹⁶⁹. אבל בכזית, גודל פרי הזית הוא עצם השיעור, ולכן אף אם ישתנה - תהיה ההלכה ללכת לפי זית שבימך, ולא תהיה לפמ"ג שום קושיא על כך¹⁷⁰.

האם יש הוכחה להיפך מגודל עלה של הדס?

והנה מצינו לכאורה איפכא באונא יתירה של ריאה, שהיא טריפה אם היא בגודל של עלה הדס. ובאירופא היו הדסים עם עלים קטנים טובא, ופסק ב"תורת זבח" (להג"ר

¹⁶⁸ הבאנו כאן שהעולה מדברי היש"ש והט"ז הוא – לשער לפי פירות המקום והזמן. וב"שיעורין של תורה" הביא מדברי הט"ז והיש"ש הללו בדיוק ההיפך, שסוברים שאין משערין בכל דור לפי מקומו. ולא הבנתי את דבריו, וכתבתי על כך בהמשך פרק זה.

¹⁶⁹ (וגם אז הוא רק הקשה על כך, אבל לא מתווכח עם העובדה שכך היא ההלכה, ולא מצינו בדבריו שיש לחשוש להלכה למעשה בבהמה הבאה לפנינו - שמא היא טריפה).

¹⁷⁰ בהמשך הדברים, נחזור שוב על סברא זו בהקשרים נוספים.

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...

קצט

שלמה גאנצפריד) להחמיר (וזהו כסברת הראב"ן), וחלק עליו ב"דברי יוסף" (רוזנברג) סי' קצא [הובא בדרכי תשובה סי' ל"ה ס"ק קע"ד] והכשיר כי ברור שחז"ל דברו על גודל של עלה הדס במקום שהוא גדל בצורה טבעית ולא במקום שרק גננים מגדלים אותו עכת"ד. ולכאורה ה"דברי יוסף" הוא דלא כהראב"ן, כי להראב"ן אמאי לא נלך לפי מקומו ושעתו, וכך הם עלי ההדס שם?

אמנם לק"מ, כי הראב"ן דיבר בענבים טבעיים, ואילו ה"דברי יוסף" איירי בגידולי גננים מיוחדים. ופשוט שסובר ה"דברי יוסף" שרק בגידולי גננים מיוחדים הוא דלא נקבע השיעור לפי מקומו ושעתו, אבל בגידולים טבעיים שפיר נאמר שהכל לפי מקומו. וא"כ על עצם הסברא של הראב"ן לא מצינו בזה עדיין סתירה.

הוכחה משיעור האתרוג

איתא בגמרא ונפסק להלכה, ששיעור האתרוג הוא כגודל ביצה. לפי השיטות שהביצים השתנו מזמן חז"ל, האם שיעור האתרוג הוא כביצה שבזמן חז"ל, או שמא כגודל ביצה שלנו?

בשור"ת "חת"ם סופר" (או"ח סי' קכ"ז ד"ה לכן נ"ל להלכה ולמעשה) החזיק בשיטת הצ"ח שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר, ועכ"ז כותב ששיעור האתרוג הוא כביצה שלנו. ולכאורה ברור שטעמו משום שסובר שהביצה נקבעת לפי הזמן והמקום¹⁷¹. והובאו דבריו בביאור הלכה (סו"ס תרמ"ח¹⁷²).

והנה בבה"ל שם הביא שה"ביכורי יעקב" כתב דנכון לבעל נפש להחמיר בזה. ואכן כך כתב הביכור"י (בתוספת ביכורים)¹⁷³, ולכאורה משמע שלא ס"ל לקבוע לפי פרי שבזמנינו (או, עכ"פ, מספקא ליה). אך נראה שהסברא שכתבנו לעיל בשיטת הפמ"ג נכונה גם לביכור"י; אין צד להחמיר אלא בשיעור אתרוג כביצה, כי ענינו של השיעור הוא להגדיר שלב גידול מסויים של האתרוג, ואם חז"ל תלוהו בביצה משום שבזמנם היה שלב גידול האתרוג הנצרך, כגודל הביצה – לא מסתבר שכאשר הביצה משתנית, גם משתנה בהתאם טבעו של האתרוג, כי אין קשר בין זה לזה. אבל כאשר השיעור עצמו הוא "כזית" – אזי אף הביכור"י יסכים שאין השיעור משתנה אף אם אמנם הזית משתנה.

¹⁷¹ ורק ברביעית סובר ללכת בעיקר לפי האצבעות, ולא לפי הביצים.

¹⁷² ועי' בחזו"א זרעים ליקוטים סי' ה' סק"א ד"ה ושיעור ששולל את כל דברי החת"ס בתשובה הנ"ל.

¹⁷³ וכ"ה בלוח שיעורי המצוות שבספר "שיעורין של תורה", בדין שיעור אתרוג (אות כ"ה).

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו... קפ

כדברי החתם סופר באתרוג, שיש לשעור בביצה שלנו, כתבו הרבה פוסקים. ה"חסד לאברהם"¹⁷⁴ (מהדור"ק יח) פוסק כך (ומאריך להסביר את הסברא, שאכן כל שיעור נמדד לפי מה שהוא עיקרו של השיעור). גם ה"בית יצחק" (י"ד ב קלג אות ג) מביא את דבריהם, וכותב יסוד זה לענין הכזית עצמו, וז"ל: "ובגוף הדין נראה דצדקו דברי החולקים על הצל"ח היינו באיסורי אכילה דתליא בכזית שהוא שיעור חצי ביצה אף שנתקטנו הביצים מ"מ כאן שאמרה תורה דשיעור חצי ביצה חשוב הוא לחייב עליה אף שנתקטנו הביצים מ"מ השיעור חשוב הוא, וכיוצא בזה כתב הרשב"א שבת צ"א דאף כזית שנתפח חשוב הוא לענין שבת כיון שנראה ככזית, ועי' תשובות חת"ס או"ח סי' קכז ותשובות חסד לאברהם סי' ח"י שכתב ג"כ כן, עכ"ל.¹⁷⁵

גם השו"ת "בית שלמה" (או"ח סי' קז, מבעל מחב"ס ישרש יעקב על יבמות) מביא את דבריהם, וכתב שהעיקר לענין הכזית הוא שאין להגדילו בהתאם להכפלת השיעור של הצל"ח. ולענין אתרוג הוסיף עוד שגם הצל"ח (!) יודה שהשיעור קטן הוא בהתאם לפירות של הדור. וראה בהערה¹⁷⁶.

דברי ה"שיעורין של תורה" אודות הענין

בספר שש"ת למרן הקהילות יעקב (סי' ט) דן בכל נושא מאמר זה, וכך היא כותרת הסימן שבספרו: "אי משערין בכל דור בבינוני שבאותו דור או בבינוני שבזמן חז"ל". ושם הביא את שיטות הסוברים לשער בבינוני שבאותו הדור, את תשובת הגאון ואת הראב"ן¹⁷⁷ ואת שו"ת חוט השני (לרבנו בעל ה"חוות יאיר") ואת ה"שאלת דוד" (לרבי דוד מקרלין) ואת החת"ס.

¹⁷⁴ לרבי אברהם תאומים אבד"ק בוטשאטש, בן בתו של רבי יעקב מליסא בעל ה"נתיבות".
¹⁷⁵ נראה מדברי כל הפוסקים הללו, וכן ה"בית שלמה" המובא בסמוך, שהבינו שה"כזית – כחצי ביצה" נאמר בתורת 'שיעור', ולכן הוא שאין להגדיל את הכזית גם אם הביצה היתה גדולה. ולכאורה לא כ"כ מובן מדוע לא התייחסו לגודל הזית במציאות כעצם ה'שיעור', אבל עכ"פ הבנה זו ממש שמובאת במאמר זה לגבי פרי הזית – היא היא ההבנה שהבינו הם לענין שיעורא דכחצי ביצה.

¹⁷⁶ והיינו, דבשו"ת בית שלמה כשנשאל לענין אתרוג ששיעורו כגודל ביצה, אם צריך לפי הצל"ח שיהא גודל כפליים. השיב: "הנה אחרונים חלקו על דברי הצל"ח, ועיין תשובות חתם סופר (או"ח סי' קכז) ובהגהות ר"ב פרנקל ליו"ד (סי' מד), ובתשובות חסד לאברהם (סי' יח). ומפורש נאמר בתשובת חת"ס הנ"ל אף דמסיק כשיעור הצל"ח לענין חלה ורביעית, אבל כזית מצה ומרור ושיעור אתרוג כביצה משערין כביצים שלנו... ולענ"ד נראה דאף לדברי הצל"ח אין להחמיר לענין אתרוג כיון דידוע דעכשיו גם הפירות נתקטנו, ועיין בשו"ד יו"ד סי' מד ובט"ז שם ובפרי מגדים ובהגהות ר' ברוך פרנקל שם. וגם מוכרח הוא לפי החולקין על דברי הצל"ח, וגם עכשיו יוצאין בכזית מצה כשיעור חצי ביצה דעכשיו, ועל כרחך צריך לומר דגם הזיתים נתקטנו כמו הביצים... וא"כ עתה שהביצים וגם הפירות נתקטנו א"כ גם עכשיו אם הוא גדול כביצה שלנו שפיר הוי גמר פירי ויוצא בו".

הרי שלמד שמלבד מה שרבים חולקים על הצל"ח, הנה אף הצל"ח מודה שהולכים אחר פירות של זמנינו. ופסק כן לענין אתרוג.

¹⁷⁷ כפי שכבר הובא כ"ז לעיל בפרק זה.

פרק י"ד: שיעור הכזית - האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...

קפא

והמשיך וכתב שאין זה לכו"ע, כי מוכח דלא כך בשו"ע לענין כזית, וכן מהיש"ש והט"ז בענין טריפות (שהובאו לעיל). ועיין בהערה¹⁷⁸.

שיטתו של הגר"ח נאה

הגאון רבי חיים נאה ז"ל הוכיח מכמה גמרות שהשיעורים אינם משתנים בהתאם לשינויים שבפירות, ודלא ככל הנ"ל. והיינו, כי הפרי אינו עצם השיעור, אלא רק מראה על גודל מסויים או צורך מסויים, וא"כ גם כשהפרי משתנה – סו"ס הגודל הנצרך לא השתנה.

וכגון ביומא (פ). שלמדנו גודל הביצה של טומאת אוכלין מהנאמר: "מכל האוכל אשר יאכל", "אוכל שאתה אוכלו בבת אחת - ושיעורו חכמים אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצת תרנגולת". וא"כ, עיקר השיעור אינו הביצה אלא הכמות שאפשר לבלוע בבת אחת, וכיצד ישתנה השיעור אם הביצה משתנה?

וכן שם (עט): מוכיח רב זביד שהכותבת קטנה מביצה, כי אם היתה שוה - א"כ יאמרו ב"ש ששיעור חמץ בכביצה, ומדוע נקטו כותבת. וא"ת שעיקר השיעור הוא כותבת, א"כ לכך הוא שנקטו כותבת, כי זהו מהותו של השיעור ובזה ההלכה תלויה. וכן בשבת (עח): "המוציא רבב כדי לסוך תחת אספגין קטנה, וכמה שיעורה כסלע. והתניא כגרוגרת? אידי ואידי חד שיעורא הוא". והרי הגרוגרת יכולה להשתנות, והסלע אינה משתנה, וכיצד נתן התנא שיעור כגרוגרת שאולי ישתנה. עכ"ת^ד. ברם, נראה שאין ראיות אלו מכריעות נגד כל מה שהובא לעיל, ראה בהערה¹⁷⁹.

¹⁷⁸ ולא אכחד שלא הבנתי בזה את דברי מרן, לענין היש"ש והט"ז. הרי אדרבה, מדברי היש"ש והט"ז מוכח שהם כן סברו כהיסוד האמור. הם לא כתבו לפסוק בשונה ממה שהביא הראב"ן, אלא רק באו ליישב הכיצד הענבים שבמגנצ"א כה קטנים, וכתבו שהענבה פעם היתה גדולה יותר כמו שהזיתים היו גדולים יותר, אבל לא כתבו ולא רמזו שיש לנהוג לפי ענבה גדולה זו שהיתה בעבר, אלא אדרבה, לא שינו מן הפסק שהבהמה כשרה משום שכך הוא בזמנו ומקומו. נמצא שגם לדבריהם משערים בכל דור לפי מקומו, ופשוט. ולענין השו"ע, יבואר בסמוך.

¹⁷⁹ נראה ליישב את ראיותיו: מה שהוכיח משבת עח: הנה נראה ששם השיעור של רבב הוא באמת כמות מסויימת, (-כדי לסוך תחת האיספוגין). ולא נאמר שיעורא דכסלע או כגרוגרת אלא כדי לדעת כמה זה, ואינו אלא כ'סימן' ולא 'סיבה', ואה"נ שאם ישתנה גודל הגרוגרת – פשיטא שלא ישתנה השיעור, ובזה יודו כו"ע. ומה שהוכיח מיומא עט: י"ל בזה שההלכה נאמרת על גודל של פרי משום שיש הנחה שלא יהיה בו שינוי. שכך הוא ל' תשובת הגאון (שצוטטה לעיל, וכפי שהבינו אותה רבי יצחק אלחנן ספקטור ורבי אלחנן וסרמן, שהובאו לעיל): "ולכך תלו חכמים השיעור בפירות ובביצים שהן קיימין בכל עת ואין משתנין". ולכן אפילו אם אמנם ננקוט שלו יצוייר שיהיה שינוי בגודל הפרי – ישתנה הדין בהתאם (ודלא כהגר"ח"נ), אך שפיר יש לב"ש לנקוט את הדין ביחס לביצה ולא לכותבת (אילו היו שיעוריהם שווים), כי ההנחה היא שלא יהיה שינוי. ולענין הגמרא ביומא פ, ביצה של טומאת אוכלין, יש לצדד שתי אפשרויות. יתכן שבאמת בהשתנות גודל הביצה – לא ישתנה גודל השיעור, כי עיקרו תלוי בגודל בית הבליעה, ומה שנאמר 'ביצה' אינו אלא 'סימן' (וכמו שיישבנו על הראיה משבת עח:). או שמא נימא שבאמת השיעור ישתנה בהתאם לגודל הביצה, וכאשר נאמר

פרק י"ד: שיעור הכזית – האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו... קפב

עוד הוכיח מהשו"ע בסי' תפ"ו, (ונדון על כך בהמשך מיד בסמוך).

דעת השולחן ערוך

נראה דגם בדעת השו"ע י"ל שמשערין בגודל זיתים של היום: הראיה הגדולה והמשמעותית (בה"א הידיעה) המובאת להוכיח מדבריו, שאין השיעור נקבע לפי הפרי שבאותו מקום (ודלא ככל המקורות שהובאו במאמר זה), הלא היא מדברי השו"ע בענין הכזית. שכך לשונו בסי' תפ"ו: "שיעור כזית, יש אומרים דהוי כחצי ביצה". ולכאורה אם סבר שהשיעור לפי הפרי שבמקומו, מדוע לא כתב שהשיעור הוא גודל הזית, כפי גודלו של הפרי המצוי¹⁸⁰, וצע"ג. ונראה דאף השו"ע י"ל שסובר לשער בגודל הזיתים המצויים, וככל הדיעות שהובאו בזה לעיל. ונראה מוכח כן בדעתו, שהרי הפסק לענין מקוה שהובא לעיל מה"אבקות רוכל" מתבסס על הסברא שהכל לפי המידות שבדור, וזהו מבעל המחבר שו"ע בעצמו, ומדוע לא יסבור כן לענין הכזית?

ונראה לבאר, דהשו"ע מעולם לא חלק על הא דהכזית נקבע לפי פרי הזית המצוי, ככל המבואר לעיל. ומה שהביא שיעורא דכחצי ביצה יש לבאר: הנה מצינו שהחזו"א נקט באופן ברור שקביעת השיעור הוא עפ"י פרי הזית המצוי. ואעפ"כ, בהוראה מעשית נקט כשליש ביצה [עם הקליפה], ואף שזה גדול מן הזיתים המצויים בידינו, משום שיתכן ויש זיתים גדולים יותר ממה שהגיעו לידו, ולהם הוא חשש. ועל דרך שכתב ענין עירובין: "שיעור העירוב פת כשמונה ביצים עם קליפתן [ואחרי שאין אנו בקיאים בינוננות יש לשער בגדולות" (ראה כתב ידו שצולם בפאר הדור ח"ב עמ' קל"ט)]. וי"ל דאף דעת השו"ע בדיוק כך. דכיון שי"א שהכזית כחצי ביצה [בלי הקליפה], והרי יש כאלה זיתים¹⁸¹, שפיר חשש שמא אלו הם זיתים 'בינונים' ולכן העתיק שיעור זה בשם י"א.

בתורה "מכל האוכל אשר יאכל", שהכוונה היא לאוכל שאתה יכול לאוכלו בבת אחת, אין זה אלא אופן שמבטאת התורה שיעורא דביצה, ובאמת אך ורק בביצה המציאותית תלוי הדבר, וממילא הקושיא מעיקרא לק"מ.
¹⁸⁰ ואמנם לגבי ראשונים ואחרונים מסויימים ניתן לתרץ שבמקומם לא היו הזיתים מצויים ולא ראו פרי זה כלל, ובדאי לא יכלו להורות על הפרי כהוראה מעשית, אבל למרן השו"ע – שמקום מגוריו היה ספרד ואח"כ ארץ ישראל – בודאי אין צד תירוץ שכזה.

¹⁸¹ וכאן המקום שוב להדגיש, ששיעור "חצי ביצה" של השו"ע הוא מעיקר הדין קטן ביותר. שהרי הביצה עם קליפתה 50 סמ"ק, והכזית הוא כחצי ביצה בלי הקליפה, ויש לנכות עבור זה 25% כמבואר בדברי כל הפוסקים, והמ"א (תפ"ו) כתב שכוונת השו"ע היא לאו דוקא חצי – אלא פחות, וכן הסכים הנו"ב (או"ח סי' ל"ח) וביאר שהמקור בש"ס ממנו למדו 'חצי' ביצה אינו מוכיח אלא שגדול משליש ביצה, וכבר הובאו כל דבריו אלה לעיל

פרק י"ד: שיעור הכזית - האם משערים בגודל הזיתים שהיו בימי משה רבינו...

קפג

– והנה הגר"א בביאורו כתב ששיעור שלישי ביצה עם הקליפה הוא בדיוק כשיעור חצי ביצה בלי הקליפה עכ"ד, נמצא לפי"ז שדברי השו"ע (דהכזית י"א שהוא כחצי ביצה) הם בדיוק כדברי החזו"א (הסובר שפרי הזית המצוי – הוא קובע את השיעור). והכל א"ש.

סיכום

סיכום הנושא:

במקומות רבים ראינו ששיעור נקבע לפי מדידת עצם הדבר שבאים להגדיר את שיעורו, והמדידה - לפי מקומו ושעתו. כך ראינו במדידת מקוה, בדעת הב"י והמב"ט. כך ראינו במעשה דמגנצ"א לענין טריפות, ללא חולק. כך ראינו בשיעור האתרוג שהוא כביצה, על דעת פוסקים רבים.

וממילא, אף את הכזית יש למדוד בפרי הזית המצוי.

וביארנו, שאף הפוסקים המצדדים להחמיר באתרוג (וכן הפמ"ג שתמה לענין מעשה דמגנצ"א) – מסתבר שרק שם סברו כן, ואילו לענין הכזית אין סיבה להניח שדעתם להחמיר.

ראינו שדעת החזו"א כן היא, למדוד לפי הפרי המצוי. הוא הביא ראיה לכך מתשובת הגאונים, ויש מקום לדון בראיה. אך עכ"פ הוא גם חייב הבנה זו מסברא, וסברא אלימתא טובא היא.

ראינו שדעת הגר"ח נאה אינה כן, והבאנו את ראיותיו וכיצד יש לדון בהם לענ"ד. לבסוף, הבאנו את דברי ה"שיעורין של תורה" שדן דיש פוסקים שלא ס"ל כן, הלא המה הרש"ל (והט"ז שמביאו) והשו"ע. לא עמדתי על דעת מרן, כיצד ראה שהרש"ל (והט"ז) לא ס"ל כן. ואף בדעת השו"ע שפיר י"ל שמסכים ליסוד, וכפי שראינו שכן דעתו במדידת מקוה.

[יש לדון בבירור סברא זו לענין שיעור הרביעית, וייחדנו לזה פרק בפני עצמו בשער שיעור הרביעית]

פרק ט"ז

האם כל כזית מצה – מצוה בפני עצמה

יש שכתבו שבלייל פסח, כל כזית מצה שאדם אוכל היא מצוה בפני עצמה.

זהו מלבד מה שהגר"א סובר שכל כזית מצה הנאכל במשך כל שבעת ימי החג היא מצוה, אלא אפילו בלא זה – כל כזית של ליל פסח היא מצוה נוספת של "בערב תאכלו מצות", שהיא מצות האכילה של ליל הסדר.

כך מפורש בדברי המהר"ל מפראג והנצי"ב מוולאזין.

וז"ל המהר"ל (ספר גבורות השם - פרק מח):

"ומהא דקאמר ר' יהושע בן לוי השמש שאכל כזית מצה בהסבה יצא, יש לי ללמוד מדקאמר בדיעבד יצא שכל מה שאוכל מצה בליל פסח לכתחלה צריך הסבה, דאף על גב דיוצא בכזית אחד - אם אכל הרבה הכל היא מצוה אחת, ויותר עדיף שיהיה כל אכילתו במצוה ולפיכך יש לו לאכול כל האכילה של מצה בהסבה שהוא דרך חירות, דאם לא כן למה נקט השמש שאכל כזית מצה בהסבה יצא אלא דוקא שמש שמש לבני סעודה ואי אפשר לו להסב אבל שאר כל אדם יסב כל זמן שאכל מצה, כי אכילת כזית שאמרו חכמים בכל מקום היינו לענין זה שיוצא בו אבל אם אכל יותר הכל נחשב אכילת מצה של מצוה ולפיכך למה יבטל עצמו מן המצוה, וכן פירש הרמב"ם ז"ל", עכ"ל.

וכן עי' בדברי הנצי"ב שכתב כן בכמה מקומות [שאילתא נ"ג אות ד' (עמוד שמ"ג), משיב דבר ח"א סי' ל"ב וח"ב סי' י"א, מרומי שדה פסחים לט., סוכה מא: ד"ה הולך, וחגיגה ח: באריכות].

יש ממחברי זמנינו שכתבו בזה, ראה ב"מועדים וזמנים" (ח"א סי' פ"ו), בהגדת "מנחת אשר" (להג"ר אשר ווייס שליט"א), ב"הליכות שלמה" ח"ב עמ' ק"נ-קנ"א. וראה במש"כ הגרמ"מ שפרן בענין זה בהסכמתו לספר זה באות ג'.

לא עיינתי כראוי עדיין בסוגיא זו, ועוד חזון למועד, ועכ"פ אני מציין את הנושא ואת מראי המקומות הנ"ל לתועלת הענין.

פרק ט"ז

האם התבלינים שבעוגה מצטרפים לשיעור הכזית?

שאלה:

האוכל עוגה, העשויה מעיסה בה מערבין דגן עם תבלין וסוכר ושוקולד וכיו"ב, כיצד משערין כזית לברכת על המחיה? האם משערין כזית מהעוגה, או שמא צריך כזית מהדגן?

והאם יש בזה הבדל בין תוספות הנבללות והן חלק מהעיסה וכנ"ל, לבין תוספות שהן עומדות בפני עצמן כגון המילוי של עוגת גבינה או שטרודל, הריבה של אוזני המן, שכבת השוקולד שבופלה, וכיו"ב?

תשובה:

תוספות שמערבין אותן ונהיות חלק מן העיסה: מנהג העולם (כמובא במ"ב) לצרף אותם לשיעור הכזית. ומיהו תלויה שאלה זו במחלוקת הפוסקים, לכן כותב המ"ב ש"לכתחלה טוב ליזהר לשער שיהיה בהקמח שיעור כזית".

תוספות שהן עומדות בפני עצמן כגון המילוי של עוגת גבינה או שטרודל, הריבה של אוזני המן, שכבת השוקולד שבופלה, וכיו"ב: אינן מצטרפות לכזית לברכת על המחיה. ומיהו, מצרפים את הקמח לכזית לברכת "בורא נפשות". ולכן, האוכל וופלה (לדוגמא), אם אין בקמח כזית, אבל יחד עם המילוי יש סך הכל כזית, מברך ברכת "בורא נפשות".

מקורות:

כותב ה"משנה ברורה" (סימן ר"ח ס"ק מ"ח): "היה בהקמח כשיעור (כזית בכדי אכילת פרס) והוא לא אכל עד שיעור כזית (כלומר, הוא לא אכל כל כך שיהיה באכילתו כזית מהדגן) דאף דבתחלה מברך "בורא מיני מזונות" וכנ"ל בס"ב (דכל שיש בו מחמשת המינים ברכתו בורא מיני מזונות) אבל על המחיה אינו יכול לברך אלא על שיעור כזית דגן וע"כ מברך רק ברכת בנ"ר בשביל יתר המינים המעורבים בתבשיל זה.

ומ"מ לענין פת כיסנין שמעורב בתבלין הרבה [כגון צוקע"ר לעק"ך] נוהגין העולם לברך עליו לבסוף על המחיה כשיש בו כזית אף שבמין דגן לבדו שנמצא בו אין בו

פרק ט"ז: האם התבלינים שבועונה מצטרפים לשיעור הכזית?

קפ

שיעור כזית, ואולי שטעמם מפני שהתבלין בא להכשיר את האוכל מצטרף עם האוכל גופא לשיעור וכדאיתא כעין זה במ"א סימן ר"י. ולכתחלה טוב ליזהר לשער שיהיה בהקמח שיעור כזית".

מדבריו למדנו שהמנהג הוא לברך "על המחיה" על כזית מהעונה, אף שלא אכל כזית דגן. אך מחלוקת היא, ולכתחילה יש ליזהר שיהא בה כזית דגן. וראה בדברי החזו"א (או"ח סימן כ"ו סק"ח) שכותב: "נראה דמצרפין בשמים ותבלינים לכזית דבטלים לעיסה"¹⁸². מאידך, באגרות משה (או"ח ח"א סי' ע"א) כותב שמסברא נראה יותר שאינו מצטרף. ומסיק שם שאין לעשות נגד המנהג המובא במ"ב שמברכין על המחיה, לכן צריך לעשות כמו שכתב המ"ב לאכול עוד עד שידע שאכל כזית מהדגן.

ולענין תוספות שהן עומדות בפני עצמן, כתבו הפוסקים שאינו מצטרף לכזית: כ"כ הערוך השולחן (או"ח סי' רב ס"י), וכן החזו"א (שם), ונראה כך גם במ"ב (כנ"ל, שהסברא לצרף היא רק משום שבא להכשיר האוכל), וכ"כ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' צא סק"ד). ומיהו אם אכל פחות מכזית דגן, ועם המילוי יחד יש כזית, מצטרפים יחד לברך בורא נפשות – כן מבואר במ"ב הנ"ל, ובמנחת שלמה שם.

¹⁸² הסברא לצרף, מבאר בספר עדות ביעקב (סי' קל"ט אות ה'):

דהנה חקר החזו"א (סו"ס כ"ז) אם הא דברכת העיקר פוטר את הטפילה, האם הוא משום שהטפל א"צ ברכה, או משום שברכת העיקר היא ברכתו. והביא ראיה: דהנה האוכל פירות גינסור והלב נחלש מפני המתקנות, ובא לאכול מליח כדי להשיב את לבו, ואוכל גם פת כדי שלא יזיקנו המליחות, מבואר במשנה שמברך על המליח ופוטר את הפת. והקשו התוס' (ברכות מד. ד"ה באוכלי) שיהיה המליח טפל לפירות ולא יברכו עליו? ותי', שבשעה שאכל את הפירות לא ידע שיחלש לבו מחמת המתקנות ולא היה שם עדיין מליח ופת, עכ"ד. והקשה החזו"א דמה בכך שלא היה שם, סו"ס הוא טפל, וא"צ ברכה על טפל. אלא מוכח שהטפל ג"כ צריך ברכה, אלא שברכת העיקר פוטרנו, ולכן כשלא היה טפל שם בשעת הברכה לא היה דעתו עלויה ולא מפטר, עכ"ד החזו"א (וכ"כ עוד אחרונים נוספים).

לפי"ז הוי הסברא כאן, דברכת הטפל היא כברכת העיקר, וגם עליו יש לברך ברכת על המחיה.

כיצד למעשה לשער כזית בעוגה?

שאלה:

מהו שיעור העוגה לברך עליה "על המחיה", בהלכה למעשה?
פירוש לשאלה: לעיל נתבאר שאין מצרפין לשיעור כזית של "על המחיה" את התוספות שעומדות בפני עצמן, כגון המילוי של עוגת גבינה או שטרודל, הריבה של אוזני המן, שכבת השקולד שבוופלה, וכי"ב. ומיהו, מצרפים את הקמח לכזית לברכת "בורא נפשות". ולכן, האוכל וופלה (לדוגמא), אם אין בקמח כזית, אבל יחד עם המילוי יש סך הכל כזית, מברך ברכת "בורא נפשות".
 כאן השאלה היא על תוספות שמערבין אותן ונהיות חלק מן העיסה, כפי שרגיל ברוב ככל העוגות. בהלכה למעשה יש קושי בזה, כי בדרך כלל אין אדם יודע אחוז מדויק של קמח בעוגה, כיצד א"כ ינהג?
 עוד נכלל בשאלה: כיצד לנהוג בענין החללים שבעוגת טורט (או בפת) וכי"ב?

תשובה:

נראה לצדד שבאכילת עוגה בשיעור 17-20 סמ"ק (ג.ב. זה קטן בהרבה מפרוסת עוגה "סטנדרטית", שבאופן הרגיל יש בה פי כמה וכמה מהשיעור הנ"ל), יברך "על המחיה" ללא חשש.
 ונוטה שכך ההנהגה אף כשיש חללים בעוגה, ומצרפין את החללים לשיעור. אך עדיף לאכול עוד מעט, עד כדי שיהיה כשיעור הנ"ל אף בלי החללים (וכך הוא בלא"ה רוב אכילת עוגה, אפילו באכילת פרוסה אחת "סטנדרטית" וכנ"ל).

מקורות:

מנהג העולם (כמובא במ"ב) לצרף את הכל לשיעור הכזית לברכת "על המחיה", כפי שפסקו פוסקים רבים.
 ומיהו תלויה שאלה זו במחלוקת הפוסקים, כי פוסקים רבים כתבו לא לצרף את התבלינים, לכן כותב המ"ב ש"לכתחלה טוב לזהר לשער שיהיה בהקמח שיעור כזית".
 והנה בעוגה ששיעורה 17-20 סמ"ק, בודאי שיש עכ"פ 5 סמ"ק קמח, והוא כגודל זית של זמנינו.

פרק ט"ז: כיצד למעשה לשער כזית בעונה?

קפח

מעיקר הדין הוי שיעור הכזית, כגודל זית שבזמנינו. וכפי שכבר הובא פסק כעין זה ביר"ד סי' מ"ד, להכשיר בהמה שנתקטנה הכוליא שלה עד כדי ענבה קטנה כפי המצוי באותו מקום, מחמת אותה סברא – שהכל תלוי לפי פירות שבדור (והארכנו בכל זה לעיל בפרק ה' ובפרק י"ד). ואם סמכו על כך לקולא להכשיר בהמה מאיסור טריפה החמור, וכן הסכימו כל הפוסקים שם להלכה, א"כ ק"ו שיש סמך חזק לסמוך על כך לגבי הדין שאינו אלא לכתחילה – של חשש לדעת הפוסקים הסוברים שלא לצרף את התבלינים לכזית קמח שבעיסה.

ולכן שפיר יש לסמוך על עוגה ששיעורה 17-20 סמ"ק לברך עליה "על המחיה" (כיון שיש בה בודאי כזית קמח), וכנ"ל.

>ועוד יש לציין: הרי ממה נפשך יש כאן חיוב לברך ברכה אחרונה, אם "על המחיה" ואם "בורא נפשות" (כי על הצד שאין צירוף תבלינים ל"על המחיה", אזי עכ"פ יש צירוף לאידך גיסא, שמצרפין את הקמח ל"בורא נפשות"). ובודאי שנוטה יותר לנקוט שהברכה היא "על המחיה" (חדא, שיש פוסקים רבים הסוברים לצרף את התבלינים לשיעור לענין "על המחיה"; ועוד, שכך המנהג; ועוד, שיש כזית קמח לפי שיעור זית של זמנינו), מאשר לנקוט שהברכה היא "בורא נפשות" (נגד כל הנ"ל). <

לגבי חללים שבעוגה, הבאנו לעיל (סוף פרק ו') שעיקר ההוראה היא שאין משערין על ידי מיעוק החללים, אלא עוגה כמות שהיא (כהוראת החזו"א זצ"ל, הגרש"ז אויערבאך זצ"ל והגר"ש אלישיב זצ"ל). מאידך, יש סוברים כה"זרע אמת" למעך את החללים, והמחמיר כן אינו מן המתמיהים, וכדי לקיים צד זה – אפשר להוסיף לאכול עוד מעט, כנגד שיעור החללים שבעוגה (וכך בלא"ה היא הנהגת האכילה הרגילה).

פרק י"ז

שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים

כתב השו"ע (אורח חיים סימן קנח ס"ב): "יש מי שאומר שאם אינו אוכל אלא פחות מכביצה יטול ידיו ולא יברך".

הרי שכדי לברך צריך שיעור כביצה פת. ואילו האוכל פחות מכביצה, צריך ליטול ידים בלי ברכה.

כמה הוא שיעור "כביצה"?

בהשקפה ראשונה התשובה פשוטה, שזה תלוי במחלוקת הידועה מה היה גודל הביצים בזמן חז"ל. וא"כ, לדעת הצ"ח והחזו"א שהביצים שלנו נתקטנו מבזמן חז"ל, יהיה השיעור כגודל שתי ביצים שלנו. ואילו לפי השו"ע וסיעתו הסוברים שלא נשתנה גודל הביצים, יהיה כגודל ביצה המצויה.

ולפי זה היה נראה שהאוכל כגודל ביצה של זמנינו יברך "על נטילת ידים", שהרי המנהג הוא בשיעורי הנפח לסמוך על הסוברים כהשיעור הקטן¹⁸³.

ובפרט בענייננו, שיש צירוף נוסף לכך: שהרי אפילו על שיעור כזית יש צד גדול לברך "על נטילת ידים". דעיין בביאור הגר"א על השו"ע שם, שכתב: "אבל העיקר לדינא דשיעור נטילת ידים בכזית". (וטעם שיטה זו, בל' המ"ב: "כיון דלענין בהמ"ז חשיבא אכילה דהא ק"ל דמברכין בהמ"ז על כזית חשיבא גם לענין נט"י ולא פלוג חכמים בתקנתן").

האגרות משה (או"ח ד' מ"א) פסק שאפשר לסמוך על שיטת הגר"א ולברך ענט"י על כזית, וז"ל: "על כזית, אף שהמחבר כתב שיטול ולא יברך, הכריע הגר"א שם דשיעור נט"י הוא על כזית פת... על כן ודאי טוב לכתחילה שיאכל כביצה אבל אם אינו רוצה אלא לאכול כזית פת נמי צריך לברך ענט"י", עכ"ל.

וכך פסק גם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, כפי ששמע הוראה זו מפיו מחבר הספר "וזאת הברכה" (מובא בספרו הנ"ל בריש פ"ב).

אך באמת נראה שגם לפי החזו"א יהיה השיעור כגודל ביצה של זמנינו. והיינו, שהחזו"א סובר שכל שיעור שניתן ביחס לפרי מסויים – הרי הפרי המצוי הוא הקובע את השיעור. וכלשון שכתב מרן, בהתבסס על תשובות הגאונים: "למדנו דכל מקום

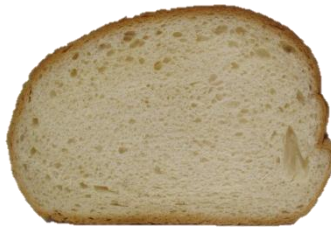
¹⁸³ כמבואר בשער הרביעית (עמ' קצד), שם נתבאר דבר זה בהרחבה.

פרק י"ז: שיעור הפת לברכת על נטילת ידיים

קצ

משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא, עכ"ל (או"ח ל"ט סק"ו). ולכן בנידון דידן, השיעור של פת לברכה הוא כגודל "ביצה". (וטעם שיטה זו הוא, שזהו השיעור של אוכלים לענין קבלת טומאה. ל' המ"ב: "הטעם משום דלענין טומאה פחות מכביצה אינו מקבל טומאה מדאורייתא ולא יטמא ע"י הידים לכן יש לומר דגם על הנטילה לא גזר"). וכיון שהשיעור נאמר על "כביצה", הרי שיעורו כגודל ביצה המצויה, בלי קשר לגודל הביצים בזמנים אחרים. [ורק בשיעור הרביעית סובר החזו"א שהוא גדול. וגם שם, אין עיקר הטעם משום שהביצים של פעם גדולות היו, אלא משום שסובר שעיקר השיעור ניתן כתלוי במידת האגודל. וממילא, בנידון ביצה של טומאת אוכלין – שאין לה קשר למידת האגודל כלל, לא יהא שיעורה אלא לפי ביצה של זמנינו, וכנ"ל].

נמצא שלכל השיטות – יש לברך ענט"י על פת בגודל ביצה של זמנינו.

על פת בגודל ביצה של זמנינו אפשר לברך ברכת "על נטילת ידיים".
בפרוסה ממוצעת, שעוביה לפחות 1 ס"מ, יש כ-100 סמ"ק. וא"כ, בחצי פרוסה יש כגודל ביצה (50 סמ"ק).

שער ב'

שיעור

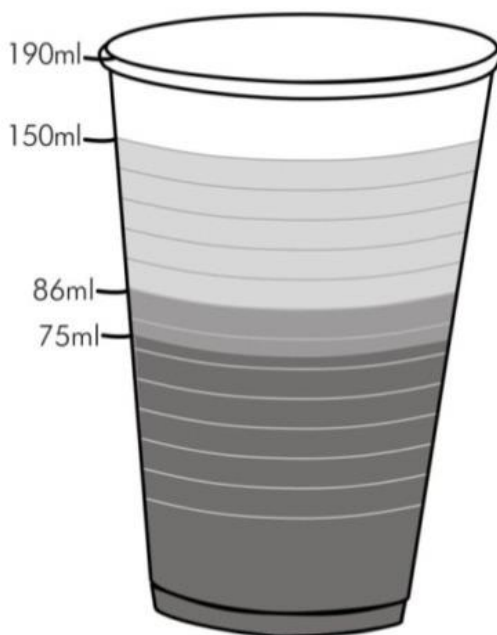
הרב בעית

הצגת השיעור

הרביעית

לעומת שני השיעורים המפורסמים לרביעית – שיעור חזו"א 150 סמ"ק, ושיעור רבי חיים נאה 86 סמ"ק יוצג בספר זה שיעור קטן יותר, שהוא – נפח 75 סמ"ק.

שיעור הרביעית

חלק א'

שתי השיטות
במידת הרביעית

פרק א'

שתי השיטות במידת ה"רביעית"

בפסחים (קט.) איתא: "אמר רב חסדא, רביעית של תורה אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע", מבואר מגמ' זו, שכלי שממדיו $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות (אצבע = רוחב אגודל המצוי) מכיל בתוכו רביעית, שזה שיעור הנפח של 1.5 ביצים¹⁸⁴, ונחלקו רבותינו האחרונים במדתו של שיעור זה.

שיעור הגר"ח נאה

הרמב"ם כותב (פהמ"ש עדיות פ"א מ"ב) שמשקל רביעית מים הוא כמשקל 27 דרהם בקירוב (הדרהם הוא מטבע שהיה בשימוש במשך מאות שנים באימפריה הערבית). מצינו בין הפוסקים הספרדים מדור דור עד זמננו שציינו את השיעורים השונים לפי הדרהם, והואיל ולא העירו על שום שינוי שחל במידת הדרהם הסיק הגר"ח נאה (שיעורי תורה סי' א' ס"ג) שיש להניח שלא חל שום שינוי במשקל הדרהם מזמן הרמב"ם ועד זמננו. הדרהם בזמננו¹⁸⁵ משקלו 3.2 גרם, ולפי"ז שיעור רביעית הוא בקירוב 86 סמ"ק - בגימטריא "כוס". ונפח הביצה - 57.6 סמ"ק.

שיעור החזו"א

הנודע ביהודה (צל"ח פסחים קטז ע"א) כותב, שבבואו למדוד את השיעורים, מצא בהם סתירה עצומה. כאשר מדד רביעית על פי מידת האצבעות המבוארת בגמ' ($2.7 \times 2 \times 2$, לפי רוחב האגודל המצוי) התקבלה מידה המחזקת כשלש ביצים מצויות, בעוד שרביעית היא רק מידת ביצה ומחצה! לפיכך, נקט הנ"ב שנפח הביצים בזמן חז"ל היה פי 2 מאשר נפח הביצים של ימינו (לעומת שיטת הגר"ח נאה שסבר שהביצים של חז"ל שוות בגודלן לביצים של ימינו). ולפי"ז שיעור הרביעית, שהוא ביצה ומחצה, יהא נמדד

¹⁸⁴ שהרי רביעית פירושו רביעית הלוג. והלוג שווה לנפח 6 ביצים. רש"י שמות ט"ז ל"ו. רמב"ם מקואות פ"ו ה"ג.

¹⁸⁵ פי', בשנות קום המדינה, שאז עדיין היה מטבע זה בשימוש בירושלים, עוד מזמן שלטון הטורקים.

פרק א': שתי השיטות במידת ה"רביעית"

קצח

בנפח שלש ביצים של זמננו. וזה דלא כהשולחן ערוך, הסובר לשער רביעית לפי ביצים של זמננו¹⁸⁶, ע"כ תוכן דברי הנ"ב. החזו"א סובר כשיטת הנ"ב, והעלה במדידותיו שרוחב האצבע (=האגודל המצוי) הוא כ-2.4 ס"מ, ולפי"ז רביעית הוא כ-150 סמ"ק¹⁸⁷ - בגימטריא "כוס הגון" (והביצה של חז"ל כ-100 סמ"ק, כפליים מהביצים הבינוניות המצויות כיום). ולגבי הראיה מהדרה של הרמב"ם – כתב בעל הקה"י בספרו "שיעורין של תורה" (סי' ג' סק"ח) כי יש לדחות ראיה זו שאולי נשתנה במשך הזמן, ויתכן שבזמן הרמב"ם היה הדרה כבד יותר.

אודות שמן של שתי השיטות בסוגיא

שתי השיטות המרכזיות בסוגיית "מידות ושיעורי תורה", נקראות בפי העם על שמם של המייצגים את השיטות הללו. "שיעור חזון איש", "שיעור הגר"ח נאה" - כך שגור בפי כולם. הרושם העולה מכאן הוא מוטעה. מתקבל הרושם כאילו מדובר במחלוקת שנולדה בין שני תלמידי חכמים אלו, כאילו היא התחילה בהם. גם נכלל בכך, שההכרעה בין השיטות תהיה תלויה בדרכי ההכרעה בין שני חכמים החולקים – שעל כך יש כללים קבועים בהלכה (שעיקרן לברר מי גדול ממי, ועל הגדול סומכים). אך כאן, באמת מדובר במחלוקת קדומה יותר. ואמנם החזו"א והגר"ח נ"ב ביררו הרבה את הענין, כל אחד לפי שיטתו; וגם הם שנתנו לשיעור הגדרה במדידה המטרית. ולכן - נקראו צדדי המחלוקת על שמם, וזכות היא להם. אך לקושטא דמילתא, בירור הסוגיא מחייב לקרוא לכל שיטה בשמה המדויק. שיעור הגר"ח נאה – זהו בעצם שיעור השולחן ערוך¹⁸⁸. וכן של ראשוני אשכנז, הרוקח והרא"ש והטור והמרדכי ומהר"ל ומהרי ווייל ורבינו ירוחם¹⁸⁹. וכן של הרמ"א¹⁹⁰. וכן של הרמב"ן, התשב"ץ, והש"ך והט"ז והמגן אברהם¹⁹¹. וכן סתימת כל גדולי הפוסקים¹⁹².

¹⁸⁶ ביאור כוונת הצ"ח הוא – דכיון שכתב השו"ע בפירוש לשער בביצים, ודאי אין כוונתו אלא לביצים המצויות, ושמע מינה דלא סבירא ליה לשו"ע שנתקטנו הביצים.

¹⁸⁷ שיעור זה עפ"י לוח שיעורי המצוות שבסוף ספר "שיעורין של תורה" לבעל הקה"י.

¹⁸⁸ כמפורש בדברי הצ"ח, שחידושו את השיעור הגדול הוא דלא כהשו"ע.

¹⁸⁹ כמפורש כל זה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קכ"ז).

¹⁹⁰ כמפורש בשו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס'.

¹⁹¹ כמפורש בשיעורין של תורה סי' י' אות ג'.

¹⁹² כמפורש בשו"ת שבט הלוי שם.

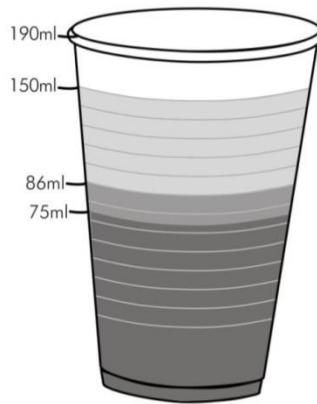
פרק א': שתי השיטות במידת ה"דביעית"

קצט

מאידך, שיעור החזו"א – זהו שיעור של הצל"ח (ה"נודע ביהודה"). וכמוהו כתבו להחמיר בשם הגר"א והגר"ח מוולאזין, וכ"כ החת"ס, והגרא"ז מרגליות. והרי בכך הוגדרה כל שיטה על שמה הנכון, וזכינו ע"ז לתוספת בבירורה של הסוגיא.

שתי השיטות – במידות ארה"ב

בארה"ב נהוג לשער ב"פלואיד אונס" (fluid ounce) השווה ל-30 סמ"ק (וליתר דיוק: 29.574). ולפי"ז שיעור חזו"א: 5 oz., ושיעור הגר"ח נאה: 2.86 oz. (לקמן יובא עוד שיעור – 75 סמ"ק, המקביל ל-2.5 oz.).

המחשה לשיטות שנזכרו בשיעור הרביעית

150 סמ"ק – שיעור חזו"א

86 סמ"ק – שיעור הגר"ח נאה

75 סמ"ק – השיעור ה'חדש' המבואר בספר זה

פרק ב'

שיעור הרביעית – דברי הפוסקים,
והמנהג בתפוצות ישראל¹

לאחר הוראתו של רבינו הצ"ח¹⁹³, הורה כדבריו החת"ס (שו"ת או"ח קכ"ז). לפי המבואר בספר 'מעשה רב' (סימן ע"ד וק"ה) נהג אף הגר"א להחמיר כן, ובעקבותיו אף הגר"ח מוולאזין (בספר "שערי רחמים" – מנהגי הגר"ח ז"ל, אות קס"ה בהגה"ה). בכמה מקהילות וגלילות ישראל נתקבל המנהג להחמיר כדבריהם¹⁹⁴, ולדוגמא, ניתן לראות במכתבו של מרן החזו"א זצ"ל לרבי חיים נאה זצ"ל (הובא ב'שיעורי מקוה' עמוד ה') שכתב (אודות השעור הגדול): "במדות, החזקתי את המקובל בכל תפוצות הגולה ולא שמעתי מעולם ערעור על זה¹⁹⁵, אך פה בארץ שמעתי שאין דברי הרמב"ם מתאימים עם חשבון המדה של הגולה".

מאידך, המשיך הרוב המכריע של עם ישראל לנהוג בשיעור הקטן ולא חשש לדעת המגדילים את השיעור.

בהקשר לכך יובאו להלן:

- ❖ מנהג ירושלים
- ❖ מנהג הספרדים
- ❖ "מנהג העולם" (לשון המ"ב)
- ❖ סתימת הפוסקים

¹⁹³ לפני כמאתיים וחמשים שנה.

¹⁹⁴ כ"כ בעל הקה"י בהקדמה לשיעורין של תורה.

¹⁹⁵ ממשמעות לשון זו של מרן זצוק"ל נראה שלא הכיר כלל את השעור הקטן, ומסתמא שלא היה נהוג בגלילותיו כלל. אך יש לעיין בזה, ממעשה ששמעתי (אנוכי כותב השורות) ממרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל: כאשר נכנס החזו"א לביתו של אחיו, הגאון רבי מאיר קרליץ זצ"ל, מצאו בסוף אמירת סדר הקידוש, והיה אותו קידוש נאמר על גביע שהיה כשעור הקטן. אמר החזו"א לאחיו שלדעתו לא יצא ידי חובת קידוש בגביע זה, ועליו לחזור ולקדש. כששמעה רעייתו של הג"ר מאיר את הדברים, נגשה לארון והביאה גביע בשיעור דומה ושאלה את החזו"א 'הלא אבי אמר קידוש על גביע זה במשך כל ימי חייו. האמנם לא יצא מעולם ידי חובתו?' וחיך החזו"א לשמע הדברים. עד כאן המעשה ששמעתי. והנה, חמיו של הג"ר מאיר היה בעל ה'חשק שלמה', רבה של העיר וילנא. ועיר זו – עיר מגוריו של החזו"א היתה, ומשמע מכאן שהיה ידוע ומוכר השעור הקטן באותו המקום. גם בערוך השולחן (יו"ד שכ"ד י') כתב על שיעור קטן (בחלה): "וכן המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל ואין לפקפק בזה כלל". וצריך באור.

פרק ב': שיעור הרביעית – דברי הפוסקים, והמנהג בתפוצות ישראל

רא

מנהג ירושלים

מנהג ירושלים הוא כשיעור הקטן, וכך לשון הג"ר צבי פסח פראנק במכתבו (ריש ספר 'שיעור מקוה' להגר"ח נאה): "כן היה מוחזק ונהוג בירושלים בזמן נוכחותם של גאוני ארץ תקיפי דארעא קדישא, וחלילה למי שהוא לשנות דבר מכל שהיה נהוג בימי הגאונים הנזכרים שמחויבים ליזהר מגחלתם", עכ"ל.

וכן גם לשון הגאון ר"א הרצוג במכתב שהובא שם: "כך מקובל בירושלים מימי רבנן גאוני קשישאי זי"ע".

(וע' שם למכתבים נוספים המעידים כן).

וכן אמר הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא" הובא בספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'. הכוונה היא לעצם הנושא אם נתקטנו הביצים, בזה היה מנהג ירושלים כהשיעור הקטן, אבל לגבי דקדוקו של שיעור זה, אדרבה, הביא בספר מגד גבעות עולם "כאן המקום לציין שכשפרסם הגר"ח נאה את ספרו בעניני השיעורים נדהמו אנשי ירושלים מחומרותיו בענין השיעורים, כי מנהג ירושלים היה בשיעורים קטנים יותר מהשיעור הנודע של הגר"ח נאה, וכוס של ברכה בכל מקום היה פחות מ-86 גרם שהורה הגר"ח נאה, כן שמעתי בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל", עכ"ל.

גם הג"ר דוד בהר"ן, שהיה גאון ההוראה ומעמודי ההלכה של ירושלים, מורה היה שאפשר לסמוך על השיעור הקטן – אף במידות האורך, ואף להקל – בדאורייתא ובחיוב כרת (כגון במקוה)¹⁹⁶.

¹⁹⁶ הדברים המובאים כאן הם מספר "ארח דוד – הלכות של גאון ההוראה רבי דוד בהר"ן זללה"ה". וז"ל שם: "והיה מתיר לטבול במקוה לפי שיעור אמה של 48 ס"מ" (עמ' רלו).

"עוד היה טוען, כיצד יתכן לומר שנתקטנו הדורות [כטענת הצ"ח בפסחים קטז. ועוד], הלא הקברים של דורות קדמונים הם בגודל שלנו. ועוד טען, דהנה מזמן הגמרא ועד הרמב"ם שהיה כאלף שנים לא התקטנו שהרי הרמב"ם מביא שיעור של הגמרא במשניות (פ"ב בעדיות מ"א), ומהרמב"ם ועד הב"י ג"כ לא התקטנו, שהרי הב"י מביאו (או"ח סי' תנ"ו ס"א, אה"ע"ז סי' ס"ו ס"ו), ומהב"י ועד הש"ך ג"כ לא התקטנו שאחרת היה צריך הש"ך לעורר על זה, א"כ הא"ך יתכן לומר שמהש"ך ועד זמנינו התקטנו, וכי לא היו אבותינו מספרים לנו דבר זה?" (שם עמוד רלז).

"אמר שאפשר להפריש בברכה מקמה חו"ל כבר משש אוקיות (=1.440-1.450 ק"ג), ולא כמו שנוהגים העולם ומצריכים 7 אוקיות (שהם 1.670 ק"ג לשיטת רבי חיים נאה. ו-2.250 ק"ג לשיטת החזון איש) (שם עמוד קפב).

פרק ב': שיעור הרביעית – דברי הפוסקים, והמנהג בתפוצות ישראל

ר

מנהג הספרדים

כבר ידועה דעת מרן השו"ע שסובר כשעור הקטן, כפי שהעיד על-כך רבינו הצ"ח בדבריו, שכאשר חידש את שעורו הגדול כתב "שהוא שלא כדברי השו"ע". ומדורו של השו"ע – לפני כ-450 שנה - ועד ימינו אנו, המשיכו הפוסקים הספרדים כולם לנהוג כשעור הקטן, בכל ארצות פזוריהם ולאורך כל הדורות שמאז ועד עתה. וכך לשונו של הגאון רבי עובדיה הדאיה זצ"ל (במכתבו בריש ספר 'שעורי מקוה'): "מיום עמדי על דעתי והייתי דן לפני רבותי ויוצק מים על ידם כך היו דנים להלכה ולמעשה וכך אנו דנים אחריהם פה ארץ ישראל, וכל המרבה לבדוק בספרן של ראשונים שהיו מתקופת מרן הק' עד תקופתנו אנחנו עינינו תחזינה כי יחד כולם שוים לטובה כו' ואחרון חביב מרן החיד"א ז"ל כו' ואחריהם נמשכו כל גדולי האחרונים אשר כל בית ישראל נכון עליהם והגאון בן איש חי, חיים לראש כו' וכן בכמה ספרי האחרונים אין מספר"¹⁹⁷.

מנהג העולם

ה"עולם" המשיך לנהוג כשעור הקטן, כפי שנהוג היה קודם הצ"ח. כך מצינו בלשון המשנה-ברורה (סי' רע"א סי"ג בבה"ל) המתייחס לשיעור זה בשם "מנהג העולם". והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמא".

ובשו"ת משנה הלכות חלק ח סימן קצד כתב:

"ראה ראינו מרבתינו ואבותינו דור אחר דור גדולים גאונים וצדיקים שלא החמירו בשיעורין ולא הלכו בהן להחמיר אלא להקל שהרי ראה ראינו שגם רבינו בעל הצ"ח הי' לו לפלא שאנן נהגין כשיעור קטן ועכ"פ כן הי' המנהג גם בזמנו לקדש על כוס של שיעור ביצה וחצי שיעור פשוט וכבר כתבו התוס' (ברכות כ"ב ע"ב) ד"ה ונחזי עזרא היכי תיקן דבדבר הרגיל בכל יום לא שייך לומר שנשתכח הדבר ואנו זוכרין וא"כ כ"ש שיעורין שהם הלכה למ"מ ורגיל שלש פעמים ביום כזית וכביצה לברכת המזון שיעור אכילה ושתיה רביעית לבורא נפשות ולקידוש ולהבדלה ולנטילת ידים שיעור רביעית וממש בכל יום לפעמים אין מספר נוהג בכל יום שיעור רביעית וכזית וכיוצא בו והאין זה נוכל לומר שכל העולם כולו חכמים וגאונים וצדיקים כולם שכחו השיעור שקבלו

¹⁹⁷ וכן הוא בשו"ת אור לציון חלק ג' (מבוא – שיעורי המצוות ענף ג' בהערה), שם הביא רצף של פוסקים ספרדים דור אחר דור שצינו לשיעור זה עפ"י הדרהם.

פרק ב': שיעור הרביעי – דברי הפוסקים, והמנהג בתפוצות ישראל

רג

ונהגו בו יום יום ואבותינו מסרו לנו ואב מסר לבנו עד משה רבינו וכן ראינו אצל רבותינו הצדיקים והחסידים תלמידי בעשה"ק והצדיקים והחסידים תלמידי הגר"א וגם הצל"ח בעצמו אינו אלא כמסופק הגם שבאו גדולי האחרונים ופלפלו בדבריו מ"מ למעשה ראינו שלא נהג עלמא לשנות שיעורי אבותינו מה שגבלו לנו רבותינו הראשונים ולפני המלחמה רוב ורובא דעלמא ורובא דרובא לא נהגו בחומרא זו ואולי אחד מיוחד לעצמו בצנעא אבל כולא עלמא יצאו ביד רבותינו".

וכן הובא בתחילת ספר זה (בחלק ההסכמות) בשם הגר"א ל שטיינמן שליט"א שבחור"ל נהגו לקדש על גביע בשיעור 70 גרם.

וכן בערוך השולחן (י"ד שכ"ח ג') מביא את השיעור הקטן (לענין מדידת חלה עפ"י ביצים) שהוא ג' קווארט, וממשיך לברר גם את שיעור הגדול יותר של הצל"ח, ומ"מ מסיק "ועכ"פ על ג' קווארט קמח וודאי דיש לברך וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל ואין לפקפק בזה כלל", עכ"ל.

סתימת הפוסקים

פסק המ"ב (בסי' רע"א ס"ק ס"ח, וכן בסי' תפ"ו ס"ק א') להלכה לסמוך על השעור הקטן לכתחילה במילי דרבנן, ואילו במילי דאורייתא פסק להחמיר לכתחילה כשעור הצל"ח, וכפי שפסק הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות. וכעין זה פסק הגר"מ פינשטיין (עי' הגדת "קול דודי", וע"ע באג"מ י"ד ג' סי' ס"ו).

כבר הובאו לעיל דברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ').

וכן מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל כתב (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל¹⁹⁸.

ויבלחט"א הגאון רבי שמואל וואזנר שליט"א כתב (שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס') שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצל"ח.

וראה עוד את רשימת הפוסקים המובאים בסופו של הפרק הבא.

¹⁹⁸ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעי' – 75 סמ"ק עמ' רנ.

פרק ג' הממצאים ביחס לרביעית

לפי העולה מהמבואר לעיל, שאלה יסודית בה נחלקו "השיעור הגדול" ו"השיעור הקטן" היא, האם נתקטנו הביצים שלנו מגודלן בזמן חז"ל או לא. נקדיש פרק זה לבירור הנידון לפי ממצאים טבעיים, וכן ממצאי מטבעות אשר הראשונים ציינו על ידם את השיעורים.

הבאנו כבר שהחזו"א התבסס על מדת האגודל, והגר"ח"נ התבסס על הדרהם. ברם, יש ממצאים נוספים שעל ידם ניתן לברר את שיעור הרביעית - וכולם מורים לכאורה כמו השיעור הקטן.

והרי הממצאים, ותשובות החזו"א שהשיב כדי ליישב את שיטתו:

הדרהם

הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם, שמשקל רביעית מים הוא כ-27 דרהם. משקל הדרהם בזמננו הוא כ-3.2 גרם המורה כהשיעור הקטן ($27 \times 3.2 = 86.4$).

וליישב את שיטת החזו"א צריך להניח שהדרהם בזמן הרמב"ם שקל יותר (כ-5.5 גרם), ואף שחכמי הספרדים מדור דור ציינו לשיעור זה, ולא העירו על שינוי בדרהם - צריך לומר שנעלם מהם, ולא שמו אל לבם את השינוי שאירע (כ"כ הקה"י, שש"ת ג', ח'). (יצוין, כי ביד אספני מטבעות מצויים מטבעות דרהם עתיקות לרוב, ושקילתן מוכיחה שלא היו כבדות כ"כ כפי שעולה לשיטת החזו"א, ואדרבה קלות הן אף משיעור הגר"ח נאה. וכן מוכח גם מממצאי מטבעות הדינר, ויבואר כל זה להלן ביותר פירוט).

גרעיני השעורים וגרעיני החרובים

עפ"י המבואר ברמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) עולה השוואה בין משקל רביעית מים לבין משקל גרעיני השעורים וז"ל "הדינר שש מעין והמעה משקל שש עשרה שעורות והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב". עפ"י שקילת גרעיני השעורים שלנו, עולה כשיעור הקטן של הרביעית (אמרי אש סי' ל"ג, הובא בחזו"א או"ח סי' ל"ט סק"ח).

וכתב החזו"א (שם) ליישב, שבזמן הרמב"ם שקלו גרעיני השעורה כפליים מאלו המצויים בזמננו. ואע"פ שמבואר בראשונים ש - 4 גרעיני שעורה שוקלים כגרעין חרוב,

פרק ג': הממצאים ביחס לרביעית

רה

וכך הוא גם בימינו, צריך לומר שגם גרעיני החרובים שבזמנם שקלו פי 2 מאלו שבזמננו.

והנה בעקבות השערה זו תתעורר בעיה, שהרי הרמב"ם (הל' ס"ת ט' ט') מציין את מידות האורך ההלכתיים עפ"י רוחבם של גרעיני השעורים, וזה מותאם לגרעיני השעורה שלנו, וא"כ הכיצד יתכן ששקלו השעורים של הרמב"ם פי שתיים משלנו? מיישב החזו"א: יתכן דאע"פ שהיו באותו גודל - שקלו פי שתיים, ואפשר שהיו ארוכות יותר. ע"כ תוכן דבריו.

מלא לוגמיו

בגמרא ביומא (פ.) מוכח דשיעור מלא לוגמיו משני הצדדים באדם בינוני הוא יותר מרביעית. ולפי זה כתב המשנה ברורה (רע"א ס"ג בה"ל ד"ה של רביעית) שיש "קושיא חמורה" על שיטת הצ"ח. "דאי ס"ד דשיעור רביעית בזמננו הוא כפליים דהיינו שיעור ג' ביצים שלנו, א"כ כמלא לוגמיו באדם בינוני משני הצדדים הוא יותר מג' ביצים, וזה כבר בחנתי וניסיתי בכמה אנשים בינונים המלא לוגמא שלהם משני הצדדים ועלה לכל היותר רק עד שני ביצים בינונים?"

וכתב החזו"א (סקט"ז) ליישב "דקשה לעמוד על פעולת בחינתו (פי' אופן מדידתו של החפץ חיים) ז"ל, שאי אפשר לאדם שימלא כל מלוגמיו שיומתחו ב' לחייו כל מתיחתו", ואילו היה ממלא כל המתיחה "אפשר שמגיע לג' ביצים או פחות מעט, שקשה לעמוד על בינוני מצומצם", עכ"ד.

המנהג בפדיון הבן

הרמב"ם (עירובין פ"א ה"ב) כותב שהרביעית שוקלת כמו 17.5 דינרים. ומצוות פדיון הבן היא בכסף נקי משקל 20 דינרים (5 שקלים, כל שקל 4 דינרים). ברור, אם-כן, שמשקל הכסף המשמש לפדיון הבן הוא בוודאי יותר ממשקל המים של הרביעית. והנה, נהגו בכל תפוצות ישראל שמשקל הכסף לפדה"ב הוא פחות ממאה גרם, ומוכרח שמשקל הרביעית – פחות?

על כך כתב הקה"י (שש"ת סי' ג' סק"ט): "ומרן [החזו"א] צללה"ה היה נבון בזה, והיה קצת זמן שהשיב באמת לשואלים שלצאת מכל ספק ראוי ליתן (-לפדיון הבן) קרוב לכפליים מהנהוג"¹⁹⁹. לאחר זמן חזר בו, והורה לסמוך על המנהג, כי חידוש "חידוש

¹⁹⁹ ז"ל (באגרות חזו"א א' קצ"ד): "בין כה וכה נשאלתי למעשה כמה שיעור פדה"ב, אם אמרתי איני יודע, שואל לי האב ומה יעשה, הייתי מוכרח להשיבו כי בשתי לא"י וארבעים גרוש הוא ודאי יוצא מכל ספק, וכאשר ארכו הימים רבו המחמירין ואין איש זולתי אשם בדבר רק אנכי לבדי. אחרי שארכו הימים עלתה בדעתי כי משקל הפרוטה חצי שעורה שמסרו לנו הגאונים... ששרש השיעור הצמח הזה שקבעו חכמים".

עצום" [לשון הקה"י שם] שמשקל הכסף תלוי במשקל גרעיני השעורה שבכל דור ודור, עכ"ד.

ביצים עתיקות

בעיר פומפיי שבאיטליה, התפרץ הר געש בשנת ג' תתל"ט (79 למנינם) וכיסה את העיר באפר בצורה נדירה מאד ששימרה את כל העיר. מידת הביצים שנשתמרו תואמת את זו של הביצים שבימינו (עפ"י מדידת פרופ' יהודה פליקס, "החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד" עמ' 160). נמצאו גם ביצים קדומות בפירמידות בעלות נפח דומה (צוין באוצר הגאונים מסכת יום טוב עמ' 61, מדברי הרא"ה קוק זצ"ל, עיי"ש).

סיכום הממצאים

אם נניח כשיטת הגר"ח נאה, תקשה עלינו מדת רוחב האצבע²⁰⁰. מאידך, כדי לומר כשיטת החז"א, צריך להניח מספר הנחות:

- א. הביצים שלנו נתקטנו למחצית הגודל שהיו בזמן חז"ל.
  - ב. גרעיני השעורים בזמן הרמב"ם שקלו ככפליים משלנו (ואף שרוחבם שווה לשלנו, משקלם היה פי שתיים).
  - ג. כך גם גרעיני החרובים - שקלו ככפליים.
  - ד. מדידת הח"ח בשיעור מלא לוגמיו אינה מדויקת. א"א לנו למדוד מלא לוגמיו במדויק, ולכן א"א לסמוך על מדידה זו של הח"ח.
  - ה. משקל הכסף לפדיון הבן תלוי בכל דור במשקל גרעיני השעורים המצויים, (שהוא "חידוש עצום").
  - ו. משקל הדרהם שלנו כמחצית ממשקלו בזמן הרמב"ם, ונעלם שוני זה מחכמי הספרדים שציינו שיעוריהם בדרהם.
- ועל כל זה הוספנו, שמשקל הדרהמים העתיקים שבידינו מוכיח בבירור שלא היה כבד כ"כ, וכפי שיבואר.
- מן הראוי להוסיף, שדעת הפוסקים עד דורו של הצ"ח היתה לשער במדה קטנה, המקבילה לביצים של זמננו.
- כך הם דברי החת"ס בשו"ת (או"ח סי' קכ"ז), שהביא רשימה ארוכה של "גדולי ארץ אשכנז – הרוקח והרא"ש והטור²⁰¹ והמרדכי ומהר"ל ומהר"י וייל ורבינו ירוחם" אשר כולם כאחד קבעו את השיעור על-פי מידת הביצים – הביצים המצויות.

²⁰⁰ ודאי קושיה אלימתא היא זו, וכתבנו להלן (בשער "ביאורים ועיונים") פרק העוסק ביישוב שאלה זו.

²⁰¹ ובשו"ת שבט הלוי (בחלק ו' סימן ס') ג"כ הביא דכך גם ס"ל להטור – והיינו מכיון שכתב בסימן תנ"ו לשער בביצים, והיינו ביצים המצויות.

פרק ג': הממצאים ביחס לרביעית

רז

וכן דעת השו"ע, כמ"ש הצ"ח עצמו.
 והקה"י הביא רשימה ארוכה²⁰², ובהם: הרמב"ן, התשב"ץ, המהרי"ו, הש"ך, הט"ז,
 המג"א בשם הפרישה, הא"ר, המחצית השקל, ועוד.
 ובשו"ת שבט הלוי ח"ו סי' ס' כתב שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו
 לחידושו של הצ"ח²⁰³.
 והרי כל הממצאים דלעיל מסייעים לדבריהם, ומסתייעים מדבריהם.

²⁰² שיעורין של תורה סי' י', ושם צוינו כל המקורות.

²⁰³ ז"ל: "דכבר ידוע בין הפוסקים דאין להכחיש דסתימת הטור ושו"ע בכמה דוכתא דלא נתקטנו השיעורים...
 וכ"ה ביו"ד סי' שכ"ד בשו"ע ורמ"א, וכ"ה לפי חשבון הדרהמים שנתבאר שם, וכ"ה במג"א ופמ"ג והפוסקים
 או"ח סי' ר"י דשיעור רביעית ביצה ומחצה להלכה למעשה, וזה פשוטות השו"ע כאן סי' תפ"ו דדי עכ"פ בחצי
 ביצה, ואין לומר בשום אופן שמימות סתימת השו"ע עד היום נתקטנו הביצים שזה דבר שהחוש ודע"ת מכחיש,
 וע"כ שכל גדולי הפוסקים והשו"ע לא נחתי לזה".

פרק ד'

הרביעית "לפי דעתו של רואה"

כתב מרן החזו"א זצ"ל (ס"ק ו'), סברא נוספת שעל פיה ניתן לקבוע את מידת הרביעית כשיעור הגדול ללא קשר לבירור גודלה בזמן חז"ל.

והיינו – על פי דברי המשנה (כלים פ"ז מ"ו) ש"הכל לפי דעתו של רואה". וא"כ, כיון שבעל הצ"ח וסיעתו הורו וקבעו את השיעור על פי מידת האגודל, נעשה הוא עיקר השיעור ומה שנראה להם זו האמת, ומעתה תלוי שיעור הרביעית במדידת האצבעות (רוחב האגודלים), ושיעור האצבע נחשב לפי הבינוני במקום הזה ובזמן הזה, ואף שהוא מתחלף לפי המקום והזמן – כן נמסר שיעורו. עד כאן תוכן דבריו הק'²⁰⁴.

וז"ל: "אחרי שנקבעה הלכה עפ"י הנו"ב והר"א מהרא"ז מרגליות וח"ס ונתפשטה ההוראה כך הוי כאילו קבע ב"ד לכל ישראל את המדה לפי ראות הב"ד ונקבע שיעור חלה ע"פ מדידת האגודל וכו' ול"ש כאן אמת וטעות כיון דמסור לדעתו של רואה ודעתו של רואה הן ב"ד של גדולי הדור שקבעו כן, ומה שנראה להם זהו האמת וזהו עיקר השיעור".

לפי דבריו אלו, כל הממצאים המבררים את שיעור הרביעית כפי שהיה בימי קדם (בהם הארכנו בפרקים דלעיל) אינם קובעים להלכה. אלא, רק רוחבו של האגודל הוא הקובע – ועל פי זה עולה שיעור גדול לרביעית, וזהו "שיעור חזון איש" הנודע²⁰⁵.

²⁰⁴ למיטב ידיעתנו, היה מרן זצ"ל הראשון שהביא סברא זו ("דעתו של רואה") לענין שיעור הרביעית – לתלותו באגודליו.

²⁰⁵ להלן בחלק "ביאורים ועיונים" (עמ' רנה) העמקנו והרחבנו עד מקום שידנו מגעת בבירור סברא זו, וקשיים שיש בה, עיי"ש.

פרק ה'

השיעור הגדול – לחומרא בלבד הוא נאמר

השיעור הגדול, הנודע כהיום כ"שיעור חזון איש", יסודתו בהררי קודש – מזמנו של רבינו הצ"ח (ה"נודע ביהודה"). החזו"א (ס"ק ו') מביא ארבעה גדולי הוראה, כולם רבנים של כל בני הגולה, שנקטו כשיעור זה. והם: הצ"ח, הגר"א, החתם סופר, ורבי אפרים זלמן מרגליות.

בפרק זה נברר את דעתם אחת לאחת, ונראה שכל השיעור הגדול – רק לחומרא הוא נאמר.

הצ"ח

רבינו הצ"ח (הוא ש'חידש' את השיעור הגדול – בפסחים קטז:), כתב: "ולכן אני מזהיר שעל פינט קמח יקח החלה בלי ברכה, כי לא באתי להקל על שיעורא של התיו"ט, אבל ברכה לא יברכו עד שיהיה שני פינט קמח מחוקים ומעט יותר..."

הרי שגם אחרי שחידש את השיעור הגדול, עדיין מזהיר שלא להקל (גם בחלת חו"ל שחיובה רק מדרבנן) נגד השיעור הקטן.

ואמנם בלשונו שם כתב: "שנתברר²⁰⁶ לי עפ"י מדידה שהביצות המצויות עתה בימינו, הנה הביצה שלימה שבזמנינו הוא רק חצי ביצה מביצים שבהם שיעורי התורה...", אבל

²⁰⁶נ.ב. הבירור של הצ"ח מובא שם במה שאמר: "על כרחך שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים, או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים. וידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי ש"ס. ועל כרחך הביצים בזמנינו נתמעטו". הרי שהבירור נובע מנקודה אחת בלבד: מכך ש"ידוע" שהדורות הולכים ומתמעטים.

נכון אני בהבנת דברי קדשו. מנין זה ידוע? האם הוא עצמו בירר את גודלם של הדורות הקודמים, או שמא כוונתו לבירורים שעשו אחרים? האם הכוונה היא לבירורים תורניים (איזה הם?) או מדעיים? או שמא כוונתו לדברי אגדה שונים בהם כתוב על ענקים שהיו בדורות קודמים (ועל כך יש כמה ספקות, וביניהם – שדברי אגדה פעמים רבות לא נאמרו על דרך ההבנה של פשוטן של דברים, ורבים מגדולי המפרשים מבארים אותם על דרך המושג – ולא על דרך הפשט. ונצטרך לברר עד כמה סומכין בזה על דברי אגדה בהוראה מעשית?)

מה מקורה של הידיעה הברורה עליה הסתמך רבינו, ושינה על פיה את כל פני ההלכה? (ומן הענין לציין שמן הידוע לנו אזי אדרבה, הדורות כן הולכים וגדלים – עכ"פ במובן הגשמי, היפך הנחת היסוד של הצ"ח, וכמו שהובא בעמוד רמ). גם בדורנו ניכר הדבר היטב, כי כמעט תמיד הילדים גבוהים מהוריהם. ובודאי יש בכך נטיית לב להניח שכך הוא תהליך הדורות.

פרק ה': השיעור הגדול – לחומרא בלבד הוא נאמר

ר'

על כרחק אין כוונתו לומר "שנתברר" עד כדי להקל נגד השיעור הקטן וכנ"ל, הרי שלחומרא הוא שנקט שיעור גדול.

הגר"א

מקור השיטה של הגר"א הוא מהמובא במעשה רב (אות קד): "מדדנו לפניו שיעור חלה ונמצא זי"ן קווארט. ויש לשער לחומרא לפי חשבון זה לענין רביעית וכזית בפסח".

נציין:

[א] מפורש בדברים שלחומרא הוא שנאמר.

[ב] גם מפורש שהחמיר רק לענין כזית בפסח, ומשמע שבשאר הלכות כזית של כל השנה לא החמיר.

[ג] גם לא ברור אם המשך המשפט ("ויש לשער לחומרא...") גם הוא מדברי הגר"א, וממשמעות הניסוח נוטה שהוא מדברי הכותב שבנה את דעתו על הוראת הגר"א בחלה²⁰⁷. (וכן נראה ממה שמובא אודות הגר"ח מוולאזין בשערי רחמים שהיה מיקל לענין כזית גם באכילת מצה בפסח, ולא מסתבר שהיה עושה כן נגד לדעתו של רבו הגדול).

גם השו"ע ס"ל לשער בביצים של זמנינו (כמפורש בדברי הצ"ח עצמו, שדבריו הם דלא כהשו"ע. -פ"י, כי סתימת השו"ע משמע להדיא לשער בביצים של זמנינו), והגר"א כתב על שיטת השו"ע בסי' תפ"ו באריכות, ולא אמר ולו ברמז שיש לשער בביצים גדולות יותר²⁰⁸.

החתם סופר

תשובתו של החת"ס (או"ח קכ"ז) נוקטת כהצ"ח שהביצים בימי חז"ל היו גדולים בכפליים. ואף הוא כתב שזהו רק לחומרא, וז"ל: "לכן נ"ל להלכה ולמעשה כמ"ש הגאון בצ"ח דהכלי המחזיק מים שנפלו ממ"ג וחומש ביצה יטול חלה בלא ברכה, ומה שמפילים פ"ו וחצי ביצה יברך". (בהמשך דבריו כתב עוד: "ואמנם הזיתים נשאו בשיעור חצי ביצה בינונית שבזמנינו, וכן שיעור אתרוג הוא כביצה שלנו, וכן אכילת יה"כ לחולה שיש בו סכנה הוא פחות קצת מכותבת שלנו שהוא פחות מביצה שלנו". וזה לכאורה תימה. וכתבנו על כך במק"א, עי בעמוד צח, אך אי"ז נוגע לנד"ד בצורה ישירה).

²⁰⁷ ובמעשה רב (אות פד) כתב שבמים אחרונים לא יפחות מרביעית, ועל כך אמר החזו"א שאין לסמוך על זה, דלאו מר בר רב אשי חתום עליה (ארחות רבינו עמ' פ"ג).

²⁰⁸ ושם נצטרף לכאן מה שכתוב בספרים שהגביע של הגר"א ז"ל היה קטן (משנה הלכות ח"ח קצ"ד)

: השיעור הגדול – לחומרא בלבד הוא נאמר

ר"א

גם בתשובה נוספת (מובאת כלשונה בספר שיעורי מקוה להגרח"נ עמוד צ"ו) התייחס לתשובתו הנ"ל וכתב במפורש שרק לחומרא הוא שנקט שיעור גדול, וז"ל "ולבסוף כשכתבתי תשובה הנדפסת (בסי' קכ"ז הנ"ל) והסכמתי לכפול השיעורים להחמיר לשיעור קידוש רביעית ולברך על הפרשת חלה. א"כ ה"ה לע"ד יש לחוש לכתחילה גם בשיעור מ' סאה בכפל מהנ"ל. א"כ יש לחוש ולהחמיר במידת מי מקוה....".

רבי אפרים זלמן מרגליות

בדברי הגרא"ז מרגליות מצינו יותר מכל הנ"ל. שנקט שהוא ממש ספק, כי תלוי בספקם של התוס' כיצד למדוד את האגודל, אם ממקום הרחב או מראשו במקום הקצר. ונקט שבדרבנן יש להקל כהשיעור הקטן, ורק בדאורייתא להחמיר כהשיעור הגדול. והובאו דבריו בשערי תשובה (סי' תפ"ו).

לסיכום

הרי ראינו דעתם של כל הנוקטים בשיעור גדול שהובאו ע"י החזו"א, שרק לחומרא הוא שנקטו את השיעור.

שיעור הרביעית

חלק ב'

השיעור ה'חדש'

רביעית – 75 סמ"ק

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית – 75 סמ"ק
 רטו

פרק ו'

השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית – 75 סמ"ק

שתי מידות מפורסמות הן, כאפשרויות לשיעור הרביעית:
 השיעור ה"קטן" – 86 סמ"ק, והשיעור ה"גדול" – 150 סמ"ק.

בפרק זה, יובאו הוכחות לכך שאליבא דהשיעור הקטן – המידה
 המדוקדקת יותר הינה בת 75 סמ"ק.

השיעור הקטן – דקדק בו הגר"ח נאה זצ"ל, ועלה בידו ששיעורו בדקדוק: 86 סמ"ק. כאמור לעיל, התבסס הגר"ח על שיעור 27 דרהם שכתב הרמב"ם, והרי הדרהם בזמננו 3.2 גרם ($27 \times 3.2 = 86.4$). לגבי השאלה הגדולה המתעוררת – מנין שלא אירע שינוי במשקל הדרהם במהלך הדורות – הסתמך הגר"ח בעיקר על מסורת חכמי הספרדים, המציינים שיעוריהם ביחס לדרהם דור אחר דור ולא עוררו על שינוי. והנה, כדי לברר באופן מדויק את שאלת משקלו של הדרהם בזמן הרמב"ם, יש צורך בחקירה רבה ומסועפת. הגר"ח נאה לא הרבה בחקירה זו, כיון שסבר שהראיות שבידו מספיקות להוכיח שלא היה שינוי במשך הדורות, ולא מצא לנחוץ לחקור עוד. כך נתקבל הדבר אצל רבים מבלי לפקפק בשיעורו, כי בפשיטות לא ראו סיבה לפקפק. אבל! מחברים בדורנו, שהרחיבו והעמיקו בבירור הנושא, העלו שאכן היה שינוי, והדרהם של הרמב"ם היה קטן יותר (!! ממה ששיער הגר"ח נאה. בירור מקיף אפשר למצוא בספר מידות ומשקלות של תורה. גם בספר מידות ושיעורי תורה מגיע למסקנה זו, וכותב שם (עמ' צ"א): "הצעת את הדברים לפני הגרש"ז אויערבך שליט"א ואמר לי ששמע מכבר שהרא"ח נאה הפריז במידותיו אבל הוא עצמו אינו יכול להחליט על כך כי אינו מתמצא במשקל הדרהמים העתיקים, אבל המריצני לפרסם מסקנותי ואמר שמצוה לפרסם זאת".

וכן מובא בשמו של מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ', וז"ל:

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק

רטז

"בעיקר ענין השיעורים אמר רבינו שעיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו²⁰⁹, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא (והוסיף עוד שידוע לו שכמה מהמתעסקים בענין זה חישבו ומצאו שלדעת הרמב"ם קטן השיעור עוד יותר)" עכ"ל שם.

עוד נוסף, כי הדברים שיבוארו להלן היו למראה עיני מרן הגר"ע יוסף זצ"ל, ובעקבותיהם שינה את הוראתו, ונקט שיעור הקטן מ-86 סמ"ק²¹⁰.

נראה, שראוי היה שמידת שיעור קטן זה תזכה לפרסום רב בהרבה ממה שנודעה עד כה, ובפרט לאור העובדה שכל מערכת המידות ושיעורי התורה מושפעת ממידה זו בצורה ישירה או עקיפה, ורוב מצוות התורה שמקיים האדם תלויות בצורה זו או אחרת במידות ושיעורים²¹¹.

הסיבה לכך שעניין זה לא התפרסם כל צרכו עד עתה, היא – לכאורה – שלמרות שהופיע בשני הספרים החשובים והמצויינים שהוזכרו לעיל, לא היה זה בדרך השווה לכל נפש. בספר 'מידות ומשקלות של תורה' ערך את דבריו בדרך מפורטת ומעמיקה – המתאימה בפרט ללומד המצוי ובקי בנבכי הסוגיות הנדונות. ובספר 'מידות ושיעורי תורה' מפוזרות הראיות בין סוגיות ונושאים שונים ומרובים שבספרו רב הכמות ועב הכרס.

להלן נביא בעז"ה תמצית מהדברים, ועולה במסקנה בצורה ברורה שהרביעית של הרמב"ם היא בערך 75 סמ"ק בלבד!

השינויים שבדרהם

הגר"ח נאה קבע הנחה, שכיון שלא העירו הפוסקים על שינוי בדרהם, יש ללמוד מכך שלא חל שום שינוי, וסברא זו הספיקה לו למנוע צורך בחקירה נוספת. ברם, בדיקת הנושא מחדש מעלה מסקנה ברורה: אמנם לא חלו שינויים מהותיים במשקל הדרהם, אבל שינויים קטנים כן היו.

באנציקלופדיה לענייני אסלאם (ערך דרהם) כתבו (בתרגום חפשי מאנגלית): "במשקל הדרהם חלו כל כך הרבה שינויים בארצות שונות באימפריה האסלאמית ובזמנים שונים, עד שאין אפשרות בתחום האנציקלופדיה לתת סיכום..."

ומה שלא ציינו זאת הפוסקים (שזו העובדה שגרמה לגר"ח נאה להניח שלא היו שינויים), "ל שלשינויים קטנים אלו לא שמו לב. וביותר י"ל עפ"י מה שכתב הרש"ר

²⁰⁹ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית - 75 סמ"ק' עמ' רז.

²¹⁰ וכפי שכתב בספר "מאור ישראל" (פסחים מח.), ובספר "הליכות עולם" חלק א' עמ' רצ"א, וכן הובא בספר "ילקוט יוסף" (הל' ברכות בפתיחה).

²¹¹ וראה להלן בקונטרס "דופן סוכה כהלכה" אודות אפרושי מאיסורא בענין שימוש בדין 'לבוד' בדופן הסוכה.

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק

ר"ז

הירש זצ"ל באגרת (המעין תשל"ט) וז"ל: "ויהיה לענ"ד טוב והגון, אחר שיהיה ברור להם שלא יבואו בזה להקל כי אם להחמיר, שבכל מדינה וכל מלכות יתפסו במדה הנהוגה ביניהם מצד המלכות, שיהא אצבע שוה לצאלל הנהוג וכו' וכמדומה לי, כפי אשר ראיתי ושמעתי כך היו נוהגים ג"כ מלפנים, בעסטריין תפסו במדת עסטריין, בפרייסען במדת פרייסען, וכו' עכ"ל (והביא בזה עוד מקרים). ולכן גם בנדון דידן, היו מספר מקומות שהוסיפו על הדרהם, ואעפ"כ הניחו חכמי המקום את השיעור המקובל של 27 דרהם אע"פ שאינו מעיקר הדין אלא גדול יותר, דהוי רק להחמיר²¹². וא"כ, כדי לעמוד על השעור המדוקדק, צריכים אנו לשוב ולברר את משקלו של הדרהם בזמנו של הרמב"ם, וכך להגיע אל שיעור הרביעית מעיקר הדין.

הדרהמים שבידינו

פשוט הוא, שבכל מקום שנאמרה השערה לגבי מציאות מסוימת, אם אח"כ מתבררת המציאות – כבר אין עוד מקום לדון בהשערות שנאמרו בזמן הספק, אלא – אדרבה – המציאות היא הברורה ועל פיה יש לקבוע ולנהוג²¹³.

דוגמא אחת מיני רבות יש לציין – בנידון מטבעות גופא: הרמב"ן בפירושו על התורה (שמות ל', י"ג) סבר כמו הגאונים ז"ל וחלק על רש"י לגבי משקל מטבע השקל. אך בבואו לארץ ישראל, כתב הרמב"ן במכתב²¹⁴ שכיון שנזדמן לידו מטבע (אחד! בודד!!) מזמן חז"ל שתאם לשיטת רש"י, חוזר הוא בו ומכריע דשיטת רש"י עיקר נגד הגאונים. ומכאן, לדרהם.

בידי מוזיאונים ואספני מטבעות ברחבי העולם יש מספר רב מאוד של דרהמים מכל הארצות והתקופות. רוב האוספים הגדולים מפרסמים את הפרטים על המטבעות שלהם. חקר המטבעות הפך למדע שלם – בשם "נומיסמטיקה" – ומקפידים בו ביותר

²¹² וממילא פשוט הדבר, שכאשר נפסק השימוש בדרהם – צריך לחזור לשיעור המקורי ואין סיבה להמשיך לנהוג בשיעור הגדול יותר.

²¹³ פירוש. דהנה מצינו הלכות שהפוסקים הכריעו בהם על פי מה שמצאו מדורות קודמים. וכמו בענין תפילין, שנחלקו רש"י ור"ת בסדר הפרשיות, ומביא הב"י (או"ח סי' ל"ד) את דברי הסמ"ג שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפילין ישנים מאד כסדר הרמב"ם ורש"י, ומביא שם את דברי המהרי"ל שעל כך אנו סומכים שלא ללבוש שני זוגות תפילין. וביישוב שיטת ר"ת, עי' בדרישה שכתב דמצי למימר שהתפילין שמצאו פסולין היו כיון שכתבן באותו הסדר, ולכך נקברו בקברו כדן ספרים פסולין. (אבל גם הוא לא אמר שאין לסמוך על ממצא עתיק). הרי דשפיר דמי להכריע עפ"י ממצאים מהעבר.

אך כאן עדיף טפי. דהרי כל המחלוקת נסובה על הבנת דברי הרמב"ם. וא"כ מציאת המטבעות שעליהם דיבר הרמב"ם אינה רק בגדר 'ראיה' לדבר (כמו גבי תפילין), אלא אלים טפי, שזה מכריע את עצם הנושא עליו אנו דנים.

²¹⁴ נמצא בסוף חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, והובא בפוסקים רבים. הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבידור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק

ריח

על פרסומים מדוייקים ומדוקדקים עד מקום שיד אנוש מגעת בכל הנוגע לפרטים ותכונות של מטבעות.

קשה לקבוע עפ"י הדרהמים המצויים מהו המטבע אליו כיוון הרמב"ם. שליטי מצרים שבזמנו הטביעו את מטבעותיהם מחוץ למצרים²¹⁵, ומחמת זה קשה לקבוע בודאות את משקל המטבע שאליו כיוון הרמב"ם ז"ל.

ברם דבר אחד ברור: כל מטבעות הדרהם מתקופתו נעים בין 2.7-3 גרם כל אחד, וכמעט שאינו מצוי מטבע יותר מ-3 גרם (למעשה, בין הדרהמים שמזמנו של הרמב"ם שנמצאים באוסף המלכותי של מצרים, נמצאו רק שניים שמשקלם מעל 3 גרם. הגדול שבהם מגיע עד כדי 3.04 גרם²¹⁶).

ניתן בהחלט לומר כי ממצאים אלה מהווים הוכחה ברורה שאין להניח שמשקל הדרהם הוא 3.2 גרם כפי שסבר הגר"ח נאה. אמנם בזמנו היו הדרהמים בירושלים שוקלים כך, אך ההנחה הטוענת שכך היו הדרהמים בתקופת הרמב"ם מאות שנים לפני כן – אינה מאומתת עפ"י המציאות.

דקדוק השיעור עפ"י משקל הדינר

כאמור, עפ"י מטבעות דרהם שבידינו ברור שהרביעית קטנה יותר ממה ששיער הגר"ח, אך קשה לקבוע את דקדוקו של השיעור כדי לדעת בכמה הוא קטן. ברם דרך אחרת בידינו כדי לקבוע זאת – עפ"י קביעת משקל הדינר, השוקל²¹⁷ 1.5 דרהם. הגאונים²¹⁸ קבעו כי משקל דינר של חז"ל שוה במשקלו לדינר הזהב של הערבים, הקרוי "שדננג" [דנג פירושו שיטית, כמו "דנקא" בלשון הגמרא. ששדנג הכוונה לשש שיטיות, דהיינו דינר שלם. גם במערכת המטבעות של חז"ל נתחלק הדינר לשש מעות]. דינר ששדנג הערבי הוקבע בשנת 77 לישמעאלים²¹⁹ ע"י הכליף עבד-אל-מלק לשקול 4.25 גרם. במשך זמן רב ביותר – יותר משש מאות שנה – נשאר משקלו החוקי יציב. דבר זה מקובל ללא חולק²²⁰, וכך עולה גם עפ"י שקילת המטבעות שנשתמרו בידינו.

²¹⁵ מידות ומשקלות של תורה פרק כ"ח בהערה. וכן מידות ושיעורי תורה פרק ל' הערה 19.

²¹⁶ הדבר מתועד בספר

Catalogue of the Islamic Coins in the Egyptian National Library, N.D. Nichol 1982 (העתק ממנו מצוי בספריה הלאומית). כיוצא בזה – באוסף של המוזיאון הבריטי, מבין 41 דרהמים מתקופת הרמב"ם, נמצא מטבע בודד ששוקל עד כדי 3.04 גרם, ומשקל השאר פחות. והובא בפירוט ב"מדות ומשקלות של תורה" פרק כ"ח, ושם עמ' ע"ב.

²¹⁷ רמב"ם ביכורים פ"ו הט"ו, כס"מ שם, ובהל' כלי המקדש פ"ב ה"ג.

²¹⁸ בה"ג (הל' קידושין פ"א והל' בכורות קל"ח:) רס"ג (שו"ת זכרון לראשונים – הרכבי, סי' שפ"ו) רי"ף (קידושין ו. בדפי הרי"ף).

²¹⁹ ד"א תנ"ו, 696 למנין הנוצרים.

²²⁰ מידות ומשקלות של תורה פרק כ"ו ול"ב. מידות ושיעורי תורה פרק ל' ס"ט. וכן בספרי נומיסמטיקה רבים.

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק

ר"ט

עוד מוכח כן מהרמב"ן, שכתב (באגרתו מא"י) שהדינר לשיטת הגאונים "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד". בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. "ביזאנד" זה שהזכיר הרמב"ן מופיע בלוח בהשוואה לשלוש מידות משקל נפרדות: לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה ובג'נואה. בכל שלש ההשוואות משקלו מכון לשעור 4.25 גרם שהובא לעיל²²¹. הרמב"ם מסתמך על קבלת הגאונים במשקל הסלע והדינר²²² וא"כ גם להרמב"ם משקל הדינר 4.25 גרם.

והנה, כותב הרמב"ם במפורש שהרביעית משקלה 17.5 דינרים בקירוב (הל' עירובין פ"א ה"ב), ומכאן נוכל לדקדק בשיעור, ועולה בידינו משקל המים של הרביעית - 75 גרם²²³. וזהו שיעורו המדוקדק של הרמב"ם [למען לא יחסר המזג לשוחרי הגימטריאות: כוס "היין" בגימ' 75]. לפי"ז גם נוכל לקבוע שהדרהם אליו כיוון הרמב"ם שקל 2.8 גרם בקירוב.

הוכחות נוספות לשיעור הקטן יותר

הוכחות נוספות יש, שהשיעור המדוקדק קטן ממה שקבע הגרא"ח נאה.

א. מוסכם, כי רביעית היא נפח ביצה וחצי. אם הרביעית 75 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 50 סמ"ק והוא אכן הגודל של ביצים בינוניות (טבעיות) בזמנינו. מאידך, לגר"ח נאה שהרביעית 86.4 סמ"ק, תהא ביצה בינונית 57.6 סמ"ק והיא גדולה מביצים בינוניות של זמנינו [כך ציינו בספר ארבעת המינים עמ' קנ"ה, וכן בספר "מידות ושיעורי תורה" עמ' ט"ו. ולשיטתו צריך לומר שהביצים נשתנו מעט].

ב. הרמב"ם (ריש הל' שקלים) מוסר את מדות המשקל ביחס למשקל גרעיני שעורה. בספר מדות ומשקלות של תורה (פכ"ג) מביא רשימה של אחרונים מזמן התוס' יר"ט ואילך ששקלו שעורים, ולא מצינו ביניהם²²⁴ מי ששיער מדת שעורים כבדה כ"כ כמו שיוצא להגר"ח נאה בהתבססו על דהם של 3.2 גרם. גם השעורים שבימינו מתאימות למשקל הקטן יותר²²⁵. הגר"ח נאה עצמו התקשה בזה טובא שלא יתאימו למשקלו אלא השעורים הגדולים והכבדות

²²¹ שלוש ההשוואות המופיעות בלוח נעות בין 4.244 ל- 4.253 גרם, המראה על דיוק עצום, עם סטיה שהיא כמעט אפסית (!) (מקור ראיה זו - מדות ומשקלות של תורה פרק מ"ב).

²²² [שהרי בהל' שקלים פ"א מוסר את משקל הסלע בגרעיני שעורה כפי שיטת הגאונים. וגם מפורש בתשב"ץ (ח"ב סי' רצ"ב ד"ה ומה) דשיטת הרמב"ם היא כשיטת הגאונים].

²²³ $(17.5 \times 4.25 = 74.375)$.

²²⁴ מלבד אחד יוצא מן הכלל: הרב ישעיה זילברשטיין מוויצען שבהונגריה, שנת 1820.

²²⁵ מידות ושיעורי תורה ס"פ כ"ב, עפ"י בדיקתו ועפ"י הספרים העוסקים בחקר גידול השעורה.

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק

רכ

- ביותר ולא הבינוניות. הוא נדחק בזה מאוד²²⁶ וסבר לומר שהשיעורים הגדולים הן באמת הבינוניות, מפני שרק הן המתאימות לשיטתו.
- ג. איתא במשנה (כלים פ"ז מ"א) "מדות הלח והיבש שיעורן באיטלקי", כלומר המדות שהיו בארץ איטליא (רומא) בזמן המשנה זהות למידות של חז"ל. על פי המידות הללו עולה שיעור הרביעית 72.6 סמ"ק²²⁷ שהוא קרוב מאוד לשיעור שנתבאר בדעת הרמב"ם (עם הפרשי צמצום ביניהם)²²⁸. מאידך, אם ננקוט כמידות הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק, יהא הפרש משמעותי ולא יצדק כלל להשוותו למידות האיטלקיות. (הארכתי בזה במאמר בפני עצמו, להלן ב"ביאורים ועיונים" בעמ' רעח).
- ד. יש מחלוקת בין רש"י לבין הגאונים מהו משקלו של דינר. וכתב הרמב"ן באגרתו²²⁹ מא"י, ששיטת הגאונים – המשוים את משקל הדינר של חז"ל למשקל דינר ששדג של הערבים – גדולה משל רש"י ב-20%, ביחס של 5:6²³⁰.
- בספר "מסורת השקל"²³¹ (פ"ד) בירר באריכות נפלאה, שלפי רש"י משקלו של כל דינר כ-3.5 גרם, ולפי"ז עולה משקל הדינר ששדג כ-4.2 גרם, והדרהם [השוקל 2/3 ממשקל הדינר] כ-2.8 גרם.
- ה. לפי הגמ' בפסחים ק"ט – מתברר לנו יחס קבוע בין הרביעית לבין האגודל והאמה, וכתב בספר "מידות ושיעורי תורה" (עמ' ט"ו ועמ' צ"א): לפי הגר"ח נאה שהרביעית 86 סמ"ק עולה אורך האמה 48 ס"מ שהוא למעלה מהממוצע²³².

²²⁶ בספר "שיעורי תורה" מהדו"ק עמ' 7 (ציטטו מידות ושיעורי תורה שם), כתב הגר"ח: "ואני עשיתי בחינה במשקל השעורים ובחרתי שעורים מליאות ושמונות ועלו עשרים מהם בגרם (=שזהו המתאים לשיעורו של הגר"ח). ולא ראיתי עוד יותר גדולים מאלו שבחרתי. והנה מהמשקל המכוון הנזכר מוכרח דאלו השעורות הם הבינוניות ובודאי נמצאות גם גדולות יותר, ו"לא ראינו אינו ראייה" עכ"ל. וכ"כ בקיצור במהדו"ב עמ' פ"ב. הרי שהגר"ח נ"עצמו מצא ששיעורו מתאים רק לשעורים גדולות בלבד. ולא מצא יישוב אלא לומר שהשיעורים הגדולים שלנו הן באמת בינוניות, ואף שלא ראינו גדולות יותר - "לא ראינו אינו ראייה". והדוחק מבואר.

²²⁷ בהנחה שננקוט כהשיעור הקטן, ע"י מידות ומשקלות של תורה פרק קמ"ח, ובאריכות במאמר רא"י גרינפלד בהמעין (תמוז תשמ"ח) שביארו שמידות אלו תואמות עם השיעור הקטן, ודחו את דברי הגר"ח מרצבך (הובאו בשש"ת פ"ח ס"ו) שרצה להוכיח מהתאמת מידות רומא כהשיעור הגדול.

²²⁸ הרמב"ם (הל' עירובין פ"א ה"ב) כתב במפורש ששיעורו הוא "בקירוב". ומוכח כן גם מכך שמסר משקל אחיד למים וליין, בעוד שבפירוש המשניות (עדות פ"א מ"ב) כתב חילוק קטן ביניהם, עיי"ש.

²²⁹ נמצא בסוף חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, והובא בפוסקים רבים. הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.

²³⁰ וכן מוכח מהדינרים והדרהמים שבידינו, וכדבריו באיגרת כתבו גם בארחות חיים ח"ב הל' פדיון בכורות, ובתשב"ץ ח"ג סי' רכ"ו (ברם ברמב"ן עה"ת – שמות ל, יג – כתב יחס אחר, וצ"ע).

²³¹ הרב ש.ז. רייך שליט"א (טורונטו תשמ"ח).

²³² וכן כתב גם הקה"י, בשש"ת סי' ו' ס"ד.

פרק ו': השיעור ה'חדש' העולה מבירור משקל הדרהם, רביעית - 75 סמ"ק רצא

ואילו לפי מדת 75 סמ"ק, עולה אורך האמה 46 ס"מ, שתואם את אורך אמת היד הבינונית במציאות.

ו. בגמ' שבת י"ד ע"א ובתוד"ה זמנין ובתו"י שם מבואר דהטעם שהשונה משקין טמאין טמא, הוא משום גזירה שמא יבוא להכניס מאכל של תרומה בשעה שעדיין יש רביעית משקין בתוך פיו.

וכתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (וכתב כע"ז בהסכמתו לספר מדות ומשקלות של תורה, וכן בספרו "מנחת שלמה" חלק א' סי' צ"א) דקשה טובא על השיעור של הגר"ח נאה ש"הרי כמדומני שזה כמעט בלתי אפשרי שיהיה לו בפה רביעית משקה וגם יכניס לתוך הפה תרומה", עכ"ל.

אמנם גם בשיעור 75 סמ"ק הדבר קשה, אך בשיעורים הגדולים יותר הוא "כמעט בלתי אפשרי".

ז. בנותן ענין להוסיף, שבספר "מדות ומשקלות של תורה" (פרק נ"ו ואילך) בירר מפוסקים ספרדים רבים (ביניהם הכנה"ג והחיד"א) שחשבו הדרהם ל-2.83 גרם [והרביעית עולה לפי"ז ל-75 סמ"ק] ואף פחות מזה, ויען כי הדברים ארוכים, אסתפק בציון לספר הנ"ל, שם מברר ומוכיח את דבריו.

ח. עיין בהערה ²³³.

יצוין, שכל מחברי זמנינו שעסקו בזה הסיקו שהדרהם המובא בהלכה שקל פחות ממה שהגר"ח"נ חישוב. ולפיכך מדת הרביעית קטנה יותר (75 סמ"ק, ולא 86). וזאת, משום שאין כאן דבר התלוי בסברא ונתון לויכוח, אלא דבר ברור המבוסס על עובדה הסטורית, שאין מקום לנטות בה ימין ושמאל. ראה בספרים:

- ❖ מדות ושיעורי תורה (עמ' צ-צא).....הרב חיים בניש שליט"א
- ❖ מדות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח).....הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א
- ❖ לב ים (עמ' פ"ג).....הרב יעקב מאיר וידער שליט"א
- ❖ קרית אריאל (עמ' רכ"ט).....הרב אריאל בוקוולד שליט"א
- ❖ שבות יצחק (פסח [תשע"ב] עמ' רצ"ב).....הרב יצחק דרזי שליט"א

שמעתי כן גם ממומחים נוספים בנושא זה, שהגיעו למסקנה זהה - שיעור 75 סמ"ק. למיטב ידיעתנו, לא הועלתה מסקנה אחרת באף חקירה שנעשתה בדורנו.

²³³ כאן המקום לציין ששיעור 75 סמ"ק גם תואם לבירור של החוקרים, שהסתמכו על אומדן הנפח של שברי כלים שנמצאו בחפירות ואינם ניתנים לשחזור מלא.

"לפי חשבונו של ויליאם אול-ברייט (חוקר ידוע), המקובל כיום על רוב החוקרים, מכילה "בת למלך" כדי 22 ליטר" (אנצ' מקראית כרך ד' עמ' 854). לפי זה, עולה שיעור הרביעית: 75 סמ"ק (שם). אמנם אין בזה כדי הוכחה, ובפרט כשאין לפנינו פירוט על "חשבונו של אול-ברייט", ומ"מ הדברים עולים יפה בקנה אחד עם כל מה שנתבאר לעיל.

פרק ז'

רביעית לשיטת הגאונים - 75 סמ"ק

מברר שיעור 75 סמ"ק לרביעית אליבא דהגאונים // ודן בדברי המצדדים שיעור גדול יותר לדבריהם

פתיחה: נושא הפרק

ענף א' – אודות דברי השש"ת שיש מן הגאונים שנקטו רביעית 84 גרם.
ענף ב' – אודות דברי השש"ת ששיטת הכפתור ופרח וסיעתו דהרביעית 120 גרם.
ענף ג' – אודות דברי השש"ת ששיטת הר"ח וסיעתו דהרביעית 120 גרם.
ענף ד' – אודות דברי השש"ת שיש עוד גאונים שסברו שהרביעית 120 גרם.
סיכום

פתיחה – נושא הפרק

כשבאו רבותינו בדור האחרון לברר את שיעור הרביעית, היה רוב עיונם בבירור שיטת הרמב"ם. גם החזו"א וגם הגר"ח נאה התמקדו בעיקר בליבון דבריו ושיטתו של הרמב"ם ז"ל, ועפ"י מסקנה זו בלבד קבעו את שיטתם – כל אחד לפי שיטתו, כמפורסם.

והנה הגאונים שהיו לפני הרמב"ם כבר ביררו את השיעור והרבו לכתוב עליו. אלא שכיון שהם ציינו את השיעור בהשוואה למידות ומטבעות שאינם מצויים לנו, לא היתה דרך להבין את כוונתם.

וחבל הדבר! הגאונים הם בעלי מסורה ישירה לבעלי התלמוד, ודבריהם דברי קבלה. ובפרט בנידון דידן – שבו כתבו כמה פעמים במפורש שדבריהם בנושא זה הם דברי קבלה, בלשון "הכי כתבן ממתבתא" וכיו"ב. וזהו על דרך מה שכתב הרא"ש (ר"ה פ"ד סי' י"ד) בשם הרמב"ן: "וכתב הרמב"ן ז"ל באמת שטענותיו של הרב גדולות הם אבל כיון שהגאונים מעידים ואומרים שכך מנהגם מעולם ע"כ יש לנו לקבל עדותם, שהגאונים קבלו מרבנן סבוראי ורבנן סבוראי מרבנן אמוראי ובישיבתן על כסא של רב אשי הן יושבים ובבהכ"נ שלו היו מתפללין".

מקור אחד ראיתי שפתח את הענין ודן בדבריהם – הלא הוא בספר "שיעורין של תורה" (להלן יכתב בר"ת שש"ת) למרן בעל הקהלות יעקב זצ"ל, סי' ב'. הוא סלל דרך בבירור נושא עלום זה שאחרים כמעט ולא נגעו בו.

פרק ז': רביעית לשיטת הגאונים - 75 סמ"ק

רע

מסקנת ברורו היא שנחלקו הגאונים בשיעור הרביעית, ו"א שהיא 84 סמ"ק מים וי"א 120 סמ"ק, עכ"ד²³⁴.

בפרק זה נביא את דבריו ונדון בהם. כבר מעתה נציין שמסקנתו אינה נראית לענ"ד, והמסקנה העולה לענ"ד היא: שיעור הגאונים (רובם, ואולי כולם) - הוא כ-75 סמ"ק מים.

ובודאי הקורא ישים לב כבר עכשיו, שזהו ממש כשיעורו של הרמב"ם ז"ל, כפי שהבאנו לעיל בפרק העוסק בשיעור הרמב"ם ה'חדש', הקטן משל הגר"ח נאה. ועוד, שזה קרוב מאד לשיעור שהיה מקובל בין פוסקי אשכנז והיה נהוג ברוסיה-פולין-אשכנז בשיעור חלה, וכפי שיבואר בפרק הבא.

נמצא, ששיעור אחד ובלתי משתנה עלה בידינו, מהגאונים - ועד הרמב"ם - ועד פוסקי אשכנז - ועד כל פוסקי הספרדים שצינו לדרהם, כולם שווים לטובה ללא חולק (מלבד הפרשי צמצום קטנים), והלכה ברורה היא בידינו בס"ד.

ענף א' - דברי השש"ת שיש מן הגאונים שנקטו רביעית 84 גרם.

השש"ת אסף כעמיר גורנה רשימה של גאונים הסוברים שיעור קטן ברביעית. בראשם רב הילאי גאון, המובאים על ידי הר"צ בן גיאות, ששיער הביצה 2/3 16 כספים, וממילא הרביעית [שהיא ביצה ומחצה] כמשקל כ"ה כספים של בבל (וכל מטבע - כמשקל 67 גרעיני שעורה).

כדבריו כתבו כמה גאונים, ומהם שצינו בדבריהם במפורש שזהו שיעור מקובל, ושכך שיעור חכמים, ואף הוסיפו ש"כ כתבן ממתבתא" (שהיא סמכות עליונה ומסורת יציבה של הישיבות של בבל):

ספר העיתים בשם הנגיד ("וכמה שיעור רביעית הכי אסכימו רבנן בתראי דהוי רביעית משקל כ"ה זוזים שנוהגים עכשיו בבבל שקורין להם כספים כיל").

תשובות גאוני מזרח ומערב בשם תשובת רב נטרוני גאון.

שיבולי הלפט ("בתשובות הגאונים מצאתי כתבן ממתבתא הק' שיעור ביצה משקל ט"ז זוז וארבע גיראות [ד' שתותים²³⁵] במשקל כסף של בגדד").

ספר האורה ("אלא כך שיערו חכמים שהוא שיעור ביצה בינונית משקל י"ג [צ"ל ט"ז]²³⁶ זוז וד' גיראות במשקל כסף של בגדד").

²³⁴ ולכאורה יש מקום לתמוה מדוע לא מצאה מסקנתו זו שום ביטוי בהלכות שהוא ז"ל פסק בעניני השיעורין? ולא קשיא, כי כיון שהבין שהרמב"ם נוקט שיעור גדול יותר, א"כ כבר אין כ"כ נפק"מ אם היו שיעורים קטנים יותר אצל הגאונים.

²³⁵ היינו 16 ו- 2/3

²³⁶ הגה"ה זו - היא של השש"ת (והיא מוכחת).

מסיק השש"ת לפי דבריהם: "הרביעית כ"ה דינרי בבל שכל אחד 67 גרעיני שעורה, שהם 84 גרם".

והנה לא גילה השש"ת את מקורו, מנין שמשקל הכספים של בבל הוא 84 גרם. ואף שלא גילה את מקורו – עכ"ז מתוך רמזי דבריו ניתן להסיק זאת בצורה ברורה; -המקור הוא מהיחס למשקל גרעיני השעורה. והיינו, כי מדברי הרמב"ם בהל' עירובין (א יב), עולה במפורש מהו משקל הרביעית בהשוואה לגרעיני שעורה. וכיון שלפי הרמב"ם אפשר לברר שהרביעית 86 גרם (ובזה השש"ת נסמך על מה שהגר"ח נאה שיער כן), ממילא נלמד אף לדברי הגאונים שהוא 84 גרם (עם צמצומי הפרש קטנים ביניהם).

דיון בדבריו

אלא שיש להעיר שכבר הבאנו במק"א (לעיל עמ' ריט) שמשקל גרעיני השעורה במציאות הוא קטן ממה שעלה בידי הגר"ח"נ. הגר"ח"נ הגיע למשקל מסויים עפ"י מקור אחד בלבד, שבעיניו היה נאמן לגמרי ויתד שלא תמוט: הוא הסתמך על יציבות המשקל של מטבע הדרהם המצרי שציין הרמב"ם. ובהתאם לזה, הוא גם קבע את משקל השעורים שכתב הרמב"ם, אע"פ שבאמת זה לא התאים לגרעיני השעורה במציאות. לאחר שביירנו באריכות שהנחת היסוד של הגר"ח"נ מוטעית, והדרהם של הרמב"ם באמת היה קטן יותר, שוב אין סיבה לקבוע משקל של שעורים שהוא גדול מן המציאות. אלא אדרבה, הבה ננקוט את משקל השעורים כפי שהם במציאות, וראה זה פלא – זה מסתדר עם הדרהם לפי השיעור האמיתי שאותו ביירנו בשער שיעור הרביעית - 75 סמ"ק, וכן עם משקל כספי בבל (שיבואר בסמוך). בעקבות כן נעיר אף על דברי השש"ת: אין סיבה לנקוט 84 גרם, בעקבות השערת הגר"ח"נ אודות משקל השעורים (שהיא לא מדוייקת, וכנ"ל). אלא, ננקוט שיעור רביעית 75 סמ"ק. זהו בהתאם לזוזים במציאות, שהם כ-3 גרם, והרינו לבאר דבר זה.

בירור משקל זוזי בבל

זוזי בבל שנזכרו על ידי הגאונים – הם שיעור בעל חשיבות מרובה, שכן הם מובאים להדיא בתלמוד בבלי (בכורות נ.). מבואר שם שהם במשקל 7/10 ממשקל הדינר שבכל הש"ס.

התוס' (בכורות מט: ד"ה רבי) כתבו שנראה שזו תוספת מן הגאונים, ועכ"פ היא נמצאת בגירסת הש"ס שלנו ויש עליה גם פירוש רש"י.

הדינר שבכל הש"ס שוקל 4.25 גרם²³⁷, וא"כ הזוז הבבלי שוקל כ-2.97 גרם, ואכן כך הוא משקלם במציאות – עפ"י המטבעות הרבות שבידינו, וכמובא באריכות בספר "מדות ומשקלות של תורה" (ראה סיכומו שם בפרק לב).
הזוזים במציאות שוקלים "כחוט השערה" פחות מ-3 גרם, וכנ"ל, ו'עייגלתי' את זה במעט רק עבור נוחות הכתיבה (השיעור המדוקדק לרביעית – שהוא כ"ה זוזים בבליים – עולה מעט יותר מ-74 סמ"ק).
וא"כ, נוכל לקבוע בצורה ברורה שיעור של כל הגאונים הללו (במספר עגול) – 75 סמ"ק (או גרם).

* * *

מעתה, נמשיך לברר את הנושא.

ענף ב' – אודות דברי השש"ת ששיטת הכפתור ופרח וסיעתו דהרביעית 120 גרם.

השש"ת מביא שיטה נוספת לזו שצויינה לעיל. דהשיטה שכבר הובאה לעיל סוברת שהרביעית 25 כספים בבליים, וממילא סוברת גם שהלוג (שהוא גדול פי 4) הוא 100 זוז בבלי. והקב (שהוא ד' לוגין) יהיה ת' זוז בבלי.
והנה יש גם זוז כבד יותר, שהוא דינר צורי. וזה מוזכר בגמרא (בכורות נ.), ש-7 דינר צורי שוקלים כמו 10 זוז בבלי. נמצא שאם נקח 100 זוז גדולים, יעלה לנו ששיעור הרביעית 120²³⁸ גרם.
והנה הכפתור ופרח פוסק לענין משרה אשתו שנותן לה קב גרוגרות כו' שהקב הוא ת' זוזים גדולים ושכן כתבו ר"א אבן עזרא ור"י אבן ג'אנח ז"ל, הרי דשיטת כולם הוא דהקב ת' זוזים גדולים והלוג ק' זוזים גדולים – היינו צורי. עכ"ד השש"ת.

דיון בדבריו

אלא שיש להעיר שעצם היסוד עליו מתבסס הדיוק – לא זכיתי לראותו. כי כל הדיוק מתבסס על המילה "גדולים". ובמקור הדברים בכפתור ופרח לא נכתבה המילה "גדולים", אלא רק נכתב "ת' זוזים" (בדקתי בכל הדפוסים, חדשים גם ישנים, לרבות את הדפוס שהיה לפני השש"ת ושעל פיו ציין את מספר העמודים בספר כפתור ופרח).

²³⁷ כפי שצויינו המקורות לזה בפרק העוסק במשקל הדרהם ה'חדש' (עמ' רז), המעלה בידינו שיעור לרביעית – 75 סמ"ק.

²³⁸ בהנחה שהרביעית לפי ההשוואה לזוז הבבלי היא 84 גרם, כהנחת השש"ת שהובאה לעיל – וא"כ היחס של 7:10 הנזכר יעלה את השיעור הגדול להיות 120 גרם.

ואנו אין לנו אלא את אשר לפנינו, וא"כ לעולם יש לומר שאף הם סוברים לשער בזוים בבליים, וסוברים כמו השיעור הקטן, וכמו כל שאר הגאונים. והכפתור ופרח עצמו במקום אחר במפורש מעתיק את השיעור הקטן (!) (כמובא במדות ומשקלות של תורה עמ' רעב הערה 5-6) עוד אציין, שאפילו אילו ננקוט שמדובר בדינר צורי ("גדולים"), עדיין לא נתברר שיעור 120 גרם.

המקור של 120 גרם עלה בידי השש"ת מחמת משקל גרעיני השעורה של הגר"ח, והגר"ח נ"ל למד זאת ממשקל הדרהם. אין מקור אחר. וממילא, כפי שלעיל (בהערה על ענף א') פקפקנו על שיעור זה במשקל גרעיני השעורה, כך גם כאן, באותו פקפוק ומאותה סיבה. ולכן גם אם ננקוט שיעור רביעית גדול (מחמת שנניח שדיברו על דינר צורי), לא יהא השיעור 120 גרם, אלא רק 107 גרם בלבד (שהלוג 100 דינר, והרביעית 25 דינר, וכל דינר 4.25 גרם). אלא שזה רק אם מדובר בדינר צורי, ועל עצם ההנחה הזו נשאר הפקפוק שצויין לעיל, שאין לכך שום מקור, והמילה עליה מתבסס הדיוק של השש"ת – איני יודע היכן היא כתובה.

ענף ג' – אודות דברי השש"ת ששיטת רבינו חננאל וסיעתו דהרביעית 120 גרם.

השש"ת מביא את דברי הר"ח (בעירובין פב:), שכותב שהרוטל הוא 6 ביצים, עכ"ד. מה היה שיעורו של הרוטל אליו כיוון הר"ח? מברר השש"ת, שכיון שהר"ח היה באל קירואן (שבמרוקו), וגם תלמידו הר"ף היה באל קירואן, מסתבר שלשניהם היה אותו רוטל. ואם נוכל לברר את שיעורו של הרוטל מדברי הר"ף, מסתבר שנוכל לדון ממנו שכך גם שיעור הרוטל שעליו דיבר הר"ח. מעתה, צריך לברר את שיעור הרוטל המוזכר בדברי הר"ף. את זאת מברר השש"ת בהסתמך על ספר העיתים. דהנה הר"ף שלפנינו אינו מדבר אודות שיעור הרוטל, ואינו מזכיר מידה זו. אבל ספר העיתים (סי' ע"ה) מביא תשובה של הר"ף לענין שיעור עירוב תחומין ממנה עולה שהרוטל - 144 זוז בבלי. ואמנם מיד אח"כ (בסי' ע"ו) מביא שם שהר"ף ציוה למחוק את התשובה הראשונה ונקט שיעור עירוב אחר (והוא כהר"ף הנמצא בנוסח שבידינו כהיום. ושם לא נזכר ענין הרוטל כלל). אך עדיין נוכל ללמוד מהתשובה הראשונה מה היה שיעור הרוטל - 144 זוזים. וממילא נוכל ללמוד שהר"ח סבר שיעור רביעית גדול יותר מן השיטה הראשונה שהובאה לעיל. וממילא גם התוס' (סוטה ה.) והערוך (ערך רבע א') שכתבו כדברי הר"ח, אף הם סברו כשיעור הגדול הזה.

וגם רב האי גאון כתב דרביעית רוטל הוא ביצה ומחצה, עכ"ד השש"ת.

דיון בדבריו

ראשית דבר יש לציין שהשש"ת בא בדבריו אלו לחדש שיטה שאינה ידועה לנו משום מקור אחר. שהנה כהשיעור הקטן יש לנו שיטות מרובות וברורות (כמובא לעיל בענף א') והן מבוססות מאד כשיעור מקובל שיש עליו מסורת חזקה טובא (כמבואר שם). וא"כ אנו באים עכשיו ליצור מחלוקת חדשה ושיטה שאין לנו עבודה שום מקור אחר. גם מצד עצמו יש כאן תימה גדולה לומר שיש לרב האי גאון ולר"ח שיטה הסוברת שיעור גדול יותר, שהרי אם כך היא שיטתם – מדוע לא שמענו עליה בלתי היום? הלא כל הדורות שבאו אחריהם הביאו את שיטתם בכל ענין שעליו דיברו, ועל הר"ח ציינו גם שדבריו דברי קבלה, ואיך נשמט ענין השיעורים הגדולים שלהם (את"ל שבהם חלקו על הגאונים שהיו לפנייהם) מכל הבאים אחריהם, ולא הזכירו אף ברמז שיש בזה מחלוקת ושיטת רב האי גאון ור"ח מחמירה יותר מהמקובל. ממילא דברי השש"ת מיוחדים מאד.

ובגוף דבריו, הנה עצם המקור עליו מתבסס חידושו אינו ברור כלל, מדובר בתשובה שהר"ף ציוה למחוק אותה, וא"כ תשובה זו היא יסוד רעוע לבנות עליו כיון שלא גילה לנו את סיבת המחיקה, ושמא התשובה כולה בטעות היתה, וכבר אין לנו שום ידיעה אודות שיעור הרוטל שהיה בזמנו ומקומו של הר"ף. גם ההנחה שיש ללמוד מדברי הר"ף לדברי הר"ח כיון ששניהם היו באל קירואן, הנחה מסתברת היא, אך רחוקה מלהיות מוכרחת, (ולדוגמא: מי יתקע לידינו שלא היה שינוי ברוטל במשך שנות דור שהפרידו ביניהם), ובפרט אם על סמך הנחה זו אנו מבססים שיעור חדש שלא שמענוהו מעולם ממקור אחר, וכנ"ל.

(וכמובן, שיש להוסיף על זה את מה שהערנו לעיל על שיעור 120 גרם שחידש השש"ת: שגם אם ננקוט כחידושו, אמור להיות 107 גרם ולא 120 גרם. וכל מה שכתבנו על כך לעיל שייך אף כאן בנד"ד).

איני כותב זאת כמחליט ומכריע, אלא כמציג צד שני של המטבע, ולהראות שרחוק הדבר מלהיות מוכח שיש שיטה המגדילה את השיעור, ואדרבה, הדעת נוטה שכולם הלכו במסורת המקובלת, וגם לא שמענו מעולם שיזכירו הדורות שאחריהם מחלוקת בזה.

ענף ד' – אודות דברי השש"ת שיש עוד גאונים שסברו שהרביעית 120 גרם.

השש"ת מביא את דברי רב ניסים גאון (בעירובין דף פב) שכתב "וכבר פירשו הגאונים ז"ל כי שיעור הביצה י"ג [ט"ס וצ"ל י"ז כדמסיק שששה ביצים הם ק' כספים] כספים פחות שליש מכספים של ארץ ישראל". והיינו דינרי צורי ודאי, עכ"ד השש"ת. עוד הביא את דברי תשובות הגאונים מתשובה בל' ערבית שרוטל קמח של בגדד הוא קמ"ד דרהם. עוד הביא מדברי ר"י עקנין ששיעור סעודה ק' דינר צורי שהרי כתב שם ששיעור סעודה קמ"ד דרהם, עכ"ד השש"ת.

דיון בדבריו

והנה קצת יש לתמוה על השש"ת שמביא מתשובות גאונים שנכתבה בל' ערבית, שאין עליה מסורה ולא ידוע מי כתב אותה. אך האמת היא שזו תשובת ר"י עקנין עצמו (שהיה תלמיד הרמב"ם), שכתב בדיוק כדברים הללו. וכל דבריו – מדברי רב ניסים גאון.

והנה בדברי רב ניסים גאון המודפסים על הגליון בעירובין אמנם כתוב שמדובר בכספים של ארץ ישראל, אלא שתימה מדוע מציין לכספים של ארץ שאינה ארצו. וכבר צידדו בזה שיש כאן ט"ס וצ"ל ארץ ישמעאל, וקל הוא להתחלף. ובאמת נראה שאין כאן רק השערה בעלמא, אלא מוכח הדבר להדיא ללא פקפוק למעיין בדברי הר"י עקנין במקורם (וזה לא היה לפני השש"ת, כמבואר בדבריו, שרק ראה אותם מובאים בספר ערך מילין) שמביא את רב ניסים גאון, ושם לא מוזכר כלל שמדובר בכספים של ארץ ישראל.

וז"ל ר"י עקנין: ב"מאמר על המדות והמשקלות"²³⁹ (סוף פרק ב'): "אמנם הביצים שנשער בהן אמר רבינו ניסים ז"ל שיעור חלה עומר שהוא עשירית האיפה שהם תל"ב ביצים שבכל ביצה וביצה י"ז דרהם פחות שליש יבא במשקל הקב ת' דרהם ובכל לוג ק' ובכל רביעית כ"ה. אכן שיעור שתי סעודות ליט' קמח במשקל הבבלי שהוא קמ"ד דרהם".

ולמדנו מדבריו ששיעור הרביעית הוא כ"ה כספים של בבל ולא של א"י, וסובר בזה ככל הגאונים שלפניו. וגם למדנו שאף הסובר דשיעור ליטרא קמח קמ"ד דרהם, מסכים לכל שיעורי הגאונים הקטנים הנ"ל. אלא שעדיין צ"ב מדוע הקמח קמ"ד דרהם.

²³⁹ אפשר לראות את המאמר ב"אוצר החכמה" ב"גנזי נסתרות" קובץ ג' עמ' 323 בסופו.

וי"ל שייסוד הדבר הוא בשינוי במשקל הקמח שלהם. דהנה השש"ת הביא מדברי הר"ף שהקמח קל בשליש מן המים, ונקט שזהו יסוד מוסד שמוסכם על כולם. אך באמת הקמח שונה בכל מקום, ומצאנו בשו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן לו) שהוא אף כבד מן המים, וז"ל: "ואנחנו שקלנו קמח שלנו ומצאנו משקל ביצה ל"ג זוזים ושליש, ושקלנו המים ומצאנו משקל ביצה ל"א זוזים ורביעית זוז, יהיה משקל המים יותר קל ממשקל קמח ב' זוזים ורביעית שלישיית זוז בכל ביצה. וההבדל בזה הוא בין קמח מצרי' לקמח המקו' מפני דקדוק הטחינה שהם טוחנין בריחיים של מים והוא דק כאבק ואנו טוחנין בריחיים של בהמ' והוא גס וכבד".

וממילא כשבאים להוכיח מהו שיעור רביעית מים, על ידי שמקשים לדברי הגאונים אודות משקל הקמח, הרי צריכים קודם לדקדק מהו משקל הקמח (ביחס למים) של הגאונים.

ויהא הביאור במשקל הקמח של רב ניסים גאון ושאר הגאונים אשר יהא, בודאי ששיעור רביעית המים שלהם היה קטן כמו כל שאר הגאונים, כמבואר להדיא בדברי רב ניסים גאון עצמו שמביא הר"י עקנין וכו"ל, וזה ברור.

סיכום

לסיכום, ראינו שדעת גאונים רבים מפורשת שהרביעית כ"ה כספים של בבל, ושיעור זה הוא 75 סמ"ק בקירוב.

וגם דעת הכפתור ופרח וסיעתו כך (כי הדיוק בדבריו לומר לא כך – מיוסד כולו על מילה שהוא לא כתב).

ואין אף שיטה בגאונים שמבואר בה דבר ברור בשונה מן הנ"ל. ואם כי בשיעור החלה עפ"י משקל הקמח עדיין יש דברים הטעונים בירור, עכ"ז הדעת נוטה בצורה ברורה שכולם מסכימים עם השיעור הנ"ל ברביעית.

ומה נפלא הדבר, שזהו ממש כשיעור הרמב"ם העולה מן הדרהם שאליו הוא ציין (כמבואר לעיל, וכמסקנת כל מחברי דורנו שעסקו בזה, ללא חולק).

ועוד, שזהו גודל הביצה במציאות.

ועוד, שכך בערך גם נקטו כל פוסקי אשכנז שצינו את שיעור החלה ג' קוורט (ראה בפרק הבא). וכולם שווים לטובה ומכוונים לאותו שיעור.

פרק ח'

רביעית – פוסקי אשכנז: 70 סמ"ק

עדות מרן הגרא"ל שטיינמן שליט"א

מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א העיד, שבחול"ל היו נוהגים לשער את הרביעית כ-70 סמ"ק.

כך הובא בשמו לעיל בחלק ההסכמות, וראה שם שהדבר נתברר היטב; כי מעיקרא נכתב כך בשמו (בעלון השבועי "כאיל תערוג" פרשת וירא), ואח"כ (בגליון פרשת תולדות) נתקנה ה'טעות' (כי סברו המתקנים שה'שיעור הקטן' מגיע רק עד לכדי 86 סמ"ק – שזהו שיעור רבי חיים נאה – ושארין קטן הימנו). ואחר זמן (בגליון פרשת מקץ) תקנו שוב, וכתבו שביררו ואכן מה שנכתב מעיקרא הוא המדויק – 70 סמ"ק. כל זה מובא לעיל, עיי"ש. ושוב לתוספת בירור שוחחתי עם כמה ממקורבי מרן שליט"א, שאימתו שאף הם שמעו כן מפיו. וכן מובא דבר זה בספר "אעלה בתמר" עמ' קי"ב.

נבוא בזה לברר, שאכן הדברים שמסר מרן שליט"א אודות המנהג, מכוונים לדעת פוסקי אשכנז.

אלא שנקדים לפני זה, אודות עצם הנושא של "נתקטנו השיעורים". שהרי מכל המבואר עד כה למדנו, שכאשר באים לקבוע את שיעור הרביעית – יש לנו שני עניינים שונים הנצרכים לבירור.

הראשון: האם גודל הביצים שלנו הוא הנכון להלכה, או שמא ננקוט שהביצים בזמן חז"ל היו כפולים בגודלם, והמה הקובעים והנכונים להלכה.

ושנית, - בהנחה שהביצים שלנו הם הנכונים לקביעת ההלכה, יש לברר את גודל הביצה.

נברר בזה את שיטת רבותינו שבאשכנז-פולין-רוסיה.

האם נתקטנו הביצים

הנה לגבי השאלה הראשונה, האם נתקטנו הביצים:

כל הפוסקים שעד הצ"ח נקטו שיעור קטן כהביצים המצויות, וכך היה המנהג המקובל, וכפי שהובא כל זה לעיל.

ובשו"ת חתם סופר (או"ח קכ"ז) מביא כך אף מפוסקי אשכנז שמזמן הראשונים: "גדולי ארץ אשכנז הרוקח והרא"ש והטור והמרדכי ומהר"ל ומהר"י ורי"ו".

פרק ח': רביעית – פוסקי אשכנז: 70 סמ"ק

רלא

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' ס') הוסיף שכן מתבאר מסתימת דברי הרמ"א, וכן נקטו גדולי הפוסקים.

גודל הביצה

לפיכך נמשיך, אליבא דשיטה זו, לברר את השאלה השניה – אודות גודל הביצה, ולהראות שנקטו בשיעור 70 סמ"ק לרביעית וכו"ל.

בירור הגודל המדויק של הביצה נצרך יותר לשיעור חלה מאשר לשיעור רביעית. שכן הנפק"מ בזה לגבי שיעור חלה הוא משמעותי מאד, ואילו לרביעית הוא פחות משמעותי, כי ההפרשים בזה קטנים (יותר) יחסית. ברם, כאשר נברר את שיעור החלה, נדע ממילא גם מהו שיעור הרביעית.

רבינו התי"ט מדד את שיעור החלה, ויצא לו שהוא פינ"ט של פראג. וכך מביא האליהו רבה (או"ח תנ"ו א') את ההלכה בשמו של התי"ט, וכן הצ"ח (פסחים קטז:): מביאו.

כמה הוא הפינ"ט המדובר?

בספר "מדות ומשקלות של תורה"²⁴⁰ מברר שהוא מעט יותר מ-2 ליטר (ליתר דיוק: 2003 סמ"ק).

לפי זה, כשנבוא לחשבון הרביעית (שהיא ביצה ומחצה): הרי כל ביצה היא כ-46 סמ"ק (2003 סמ"ק הם 43.2 ביצים), והרביעית כ-70 סמ"ק – מכון ממש לנתבאר לעיל. כביסוס נוסף לכך יש לציין. שהצ"ח כתב שאע"פ שבמידת ביצים עולה השיעור פינ"ט או פחות מעט, שיעורו לפי אצבעות עולה מעט יותר מגודל 2 פינ"ט. וא"כ מבואר ששיעור פינ"ט – שהוא מחצה מן שיעור החלה לפי אצבעות – הוא אכן כפי שהעלה במדות ומשקלות של תורה וכו"ל, או עכ"פ מאד קרוב לזה.

עד כה ביררנו ששיעור פינ"ט לחלה, מתאים לשיעור 70 סמ"ק לרביעית. נמשיך הלאה.

דהנה בספר יש נוחלין (לאביו של בעל השל"ה, חלק כוונת התפילה, בהגה [של אחי השל"ה] אות י"ז, הביאו ב'מקור חיים' להחוות יאיר או"ח סי' פ"ח ס"ק א') כתב שמדד את השיעור ועלה בידו שהוא "מה שמחזיק המדה קמח שקורין במדינות פיהם פינ"ט, ובמדינות פולין הוא מה שמחזיק שלשה מדות שקורין קווארט". הרי ששני שיעורים

²⁴⁰ עמוד רל"א. מצוטט גם ב"מדות ושיעורי תורה" (בניש) בעמוד ר"כ.

אלו שווים; פינט = ג' קווארט. ואם ביררנו את שיעור הפינ"ט המדובר, נדע גם את שיעור ג' קווארט.

"ג' קווארט", זהו שיעור לחלה שהיה מקובל על דעת כל הפוסקים: בנוסף ל"יש נוחלין" (בהגהת אחי השל"ה) שהובא לעיל, העתיקו פוסקים רבים מאד את השיעור:

- ❖ מהר"י ווייל (דיני פסח סי' קצ"ג²⁴¹, הובא בש"ך יו"ד שכ"ד סק"ג)
- ❖ ש"ך (יו"ד שכ"ד סק"ג)
- ❖ ט"ז (סי' תר"ו סק"ו²⁴²)
- ❖ מג"א (או"ח סי' תנו' ס"ק ב')²⁴³
- ❖ פמ"ג (שפתי דעת ס"ס צ"ז, שו"ת מגידות סי' מז')
- ❖ חיי אדם (כלל קכ"ח סט"ו²⁴⁴)
- ❖ תבואות שור (בכור שור סנהדרין צג:)
- ❖ באר היטב (או"ח סי' פ"ח ס"ק ב')
- ❖ חוות יאיר (חוט השני סי' צ"ז, מקור חיים סי' פ"ח ס"ק א', סי' תנ"ו קיצו"ה)
- ❖ משנה ברורה (סי' תנ"ו ס"ק ג')
- ❖ מהרש"ם (תכלת מרדכי, דינים לשבת הגדול אות קכ"ח)
- ❖ ערוך השולחן (הלכות חלה, סי' שכ"ד סעיף ג')²⁴⁵

למסקנה דמילתא - נתבססו היטב דברי מרן רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א, שהמנהג בחו"ל היה לנקוט שיעור 70 סמ"ק לרביעית, והדבר נכון לדעת הפוסקים של אשכנז-פולין-רוסיה אשר כל בית ישראל נשען עליהם, וככל שנתבאר היטב בעז"ה לעיל.

²⁴¹ שם כתב "ושיעור חלה כלי שמחזיק מעט פחות מג' זיידלין" (הזיידל הוא קווארט, כמבואר בש"ך). ובשיעורין של תורה (סי' י' ס"ג) מביא את דבריו וכתב שלפי זה עולה שיעור הרביעית 60 גרם (!) והוא שיעור עוד קטן יותר מן המובא כאן.

²⁴² ז"ל: "הטלת ט' קבין. מצאתי כתוב שהוא שיעור ט"ו קווארט פולניש", עכ"ל. ט' קבין הוא 216 ביצים, גדול פי 5 משיעור חלה, וממילא עולה לשיעור חלה – ג' קווארט.

²⁴³ ושם הביא דעה נוספת בשם מהר"ך, שהוא ג' קווארט וקוורטיל.

²⁴⁴ ושם הביא גם שיש מחמירים ה' קווארט וי"א ו' קווארט. ובכלל קמ"ד לענין ט' קבין כתב ט"ו קווארט, שזה מתאים עם שיעור ג' קווארט לחלה, וכן"ל בדעת הט"ז, ולא הביא שם שיעור אחר.

²⁴⁵ שם מאריך הרבה בסוגיית נתקטנו הביצים, כי הרי להצל"ח השיעור יהיה כפליים מג' קווארט, ומסיק (בסעיף י') "ועכ"פ על ג' קווארט קמה וודאי דיש לברך וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל ואין לפקפק בזה כלל", עכ"ל.

שיעור 70 סמ"ק ב"שיעורי המצוות" (להקה"י)

בשיעורי המצוות (ס"ק כ"א) למרן הקהלות יעקב (שנדפס בסוף ספרו "שיעורין של תורה") כתב וז"ל: "הכביצה – ביצה בינונית שלנו דלחומרא אנו מודדין בה כביצה, תפסו האחרונים ז"ל שמשקלה ערך 45-50 גרם [שגם לדעת כמה אחרונים ז"ל שחשבו הביצה ערך 41 גרם²⁴⁶ היינו מים ככמות של ביצה בינונית אבל הביצה עצמה כבדה קצת יותר ממים וכידוע]."

הרי השיעור לביצה (לחומרא) המובא בדבריו, והוא בשם כמה אחרונים ז"ל, הוא ביצה שהנפח שלה הוא כמו 41 גרם מים. ואמנם כיון שהביצה מעט כבדה ממים, הרי שמדובר בנפח שהוא מעט יותר מ-41 סמ"ק, עכ"פ מדובר בשיעור שהוא בערך מתאים לשיעור רביעית של 70 סמ"ק (וביזה של 46.6 סמ"ק), אם לא פחות מזה.

²⁴⁶ כוונתו בזה – עפ"י החשבון שכתב בשיעורין של תורה סי' י' סק"ג.

פרק ט'

דעת גדולי התורה ביחס לשיעור זה

מִרְנֵן הַגָּאוֹן רַבִּי שְׁלֹמֹה זִלְמָן אוֹיעֶרְבֶאך זצ"ל

"השיעור הקטן יותר הוא הנכון, רבי חיים נאה טעה".

כך מתברר במכתב שקיבלתי ממחבר ספר "לב ים" (על מדות ושיעורי תורה), ובו עדות על דברי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל. וז"ל המכתב:

בס"ד

י"א סיון תשס"ד ירושלים ת"ו

לכבוד הרב הגאון ר' הדר מרגולין שליט"א
היות והנכם עומדים בעז"ה להוציא לאור ספר בעניני מדות ושיעורים, רצוני להעיד בפניכם מה שאמר לי גאון ישראל ופוסק הדור הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל כדי שתפרסמו את הדבר בספרכם.

כשהוצאתי לאור את ספרי על שיעורי תורה הנקרא "לב ים", וכולו בא להוכיח ולברר על פי הש"ס והפוסקים את אמיתות השיעור הקטן שהאמה השוחקת יוצאת על פיו 46 ס"מ והיה זה בשנת תשנ"ג, נכנסתי לבית הגרש"ז זצוק"ל ודיבר עמי בענין זה, ובתוך דבריו אמר לי בזה"ל:

"איך וייס פון דעם קליינעם שיעור וכו' אונד דאס איז דער אמתדיגר שיעור, ר' חיים נאה האט זיך טועה גיוען", עכ"ל.
[תרגום: אני יודע אודות השיעור הקטן (הקטן משיעורו של הגר"ח נאה), וזהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה].

בכבוד התורה ובידידות,
יעקב מאיר וידר

מִרְנֵן הַגָּאוֹן רַבִּי יואל טייטלבוים (האדמו"ר מסאטמר) זצוק"ל

"והנה בענין המציאות שבמידת השיעורים... רבינו הק' זי"ע היה רגיל להזכיר בדרשותיו לשבת הגדול דשיעור רביעית הוא 75 מ"ל".
(קובץ בית ועד לחכמים א', עמ' רל"ב. בהוצאת כוללי תורה ויראה דסאטמאר, נמצא באוצר החכמה)

מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל

דברי הבירור הנ"ל גם היו לעיני הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל, והובאו בספריו בשמי, ("מאור ישראל" (פסחים מח.), "הליכות עולם" חלק א' עמ' רצ"א, וכן הובא בספר "ילקוט יוסף") על פיהם שינה הוא את הוראתו וכתב לסמוך על הבירור שהעליתי לעיל להקטין את השיעור.

מרן הגאון רבי אהרן לייב שטיינמן שליט"א

אמר רבינו דבאמת בחו"ל נהגו בשיעורים אפילו פחות משיעור ר' חיים נאה, וקידשו על גביע של שבעים גרם (כפי שהובא בחלק ההסכמות מגליון כאיל תערוג פר' מקץ, וכן שוחחתי עם כמה ממקורבי מרן שליט"א, שאימתו שאף הם שמעו כן מפיו, וכן מובא דבר זה בספר "אעלה בתמר" עמ' קי"ב).

מרן הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א

גם הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א הביא את הענין בשמי בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה (סי' קכ"ט), וחלק ו' (סי' קמ"ב).

פרק י'

שיעור הכזית משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן

כמובן, יש לכל הנאמר לעיל נפק"מ גדולה לענין שיעור הכזית. דהנה כתב השו"ע (סי' תפ"ו) דשיעור הכזית הוא כחצי ביצה, והואיל ועלה בדינו שהרביעית (=ביצה ומחצה) הוא 75 סמ"ק, א"כ הביצה 50 סמ"ק, ואכן זהו גודל ביצים ממוצעות (טבעיות) בימינו. וביחס לביצה כזו הוא שיש לשער את הכזית. [וכבר הארכנו בזה לעיל, בבירור שיעור הכזית].

פרק י"א

שיעור הטפח והאמה משתנים לאור

שיעור הרביעית הקטן

בעקבות הבירור של משקלו המדויק של הדרהם מתברר שישנם שינויים גם לענין מידות האורך, האצבע הטפח והאמה, וההלכות התלויות בהן. שכן הרמב"ם (פהמש"נ עדיות פ"א א מ"ב) הגדיר את כמות הרביעית בכך וכך דרהם, ומבאר שם שהגיע לזה על ידי מדידת האצבעות (=רוחב האגודלים). רבי חיים נאה ביסס את כל שיטתו במידות אורך על סמך מה שהניח שהדרהם של הרמב"ם היה 3.2 גרם, והרביעית 86 סמ"ק, כי ממילא על ידי זה נתברר שהאצבע בה מדד הרמב"ם היתה 2 ס"מ. אך כאשר אנו מבררים משקל אחר לדרהם, והרביעית היא 75 סמ"ק, א"כ מתברר שהאצבע בה מדד הרמב"ם היתה 1.9 ס"מ. לפיכך הטפח (שהוא 4 אצבעות) יהיה 7.6 ס"מ [ולא 8 ס"מ כפי שהעלה הגר"נ]. והאמה (שהיא 6 טפחים) תהיה 45.6 ס"מ [ולא 48 ס"מ כפי שהעלה הגר"נ].

הבדלים אלו בדרך כלל אינם משמעותיים ביישום מעשי, רוב המקרים השכיחים ביום-יום אינם מגיעים לכדי צורך בדקדוקים אלו. אך... יש מקרים שכן. כהמעשה שנשאלתי עליו, שהיה למישהו סוכה ולשכן מעליו היה מזגן, לפי השיעור של הגר"נ היה בזה פחות מג' טפחים, ואילו לפי דקדוק השיעור הנ"ל היה יותר מג' טפחים.

או כגון שאלות של חיוב מזוזה על חדר קטן שיש בו ד' על ד' אמות רק לפי השיעור הקטן. (ולפעמים נפק"מ באיזה צד של הפתח לקבוע את המזוזה). או כגון שאלה שהגיעה לידי אודות בית קברות שנמצא סמוך לכביש, ויש חוט של חברת החשמל שנמשך מעל בית הקברות ומעל הכביש. אם יש טפח בחוט, אסור לכהנים לעבור בכביש זה, כיון שהם נכנסים תחת אוהל שמאהיל על המת. – בחוט המדובר היה כמעט טפח, אבל מעט פחות, לשיטת הגר"נ ואילו לפי השיעור המדוקדק

פרק י"א: שיעור הטפח והאמה משתנים לאור שיעור הרביעית הקטן

רלח

של הדרהם, היה יותר מטפח. (נ.ב. השאלה הועברה למרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, והוא פסק להחמיר, כמובא בשבות יצחק (פסח [תשע"ב] עמ' רצ"ה).
אך בכל אופן יש מקרה אחד שהוא כן שכיח מאד, ונוגע למצוה דאורייתא. המדובר הוא ביצירת דופן סוכה על ידי לבוד – ועל כך בקונטרס "דופן סוכה כהלכה" שמובא להלן).

ויצויין, שמרן הגר"מ שטרנבוך שליט"א הביא את דברי (תשובות והנהגות ח"ו סי' קמ"ב) והסכים להם, שאכן עפ"י העולה משיעור רביעית קטן, ממילא צריך להחמיר ולחוש למידת טפח ואמה קטנים, ולא לסמוך להקל על שיעור הגר"ח נאה.
וז"ל "דבריו ברורים, ולענין דאורייתא ודאי ראוי להחמיר, וביותר בדבר הנוגע לציבור כמו לענין שיעורי מקוה וכדו' חייבים בדאורייתא לחשוש, ובפרט כשנוגע תדיר אי אפשר להקל, ויפה עושה שמפרסם שלחומרא יש לחשוש שמדת טפח ואמה הוא יותר קטן מכפי השיעור שקבע הגר"ח נאה זצ"ל ולא לסמוך להקל על שיעור הגר"ח נאה", עכ"ל.

פרק י"ב

שיעור החלה משתנה לאור שיעור

הרביעית הקטן

**וכשיעור זה (ואף בשיעור קטן מזה) נהגו בארצות
אשכנז-פולין-רוסיה על דעת כל הפוסקים**

שיעור הרביעית הקטן משליך אף על שיעור חלה, שהרי שניהם קשורים זה בזה. שיעור הרביעית הוא ביצה ומחצה, ושיעור חלה הוא מ"ג ביצים וחומש, הרי ששני שיעורים אלו תלויים בגודל הביצה. וכן הרמב"ם (בפהמש"נ עדיות פ"א מ"ב) קבע את שני שיעורים אלו בציינו את מטבע הדרהם, עי"ש. ולכן, אם נעלה בידינו שיעור לרביעית שהוא קטן משל הגר"ח נאה, ממילא גם שיעור החלה יהיה קטן יותר.

פרק י"ג

שיעור הפרוטה משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן

הלכה רווחת היא, כמקובל מהגאונים, ששיעור הפרוטה הוא כסף כמשקל חצי גרעין שיעורה²⁴⁷. כמה הוא משקל חצי גרעין שיעורה?

הגר"ח נאה קבע שזהו $1/40$ גרם, דהיינו 0.025 גרם. נמצא שגרם כסף שווה 40 פרוטות. מנין משקל זה? הוא למד זאת ממשקל הדרהם. שכיון שהרמב"ם (פהמש"נ עדיות פרק א' מ"ב) קבע את משקל רביעית המים כ-27 דרהם, והדרהם (לדעת הגר"ח) 3.2 גרם, הרי שהרביעית 86 גרם מים.

והנה הרמב"ם גם קבע (בהלכות עירובין פ"א ה"ב) שמשקל הרביעית 1680 גרעיני שיעורה, נמצא שגרעין השעורה הוא $1/20$ מגרם (בקירוב גדול), והפרוטה – מחצית מזה, כך למד הגר"ח נ.

גם מרן הקה"י (בשיעורי המצוות שבסוף שיעורין של תורה) נקט כדרך זו. אחריהם נגדרו רבים ממדפיסי שיעורי המטבע בימינו, ונתפרסם עפ"י שהשיעור $1/40$ גרם.

ב' סיבות להניח שהמשקל הנ"ל אינו מדויק

והנה כשנבוא לדקדק בדבר נראה, שמשני הכיוונים מתברר כי השיעור הנ"ל אינו מדויק.

הן מצד הרביעית. וכפי שכבר נתברר לעיל (בעמוד ריא) שהרביעית המדויקת היא לכל היותר 75 גרם מים.

והן מצד משקל גרעיני השעורה במציאות. כי את משקל השעורות הסיק הגר"ח נ רק מחמת ההשוואה למטבעות הדרהם וכנ"ל, לא מחמת שבמציאות אכן כך מצא את משקלן. ואדרבה, המציאות לא הסתדרה לו היטב, והוא נדחק בה טובא.

²⁴⁷ ל' הרמב"ם (פהמש"נ מסכת עדיות פרק ד משנה ז): "והפרוטה הוא משקל חצי שיעורה כסף". וכן איתא בתשובות הגאונים, רבינו חננאל, רי"ף, רמב"ן, ר"ן, רא"ש, סמ"ג, ועוד. כל המקורות הובאו בספר "מדות ושיעורי תורה" (פרק כ"ב סעיף ז').

פרק י"ג: שיעור הפרוטה משתנה לאור שיעור הרביעית הקטן

רעא

בספרו "שיעורי תורה" (מהדור"ק עמ' ז') הוא כותב: "ואני עשיתי בחינה במשקל השעורים ובחרתי שעורים מלאות ושמנות ועלו עשרים מהם בגרם. ולא ראיתי עוד יותר גדולים מהם שבחרתי. והנה מהמשקל המכוון הנז' מוכרח דאלו השעורות הן הבינוניות, ובודאי נמצאות גם גדולות יותר, ולא ראינו אינה ראייה". וכתב כע"ז גם בספרו במהדור"ב (עמ' פ"ב) והוסיף: "והרוצה להשתמש במשקל השעורות עליו לבחור שעורים ששוקלים עשרים בגרם, ואלו הן השעורות הבינוניות של הרמב"ם במשקל". הרי שראה הגר"נ שהשעורות הבינוניות אינן מתאימות למשקלו, והוצרך לבחור שעורות מיוחדות שכולן גדולות – כדי לשער את משקל ה'בינוני' שיתאים למה שיצא לו מהדרהם.

המשקל המדויק

אחר שנתברר לנו שהרביעית כ-75 גרם (להרמב"ם), והיא 1680 גרעיני שעורה, א"כ משקל גרעין השעורה להרמב"ם כ-0.44 גרם, והפרוטה – שהיא כמשקל חצי שעורה - כ-0.22 גרם. נמצא שבגרם כסף יש כ-45 פרוטות.

בספר "מדות ושיעורי תורה" (פרק כ"ב סעיף ט' ואילך) מברר באריכות ששקילת חכמי אשכנז לדורותיהם העלתה משקל קל יותר, 0.41-0.40 לכל גרעין, ולפי"ז בגרם כסף יש עד כ-50 פרוטות.

(נ.ב. ישאל השואל, הבה נברר את משקל השעורה בימינו אנו? התשובה היא שקשה לנו לקבוע זאת. שכן, קודם עלינו לקבוע באיזה זן שעורה השתמשו הגאונים והראשונים. בימיהם לא היתה קיימת חלוקה לזנים, והשעורה הנזרעת היתה תערובת של זנים שונים. בימינו נעשתה חלוקה לתועלת החקלאים כדי להתאים את השעורה לסוג הקרקע והאקלים וכדי שזמן ההבשלה יהיה אחיד בכל השדה. יש זנים השוקלים 40-44 גרם לאלף שעורים, ויש השוקלים 48-55 גרם, וכמובן גם יש זנים בינוניים, ולכן אין מקום לשאלה הנ"ל, כל זה מבואר בספר "מדות ושיעורי תורה" שם).

שיעור הרביעית

חלק ג'

ביאורים ועיונים

פרק י"ד

ביישוב קושייתו הגדולה של הצ"ח

(אודות אי התאמת גודל הביצה)

הבאת התירוצים שנאמרו – והצעת תירוץ חדש – לקושיא הגדולה
בענין המידות והשיעורים

תוכן ענינים

❖ מטרת המאמר והצגת הבעיה הנידונה

❖ מהלכי פתרון שהוצעו

❖ פתרון (חדש) אפשרי

(פרק זה דן ביישוב השאלה מבחינה עובדתית. בשני הפרקים שאחריו נוסף בליבון
הענין מהבחינה ההלכתית)

מטרת המאמר והצגת הבעיה

כבר מאות שנים מהדהדת קושייתו הגדולה של רבנו ה'נודע ביהודה' (צל"ח פסחים קטז:), אודות אי ההתאמה בסוגיית מידות ושיעורי תורה. הסתירה נתגלתה בשיעור חלה ורביעית, באשר יש בידינו שני אופנים שונים למדוד את השיעורים הללו; ע"י נפח הביצים, וע"י רוחב האגודלים. שני אופנים אלו צריכים להניב תוצאה זהה, ובפועל אין הדבר כן. המציאות שעלתה בידו הראתה שהמדידה באגודלים מעלה שיעור שהוא ככפליים בגודלו מהשיעור העולה ע"י מדידת ביצים!

ההשפעה ההלכתית של הסתירה מתרחבת והולכת בשאר שיעורי תורה: הכזית, האמה, ועוד, משום שהכל תלוי זה בזה. והואיל ורוב מצוות התורה תלויים הם בשיעור כלשהו בדרך זו או אחרת, נמצא שהקושיא הזו ודרכי פתרונה משמעותיים מאד בהרבה שטחים, בהלכה למעשה ממש.

כידוע, המחלוקת הגדולה במידות ושיעורי תורה – זו שנודעה בשם "שיעור חזון איש" לעומת "שיעור רבי חיים נאה", נסובה אודות פתרון השאלה האמורה. עדיין לא הוצע פתרון המניח את הדעת ומיישב את כל הבעיות, וסימני שאלה רבים נותרו בסוגיא זו. על קושיא זו כתב החתם סופר (שו"ת או"ח קכ"ז בסופו): "ומי שדעתו רחבה מדעתנו יפתח פתח כפתחו של אולם ורופא יקרא ושכר הרבה יטול". במאמר זה ננסה, כפי שחנני ה' בקטנות דעתי, לסכם את עיקרי הדברים שנאמרו כבר בסוגיא זו, ולתרום פתרון נוסף (שיובא בסוף הדברים).

מהלכי פתרון

על קושייתו הגדולה של הצ"ח יש באופן כללי ג' סוגי מהלכים:

- א. הגר"ח נאה – הכל כשיעור הקטן.
- ב. חזו"א – הכל כשיעור הגדול.
- ג. יישוב הדברים שלא תהיה סתירה.

נסביר.

מהלכו של הגר"ח נאה הוא שהכל הולך כשיעור הקטן. מידות נפח קטנות - מוכחות הן, כפי שמתבטא בגודל הביצים ומשקל המטבעות, ומידות האורך נגררות הן בעקבותיהן, וגם הן קטנות²⁴⁸. ואף שעי"ז יש דוחקים גדולים לקבוע שהאגודל קטן [והרי פוסקים רבים יש ששיעורו כגדול], אין מנוס וצריך להדחק ולומר שהאמת היא שקטן הוא. כך הוא המהלך של הגר"ח נאה.

מהלכו של מרן החזו"א הוא זהה, אך לכיוון ההפוך, שהכל הולך כשיעור הגדול. מידות האורך הן הנכונות, כפי שמתבטא ברוחב האגודל, ומידות הנפח נגררות בעקבותיהן וגם הן גדולות. ואף שעי"ז יש דוחקים גדולים מכל מיני ראיות שהנפח קטן, אין מנוס וצריך להדחק בהם. כך הוא המהלך של החזו"א.

שני מהלכים אלו אינם בעצם מיישבים את הממצאים הסותרים, אלא נוקטים שאחד הצדדים הוא המדויק – ומניחים (בדוחק) שיש טעות או שינוי בממצאים המורים להיפך.

²⁴⁸ יצויין, שכבר מצינו לתלמידו של הצ"ח וחבר בית דינו, ה"תשובה מאהבה" (לרבי אלעזר פלעקלס, בחי"ד שכ"ד) שהתווכח עם רבו הצ"ח בכיוון זה. ויש בזה אריכות אך אכ"מ.

פרק י"ד: ביישוב קושייתו הגדולה של הצ"ח

רמז

אך יש גם סוג מהלך שלישי, הבא לומר ששני הצדדים צודקים, גם ממצאי האורך (=האגודל) וגם ממצאי הנפח (=הביצה ומשקל המטבעות המצויים), ואין ביניהם סתירה.

ואליבא דהמהלך השלישי הזה, נביא את:

- א. ה"גידולי טהרה" – תוספת עבור גודש.
- ב. ה"לבוש" – המדידה במידות עגולות.
- ג. פתרון חדש אפשרי – שינוי בצורת מדידת האגודל.

ה"גידולי טהרה"²⁴⁹ מיישב כהשיעורים הגדולים. שאמנם הביצים במציאות קטנות הן, אך הביצה ההלכתית גדולה. וטעמו, משום שביצה היא מידה הן בלח והן ביבש. ולכאורה הבדל יש ביניהם, כי ביבש יש גודש²⁵⁰, והגודש מוסיף עוד חצי (50%), ובלח אין גודש. כדי להשוות את שני השיעורים, הוסיפו בלח עוד חצי כדי שיהיה שווה לביצה כפי שנמדדת עבור יבש, ולכן אף שהביצים במציאות קטנות – במידתן ההלכתית הן גדולות.

ה"עלה יונה" (לרבי יונה מרצבך זצ"ל, עמ' קלג-קלה) – כתב שהוא נוטה לקבל את התירוץ הזה.

אך קשיים יש בקבלת פתרון זה. חדא, מדוע לא הודיעונו חז"ל שכך יש למדוד? ועוד, שכתבו כל הראשונים והפוסקים (בסי' תנ"ו) למדוד שיעור חלה בביצים כפשוטם, וא"כ לדבריהם אין תוספת עבור גודש?

ועוד קשה: תירוץ זה מיישב רק את גודל הביצים במציאות. אך עדיין יש ממצאים רבים נוספים שאינם מתיישבים. הרי סוף סוף קשה טובא מהמטבעות שציין הרמב"ם המוכיחות בצורה ברורה על שיעור נפח קטן, וכן קושיית ה'ביאור הלכה' משיעור מלא לוגמיו שהוא יותר מרביעית, ואינו עולה יפה אליבא דהשיעור הגדול, ועוד.

פתרון נוסף הוצע בספר "מדות ומשקלות של תורה" (פרק פ"ט) עפ"י דברי הלבוש, הכותב בהלכות חלה (ריש סי' שכ"ד) "וצריך עיון באלו המידות אם רוצה לומר מעוגלות או מרובעות". לפיכך... "טוב יותר לשער המדה כאשר נתבאר בלבוש החור סי' תנ"ו", אשר שם נתבאר לשער בביצים²⁵¹. והרי נוכל לפי זה לומר שאמנם האגודלים גדולים

²⁴⁹ בתשובה א' שבסוף ספרו. הובא גם במידות ומשקלות של תורה עמ' רס"ג. [ואגב: הובא שם גם תירוץ נוסף של החת"ס, אך הוא מבוסס על הגהות מפליגות בדברי הראשונים, וכן על פלפול גדול שגדולי תלמידיו כתבו שלא הבינו אותו, ולכן רק ציינתי את דבריו ז"ל כאן].

²⁵⁰ גודש: בערימה יבשה, האמצע יכול להיות גבוה יותר מן הצדדים, וזהו ה'גודש'.

²⁵¹ וממילא יהיה מוכרח שהמידות עגולות, כדי שיתאים למידת הביצים.

הם, וכך כל מידות האורך. ואילו מידות הנפח קטנות, כי המידות אינן עבור כלי מרובע אלא כלי עגול, שהוא קטן יותר.

אך גם דרך זו – קשיים רבים יש בה. איך לא נרמזה צורת מדידה שכזו בש"ס ובראשונים? וכשהרמב"ם (ביכורים פרק ו') מתאר את הכלי שהוא מדד עבור שיעור חלה שהוא "מדה שיש בה שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעי אצבע ברום שבע אצבעות פחות שני תשיעי אצבע - היא מדת העומר", האמנם מדובר בכלי עגול - ולא השמיענו זאת? ולשון השו"ע בהל' מקוה (יר"ד ר"ס ר"א): "ושיעורה אמה על אמה על רום שלש אמות במרובע", הרי שהשיעור הוא במרובע, ומשם גם נלמד הוא שיעור הרביעית (בפסחים קט:)? [ועוד, שראיות חזקות יש גם לכך שמידת האגודל והטפח והאמה עליה כווננו חז"ל קטנה היתה²⁵², וראיות אלו יישארו קשות?].

פתרון (חדש) אפשרי

אחר כל זה, אגיש בהיסוס מהלך נוסף, המיישב את רובי הבעיות בסוגיא זו. נקדים, שעלינו ללבן שני פנים שונים בסוגיא זו: הפן העובדתי-מציאותי, והפן ההלכתי. ואע"פ ששיגרת המחשבה היא שאם יתברר צד אחד כצודק יותר מבחינה עובדתית, ושכך היה בזמן חז"ל והראשונים – כך יהיה גם הלכה מעשה, ברם אין הדבר כה פשוט. וכפי שיבואר.

הסתירה היא בודאי עובדתית: בזמן חז"ל היו שני השיעורים שווים, ואצלנו אין הם משתווים. צריך יישוב לעובדה ומציאות זו, לברר מה היה בזמן חז"ל, ולאיזה שיעור הם כיוונו. יישוב עובדה זו, היא ענין אחד.

אך מלבד זאת, יש גם ענין לברר את הגישה ההלכתית; וכפי שנראה, אין השניים הללו בהכרח תלויים זה בזה.

נתחיל, איפוא, בבירור המציאות העובדתית.

למרות שגדולי עולם נחלקו בזה, נראה לאור ההוכחות החזקות שבידינו (ואשר התגלו רק בזמן האחרון, ולא היו בידי הפוסקים בדור הקודם לשלנו), שאין מנוס מלומר שהשיעורים הקטנים - הם שהיו בידי חז"ל²⁵³.

²⁵² וכפי שיובא בהמשך (בעמ' שו) להוכיח מהיקף מטבע הסלע.

²⁵³ וכך ניסח רעיון זה בשו"ת משנה הלכות (חלק ח' סי' קצ"ד): "מוטב שנסבול את הדוחק קצת (במידת האגודל) ונציל את השיעור שקבלנו מאבותינו ורבותינו במרווח וגם אז יתיישבו כל הקושיות והסתירות מביצים וכזית והקומץ ועוד ועוד כמה קושיות שהקשו ובהא מתישב הכל, משנעמיד המדידה בריוח האגודל ונסבול כל הדוחק וכל הקושיות עד שנצטרך לשינוי מעשה בראשית ולומר שנשתנו העתים ונתקטנו הביצים ולא נתקטנו בני אדם

פרק י"ד: ביישוב קושייתו הגדולה של הצ"ח

רעט

כך מוכח מהסלעים הנירוניים שמצויים בידינו לאלפים, אשר היקפן ידוע (מהגמרא) שהוא טפח²⁵⁴; כך מוכח בצורה ברורה מאד משיעור הרביעית שהרמב"ם מדד על פי אצבעות וכתב את מידתו במטבעות, והרי מטבעות אלו (אשר נחלקו בהם גדולי הדור הקודם עפ"י השערות וללא ידיעה ברורה) ידועות הן לנו ללא ספק [והרמב"ם קיבל את שיעורו מהגאונים, והם ללא ספק קיבלוהו מחז"ל]. וכבר הארכנו בזה לעיל בבירור שיעור הרביעית.

וזאת בנוסף לכך שממצאים רבים נוספים מתיישבים הם היטב דוקא לפי השיעור הקטן:

כי אם ננקוט כשיעור הקטן, יקשה עלינו ממדת האגודל. זהו ממצא אחד²⁵⁵. ואילו אם ננקוט כשיעור הגדול, נצטרך לומר שאירעו שינויים מפליגים בכל הבריאה: הביצים נתקטנו (למחצה!), וכן משקל גרעיני השעורה נתקטן (למחצה!) ואע"פ שלא נשתנו הממדים של גרעין השעורה, נתקטן המשקל – למחצה!²⁵⁶, וכן שיעור מלא לוגמיו נשאר מוקשה מאד (והביאור הלכה הניחו כקושיא ללא מענה על השיעור הגדול), וכן שיעור פדיון הבן המקובל בכל תפוצות ישראל דורות רבים (ויישוב הדבר כרוך בהחלטה שהשיעור הוא טעות – וכן סבר החזו"א²⁵⁷ מתחילה, ואח"כ חזר בו מחמת סברא שהשיעור מתלא תליא במשקל גרעיני השעורה שבדור – שהקה"י מגדיר זאת כ"חידוש עצום"²⁵⁸). וכן נצטרך להניח שמסורת חכמי הספרדים מדור דור מבוססת על טעות שנעלמה מהם באחד הדורות ולא נודע אימתו.

ובודאי שעפ"י כל זה מסתבר להניח שמדת האגודל שלנו היא שאינה מדויקת. ועל כרחק כאן הוא שיש לחפש את השינוי; לא מסתבר לשנות את כל הממצאים דלעיל בעקבות קושיא מממצא בודד (גודל האגודל). ולכן עלינו להסיק שמדת האצבע שלהם קטנה היתה, ואין מנוס מזה.

ולעצם הקושיא, הרי אגודלים שלנו רחבים הם? נימא, שתי אפשרויות יש. או שהיו אגודליהם צרים יותר; או ששיטת המדידה שלהם שונה היתה. ולשתי האפשרויות הללו יש בסיס איתן.

שהוא באמת דבר זר וקשה מאד לומר ומתי נתקטנו וידוע דלפי הבקאות והמציאות הידועות לנו ליכא שינוי במעשה בראשית. ועוד דהרי על בני אדם גם החולקים מודים שלא נשתנו רק הביצים ומה נשתנתה תרנגולת שנשתנו עליה סדרי בראשית ומולדת ביצים קטנים יותר משאר בעלי חיים והאדם ולפענ"ד זה תמיהה עצומה ודוחק גדול".

²⁵⁴ מידות ומשקלות של תורה פרק קמ"ה. מידות ושיעורי תורה עמוד קס"ו. ומובא אף בספר זה בעמ' שד.

²⁵⁵ ואף ממצא זה עצמו – יש מקום לדון בו, כפי שיבואר.

²⁵⁶ חזו"א או"ח לט ח.

²⁵⁷ אגרות חזו"א א' קצ"ד.

²⁵⁸ שיעורין של תורה ג, ט.

לענין גודל האנשים: הנה הצ"ח (בהציגו את הקושיא, וחיפש פתרונות אפשריים) העלה אפשרות זו שאולי אגודלים של פעם היו צרים יותר. אך הוא דחה את זאת "כי ידוע שהדורות הולכים ומתמעטים", עכ"ד²⁵⁹; וזהו כל המקור שעליו הוא התבסס. והנה לולא דברי קדשו, הרי אדרבה ידוע הוא שהדורות הולכים וגדלים (בעקבות תזונה משופרת ושאר שינויים כו"ב). והאריך בזה בספר "לב ים" (עמ' ס"א), וכך הוא כותב:

"אפשר לראות במציאות שהיו האנשים בדורות הראשונים יותר קטנים, אמנם קשה לברר באיזה זמן בדיוק ובאיזה מקום בדיוק, אבל רואים שהיו אנשים בזמנים ההם שהיו כולם נמוכים, וא"כ זה נותן מקום לומר שכן היו כל הדורות הקודמים. והנה הרבה דברים רואים מהם ענין זה, כגון שריונות הלוחמים שמזמן הראשונים קטנים כאילו היו עשויים לילדים, מיטות ישנות עם קינוף ואין אדם שבזמנינו יכול לישון בהם, רק ילדים. כיורות לרחיצת ידיים מאותם זמנים ואדם בזמנינו שרוצה לרחוץ בהם צריך לכופ קומתו הרבה. וכן עצמות ישנות וכד' דברים שניתן להוכיח מהם.

אך ראוי להוכיח מענין אחד בפני עצמו והוא גובה הפתחים והדלתות העומדים עדיין מזמן הראשונים אשר גובהם בין 160 ס"מ ו-170 ס"מ. והרוצה לראות דבר זה בחוש יוכל לראותו בכפר אחד אשר בהרי שוויץ הנקרא גוארדה, ובכפר זה קבעו חוק שאסור לשנות שם הבתים מכפי שהיו כדי שישאר זכרון לזמנים הקדומים. והנה הנכנס לכפר זה משתומם מנמיכות פתחי הבתים כאילו נבנה הכל לננסים, וגם הפתחים שבין חדר לחדר נמוכים מאד... הטעם מפני נמיכות האנשים בזמנים ההם, כמו שאומרים יודעי הדבר שבשם... שכן היתה קומת האנשים, כי נמצאים גם כן חדרים שכל התקרה נמוכה באופן שאי אפשר לאדם בזמנינו לזקוף קומתו בהם... ", עכ"ד.

<><>

אפשרות שניה יש להציע, מדוע מידת אגודל שלנו רחבה יותר מאשר בזמן חז"ל. והיינו, שאולי המדידה נעשית בצורה שונה; ובסיס גדול יש לזה בפוסקים. דהנה ספק גדול הוא בפוסקים כיצד בכלל צריך למדוד. שאמנם האגודל כשמודדים אותו במקום הרחב הוא כשיעור הגדול, אך אפשר גם למדוד אותו במקום הקצר שבו – בראשו²⁶⁰. ונסביר את הענין.

²⁵⁹ יצויין: כשדברי הצ"ח הובאו ב"ביאור הלכה" (בס' רע"א ד"ה של) הוא כותב: "... עיין שם (בצל"ח) שהאריך להוכיח דשעורי האצבעות לא נשתנו להתקטן בזמננו מכפי מה שהעתיק הרמב"ם וע"כ דרך הביצים נתקטנו". וצ"ע מדוע כתב "שהאריך להוכיח", והרי לא נכתב שם אלא שידוע שהדורות הולכים ומתמעטים.

²⁶⁰ יצויין: לפני כעשרים שנה הציע פרופ' יהודה גרינפילד למדוד את האגודל – לא ברחבו אלא בעביו. בדרך זו נתיישבה הסתירה ברווח. אף במכתבו של הגרמ"מ שפרן שליט"א לספר זה, הציע דרך זו ליישוב הסתירה. מרן הקה"י התנגד להצעתו של פרופ' גרינפילד בתוקף, במאמר שכתב ב'מוריה' ניסן תשמ"ג. ההצעה שכאן אינה הולכת בדרכו של הפרופ' גרינפילד, אלא מציעה למדוד בראשו של האגודל – דרך שהוזכרה בפוסקים, כמובא בהמשך.

פרק י"ד: ביישוב קושייתו הגדולה של הצ"ח

רעא

יש ספק בפוסקים מהי צורת המדידה הנכונה של האגודל. התוס' (מנחות מא:):
מסתפקים אם המדידה היא במקום הרחב או בראשו. וז"ל²⁶¹:
"במסכת זבחים בפ' קדשי קדשים (דף סג.) קתני דכבש של מזבח היה שלש אמות
ומחצה ושלש אצבע בזכרותו. ואית דמפרשי התם דקשר האצבע קורא הזכרות. ואית
דגרסי בזכרותו היינו ראשו. והכא דלא מפרשי מידי צ"ע".

על כך כותב מהר"ם מרוטנבורג²⁶² שמסתבר שהמדידה היא במקום הרחב, שלא באו
חכמים לסתום אלא לפרש, ומדידה בראשו הוי מקום שאינו ברור "ואי אפשר לעמוד
עליו מהיכן הוא מודד"²⁶³.

והנה סוגיין דעלמא היא כמהר"ם²⁶⁴, אך אין זה מוכרע:
הרי הב"י באו"ח סי' י"א מביא את שיטת המהר"ם להלכה, ושם חזר והוסיף בבדק
הבית את דברי התוס' שהסתפקו. וכן הוא במג"א שם (סק"ה²⁶⁵). והראש אפרים²⁶⁶
מביא את הדברים כספק ממש, ומכריע בגלל זה בדברנן לנקוט שיעור קטן ובדאו'
להחמיר כשיעור גדול – "ספק" ממש, כפשוטו. ובעקבותיו נפסק כן אף ב"שערי
תשובה" סי' תפ"ו. [ואף המהר"ם שכתב כשיעור הגדול – לא הוה ברירא ליה בודאי,
(והיה יתכן בעיניו שלעולם המדידה בראש האגודל היא הדרך הנכונה) אלא מסברא
קאמר כיון שלא מצינו בזה הנחייה מחז"ל ולא באו לסתום אלא לפרש וכו"ל].
וא"כ נוכל ליישב את הענין כולו אם ננקוט את הצד הזה לנכון.
וכך נסביר:

חז"ל, והרמב"ם ושאר הראשונים ששיעורי הנפח שלהם קטנים הם, מדדו בראשו של
אגודל²⁶⁷ ולכן שיעור שלהם קטן הוא.

²⁶¹ עפ"י הגהות הצ"ח (שעל הדף במנחות שם).

²⁶² בשו"ת דפוס פראג סי' רל"ט. והובא בקיצור בהגהות מיימוניות ספר קנין בתשובות שבסוף הספר (תשובה
י"ד) ד"ה וששאלתם בענין הטפחים.

²⁶³ בדבריו שם נראה שיעקר ההוכחה שלו היא מסברא, אלא שמביא עוד ראייה מכך שחכמים פירשו לגבי מדידת
כבש המזבח "בזכרותו" (היינו בחידודו) של האגודל, ומשמע שבשאר מקומות לא מודדים שם. וזהו אותו מקור
שעל פיו התוס' הסתפקו היאך למדוד את האגודל, ומשם גופא הכריע המהר"ם כנ"ל.

²⁶⁴ המרדכי מביאו (בהלכות קטנות הל' ציצית סי' תתקמ"ח), והרמ"א בדרכי משה חו"מ סי' קנ"ד בשם הגהות
מיימוניות.

²⁶⁵ אך הט"ז כותב דהלכה כמהר"ם, וכ"כ בפרמ"ג.

²⁶⁶ מרן החזו"א (בסק"ד) מביא את הראש אפרים כאחד מהפוסקים אשר הלכו בדרכו של הצ"ח ופסקו כמוהו.
אמנם המעיין בדבריו בפנים יראה שהוא ממש נשאר בספק גמור וכתב כן רק להחמיר בדאו', אבל בדברנן
אדרבה כתב כמו השיעור הקטן. והובא בשע"ת סי' תפ"ו.

²⁶⁷ בתשובות הרמב"ם כתוב למדוד את הגודל "מאמצע". אלא שזהו תרגום, כי התשובות הללו נכתבו במקורן
בערבית, וכבר העירו לא לסמוך על דיוק התרגום. וכאן יש דוגמא לזה, כי מצויים לנו התשובות בלשונם
המקורית בערבית, ואכן המדייקים בדברים דקדקו שהתרגום הנכון יותר הוא שצריך למדוד באגודל "בינוני",

וזהו דלא כהנחה שהניח המהר"ם למדוד במקום הרחב, והיתה זו אצלו השערה וסברא – לא קבלה ולא ידיעה ודאית²⁶⁸.

וכן מה שאחרונים רבים מדדו שיעור גדול, היה זה משום שסמכו על מה שנפסקה הלכה כמהר"ם, אך לא זו היתה צורת המדידה של הרמב"ם ודעימיה, וכנ"ל. נמצא שאין סתירה בין מדידת האחרונים ז"ל לבין מידות הנפח הקטנות.

<><><>

אפשרות שלישית, הציע מרן ה"קהילות יעקב" ז"ל (שיעורין של תורה סי' ג' אות י"א) ביישוב שאלה זו. והיינו, שיש למדוד את האגודלים כשהם דחוקים זה לזה. וז"ל [בקיצור ובדילוגים רבים]:

"ואכתוב גם דעתי העניה מה שיש לבאר בשיטת הרמב"ם ז"ל בענין האגודל, גם אם לא נרצה לקבל שנשתנה הדרה"ם²⁶⁹, בהקדם הא דמבואר ריש מסכת עירובין דאיתא אמה שוחקת ואמה עצבה, ואזלינן לחומרא בזה ובזה, וההפרש שבין שוחקת ועוצבת כתב הרב המגיד ז"ל ספ"ז משבת בשם הרשב"א ז"ל שהשוחק עודף א' ממ"ח [אמה היא כ"ד אגודלים, ומוסיפים עליה חצי אצבע]. אמנם מדברי הרמב"ם ז"ל בפירוש המשניות ריש עירובין בענין עצבות ושוחקות משמע דיש הפרש גדול מזה לזה.

ואני ניסיתי באגודלים שהם 24 מילימטר וכשהיו דחוקים זה לזה היה כל אגודל לכמו 2 סנטימטר בערך [שבארבע מהן יצא טפח של 8 סנטימטר בקירוב] ואם כן היתרון שוחק על העודף הוא כשתות.

ולפי זה יתיישוב הכל בעזרת ה' ית', ...ולמדנו מזה דהני ג' אמות דגובה האדם הם אמות עצבות ...ומעתה גם ג' אמות דמקוה שהוא משום דבעינן מים שכל גופו עולה בהם היינו נמי מצומצמות שהרי זהו כל גופו וכל"כ בחידושי מהר"ץ ז"ל דהג' אמות דמקוה הם מצומצמות (הובא בשיעורי מקוה צד קל"ח) וכל שכן להסוברים דהג' אמות של האדם הם מלבד הראש ודאי שהם מצומצמות מאד ...ועכ"פ מגמ' דעירובין דף מ"ח מוכח דהג' אמות דאדם הם מצומצמות וכמו שנתבאר.

ובזה נתבארו שלשה מהלכים אשר לפיהם הכל א"ש מצד המציאות, ללא סתירות.

ולא "מאמצע". [וכ"ה בל' הרמב"ם בהל' ס"ת פ"ט ה"ט, "אצבע הבינוני"]. ראה בשו"ת פאר הדור סי' ס"ו בהערות הרב דוד יוסף שליט"א, ובספר מידות ושיעורי תורה פרק ה'.
²⁶⁸ והמהר"ם עצמו שמדד ברחבו – מדוע עשה כן, הלא יכול היה לראות שאין צורה זו מסתדרת עם הביצים, וא"כ מוכח למדוד בראשו של אגודל? אך י"ל שלא נתברר זאת אצלו, והוא חשש שלעולם היה שינוי בביצים ואי אפשר להביא מהם ראיה. א"נ שמא סבר שיש למדוד את האגודל ללא הבאת ראיות מן הצד כיצד למדוד אותם, ולכן הוא העדיף את מידת האגודל (הרחב) למדוד בו.

²⁶⁹ כלומר, אם נניח שהשיעור הקטן [שעליו מורה הדרה"ם כפשוטו] הוא הצודק.

פרק י"ד: ביישוב קושייתו הגדולה של הצל"ח

רע

כל זאת – לענין יישוב המציאות עליה עורר והקשה הצל"ח.
מעתה ניגש לפן השני והוא הפן ההלכתי – וכאן הדיון שונה לגמרי. ועל כך, בפרק
הבא.

פרק ט"ו

ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצל"ח

(נכתב כהמשך לפרק הקודם, הדן ביישוב הסתירה במציאות שעליה עורר הצל"ח)

בפרק הקודם הסקנו מצד המציאות כהצד הקטן בצורה מוחלטת. האם יתכן בכל אופן צד שבהוראת הלכה למעשה יש לנקוט שיעור אחר? על כך נדון עכשיו. יש לעיין בדיון שיעורים התלויים באגודלים²⁷⁰, כיצד יש למדוד אותם. האם באגודלים שהיו בזמן חז"ל? או שמא עיקר הקובע הוא כפי האגודלים שלנו, ואין מוטל עלינו לברר מה היה גודלן ושיעורן בימי קדם, אלא עלינו למדוד בעצמנו, והשיעור שנמצא בזמנינו – זהו שיעורו²⁷¹.

והנה לפני כארבע מאות שנה מדדו את כמות המים במקוה (בצפת), עפ"י שיעורי הדרהם של הרמב"ם, ושוב מדדו עפ"י אגודלים. המדידה בדרהם העלתה שצריך כ- 168 רויטל שאמ"ש מים, ועפ"י אגודלים – 300 רויטל שאמ"ש. על סתירה זו שאלו את מרן הב"י, בשו"ת אבקת רוכל (נב-נג). וכך השיב: "ומכל מקום אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ל. והנה אילו ננקוט שהמידה תלויה היא במה שהיה בזמן חז"ל, א"כ יש לתמוה על תשובתו: שמכיון שהיתה סתירה – ממילא אינו ברור על איזו מדידה לסמוך, ואיך פסק להם הב"י למדוד עפ"י האגודל?

²⁷⁰ בפרק הבא נדון אלו הן השיעורים התלויים באגודל (אם אמנם ישנם כאלה), ונביא לחלק בין מקוה לבין רביעית וחלה.

²⁷¹ וזאת על דרך שכתב מרן החזו"א (או"ח ל"ט ו) "דכל מקום משער בפירות מקומו וכל דור בזמנו דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא", עכ"ל.

פרק ט"ו: ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצל"ח

רעז

לכאורה מזה מוכח שההלכה היא למדוד לפי אגודל²⁷² שבזמנך, ותו לא. לא המידה שהיתה בידי חז"ל היא הקובעת, אלא המידה העולה בכל דור לפי המקום והזמן²⁷³. וזהו שיעור המקוה שיש לנקוט²⁷⁴.

וא"כ עולה, שאף אילו אמת הוא הדבר שהאגודלים בזמן חז"ל היו קטנים, מ"מ לגבי השיעורים שיש לנו לנהוג בהם - יתכן שיהיו גדולים.

כל זה מחד גיסא.

מאידך גיסא, מפשטות דברי הרמב"ם נראה ששיעור האגודל אינו משתנה, אלא נשאר יציב מדור לדור. שהרי הוא מוסר את שיעור האגודל במדויק: וז"ל (הלכות ס"ת ט' ט'): "רוחב הגודל האמור בכל השיעורין האלו ובשאר שיעורי תורה כולה הוא אצבע הבינוני וכבר דקדקנו בשיעורו ומצאנוהו רחב שבע שיעורות בינוניות זו בצד זו בדוחק והן כאורך שתי שיעורות בריוח וכל טפח האמור בכל מקום הוא ארבע אצבעות מזו וכל אמה ששה טפחים". וכבר דנו מהו אורך ורוחב השיעורים עליהם ציין הרמב"ם ואכ"מ, עכ"פ נראה מדבריו שהשיעורים הללו נשארים יציבים, ולא אמר²⁷⁵ שכל דור וכל ארץ ימדדו באגודל שלהם. וכן נראה בעוד פוסקים²⁷⁶.

²⁷² ולא אכחד שעדיין לא נתיישב אצלי מדוע מידת האגודל תהיה הקובעת למידות האורך (וכן מצינו בכמה פוסקים שכתבו כן). יותר היה נראה לכאורה למדוד את האמה הטבעית, שהיא מן המרפק עד האצבע האמצעית, וכדברי רש"י בכתובות (ה: ד"ה זו אמה) שכתב "מהגדולה (פי' מהאצבע הגדולה הקרויה 'אמה') מודדין אמת בנין ואמת כלים", וזאת הם לא עשו. גם בסוגיא במנחות (מא:) נראה שאין מעלה למידת האגודל יותר מאשר מדידת הזרת, עיי"ש. וצ"ע אצלי, כי לכאורה שאלה גדולה היא זו.

²⁷³ וראה כדברים הללו בשו"ת חת"ס (או"ח קכ"ז) וז"ל: "ובתשובה אחרת כתבתי שלפע"ד גם כי ידעו מעולם שהדורות משתנים והולכים מ"מ כן הדין שישערו בכל דור ודור לפי אגודלים של אותם ב"א ומסתמא עפ"י זאת השינוי ישתנו כל הדברים הבינונים שבאותו דור ותהיה האמה בכל דור לפי אנשי אותו דור ושיעורי האיסורים והמצוות לפי אותם המידות".

²⁷⁴ וכך מצדד הקה"י, שהעלה מכמה פוסקים ששיעור הרביעית שלהם היה קטן מידות האורך שלהם ארוכים, (שש"ת סי' י' אות ג') וז"ל:

"והנה הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מדת הביצה והרביעית למדת האגודלין והאמה, שהרי הרמב"ם... והתשב"ץ... והמהרי"א... הרי דכל הפוסקים ז"ל לא חששו כלל לקבוע מדת האמה ע"פ אגודל שיתאים מדידתו להשיעור חלה היוצא עפ"י מדידת הביצים וחלילה לומר שכל שיעוריהם היה בטעות ח"ו. וע"כ דכך הוא עצם מהות השיעור לשער כדעתו של רואה".

הרי שלדרך זו, יתכן שבאמת כשיש סתירה – עלינו לנקוט בשיעורי נפח כשיעור הקטן, ובמידות אורך כשיעור הגדול. והנה זה נכתב רק בדרך של חידוש ויישוב לדעתם של הפוסקים, [ויש לעיין עד כמה הדברים מוכרחים בדעת כל אחד מהפוסקים שהוא ז"ל הביא], ולא כתב דבריו להלכה. אך גם להלכה ממש יש יסוד לדברים – מה"אבקת רוכל" הנזכר.

²⁷⁵ ובדוחק יתכן לדחות שהרמב"ם הניח שלא יהיו שינויים, ולכן לא טרח לפרש את ההלכה במקרה שכזה, אבל הפועל אירעו שינויים גדולים, והדוחק בזה מבורר.

²⁷⁶ כפי שהעלנו ברמב"ם לצדד שאין הקביעות לפי האגודל שבדור – נראה גם בשו"ת תשב"ץ ח"ג סי' ל"ג. כשהביא את הסתירה בין הביצים והאגודלים, כתב שבמקוה צריך להחמיר בשל תורה, אך לא דן לומר שיהיו האגודלים קובעים יותר מהביצים. ועוד יש לציין את מרן הצל"ח גופא, שהוא שחידש את שיטת השיעורים

פרק ט"ו: ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצ"ח

רע

וא"כ יש פנים לכאן ולכאן, אם מידת האגודל יציבה או תלויה בכל דור. ויש לעיין בזה הרבה, כי הוראת ההלכה למעשה תוכל להשתנות עפ"י זה שינוי גדול מאד, והכל תלוי בסברא שהיא דקת העיון וההבנה. ועכ"פ צד יש כאן לנקיטת שיעור גדול כפי שמדדוהו האחרונים, בכל מה שתלוי במידת האגודל.

אך נחוץ להדגיש שנוכל לנקוט כך רק אם ימלאו שני תנאים:

[א] שאכן האגודל שבימך – גדול הוא.

[ב] שהשיעור הנידון אכן תלוי ב'אגודל שבימך'.

התנאי הראשון – כנראה יהיה תלוי בכל ארץ ומקום לפי המידות שנתבררו שם, והם הם יהיו הקובעים. ואם במקום אחד התבררה מידה קטנה, ומקום שני בירר ומדד מידה גדולה, כערכך יקום.²⁷⁷

אך אין משמעות לכל זה אלא אם כן יש קיום לתנאי השני ג"כ, דהיינו: שמדובר בשיעור כזה התלוי באגודל שבימך; לא כל שיעור בהא תליא.

לענין כל הלכה וכל דין בנפרד צריך לברר, האם שיעורו נמסר במידת האגודל או בשיעור הנפח.

ונראה לענ"ד שבנקודה זו יש חילוק בין שיעור המקוה לבין שיעור הרביעית; שיעור מקוה (אולי) תליא באגודל, אך שיעור הרביעית בודאי לא בזה תליא. (ויבואר עוד בפרק הבא).

ואם כנים הדברים, נסיק ונאמר. שבאמת בידי חז"ל היו המידות (בנפח ובאורך) הקטנות, וכן מסורת ביד הרמב"ם. וכן נראה מדעת הגאונים, שמדת הרביעית שלהם היתה קטנה (כמבואר לעיל בפרק ו'), ויחס שבין הרביעית והאצבעות ידוע (גמ' מפורשת היא בפסחים קט). ומעולם לא מצינו ששאלו בזה סתירה, ומובח שאף האצבע ששיעורו הגאונים – קטנה היתה. וגם להלכה נקבע עפ"י מידת רביעית קטנה, ומידת חלה קטנה.²⁷⁸

ולענין מידות האורך (ושיעור מקוה), בזה יש שני צדדים. יש מקומות שנהגו כשיעור הקטן (וכדמוכח ברמב"ם) וכן יש להם לנהוג.

הגדולים; מדבריו נראה שאילו היה יודע שהאגודלים של חז"ל קטנים היו, לא היה אומר את שיטתו, ולא חשב לומר שהקביעות היא לפי האגודל שבדור.

²⁷⁷ ולדוגמא: באגרות משה (יו"ד ח"ג ס"ו) כתב שמדד את האגודל, ויצא לו 2.25 ס"מ, וזהו כממוצע בין ר' חיים נאה (2 ס"מ) לבין חזו"א (2.4 ס"מ). האמנם השיעור של האמה שונה באמריקה מאשר בישראל? ומה הדין במדינה שלישית? (ממש – כפשוטו – נתת דברך "לשיעורין"...).
²⁷⁸ ראה בפרק הבא, אודות מדידת הרביעית והחלה.

פרק ט"ו: ההיבט ההלכתי של היישוב לקושיית הצל"ח

רע

ויש מקומות שנהגו באגודל רחב (וכנראה מדברי מהר"ם מרוטנבורג), וכן יש להם לנהוג (כפי שנראה מהאבקת רוכל).
ומה נפלא הדבר שהדברים תואמים למנהג, והרי כך אמנם מנהג עם ישראל, שבכל מקום נהגו מידת חלה ורביעית קטנה - הן עד זמן הצל"ח, והן אחר כך, שהמשיכו ונהגו רוב עם ישראל בכל מקומות פזוריהם כשיעור הקטן בזה.
ואילו בשיעור האגודל (והמקוה) אכן נהגו מנהגים שונים, יש מגדילים ויש מקטינים, ולהמבואר - כדין נהגו בכל מקום, שכך היא המידה וכך יש לשער.

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רעז

פרק ט"ז

מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה

תשובה לחכם אחד בענין "דעתו של רואה" בשיעור הרביעית

לכבוד הרב ... שליט"א

אחדשה"ט,

הנה בא כבוד הרב להכריע כמו השיעור הגדול ברביעית, למרות ההוכחות המרובות שבידינו [ממשקל הדינר והדרהם וגרעיני השעורה וכו'] שהשיעור רביעית שהיה בידי הגאונים והרמב"ם והראשונים היה קטן. וטעמו ונימוקו עמו, שהרי מרן הב"י בשו"ת שלו אבקת רוכל סי' נ"ג דן בסתירה שאירעה במדידת שיעור מקוה בין מדידתה באצבעות לבין מדידתה עפ"י מטבעות שציין הרמב"ם, ומסיק בסוף התשובה: "ומכל מקום אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", עכ"ל. וא"כ נלמד גם לעניננו - לשיעור הרביעית, שיש בענינה אותה סתירה ממש, בין משקל לבין אצבעות: הואיל ומצאנו שהאגודל רחב, ממילא אין להתחשב במשקל המטבעות, ושיעור הרביעית הוא גדול ללא שאר חשבונות, זה תוכן דבריו.

ולענ"ד ממקום שבאת, משם גופא יש לקבוע את שיעור הרביעית שלא עפ"י אצבעות. דחילוק יש בין שיעור מקוה לשיעור רביעית. וכפי שיבואר.

טעם החילוק בין שיעור מקוה לשיעור רביעית

מה ביאורו של האבקת רוכל, שכתב "אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה כי המדה היא העיקר ויתד תקועה"? מנין לו איזו מדידה עדיפה היא?

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רעט

ברור שהביאור הוא כדרך שכתב המב"ט בתשובה²⁷⁹, שעצם השיעור של מקוה תלוי הוא במידה. מקוה צריך להיות מים שכל גופו של אדם עולה בהם, אמה על אמה ברום ג' אמות. נכון ששיעורו רבנן במ' סאה, אך הקובע איננו מ' סאה אלא השיעור באורך ורוחב. וז"ל המב"ט:

"נראה כי בדבר שיש קפידא במדידה, כמו במ' סאה שאמרו שהם אמה על אמה ברום ג' אמות כדי שיהיה כל גופו עולה בהן, לא נסמוך אלא על המדידה. וכמו שהביא הר"ף ז"ל פרק ערבי פסחים שיערו הכל במדידה. והכי משמע דדרשי מקרא, מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה וכו' והדר אמרינן ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה, דקפדינן אמידת אמה על אמה וכו' כדי שיהא כל גופו עולה בהן, אלא ששיערו חכמים כי במ' סאה יתמלא שיעור זה ואם יתמלא יותר או בפחות לפי המשקל, לא קפדינן אלא במדידה.

והרב ז"ל [רמב"ם] פרק ד' מהלכות מקואות כתב דין תורה וכו' שיהיה בהן כדי להעלות בהן טבילה לכל גוף האדם בבת אחת ושיערו חכמים אמה על אמה וכו'. ואחר כך כתב ושיעור זה מ' סאה. משמע דטפי קפדינן אשיעור מדידה דאמה על אמה מן המ' סאה דמשקל", עכ"ל המב"ט.

נסכם את דבריו בלשון זו: אמה על אמה ברום ג' הרי זה עצם השיעור. ואילו מ' סאה זהו רק בגדר סימן לדבר, אבל אינו עצם מהותו של השיעור. וכאשר אנו מוצאים סתירה במידות, מעדיפים אנו תמיד את מדידת עצם הדבר על פני מדידת הסימן לדבר. כל זמן שה'סימן לדבר' נותן תוצאה מדויקת, יכול אני לקבוע על פיו. אך אם יש הבדל ביניהם, עצם השיעור – הוא הקובע.

נמשיך הלאה את הקו ונאמר: על זה גופא אני סומך לומר דשיעור רביעית שאני. כי אין דברי ה'אבקת רוכל' נאמרים אלא במקוה בלבד, ולא ברביעית!

שכך היא סוגיית הגמרא בפסחים (קט.):

אמר רב חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, כדתניא "ורחץ במים את כל בשרו - מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה ברום שלש אמות". ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה, ע"כ הגמ'.

נפרש לעצמנו את דבריו של רב חסדא במילים פשוטות, דבר דבור על אופניו.

הברייתא לומדת ממידות אורך לשיעורי נפח.

²⁷⁹ בח"א סי' קמ"ג. מובאת בגליון השו"ע [החדשים] יו"ד ריש סי' ר"א. והיא דנה באותה שאלה בה דן האבקת רוכל, בסתירה שהתגלתה במדידת המקוה בצפת.

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רס

ועל כך בונה רב חסדא שאפשר גם ללמוד לאיך גיסא, משיעורי נפח למידות אורך. היינו, שהברייטא מגדירה ששיעור אמה על אמה וכו' (מידת אורך) עולה מ' סאה (-) שיעור נפח). ואמר רב חסדא שממילא אפשר ללמוד מן היחס האמור גם לכיוון ההפוך, כיצד להגדיר שיעור רביעית (-שהוא שיעור נפח) בשימוש במידות אורך.

הרי להדיא, שהרביעית היא בעיקרה שיעור נפח. ויתר על כן – לולי דברי הברייטא, לא היה יודע רב חסדא כלל כיצד להגדיר את הרביעית במידות אורך. וא"כ, קודם שידע רב חסדא את דברי הברייטא, לא היתה בידו הגדרה של 'רביעית' כלל במידות אורך.

וא"כ, כיצד הוא כן הגדיר אז את הרביעית? או, כיצד הגדירה רבותיו? הלא בודאי היתה בידם הגדרה כלשהי לשיעור זה? מוכרח וברור, שהוגדר שיעור הרביעית בנפח של גודל מסויים²⁸⁰ (או אולי כנפח ביצה ומחצה). וא"כ זהו עיקרו של השיעור; וכמו שבמקוה הוי הגדרתו העיקרית **במידות אורך**, כך ברביעית הוי הגדרתו העיקרית **לא במידות אורך**.

וכיון שלמדנו מדברי המב"ט שההגדרה העיקרית היא הקובעת את ההלכה, א"כ כמו שבמקוה הקביעה (כשיש סתירה) היא במידות האורך ולא בשיעורי הנפח, כך ברביעית הקביעה (כשיש סתירה) היא בשיעורי הנפח ולא במידות האורך. ופשוט.

וא"כ היא הנותנת וממקום שבאת. כמו שסובר האבקת רוכל שלענין מקוה יש להעדיף את האצבעות, כך – ומהאי טעמא גופא – יש לנו להעדיף לענין הרביעית את הנפח הקבוע [או את הביצים] על פני מדידת האצבעות. מאותה סיבה שהאצבעות עדיפות בענין המקוה, מאותה סיבה גופא הן אינן עדיפות בענין הרביעית – כי צריך להעדיף את עיקר השיעור²⁸¹.

²⁸⁰ כך וכך סמ"ק.

²⁸¹ פן יאמר האומר (ושמעתי מי שטען כן), דהואיל ובסוגיא נזכר יחס לאגודלים, הרי בזה קבעו חז"ל שהאגודלים קובעים את השיעור, ותו לא!

אף אני אשיב לעומתו, שיאמר כן גם ביחס למקוה, שיהא שיעורו מ' סאה ותו לא! ופשוט שאין האמת כן, כפי שלמדנו בדברי המב"ט, שלא היתה כוונת חז"ל לשנות את עיקר השיעור של המקוה, אלא עדיין הוא נשאר בעיקר הגדרתו מידת אורך. אם כן, גם ברביעית אותו דבר – לא התכוונו לשנות את השיעור, והוא נשאר בעיקר הגדרתו שיעור נפח, ואין מדידת האגודלים אלא סימן בלבד (ולא עיקר הגדרת השיעור).

ונוסיף עוד: הרי זה דוגמת הנאמר במשנה (נגעים יד ו'): "מצות עץ ארז, ארכו אמה ועביו כרביע כרע המטה". הרי שהגדירו את עובי העץ של טהרת המצורע ביחס לכרע המטה. ופשוט שיחס זה שייך רק כל זמן שעוביו של כרע המטה נשאר יציב, ולא יאמר האומר שכיון שנאמר במשנה יחס לכרע המטה – הרי גם אם יחליטו הנגרים לשנות את גודלו, יהא תלוי השיעור בכרע המטה. אלא, נתנו חז"ל שיעור רק בתור סימן לדבר; אף כאן, נתנה הגמרא שיעור לרביעית (באגודלים) שהוא רק בתור סימן, ולא שינו את עיקרו ומהותו והגדרתו של השיעור.

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רסא

אוסף לציין, שראיה זו הוצעה בפני תלמידי חכמים רבים, והרבה מופלגי תורה דנו בה והעמיקו בה. לא היה מי שמצא בה פירכא, והרי לנו ראיה ברורה ומוכרחת הנבנית על גמרא מפורשת.

ראיות בראשונים שסברו כחילוק זה

ברי"ף בסוגיא דפסחים קט. - מוכח כהחילוק שנתבאר לעיל. כשמביא הרי"ף את רב חסדא הוא כותב: "פי', רביעית של תורה ביצה ומחצה וכו' ", ואח"כ עושה את החשבון באריכות כיצד מגיעים למדידה עפ"י אצבעות. וא"כ, כמו שדייק המב"ט ברמב"ם לענין מקוה להגדיר מהו העיקר (שמידות האורך הן עיקר, ולא הנפח), כן – ויתר על כן – מדויק ברי"ף לענין הרביעית, שהעיקר אינו מידות האורך, אלא מידות הנפח.

גם הרמב"ם (עירובין א, יב) מביא את שיעור הרביעית ביחס למשקל הדינרים, ואינו מזכיר כלל את מידת האצבעות. ואילו נחשוב שמידת האצבעות זהו עיקרו של השיעור, כיצד יתכן שמחסר הוא מדבריו את מידת האצבעות? ואם אמנם בכל דור הולכים עם האגודלים המצויים באותו דור, מדוע השמיט זאת הרמב"ם, ולא חשש שמא יבוא דור ובו ימדדו את האגודל באופן שונה, ויהיה השיעור שלהם אחר? אלא ודאי אין שיעור הרביעית תלוי כלל ב'אגודל המצוי בדור'. וכן הביא הקהילות יעקב (בשיעורין של תורה סי' י' אות ג') כמה פוסקים שכתבו שיעור רביעית קטן אע"פ שנראה מדבריהם שיעור אגודל גדול, וז"ל:

"והנה הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מדת הביצה והרביעית למדת האגודלין והאמה, שהרי הרמב"ן... והתשב"ץ... והמהרי"ו... הרי דכל הפוסקים ז"ל לא חששו כלל לקבוע מדת האמה ע"פ אגודל שיתאים מדידתו להשיעור חלה היוצא עפ"י מדידת הביצים וחלילה לומר שכל שיעוריהם היה בטעות ח"ו. וע"כ דכך הוא עצם מהות השיעור לשער כדעתו של רואה".

ועוד, שגם בדעת מהר"ם מרוטנבורג מוכח הדבר. שהרי הוא המקור על פיו נקטו הפוסקים למדוד את האגודל במקום הרחב (וכמובא בדברי תלמידו המרדכי), ועל פי זה הסיקו כשיעור הגדול. ואילו בשיעור חלה, כתבו כל תלמידיו את השיעור הקטן: המרדכי והרא"ש (והטור ועוד מגדולי אשכנז) סברו לשער במ"ג ביצים מצויות, וזהו כהשיעור הקטן (כמובא כל זה בתשובת החת"ס אר"ח קכ"ז).

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רסב

ראיה מדברי השו"ע

לכאורה ראיה פשוטה וברורה יש להביא לחילוק שבדברינו, מדעת מרן ה"בית יוסף". הרי הוא שחיבר את ה"שולחן ערוך", והוא שחיבר גם את ה"אבקת רוכל". ב"אבקת רוכל" הוא כותב לשער באגודלים, ואילו בשו"ע הוא כותב לשער את הרביעית כשיעור הקטן (כפי שהצל"ח מעיד בדבריו, שהשיעור הגדול הוא דלא כהשו"ע). ולכן, גם את"ל שע"י מדידת האגודלים עולה כשיעור הגדול²⁸², ע"כ יש לחלק בין שיעור המקוה לבין שיעור הרביעית, וכנ"ל. ותו לא מיד.

בדברי מרן החזון איש

והנה נמצא שלא כדברי בספרו של מרן החזון"א (או"ח ל"ט סק"ה), שכתב לענין הרביעית: "יש לתפוס את מידת האגודל לעיקר שהרי מדת האמה וטפח הוזכרו בקרא, וכש"כ כשנראה שמדת האצבע משתוית עם מדת חז"ל והביצים שלנו קטנות". וזה דלא כמ"ש לעיל.

אך לא זכיתי לעמוד על הבנת דברי קדשו בזה. כי מה בכך שמדת האמה הוזכרה בקרא, הרי גם מדות נפח הוזכרו בקרא (כגון איפה והין)? ומנין שהאמה קובעת לענין הרביעית, דזהו הענין הנחוץ, וזה לא הוזכר בקרא? ומש"כ מרן כנימוק נוסף: "כש"כ כשנראה שהביצים שלנו קטנות" – הנה אדרבה, בידינו ראיות חזקות [ממטבעות שלא היו ביד מרן ז"ל] שהביצים שלנו זהות ממש לגודלן בזמן חז"ל [כמובא בכמה ספרים שנתחברו בנושא זה, וכמפורסם. וכמ"ש באריכות בפרקים קודמים]. נמצא שחסרה לנו ההבנה בשני הנימוקים שהביא מרן ז"ל להעדיף את האגודלים.

ועוד אני מוסיף, שלאור הראיות שבידינו ממשקל המטבעות [שלא היו בידי החזון"א], אינו מן הנמנע שגם מרן ז"ל היה מודה. שבהמשך כותב מרן ז"ל בעצמו: "ויש לעיין למה לא קבע רבי הדבר [=שיעור חלה] עפ"י מדת האגודל? ...א"נ כל שקיים בידינו מדת הראשונים הולכין אחר מידתן אף שנתקטנו מעט האגודלין. ורק כשאין בידינו מדה מקובלת, על ב"ד שבדור לקבוע המדה לפי הבינוני שבדור".

והרי בהגלות המטבעות אליהם כיוון הרמב"ם ז"ל, וכן הגאונים שלפניו, הרי בידינו ודאות במדת הרביעית שלהם, [והם קבלו זאת מחז"ל], והרי מדת הראשונים בידינו. [וכבר מצינו שהרמב"ן ז"ל סבר דלא כרש"י במשקל השקל, בפירושו לשמות ל' י"ג. ואח"כ חזר בו משיטתו - מחמת שמטבע אחת הגיעה לידו, ומשקלה כפי שכתב רש"י, וכמובא באגרת מהרמב"ן שהודפסה בסוף ביאורו על התורה]. וכתב מרן הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' עמוד כ"ג, הובא בשיעורי ציון עמ' ו') וז"ל: "הא ודאי שאם היה

²⁸² אין הנחה זו (שמדידת האגודל של הב"י היא כשיעור הגדול) ברורה לי, אבל זו הנחתו של הרב שרצה לדון שיעור גדול לרביעית מחמת רוחב האגודל. ולכן כתבתי, שגם את"ל...

פרק ט"ז: מהו מהות השיעור? – ההבדל בין שיעור מקוה לבין שיעור רביעית וחלה רסג

מצוי בידינו אותה רביעית ממש שעליה פסק הר"מ ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הר"מ ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור,²⁸³ עכ"ל.

ופוק חזי כמה דחק עצמו מרן החזו"א להתאים את שיעורי הרמב"ם לשיעורים שלנו, ומצדד משום כן שהיו שינויים מפליגים בבריאה במשקל הגרעינים של השעורים והחרובים, ונדחק גם לחדש חידושים עצומים במסתעף לענין שיעור פדיון הבן²⁸³ ועוד, ומדוע לא קאמר בפשטות שאין לנו נפק"מ אלא באגודל שלנו בלבד ולא בזולת זה, וממילא אין נפקא מינה מה היו מידותיו של הרמב"ם? אלא ודאי שאם ידוע שהשיעור של הרמב"ם קטן הוא, אחר דבריו יש לנו לילך בשיעור הרביעית, ודלא כהסברא שהעלה כבוד הרב. ודו"ק.

²⁸³ אשר מרן הקה"י העיד כי הוא חידוש עצום, בשיעורין של תורה פרק ג אות ט.

פרק י"ז

הבדל בין שיטת הצל"ח והחזו"א

הצל"ח הוא הוא שחידש את השיעור הגדול הנודע בימינו כ"שיעור חזון איש". עם כל זה, נראה שיש הבדל בין השניים – הן בהבנה, והן בהלכה למעשה.

כידוע, עד לזמן הצל"ח (רבינו ה"נודע ביהודה") היה מקובל ונהוג ששיעור הרביעיית הוא כגודל ביצה ומחצה המצויים, והוא הנודע כיום כ: "שיעור ר' חיים נאה". הצל"ח (פסחים קטז:) הקשה על שיעור זה מהגמרא (פסחים קט:): שנתנה שיטה נוספת למדידת הרביעיית – כגודל כלי שמידותיו $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות [אצבע – רוחב אגודל] ומדידתו באגודל המצוי העלתה כלי המחזיק כשלש ביצים מצויות (פי שתיים מהשיעור המקובל, שהוא ביצה ומחצה) "ועל כרחק שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים (- ועפ"ז השיעור האמיתי הוא ביצה וחצי כנהוג), או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים (- ועפ"ז השיעור הוא 3 ביצים מצויות)".

הצל"ח מסיק ש"הביצים בזמנינו נתמעטו", ומ"מ מזהיר להפריש חלה גם מהשיעור הקטן כי הוא לא בא להקל כנגד השיעור הקטן, אבל מ"מ לא יברך ברכה אלא על השיעור הגדול, ע"כ דבריו.

החזון איש ג"כ החזיק בשיעור הרביעיית הגדול, וכשיטתו של הצל"ח, והוא השיעור הנודע כיום כ"שיעור חזון איש". וכתב החזו"א (או"ח ל"ט סקט"ו) וז"ל: "כל מה שכתבתי (כהשיעור הגדול של הצל"ח) אינו אלא להחמיר, אבל במקום ששיעור רבותינו האחרונים ז"ל [הצל"ח ודעימיה] הוא לקולא בדאורייתא, ראוי להיות מיראי הוראה ולהחמיר".

מהעיון בדבריהם עולה שיש הבדל בין השיטות, כיצד להתייחס לשיעור הקטן שאותו הם דחו.

בדברי החזו"א רואים שהוא לא חשש לשיעור הקטן כלל בדרבנן, ואף בדאורייתא לא חשש מעיקר הדין, אלא רק בבחינת "מיראי הוראה". ומאידך, הצל"ח כתב שלא בא להקל מהשיעור הקטן, והרי שאף לענין דרבנן פשיטא להצל"ח שצריך לחוש לחומרא לשיעור הקטן.

וצריך ביאור, מדוע ומאי טעמא הקיל החזו"א בזה יותר מהצל"ח.

פרק י"ז: הבדל בין שיטת הצל"ח והחזו"א

רסח

ונראה שהביאור פשוט.

יש ביניהם חילוק מהותי מדוע לנקוט שיעור רביעית גדול. לצל"ח זהו מחמת בירור המציאות שהיתה בזמן חז"ל, ואילו לחזו"א זהו מחמת ועפ"י פלפול עיוני והבנה חדשה במהות השיעור – ובהגדרה, שאין הוא תלוי מה היה בזמן חז"ל, אלא בדעתו של רואה שהוא הצל"ח וסיעתו שהם כמו ב"ד לכל ישראל שקבעו דהאגודלים עיקר ושלכן תלוי במדידות של ימינו.

לצל"ח, נפח הרביעית נשאר תמיד קבוע (האגודלים רק סימן לברר מהו נפח זה). ואילו לחזו"א השיעור "רביעית" בה יש לנהוג - תלוי במדידת האגודלים כפי הנראה לנו, ובעצם מהותו - נקבע השיעור על פיהם.

לפיכך: הצל"ח סבר שהשיעורים בזמנינו זהים לגודלם בזמן חז"ל, ולא היתה כל כוונתו אלא לברר מה היה נפחם של השיעורים בזמן חז"ל (וכמבואר בדבריו), ושיעור זה נשאר ללא שינוי.

וכיון שהשו"ע וכל שאר הפוסקים שעד זמנו סברו כהשיעור הקטן, יש עכ"פ לחשוש שמא המציאות כדבריהם, ואין להקל נגד דעתם.

מאידך, החזו"א סבר (כפי שביאר בסק"ו שם) ששיעור הרביעית נקבע ע"י האחרונים ז"ל שיהא תלוי באגודלים בלבד, ואינו רק 'סימן' בעלמא בלבד, אלא עצם שיעור ה"רביעית" תלוי באגודל, ושיעור האגודל עצמו נמדד לפי הבינוני במקום זה ובזמן זה. וממילא: "לא שייך כאן אמת וטעות, כיון דמסור לדעתו של רואה... ומה שנראה להם זהו האמת וזהו עיקר השיעור". ולפי"ז א"ש לשיטתו, שסובר שהשיעור הגדול הוא הצודק ואין מקום כלל לחשוש לשיעור הקטן מעיקר הדין. שהרי, אפילו אם בזמן חז"ל היה השיעור קטן, בזמנינו נקבע עפ"י "דעתו של רואה" של האחרונים ז"ל שיהא השיעור גדול.

(יש מקום לדון בסברתו של החזו"א - האם אמנם הרביעית תלויה באגודלים שבדור. והארכנו בזה בפרק הבא).

פרק י"ח

האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

עיונים בחידושו של ה'חזון איש'

(פרק זה נכתב באופן שיובן היטב גם למי שאין לו שום רקע בנושא)

כבר נודעה בשערים המחלוקת בענין מידות ושיעורי תורה, בין השיעור הקטן (שיעור "רבי חיים נאה") והשיעור הגדול (שיעור "חזון איש"). בבסיסה של המחלוקת הוא שיעור ה'רביעית', אשר נחלקו בזה במציאות: האם היתה הרביעית של חז"ל קטנה או גדולה? על כך הביאו ראיות לכאן או לכאן, ובזה לא נעסוק במאמר זה. כאן נעסוק בחידושו של החזו"א בדרכו העיונית, בהבנה חדשה שחידש, על פיה יש לנו לנקוט כהשיעור הגדול אע"פ שאולי במציאות היה השיעור של חז"ל קטן.

ממן החזון איש זצ"ל הביא נימוק חדש לנהוג בשיעור גדול ברביעית (כשיטתו), ועד מקום שידיעתי מגעת - לא מצינו מי שיפרש כן להדיא בפוסקים שלפניו.

על פי נימוקו זה, עצם השיעור כהיום הוא גדול, בין לקולא ובין לחומרא. וזאת גם במילי דרבנן, וזה דלא כהמשנה ברורה (סי' רע"א סקס"ח, סי' תפ"ו סק"א) הפוסק לסמוך על שיעור הרביעית הקטן במילי דרבנן.

כמו בכל שאר כתביו, אף כאן מציג החזו"א את שיטתו בדרך כתיבה שהיא מאד תמציתית. לפיכך, תחילה נפרוש את היריעה לפרש את דבריו בצורה ברורה ומבוארת (- פרק א'). גם יש מקום לעיין ולדון בחידוש זה, ובעז"ה יתבאר שנכללות בו כמה הנחות שכל אחת מהן בפני עצמה ראויה לבירור ודיון, ועל כך בפרקים שבהמשך.

פרק א': הסבר שיטת החזון איש

דברי החזו"א בהם אנו עוסקים כתובים הם ב'קונטרס השיעורים' שלו, באו"ח סי' ל"ט ס"ק ה-ו (לעיל רח העתקנו את לשונו (עכ"פ במסקנת הדברים) מילה במילה). תחילת דרכנו, ננסה לכתוב את חידושו של החזו"א בסגנון פשוט, במטרה לבאר את כוונת מן בצורה מוסברת ובהירה, ללא שום הוספות ושינויים:

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'דביעית' לפי דעתו של רואה?

רסז

חז"ל מסרו לנו שתי דרכים למדוד את הרביעית – עפ"י ביצים, ועפ"י אצבעות. אין חיוב למדוד בשתי הדרכים, אלא כל אחת מן הדרכים בפני עצמה יכולה להיות בסיס לקביעת השיעור, שהרי השיעורים ניתנו 'לפי דעתו של רואה' (משנה בכלים פ"ז מ"ו) פי' לפי מה שנראה לו לאדם. ממילא, אם עמד אדם על השיעור ע"י מדידה אחת – אין ענין וצורך לחפש מדידה שניה.

ומה יהיה אם מודדים בשתי הדרכים, ונמצאת סתירה ביניהם? אזי יש להעדיף את מידת האצבע (=האגודל) משתי סיבות: א', שמידות אורך הוזכרו בפסוק, ומידת ביצים לא הוזכרה בפסוק. ב', נראה שהמדידה של אגודלים מדויקת ואמיתית יותר ותואמת למידתם של חז"ל (כלומר: יש להניח שהביצים השתנו, ומבחינה מציאותית השיעור הגדול העולה ממידת האצבע - נכון יותר).

והנה אירע אכן מאורע כזה, שנמצאה סתירה בין שתי המדידות, בימי ה'נודע ביהודה' והגר"א. והם החליטו שמסתבר שנתקטנו הביצים, וקבעו לכל ישראל לקבוע את המדה עפ"י האגודל, ועל פיהם נהגו כל בני הגולה.

ואין זאת אומרת שהדורות שלפני הנ"ב (שהיו נוהגים בשיעור קטן) עשו כן בטעות, שהרי נהגו לפי הנראה להם נכון (כי לא ידעו אודות הסתירה), וזה עצמו קבע להם את השיעור הנכון לנהוג בו, כי כל השיעורים נקבעים 'לפי דעתו של רואה'.

אך אחרי שנקבעה הלכה לפי גדולי הפוסקים – הנ"ב והגר"א והגר"ז מרגליות והחת"ס – ונתפשטה הוראה כך, הוי כאילו קבעו בית דין לכל ישראל לנהוג לפי החלטה זו. ומעתה אין מקום לדון אם השיעור החדש הוא נכון או לא, כי כאן שייך הכלל הנ"ל - 'דעתו של רואה' - לקבוע שהשיעור הגדול [המתקבל עפ"י האצבעות] הוא העיקר והנכון, וב"ד של גדולי הדור הם היוצרים גדר 'דעתו של רואה' ולפי דעתם הוא נקבע, "ומה שנראה להם זהו האמת וזהו עיקר השיעור".

ושיעור האגודל שיש לשער בו הוא הבינוני במקום הזה ובזמן הזה, ואף אם הוא אולי שונה ממה שפעם היה אין בכך נפק"מ, כי כך נמסר השיעור – לפי האגודל המצוי והבינוני של אותו זמן ומקום. ע"כ תוכן דברי החזו"א.

ההנחות עליהן מבוססת שיטת החזו"א

בתוך דברי החזו"א הללו נכללו לכאורה כמה הנחות, אשר רק בצירוף כולן יחד תקום ותעמוד שיטתו על עמדה. ולכן, אם אפילו אחת תתברר כמוקשה הרי כאן קושי בכל המהלך כולו.

ולענ"ד יש לדון ולעיין טובא בכל אחת מן ההנחות הללו בפני עצמה, וכפי שנאריך בזה.

והרי ההנחות:

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

רסח

- א. מדידת רביעית הלוג מוגדרת ותלויה בצורות המדידה שנאמרו בגמרא – ביצים ואצבעות. מדידות אלו הן שקובעות את השיעור.
- ב. בין שתי דרכים אלו, אם יש סתירה ביניהם, האצבעות עיקר.
- ג. 'דעתו של רואה' של כל יהודי אינה תלויה בעיניו הוא, אלא ניתנת לקביעה ע"י ההחלטה והשיטה של הפוסקים.
- ד. רבותינו אלו שנקטו בשיעור גדול, והם רבינו הנ"ב וסיעתו, הם בגדר 'גדול הדור' מובהק שבכוחם לקבוע מה תהא 'דעתו של רואה' לכל אחד.
- ה. הפוסקים הנ"ל אכן קבעו לעם ישראל מה תהא דרך המדידה.
- ו. הנחה נוספת (שאינה של החזו"א עצמו, אלא של הנוקטים היום בשיעור שלו) היא, שהחזו"א היה ממשיך היום בנקיטת אותו שיעור שהוא קבע בדורו. [ונפק"מ בזה, כי לקמן תובא סברא אשר לפיה החזו"א עצמו יסבור שהיום יש מידה אחרת ל'שיעור חזו"א', שהיא תהיה קטנה מהמקובל אליבא דשיטתו].

פרק ב': האם מותר להקשות על מרן החזון איש?

בתחילת דברי מוצא אני לנחוש לומר דבר אשר הוא מילתא דפשיטא, ועכ"ז אני מבאר.

יודע אני את מך ערכי. אינני אלא כתלמיד הדן בקרקע לפני רבותיו ומעלה בפניהם את קושיותיו ואת הדברים שלא זכה להבין לעומקם, כשואל הבא לברר טעמי תורה. וכדרך שכתב רבינו חיים מוולאזין בפירושו 'רוח חיים' על פרקי אבות, על המשנה (פרק א' משנה ד') 'והוי מתאבק בעפר רגליהם'. וז"ל שם: "ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם, ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד, וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזהו שכתוב והוי מתאבק בעפר רגליהם מלשון ויאבק איש עמו שהוא ענין התאבקות מלחמה כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ ונשמתם בשמי מרום, המחברים המפורסמים וספריהם אתנו... הוזהרנו גם כן וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושיתם ולא לישא פני איש רק לאהוב את האמת, עכ"ז יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב באשר מצא מקום לחלוק וידמה כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר הוא משיג עליו וידע בלבבו כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו ולכן יהיה אך בעונה יתירה באומרו אם איני כדאי אבל תורה היא [וללמוד אני צריך]. וזהו שכתוב הוי מתאבק כנ"ל אך בתנאי בעפר רגליהם ר"ל בעונה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע", עכ"ל.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'דביעית' לפי דעתו של רואה?

רס"ט

וראה את דברי האגרות משה (י"ד ח"ג סי' פ"ח) שכתב בהאי ענינא וז"ל:

אם מותר לחלוק על דברי רבותינו ברבים, אפילו במקומם.

בע"ה י"א ניסן תשל"ז

בדבר שיש לך איזה חשש לקבוע מקומך בבני ברק מצד שבתוך דברי תורה איכא פעמים שאתה אומר שלא כדברי החזון איש זצ"ל, לא מובן שום חשש בזה ואדרבה זהו כבודו אשר מזכירים שיטתו בד"ת ומעיינים בדבריו אף שהמסקנא דחכם המעיין הוא שלא כדבריו, ולא עלה כלל על דעת החזון איש זצ"ל שלא ימצאו ת"ח שיפלגו עליו ולא שייך שיקפיד ע"ז דאדרבה האמת והשלום אהבו כדאיתא ביבמות י"ד ע"ב על פלוגתא דב"ש וב"ה, וענין שפתותיו דובבות הוא אף כשמזכירין דברי החכם וחולקין עליו, אבל ודאי צריך להזכיר בדרך ארץ, ור' יהושע (תגיגה כ"ח ע"ב) שהושחרו שיניו מפני תעניותיו לא היה משום שהקשה על דברי ב"ש אלא מפני שאמר בבטול בושגי מדבריכם ב"ש אבל בלשון דרך ארץ ודאי שליכא שום קפידא לא על מה שמקשינן על דברי החכם ואף לא על מי שחולקין עליו, ואדרבה מפורש בב"ב סוף דף ק"ל שאמר רבא לתלמידיו ר"פ ור"ה בדר"י דאם יהיו להם קושיות על פסקא שלו אסור להו לזון כדבריו דאין לדיין אלא מה שענינו רואות וה"ה באיסורים, ורק אמר שלא יקרעו פסקא שלו לבטל דבריו דאי הואי בחיים דלמא אמינא לכו טעמא ופי' רשב"ם ושמא גם אתם תמצאו תירוץ לקושיתכם, אבל כל זמן שלא מוצאין תירוץ אסור להם להורות כרבא אף שהיה רבם, וא"כ כ"ש וכ"ש שאין לחוש מלהקשות ומלחלוק על גדולי דורותינו אף הגדולים ביותר אבל באופן דרך ארץ, שלכן ליכא שום חשש ושום קפידא להשאר בבני ברק ולומר שיעורים ואדרבה יהיה מליץ יושר בעדך על שאתה מעיין בספריו. והנני מוקירך, משה פיינשטיין.

ואציין גם את מה שכתב הרש"ל (הובא בש"ך חו"מ שפ"ב סק"א) בבואו להתווכח עם גדולי עולם שקדמוהו: "מתיירא אני שלא ירוצו גולגלתי, אבל תורה היא וללמוד אני צריך".

ובאמת בר מן דין, איני בא כאן כלל בדרך של הוראה ופסק, אלא בדרך ליבון הסוגיא ובירור צדדיה, כדי לעורר את לב המעיין.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור הרביעית' לפי דעתו של רואה?

רע

דיון בהנחותיו של החזו"א

פרק ג': דיון בהנחה ראשונה

א) הנחה ראשונה היא, שכאשר הגמרא מסרה אופן למדוד את הרביעית – ע"י אגודלים, יש בזה קביעה לעצם מהות השיעור. ומעתה, מדידת רביעית הלוג מוגדרת ותלויה במדת האגודל, וזה קובע את השיעור²⁸⁴. ולכאורה בעצם הגמרא מוכח ההיפך מהנחה זו. וכפי שיבואר.

מידת הרביעית לא נתחדשה בימי חכמי הגמרא, אלא נמסרה למשה מסיני, כדאיתא בנזיר לח. "עשר רביעיות [ר"ל הלכות התלויות בשיעור רביעית] הן", וברור שבזמן משה, וכן בדורות שאחריו, לא תלו את השיעור באצבעות כלל. כך מוכח להדיא בגמרא בפסחים קט., שם חידש רב חסדא ששיעור הרביעית הוא כך וכך אגודלים, ולמד כן באופן עקיף משיעור מקוה עי"ש, הרי שעד זמנו לא היתה קיימת קביעות של יחס אגודלים לשיעור הרביעית. ובמה היתה המידה תלויה אז? כיצד הגדירו חכמי ישראל שלפני רב חסדא את המידה השכיחה הזו, וכיצד העבירו אותה מדור לדור ומרב לתלמיד?

נראה פשוט דמידת רביעית הלוג לא היתה תלויה בשום דבר חיצוני, אלא היא מידה עצמאית של גודל (נפח) מסויים. משל למה הדבר דומה, למידת ה'ליטר' שיש לה נפח קבוע, 1000 סמ"ק. אפשר אמנם לקבוע מידה זו ביחס לאצבעות או לביצים (או לכל ממצא טבעי אחר), אבל אין זה משנה את מהותה של המידה, שההגדרה שלה היא רק נפח קבוע²⁸⁵.

מעתה, בא רב חסדא ולמד, שכיון שמקוה שהוא אמה על אמה ברום ג' אמות – שיעורו חכמי ישראל בארבעים סאה, ממילא ניתן להסיק מהיחס הנ"ל ששיעור הרביעית, אם נבוא למדוד אותו באצבעות, יהיה כך וכך אצבעות.

מה חידש רב חסדא כאשר נתן מידת אצבעות לשער בה את הרביעית? וכי בא רב חסדא לשנות את הגדרתה של המידה המקובלת עד ימיו, אתמהא? האם פתאום נתלתה הרביעית בגורם חדש שלא היה קיים עד אז? ברור שלא, היא נשארה כפי שהיתה מלפנים, שיעור קבוע של נפח. לא בא רב חסדא אלא להודיע שיש דרך יעילה

²⁸⁴ במילים אחרות: גם אם שיעור הרביעית היה קטן בזמן חכמי הגמרא; בזמן בית המקדש; ואף בעצם המסירה שנאמרה למשה מסיני. עכ"ז, הואיל ולנו נמסר מדידת רביעית באגודלים, והאגודלים שלנו גדולים, א"כ המידה שלנו גדולה.

²⁸⁵ ולכאורה גם החזו"א עצמו ס"ל כן בס"ק ה' בדברי ה'אי נמי' שלו, עיין שם.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

רעא

לבירור המידה, ע"י אצבעות. דרך לבירור נאמרה כאן, ולא אופן הגדרה או קביעה חדש. ואין דרך בירור זו מועילה אלא לאדם שמודד את האגודל בצורה נכונה. 'דעתו של רואה' יכול לקבוע רק בדבר שהוא מהותו של שיעור (דוגמת פרי הזית שהוא מהותו של שיעור 'כזית'), ואז אמרין שזה קובע ומגדיר את השיעור. אך אין לומר כן בדבר שניתן כסימן והוא רק אופן בירור בלבד. ולכן, אע"פ שאכן איתא בגמ' דרך זו של מדידת אצבעות, אם יוודע לנו שמטעם כלשהו איננו מצליחים ע"י דרך זו להגיע לתוצאות אמיתיות ומדויקות של שיעור הרביעית האמיתי [דהיינו, הנפח הקבוע], שוב אין להשתמש בדרך זו ולא אדעתא דהכי הציע רב חסדא את אופן המדידה הזה.

לתוספת הבהרה, נוסף לזה משל. אילו נרצה לסייע בבירור מידת הליטר, נוכל לומר שאפשר למדוד בכלי שגובהו כמו בלטה ורחבו כמו חצי בלטה וכו' (כיון שכל הבלטות בבית הם בגודל סטנדרט). ואכן יוכל השומע למדוד כך ואף לסמוך על מדידתו, אבל זה לא שינה את הגדרת הליטר להיות מעתה מוגדרת ע"י כך וכך בלטות, אלא רק ניתן סימן לדבר. הלכך, אם יתעורר ספק האם גודל הבלטות נשאר יציב או השתנה, אי אפשר לטעון 'נמסר לנו גודל של בלטות ובכך הכל תלוי, והכל לפי 'דעתו של רואה' ולפי העולה ממדידת הבלטות שהוא מדד'. והטעם, כי מידת הבלטה אינה קובעת את מהות השיעור. וה"נ, לגבי שיעור הרביעית הוין ה"אצבעות" כמו "בלטות", סימן לדבר, שתוקפו מועיל רק כל זמן שהוא מדויק.

כשהביא הרמב"ם (עירובין א', י"ב) את שיעור הרביעית, לא כתב את השיעור לפי מידת אצבעות ולא הזכיר כלל, אלא כתב רק מהו משקל המים שבמידה זו, כי עי"ז ניתן ללמוד מהו הנפח הנצרך. האמנם יתכן להסביר בשיטתו שהכל תלוי במידת האצבע, והוא לא הזכיר אותה כלל?

אמנם בראשונים יש משמעויות מעט לכאן ולכאן: בר"ף בפסחים קט. נראה שיסוד הרביעית הוא הביצה; וכן משמע בדברי רב שריא גאון (הובאה בספר האשכול הל' חלה, דף קכ"ה עמוד ב' במהדורת אלבק), במאירי בעירובין פג. נראה קצת שהיסוד הוא אכן מידת האצבע²⁸⁶. וכל זה צריך בירור רב. אך הנה, אם באים ליצור שינוי בעצם השיעור ע"י 'דעתו של רואה', ולומר שאע"פ שבידי הקדמונים היה שיעור קטן – עכ"ז עלינו לנהוג בשיעור גדול, צריך ראיה סמכותית. וכאן אדרבה, הראיות הן כפשוטן נגד הגדרה שכזו.

²⁸⁶ בשו"ת אבקת רוכל סי' נ"ג הורה מרן הב"י לענין מקוה למדוד עפ"י אצבעות, אך אין להקיש ממקוה לשיעור רביעית, כי מקוה אכן תלויה בעצם הגדרתה במידות האורך והרוחב כדי שיהא כל גופו של אדם עולה בהם, וכבר כתבנו פרק נפרד לברר נושא זה (ראה לעיל פרק י"ד "מהו מהות השיעור", תשובה לחכם אחד).

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

רעב

פרק ד': דיון בהנחה שניה

הנחה שניה: בין שתי דרכים אלו, מדידת הביצים ומדידת האצבעות; אם יש סתירה ביניהם, האצבעות עיקר. הנחה זו נתפרשה להדיא בדברי החזו"א.

הנחה זו היא חידוש של מרן החזו"א; לא ידוע לי על מקור אחר בו כתוב חידוש זה. טעם הנחה זו פירש החזו"א, משום שתי סיבות: א', שמידות אורך הוזכרו בפסוק, ומידת ביצים לא הוזכרה בפסוק. ב', נראה שהמדידה של אגודלים מדויקת ואמיתית יותר ותואמת למידה של חז"ל (כלומר: יש להניח שהביצים השתנו, ומבחינה מציאותית השיעור הגדול נכון יותר).

את שני הנימוקים לא זכיתי להבין. נימוק ראשון הוא, שהפסוק מזכיר מידות אורך. וצ"ע, מה בכך? בשלמא אם הפסוק היה מזכיר את האמה בקשר למדת הרביעית, ניחא. אבל אין הפסוק מקשר ביניהם, וכי משום שהוזכרה האמה **בענין אחר**, נעשתה **מידת הרביעית** תלויה יותר במידות אורך מאשר בביצים? כיצד ניתן ללמוד על מידת הרביעית מצורת מדידה שנאמרה על שיעור אחר, ומנין להשוות את גדריהם זה לזה? ואם תאמר שעצם ההזכרה בפסוק קובעת הרי מידות הנפח גם הן הוזכרו בקרא, האיפה וההין וכו' נזכרו פעמים רבות (ואת חיוב החלה תלה הכתוב בשיעור העומר שעליו כתוב במפורש "והעומר עשירית האיפה הוא"). וא"ת משום שלא נזכרו ביצים שהן מידת היסוד לשיעורי נפח, הלא גם לא נזכרו אגודלים שהם היסוד למידות אורך?

נימוק שני שבחזו"א הוא, משום שמדידת האצבעות אמיתית יותר: נימוק זה מתבסס על הנחה מוקדמת, שהרביעית שהיתה בזמן חז"ל היתה אכן גדולה. אך אם נניח להיפך, שהרביעית בזמן חז"ל היתה קטנה (וכפי שיש ראיות מוצקות ומרובות להניח כך, כפי שכבר הובא באריכות לעיל), א"כ תו לא שייך נימוק זה. נמצא, שלו יצוייר שנודה שהשיעור הקטן הוא מדויק יותר בבירור המציאות שהיתה בזמן חז"ל, תו אין כוחו של נימוק זה יפה לנקוט שהאגודל קובע יותר מן הביצה.

פרק ה': דיון בהנחה שלישית

הנחה שלישית של החזו"א: 'דעתו של רואה' של כל יהודי אינה תלויה בעיניו הוא, אלא ניתנת לקביעה ע"י ההחלטה והשיטה של הפוסקים.

צ"ע מנין לומר יסוד זה. כפשוטו, היסוד של המשנה (כלים פ"ז מ"ו) שהולכים לפי דעתו של רואה הוא שהשיעורים ניתנים לפי אומד העין של האדם, ושלכן אין הוא חייב למדוד במדידות מדעיות. הנפק"מ הוא לענין הא דבעינן 'בינוני', לא גדול ולא קטן, וע"ז הוא דאמר במתני': "אמר רבי יוסי, וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה, אלא הכל לפי דעתו של רואה". לא נאמר כאן כלל הקובע שהגדרת השיעור בעיון והבנה מעמיקה ("לומד'עס") שלפיה קובעים את גדרי המדידה ההלכתית, תהיה תלויה

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

רענ

ב'דעתו של רואה'. או, במילים אחרות, כלל זה נקבע לענין היכולת לדקדק בהשוואה לממצאים טבעיים, לא בענין ההבנה בגדרי ההלכה, ולקבוע על פי הבנה זו את השיעור – גם אם הוא מוטעה. וכך גם מפרש הרע"ב במתני' שם, וז"ל: "לפי אומד דעתו שהיא בינונית למראה עיניו" – על מראה עיניים נאמר כלל זה, ולא על הבנת עומק הסוגיא. זאת, ועוד: מנין שחייב כל יהודי לקבל את ראייתם של אחרים משום כלל 'דעתו של רואה' שנאמר על הראייה שלו בעצמו? ואדרבה, נראה שנהפוך הוא; משנה זו הובאה כבר לבית המדרש בנידון שלנו ע"י הגאונים, אבל כדי לנקוט בדיקוק את הצד ההפוך מהחזו"א. דעיין בתשובה של רבינו רב שרירא גאון (הובאה בספר האשכול הל' חלה, דף קכ"ה עמוד ב' במהדורת אלבק), בהתייחסו לשיעור הביצה שקבע מר רב הילאי גאון, שמצא במדידתו דהוי משקל 16 2/3 דינרים ערביים, וז"ל רב שרירא: "כמתניתין עבדינן, הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי הכין הוה דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו או מה שראו משלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששערו כן לפי דעתו עשו, ואם לאו שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר". והרי הדברים מפורשים להדיא שאין דעתם של אחרים – ואפילו גדולי תורה – קובעת לאדם את דעתו של רואה, רק הוא קובע לעצמו.²⁸⁷

ונראה עוד להציע שיתכן שמבואר כן מהגמ' במסכת יומא (פ.), דאיתא התם: "אמר רבי אלעזר האוכל חלב בזמן הזה צריך שיכתוב לו שיעור". ומפרשת הגמרא דהיינו שהאוכל כזית בינוני לא יכתוב 'מחוייבני חטאת' אלא יכתוב 'כזית בינוני אכלתי', שמא יבוא בית דין אחר וירבה בשיעורים ויקבע דהכזית המחייב בקרבן הוא רק כזית גדול, ומביא חולין בעזרה, ע"כ בגמרא. ולכאורה אם כדברי החזו"א, שפיר יש לו להביא קרבן כיון שבשעת אכילה היה זה כזית לפי דעתו של רואה ולפי ההלכה המקובלת [ממתני' מפורשת – דהכזית נמדד בזית בינוני] בשעת האכילה. אלא ודאי אין גדר דעתו של רואה חל בזה [ויש לפלפל בראיה זו].

פרק ו': דיון בהנחה רביעית

הנחה רביעית של החזו"א: רבותינו אלו שנקטו בשיעור גדול, והם רבינו הנ"ב וסיעתו, הם בגדר 'גדול הדור' מובהק שבכוחם לקבוע מה תהא 'דעתו של רואה' לכל אחד. והנה ברור שאין לנו יכולת להשיג אפילו מקצת גדלותם של רבותינו גאוני

²⁸⁷ ועיי' לקמן (עמ' שמא) בפרק "האם זו דרך מוכחרת לשער ב'דעתו של רואה'.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'דביעית' לפי דעתו של רואה?

רעד

הדורות כמו הנו"ב, אבל עכ"ז לא מסתבר שבכוחם ליצור 'דעתו של רואה' כאשר רוב הפוסקים חולקים עליהם (כדלהלן)²⁸⁸.

ועוד, שדעתם להדיא לא התקבלה בעם ישראל, ונברר זאת תחילה:

אמנם היו מקומות שקיבלו את דעת הנו"ב לחומרא, אבל הרוב המכריע של עם ישראל המשיך לנהוג בשיעור הקטן²⁸⁹, ולא חשש לדעת המגדילים את השיעור. עדות על כך יש במה שהשיעור הקטן הוא מנהג ארץ ישראל [כן היה מוחזק ונהוג בירושלים בזמן נוכחותם של גאוני ארץ תקיפי דארעא קדישא, וחלילה למי שהוא לשנות דבר מכל שהיה נהוג בימי הגאונים הנזכרים שמחויבים ליזהר מגחלתם], ל' הג"ר צבי פסח פראנק זצ"ל במכתבו בריש ספר שיעור מקוה. "כך מקובל בירושלים מימי רבנן גאוני קשישאי זי"ע", ל' הג"ר י"א הרצוג זצ"ל, שם. ועוד מכתבים כע"ז הובאו שם], וכן מנהג הספרדים מדור דור [מיום עמדי על דעתי והייתי דן לפני רבותי ויוצק מים על ידם כך היו דנים להלכה ולמעשה וכך אנו דנים אחריהם פה ארץ ישראל, וכל המרבה לבדוק בספרן של ראשונים שהיו מתקופת מרן הק' עד תקופתנו אנחנו עינינו תחזינה כי יחד כולם שוים לטובה כו' ואחרון חביב מרן החיד"א ז"ל כו' ואחריהם נמשכו כל גדולי האחרונים אשר כל בית ישראל נכון עליהם והגאון בן איש חי, חיים לראש כו' וכן בכמה ספרי האחרונים אין מספר], ל' הג"ר עובדיה הדאיה זצ"ל, במכתבו שם], והוא הקרוי בלשון המשנה ברורה [רע"א י"ג בבה"ל]: 'מנהג העולם' [והובאו כל אלה בקיצור גם בהקדמת 'שיעורין של תורה' למרן הקה"י].

גם המ"ב לא קיבל בזה את דעת המגדילים את השיעור כפסק מוחלט, ואדרבה פסק לסמוך לכתחילה על השיעור הקטן בדרבנן. וכן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אמר ש"עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה ז"ל בספריו, וכן היה המנהג בירושלים מקדמת דנא" (ספר הליכות שלמה ח"ב עמ' צ'). וכן כתב הגר"ש אלישיב זצ"ל (בספרו "קובץ תשובות" חלק ב' סי' ל') וז"ל: "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכן נהגו

²⁸⁸ עוד יש לציין שמקובל בידינו ש"רבינא ורב אשי סוף הוראה" ואחר חתימת התלמוד אין אפשרות לייסד דינים חדשים, ואין בכחם של אלה שבאו אחר חתימת התלמוד ליצור גדרים חדשים בהלכה.

²⁸⁹ ולכאורה נקודה זו אינה מוסכמת ומקובלת אליבא דהחזו"א, שכתב (סק"ה) דעל פיהם נהגו כל בני הגולה וכו'. ואכן נראה דבגליליותו של מרן הוא שנהגו כן, עד כדי שלא הכיר את השיעור הקטן כלל, וכמו שכתב הוא במכתבו לרבי חיים נאה ז"ל (שיעורי מקוה עמוד ה') "במדות, החזקתי את המקובל בכל תפוצות הגולה ולא שמעתי מעולם ערעור על זה, אך פה בארץ שמעתי שאין דברי הרמב"ם מתאימים עם חשבון המדה של הגולה". אך למבואר במקורות המובאים כאן ברור שברוב העולם כן נקטו כשיעור הקטן, הן בא"י, הן בכל קהילות הספרדים, והן גם בגליליותו של מרן הח"ח, שהעיד כי השיעור הקטן הוא 'מנהג העולם', וכפי שנתבאר. וא"כ הנחת החזו"א, שמבוססת על כך שדברי הנו"ב נתקבלו 'בכל תפוצות ישראל', הנה אדרבה נראה מהאי טעמא גופא לנקוט כהשיעור הקטן, שדוקא הוא זה שנתקבל "בכל תפוצות ישראל" הרבה יותר.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור הרביעית' לפי דעתו של רואה?

רעה

ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל²⁹⁰. והאדמו"ר מגור זצ"ל בעל ה"פני מנחם" כתב (בהסכמה לספר 'מידות ושיעורי תורה') שהגביע של אביו האדמו"ר בעל ה'אמרי אמת' היה בערך 88 סמ"ק, וסיים וכתב "וכן נהגו תמיד אצלנו לסמוך על שיעור זה שהיה מקובל מדורות מגדולי גאוני וצדיקי קמאי".

ובשור'ת שבט הלוי ח"ו סי' ס' כתב שסתימת כל גדולי הפוסקים משמע שלא חשו לחידושו של הצ"ח²⁹¹. וכן מוכחת דעתם של כל הפוסקים שהעתיקו שיעור קטן לחלה, כפי שהובא לעיל (בעמ' רלא), עיי"ש. ועיי"ש בלשונו של ערוך השולחן. האם אכן שייך גם בהאי גוונא להגדיר את דעת הנ"ב **שלא התקבלה**, כ'דעתו של רואה' של עם ישראל?

נב. יצויין עוד, שהלכה היא כהרבים, כמו שכתוב "אחרי רבים להטות" - אפילו במקום שהמעטים שנגדם הם גדולים יותר בחכמה.

וכן כותבים הראב"ד וההגהות אשר"י, הביאם החיד"א ז"ל (בספרו "שם הגדולים" מערכת י אות רכד) וז"ל: "הראב"ד בתשובה כ"י כתב, שנים אומרים דבר הוראה, ויש מהם גדול בחכמה ומנין חולק, בטל יחיד במיעוטו, וראיה דקי"ל כב"ה שהם רבים אף דב"ש מחדדי טפי ובטל היחיד אף שהוא גדול בחכמה. וזאת שנית דברי הגהות אשר"י בשם אור זרוע פ"ק דע"א שכתב הלך אחר הגדול במנין אף שהאחד גדול בחכמה, וכתב הרב שער אפרים סימן י' דטעמו דקי"ל כב"ה אף דב"ש מחדדי טפי", עכ"ל.

פרק ז': דיון בהנחה חמישית

הנחה חמישית של החזו"א: הפוסקים הנ"ל אכן קבעו לעם ישראל מה תהא דרך המדידה.

והנה, יש להסתפק טובא אם עצם כוונת רבותינו אכן היתה לקבוע צורת מדידה חדשה עבור עם ישראל; הנ"ב, לדוגמא, קבע את שיטתו רק כהכרעה על המציאות, דהיינו שלדעתו אכן הרביעית של חז"ל היתה באמת גדולה כפי שמתאים לאצבעות שלנו ולא כפי הביצים שלנו, וא"כ המדידה צריכה לדעתו להיות לפי אצבעות משום שזה מדויק יותר, **ולא משום שזה קובע יותר בעצם**. ולכן, לדוגמא: אף לדעתו, אילו

²⁹⁰ הכוונה היא לנקיטת השיעור הקטן, לעמות הסוברים שנתקטנו השיעורים. אך לא לגבי דקדוקו של השיעור, כמבואר להלן בשער 'רביעית' – 75 סמ"ק עמ' רו.

²⁹¹ ז"ל: "דכבר ידוע בין הפוסקים דאין להכחיש דסתימת השור'ע בכמה דוכתא דלא נתקטנו השיעורים... וכ"ה ביו"ד סי' שכ"ד בשו"ע ורמ"א, וכ"ה לפי חשבון הדרהמים שנתבאר שם, וכ"ה במג"א נפמ"ג והפוסקים או"ח סי' ר"י דשיעור רביעית ביצה ומחצה להלכה למעשה, וזה פשוט השו"ע כאן סי' תפ"ו דדי עכ"פ בחצי ביצה, ואין לומר בשום אופן שמימות סתימת השו"ע עד היום נתקטנו הביצים שזה דבר שהחוש ודע"ת מכחיש, וע"כ שכל גדולי הפוסקים והשו"ע לא נחתו לזה".

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור הרביעית לפי דעתו של רואה?

רעו

היו הביצים נשארות בגודלן והאגודלים משתנים, היו הביצים קובעות ולא האצבעות. א"כ, אין בעצם מעלה הלכתית לאצבעות להגדיר שדוקא הן יותר משמעותיות בשיעור רביעית, וממילא א"א לתלות בנו"ב הכרעה ולהסיק מדבריו שאגודלים יותר משמעותיים בנידון שיעור רביעית. כדי לומר חידוש שהשיעור יהא נקבע ותלוי באצבע של כל דור, אי אפשר להסתמך על הנו"ב - כשהוא עצמו לא העדיף את האצבעות מטעם זה. וראה מה שכתב מרן הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' עמוד כ"ג, הובא בשיעורי ציון עמ' ו') וז"ל: "הא ודאי שאם היה מצוי בידנו אותה רביעית ממש שעליה פסק הרמב"ם ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הר"מ ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור", עכ"ל.

ובקיצור: אם הנו"ב הבין שהאצבע עדיפה רק משום שהאצבע מבררת את הרביעית בצורה מדויקת יותר, איך אפשר על סמך דעתו זו להעדיף את האצבע כדי למדוד רביעית - גם כשהשיעור העולה ע"ז הוא פחות מדויק במידת האמת?²⁹²

פרק ח': טעם שיתכן ששיעור החזו"א עצמו שונה היום מאשר בזמן

החזו"א

מרן החזו"א קבע את שיעור הרביעית בהסתמך על מדת האצבע (האגודל), ובהסתמכו על מידת אצבע שרוחבה 2.4 ס"מ, עלה לו הרביעית 150 סמ"ק. והנה החזו"א קבע את אמיתות המידה שלו בצינו שהמידה שלו בע"כ נכונה, משום שהקובע הוא האצבע שבימין, וכל דור משער לפי אצבעות של בינוני שבאותו דור, ולפי קביעות הב"ד שבדור, ע"כ דבריו.

והנה בדור שאחר חזו"א בא הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ח"ג סי' ס"ו) ומדד את האצבעות, ועלה בידו מדה קטנה יותר - 2.25 ס"מ בלבד. ולפי"ז עולה מידת הרביעית עפ"י אצבעות לכדי 135 סמ"ק.

לפי העיקרון שמודדים לפי אצבע מצויה, והקביעה בזה גופא היא לפי 'דעתו של רואה' כפי הוראת הפוסקים, הרי לכאורה פשוט שאף החזו"א היה מורה לנהוג ברביעית שהיא קטנה מ'שיעור חזו"א' המקובל, והשיעור מעתה [-עד למדידה חדשה] כשיעורו של הגר"מ פיינשטיין. [ויש לעיין אם הנהגת שיעור זה צ"ל בכל העולם, או שמא רק בארה"ב מקום מושבו של הגר"מ, וא"כ כיצד ינהגו שאר ארצות חו"ל, וכל זה צריך עיון וביאור]. גם אציין שמדדתי בעצמי אגודלים, ומצאתי בהם ממוצע 2.15 ס"מ ולא יותר, גם דיברתי עם מספר רבנים שמדדו ומצאו שיעור קטן משל הגר"מ פיינשטיין זצ"ל.

²⁹² ובפרק קודם נתבאר שבהבנה זו אכן נחלקו הנו"ב והחזו"א, ושלכן הנו"ב הורה להחמיר כהשיעור הקטן, והחזו"א סבר שמדינא אין צריך, עיי"ש.

פרק י"ח: האמנם נקבע שיעור ה'רביעית' לפי דעתו של רואה?

רעז

עוד יש להעיר טעם וסברא שאינו מן הנמנע שאף אליבא דהחזו"א יהיה היום שיעור הרביעית כהשיעור הקטן. והיינו, לא רק קטן במעט כשיעור הגר"מ פיינשטיין כמו שנתבאר, אלא אף יקטן עד לשיעור של הגר"ר חיים נאה. והיינו, דכתב החזו"א [ס"ק ה'] וז"ל: "א"נ כל שקיים בידינו מדת הראשונים הולכין אחר מדתן אף שנתקטנו מעט האגודלים, ורק כשאין בידינו מדה מקובלת על ב"ד שבדור לקבוע המדה לפי הבינוני שבדור... וכן כל זמן שהיה בידם אמה של משה לא היו מתחשבים אם נתקטנו הגודלים...". הרי, שכאשר בידינו מצויה מידתן של ראשונים בצורה ברורה, היא הקובעת – יותר מהאגודלים שבדור. בזמן החזו"א לא היו בידינו מטבעות מזמן הרמב"ם. היו אמנם מטבעות דרהם שהיו בשימוש באותה תקופה, ובדורם של החזו"א והגר"ח נאה היו סוחרים בירושלים בדרהם, אך על זה כתב הקה"י שמי אומר שהחדשים שווים היו לישנים, ואולי נשתנה במשך הדורות.

אך בימינו אנו כבר מצויות בידינו מטבעות לרוב המוכיחים שיעור קטן להרמב"ם, הן מטבעות דינר והן מטבעות דרהם, וכן גם מצויים המטבעות שציינו הגרונים שקדמו לרמב"ם כמו שהבאנו בשער הרביעית – 75 סמ"ק (עמ' ריא) ושמא בכה"ג תו לא מתחשבים בשיעור האצבע הבינונית שלנו. ואף שיש אולי לחלק בין מטבעות מימי משה רבינו לבין מטבעות מזמן הרמב"ם, אינו נראה כ"כ חילוק בזה. ושוב מצאתי שכתב רבנו הקה"י (בספרו 'שיעורין דאורייתא' כמצוטט באות הקודמת – וכע"ז בחזו"א בסק"ח) וז"ל: "הא ודאי שאם היה מצוי בידינו אותה רביעית ממש שעליה פסק הרמב"ם ז"ל שהיא הרביעית אין לשנותו מטעם דעתו של רואה דאדרבה הרמב"ם ז"ל הוא הרואה שלנו שהורנו שזהו השיעור".

פרק י"ט שיעור באיטלקי

האם שיעור ה'רביעית' יכול להתברר מהשוואה למידות של רומי?

מטרת המאמר:

כידוע, נחלקו רבותינו בשיעור ה"רביעית" בהלכה, הללו מגדילים והללו מקטינים. משנה מפורשת היא ששיעורי חז"ל מקבילים למידות הנהוגות ברומא העתיקה – האם מזה יתברר כשיעור ה"גדול" או ה"קטן"? על כך יש לדון. ברם דבר אחד יעלה בידינו; שהשיעור ה"קטן", הוא קטן יותר ממה שעלה בידי רבי חיים נאה.

א. שנינו במשנה (כלים פי"ז מי"א): "מידות הלח והיבש שיעורן באיטלקי". כלומר: מערכת המידות שבה השתמשו חז"ל, זהה למערכת שהיתה נהוגה באיטליה²⁹³ ("איטליאה של יון", ל' הרע"ב).

ב. "איטליה" - היינו רומא: עי' רש"י (שבת נו: ד"ה כרך): "כרך גדול של רומי שהוא מיצר לישראל והוא איטליא של יון", וכן עי' ברמב"ן (במדבר כ"ד כ"א בהוצאת הרב שעוועל, והושמט בדפוסים המצונזרים): "איטליא של יון זה כרך גדול שברומי והוא ידוע כי שם הארץ אשר רומי מכללה תקרא בספריהם ובלשונם איטליא".

ג. כידוע ישנן שתי שיטות עיקריות במידת שיעור רביעית. השיעור הגדול (הידוע כ"שיעור חזון איש") המתבסס על מידת האגודל המצוי, והסובר שהביצים של חז"ל היו גדולות פי שתיים מאשר הביצים המצויות בינינו. והשיעור הקטן המתבסס על שיעור הביצה במציאות.

בספרים העוסקים בנושא, נידונו ראיות שונות הבאות לברר כשיטה האחת או השניה, ודרכים שונות הועלו כיצד לברר מה היה השיעור אליו כווננו חז"ל. כאן נעסוק באחת מדרכי ההוכחה הללו: ההשוואה למידות רומא.

מעניין הדבר, שמשנה זו הובאה לבית המדרש בזמנינו ע"י שני הצדדים; הן להוכיח ממנה כהשיעור הגדול, והן להוכיח כהשיעור הקטן. ננסה להביא תמצית וסיכום לדברים. ואני מוצא לנחוץ להדגיש כאן, שהמטרה היא להביא את הדברים

²⁹³ ועיין בשנות אליהו להגר"א, שביעית פרק א' משנה ב', שכתב: "והא דמשערין בכל מקום במשנה במנה של איטלקי לפי ששם נשארו כל מדות ואמות של משה".

פרק י"ט: שיעורן באיטלקי

רעט

בצורה הפשוטה והברורה ביותר, ובדרך שתהא מובנת לכל אחד - מבלי להכנס לפרטים העלולים להלאות את הקורא²⁹⁴.

ד. שתי מילים לועזיות נציג כאן, שהן חיוניות לנושא שלנו. "סקסטאריוס" ו"המינה". אלו שמות של מידות רומיות, וה"סקסטאריוס" הוא פי שתיים מה"המינה". והרי הנקודה המרכזית שעליה נסוב הדיון: האם ה"לוג" של חז"ל מקביל ל"סקסטאריוס" של רומי [ולפי"ז יהא שיעור הרביעית כ-145 סמ"ק, וכהשיעור הגדול], או שמא מקביל למחציתה, דהיינו מדת "המינה" [ולפי"ז הרביעית כ-72.5 סמ"ק, וכהשיעור הקטן].

ה. מרן הקה"י בספרו 'שיעורין של תורה' (סי' ח' סק"ו) כתב להוכיח ממידות רומא כהשיעור הגדול, ולא מפי עצמו כתב את הדברים, אלא הביא את דברי הגאון רבי יונה מרצבך זצ"ל.

ותוכן דבריו, דעפ"י יחסי מידות שכתב יוסיפון בספר קדמוניות (בהשוואת מדת ה"בת" וה"הין" למידות רומא) עולה שיש להשוות את הלוג ל"סקסטאריוס" - וכהשיעור הגדול. עכ"ד.

ברם, ראיה זו – דחייה יש לה, ושוברה בצדה. שכן במקום אחר באותו ספר קדמוניות, כתב יוסיפון השוואת מדת ה"עשרון" למידות רומא, ועפ"י דבריו שם עולה שצריך להשוות את הלוג ל"המינה" וכהשיעור הקטן!! וכיון שדבריו סותרים זה את זה, הרי שהוא לא דייק, וכמובן אי אפשר להביאו בתור הוכחה לאף אחד מן הצדדים.

ענין זה מבואר באריכות בספר מידות ומשקלות של תורה פרק קמ"ח. שאלתי את מחבר הספר הנ"ל, הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א, אם סתירה זו הובאה לידיעת הגר"י מרצבך זצ"ל. הוא השיב, שאמנם אחרי הדפסת הדברים הוא עצמו העיר לגר"י מרצבך על הסתירה, ותשובת הגר"י מרצבך היתה שהוא לא היה מודע לסתירה זו. כמובן, אין שום פגם בכך שהגר"י מרצבך לא שלט בכל ספרו של יוסיפון, אך סוף סוף הראיה הובאה מתוך ידיעת צד אחד בלבד של המטבע, וללא ידיעת הסתירה הפנימית שביוסיפון²⁹⁵.

ו. סתירות מצינו בתרגומי הגויים לתורה. שכן, יש סמך לשיעור הגדול, בהתבסס על התרגום הלטיני של התנ"ך (הנקרא וולגטא), שבו מתורגם הלוג ל"סקסטאריוס",

²⁹⁴ המאמרים שכתבו שאר המחברים, אשר עליהם התבססתי במאמר זה (ומצוטטים בגוף המאמר), מציינים מידות רומאיות רבות ושמות שיעורים לועזיים הדורשים מאמץ מיוחד מהקורא שאינו מתמצא בדברים. מטרתי כאן היתה להתמקד אך ורק בתורף הדיון, תוך כדי מסירת מודעה שיש עוד הרבה פרטים שאיני מזכיר – והמתעניין יוכל למצאם במקורות המצויינים.

²⁹⁵ בהוספה לשיעורין של תורה (עמ' ע"ט), דן רבינו הקה"י להוכיח כשיעור הגדול מעצם המשנה המשוה בין מידות חז"ל למידות איטלקיות: מסתמא יש הקבלה בין לוג ללוג ורביעית לרביעית וכו'. אך רבינו עצמו ציין בסוף דבריו שכתב זאת רק להעיר ולא עיין בזה כראוי, והוא עצמו מציין שאינו מכיר כלל את מידות האיטלקי (מלבד מה שהעתיק מהגר"י מרצבך).

ואכן, העיון הישיר במידות רומא מראה שיש הקבלה אפשרית ללוג הן לשיעור הקטן והן לשיעור הגדול, וא"כ אין כאן ראיה.

וכן ישנם עוד ספרים חיצוניים עתיקים וכן ספרי מינים, שעליהם מתבססים החוקרים לדון כהשיעור הגדול.

מאידך, בתרגום היווני לתורה (המיוחס לשבעים זקנים) מתורגם הלוג ל"קוטילא" [היא המידה היוונית השווה ל"המינה"], וכהשיעור הקטן.

התרגומים התואמים לשיעור הגדול נכתבו ע"י גויים, ואילו התרגום ליוונית – התואם לשיעור הקטן – מקורו בשבעים חכמי ישראל, וכמובן אליהם אנו שומעים; הן מפני שודאי דקדקו באמיתת השיעורים לתרגום כהלכה, בעוד שמתרגמי הגויים יתכן וכלל לא עמדו על חשיבות הנושא ונחיצות הדקדוק בו. והן מפני שבתנאים גדולי תורה עסקינן, והלכה כדבריהם. אך אחר כל זה, אין לנו אפשרות לסמוך על תרגום השבעים; אע"פ שאין לנו סיבה להניח שהוכנס שינוי כלשהו בפרט זה, מ"מ אין לנו מסורת מבוררת על התרגום, שלא היה מצוי בידינו מדור דור.

ז. לאידך גיסא יש הוכחה אשר על פיה נוטה הדעת לנקוט כהשיעור הקטן. כאשר ננקוט כהשיעור הקטן, נמצא שיש הקבלה בין מידות חז"ל לבין מידות רומא ב-9 מידות רצופות, מהביצה ועד ההין (=72 ביצים). בכל המידות השכיחות והנמצאות בשימוש ביתי, אין מדה של חז"ל ללא הקבלה. נקודה זו הועלתה ונתבררה ע"י הר"ר אברהם גרינפלד שליט"א, פרופ' לפיסיקה, ב"המעייין" (תמוז תשמ"ח)²⁹⁶, ועל דבריו אלו קיבל הסכמה מאת הגאון רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל, ראב"ד העדה החרדית בירושלים. וז"ל ההסכמה:

ישראל יעקב פישר

רב דזכרון משה
וחבר הביד"צ העדה החרדית
בעיה"ק ירושלים תובב"א
רחוב חפץ חיים 4

ב"ה יום ז' אלול תדש"ם

אל מע"כ הר"ר אברהם יהודה גרינפלד שליט"א פרופסור לפיסיקה,

שלום וברכה וכט"ס

הן עברתי על קונטרס החשוב של מע"כ, "התאמה בין מידות חז"ל למידות יווניות-איטלקיות" אשר בו הביא מע"כ השוואת מערכת יוונית-איטלקית למידות חז"ל בתשע

²⁹⁶ אציין בקצרה את תורף חידושו של המאמר הנ"ל. בעבר, החוקרים והאנציקלופדיות התייחסו לדברי המשנה כהשערה בלבד, הכוללת אי-התאמות רבות. במאמר הנזכר, הסביר הכותב שזהו משום שהם התייחסו רק למידות חז"ל השלימות כגון הין, לוג וכו', ולא לחלקי המידות כגון חצי ההין וכו'. אך אם נתייחס גם למידות אלו – שהיו בשימוש בתור כלים נפרדים כמבואר בתוספתא ובגמרא, ונשווה את הלוג ל"המינה", אזי יש טווח שלם של מידות שמוכות עם הקבלה מליאה.

פרק י"ט: שיעורן באיטלקי

רפא

מידות שבין הביצה עד מידת ההין, ומתוך זה נלמד שהביצים שלנו לא נתקטנו, והם הם גודל הביצים אשר היו בזמן חז"ל. אם נכונים הדברים המובאים מתוך האינציקלופדיות, מכיון שכתב רב שרירא גאון²⁹⁷ שמדידת הנפח מבוססת בעיקר על הביצה, הדעת נוטה שמדידת הביצה שלנו נשארת הקובעת להלכה. ולקושיית הגו"ב אשר אין התאמה בין הביצים שלנו לשיעורי האצבע נצטרך למצוא תירוצים אחרים.

...

החתום בברכת כתיבה וחתימה טובה

נאם ישראל יעקב פשר

בעקבות מאמרו של הפרופסור גרינפלד, כתב הרב נתן ברס שליט"א מאמר תגובה (צפונות, תמוז תשמ"ט). שם הוא מעיר שגם אם ננקוט כשיעור הגדול – ימצאו סך הכל 9 מקבילות בין המידות, (אם כי לא ברציפות, אלא רק ע"י דילוגים על מדות שהן ללא הקבלה).

לפיכך, גם אם אולי יש כאן דעת נוטה לשיעור הקטן, הוכחה אין כאן, וקשה להחשיב את ההשוואה הזו לראיה בעלת משקל מכריע.

כאמור, יש מקום לדון בהשוואה למדות רומא, הן כהשיעור הגדול והן כהשיעור הקטן, ועל סמך זה בלבד אי אפשר להחליט הכרעה סופית. ברס, יש הוכחה ברורה וחד משמעית שכן נוכל להעלות בידינו מהשוואה זו. נקודה זו היא העומדת להתבאר עתה בענף ב'.

ענף ב': ההוכחה שהשיעור ה"קטן", הוא קטן יותר ממה שעלה בידי רבי חיים נאה.

שני דיונים נפרדים ישנן בחשבון שיעור הרביעית. נקודה ראשונה, היא שכבר הובאה לעיל: – האם הביצים של זמנינו התקטנו למחצה מגודלן בזמן חז"ל (כך נקט החזו"א) או שמא נשארו בגודלן המקורי (כך נקט הגר"ח נאה). ובזה קשה להכריע, וכנ"ל.

נקודה שניה – היא אליבא דהשיעור הקטן, הסובר שהביצים נשארו בגודלן המקורי, וצריך לברר אליבא דשיעור זה מהו השיעור המדויק של הרביעית. הגר"ח נ שיער

²⁹⁷ כוונתו לדברי רב שרירא, (שהובאו בספר האשכול הל' חלה, דף קכ"ה עמוד ב' במהדורת אלבק)

שהרביעית 86 סמ"ק, וזאת בהתבסס על הנחה שהדרהם של זמנינו – הוא הוא הדרהם שציין הרמב"ם בכתביו, ללא שינוי.

כתבנו לעיל באריכות שההנחה שלו אינה מדוייקת. אמנם שינויים גדולים לא היו בדרהם, אבל שינויים קטנים היו גם היו. בהתבסס על שקילת מטבעות דרהם עתיקות, וכן דינרים, וכן גרעיני שעורה, וכן שיעור מלא לוגמיו וכו', עולה שהשיעור המדוייק הוא 75 סמ"ק. כך הסיקו כל מחברי זמנינו שעסקו בזה – "מידות ושיעורי תורה", "מידות ומשקלות של תורה", "לב ים", קרית אריאל, ועוד. לא ידוע לי על אף מחבר בזמנינו שהעלה מסקנה אחרת. [וכתב לי מחבר הספר "לב ים", הרב יעקב מאיר וידר שליט"א, שאמר לו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אודות שיעור 75 סמ"ק: "זהו השיעור האמיתי, ר' חיים נאה טעה", עכ"ד. וכבר הארכנו בזה].

והנה מסוגייתנו, ממידות רומא, עלה בידינו סמך חזק להניח שהמדה המדוייקת יותר היא השיעור הקטן של 75 סמ"ק, ולא כשיעורו של הגר"ח נ.

שהרי ההשוואה למדת "המינה" הרומית, מעלה נפח 72.5 סמ"ק לרביעית. אם נניח שהרביעית 86 סמ"ק [כהשערת הגר"ח נאה], יש כאן חוסר התאמה גמור למידות רומא, ולא יתכן כלל להשוות את מידת חז"ל למידות האיטלקיות. אבל אם הרביעית 75 סמ"ק, הרי עולה יפה ההשוואה [ואם כי יש הפרש, הלא הוא קטן ביותר, וכמעט בלתי משמעותי. ובדברי הרמב"ם, הל' עירובין פ"א ה"ב, מפורש ששיעורו הוא "בקירוב"].

שער ג'

שיעור חלה

הצגת השיעור

חלה

לעומת השיעורים המפורסמים לשיעור הפרשת חלה

שיעור הגר"ח נאה – 1666 גרם, ועל שיעור 1230 גרם מפרישים – אך ללא ברכה.

שיעור החזו"א – 2250 גרם, ועל שיעור 1200 גרם מפרישים – אך ללא ברכה.

יוצג בספר זה שיעור 2.160 ליטר

שהוא 1200 גרם - בברכה,

ועל שיעור 1100 ג"כ יש צד גדול להפריש בברכה

❖ **בירור שהשיעור הינו בנפח ולא במשקל**

❖ **בירור שיעור קטן יותר מהמקובל**

❖ **בירור שיעור קטן יותר להפרשת חלה בקמחים אחרים שאינם חיטה**

❖ **בירור שכשיעור זה נהגו בארצות אשכנז כמובא בכל הפוסקים**

פרק א' שיעור חלה

שיעור הקמח להפרשת חלה הוא כנפח 43.2 ביצים. כמה זה יוצא בפועל במידות הנהוגות בינינו? השיעורים המפורסמים להפרשת חלה הם:

- ❖ לפי שיעור הגר"ח נאה משקל 1666 גרם, ועל שיעור 1250 גרם מפרישים – אך ללא ברכה.
- ❖ לפי החזו"א 2250 גרם כדי לברך, ועל שיעור 1200 גרם מפרישים – אך ללא ברכה.

בפרק זה נבאר את טעמיהם, וכן נציג שיעורים אחרים:

- ❖ היות והשיעור לכו"ע נמדד בנפח (ולא במשקל), לפיכך דקדוקו של השיעור לא יוכל להיות במשקל – אלא רק בנפח.
- ❖ נברר שיעור במשקל – מעיקר הדין כ-1200 גרם בברכה, ויתכן לברך גם על מעט יותר מ-1100 גרם, וכך היה מנהג אשכנז המובא בפוסקים (הש"ך, הט"ז, המ"א, התי"ט, המ"ב ועוד).
- ❖ בקמחים שאינם מחיטה, המשקל קטן עוד יותר מהנ"ל.

וזה החלי בעז"ה.

שיעור חזו"א ונימוקו

כולם מסכימים ששיעור חלה הוא 43.2 ביצים, אלא שיש דיון מהו גודל הביצה. הצ"ח חידש שהביצים של חז"ל היו כפולות בגודלן משלנו, והחזו"א נקט לפי דיעה זו שהביצה היא נפח 100 סמ"ק. לפי"ז, נפח העיסה להפרשת חלה הוא 4320 סמ"ק. אין הגדרה מדויקת מהו משקלו של שיעור זה²⁹⁸. כתב ב"שיעורין של תורה" (בלוח שיעורי המצוות שבסופו) דהיינו שני קילו ורבע. ולכן ממשקל זה יש להפריש עם ברכה. אלא שכתב להפריש ממשקל 1200 (ועוד משהו) בלי ברכה (מחמת הספק).

שיעור הגר"ח נאה ונימוקו

הגר"ח נקט, שהמשקל שכתב הרמב"ם לשיעור הקמח המחייב בחלה - הוא הקובע עבורנו את ההלכה. וכיון שהרמב"ם כותב שהשיעור הוא משקל 520 דרהם (ה'דרהם' הוא מטבע ערבי), ואת הדרהם בירר הגר"ח נאה לשער ב-3.205 גרם, הרי שעבורנו השיעור

²⁹⁸ כפי שיבואר להלן, שהשיעור הנאמר בחלה הוא שיעור של נפח – ולא של משקל.

פרק א': שיעור חלה

רפז

הוא 1666 גרם. וזהו עבור נפח 2488 סמ"ק (ולפי"ז מדובר בביצה שנפחה 57.6 סמ"ק). ובלי ברכה כתב להפריש החל מ- 1250 גרם, ע"כ שיטתו.

דיון בדבריהם

הנה כבר כתבנו בשער הרביעית באריכות על פי ראיות שונות, שגודלה המדויק של הביצה אליה כיוון הרמב"ם ז"ל (והגאונים שלפניו) היה 50 סמ"ק (שהוא קטן יותר משתי השיטות שנזכרו לעיל).

גם יש להוסיף שמלבד גודלה של הביצה, יש מחלוקת נוספת בין שתי השיטות הנ"ל: שכן, יש לברר כיצד לשער את הקמח. כששמים קמח באופן טבעי - הוא רפוי, ויש בתוכו הרבה 'אוורור'. אבל אם דופקים על הכלי או לוחצים על הקמח, הוא נהיה קטן יותר (אף שאין שינוי במשקלו). החזו"א מדד בקמח בצורתו הטבעית. ואילו הגר"ח נדפק על הכלי (אך לא לחץ על הקמח), ועשה כן כדי שייצא במציאות כמו המשקל שכתב הרמב"ם.

העיון במקורות²⁹⁹ מעלה הנחיה חד משמעית – כהחזו"א, שאת הקמח יש למדוד בצורתו הטבעית, ללא דפיקות.

העולה בידינו להעיר על השיטות הנ"ל: על שיעור החזו"א יש להעיר שאינו תואם לגודל הביצה של הרמב"ם (לפי מה שעלה בידינו לברר, כהשיטה שלא נתקטנו הביצים). ועל שיעור הגר"ח נ יש להעיר הן מגודל הביצה והדרהם, והן במה שהוא נקט לדפוק על הכלי.

מלבד זאת יש להעיר שקביעת משקל לשיעור חלה שהוא נפח, בודאי אינה מדויקת. ועוד יש להעיר, שהמשקל שפורסם אינו מתאים אלא לחיטים, ולא לשאר קמחים (שעורים, שיבולת שועל, כוסמין, שיפון), שמשקל אלו קל מן החיטים.

השיעור המדויק ביותר – שיעור נפח

נראה ברור עפ"י כל הנ"ל להציע שהשיעור הנכון והמדויק נקבע עפ"י נפח 43.2 ביצים, וגודל כל ביצה 50 סמ"ק, והמדידה: בצורתו הטבעית (הרפויה) של קמח. מידת נפח הקמח תהיה סה"כ: 2160 סמ"ק.

²⁹⁹ עי' תוס' (מנחות נב: ד"ה חסרה): "מכאן פי' הרב רבינו חיים דכשמודדין במדה בפסח או לצורך חלה אין להכביד על הסלת דא"כ נמצאת יתרה". ובמאירי (פסחים מח:): "כתבו רבני אשכנז שאין צריך להדק את הקמח בידיו בתוך המדה אלא קמח כמו שהוא קבוצ מאליו". ובמ"א (תנו ד): "ולא ידחק. רק ימדוד בפיוזר כדרך המוכרים. לא יניח ידו על הקמח (מהרי"ל ד"מ)". ובפרי חדש (תנו א): "מכאן נראה שמה שהביא הב"י בשם הכל בו דיש לפקפק אם נשער בכלי קמח רפוי או בעצור ומחובץ שאין כאן פקפוק שדבר ברור הוא דמשערי' בקמח רפוי וכן התו' כתבו בר"פ כל המנחות אהא דתנן חסרה או יתירה מכאן פי' ר"ח דכשמודדין במדה בפסח או לצורך חלה אין להכביד על הסולת דא"כ נמצאת יתירה כמו לענין מנחו' ע"כ וכן עיקר".

לפיכך, מי שרוצה לקבל שיעור מדויק של קמח - והוא נכון לכל סוגי הקמחים, יקח כוס בנפח 200 סמ"ק (כמדומה שזהו גודלה של 'כוס' המקובל במתכונים של אפיה), וימלא אותה כמעט 11 פעמים, וזהו השיעור.

השיעור במשקל

השיעור במשקל לעולם לא יהיה מדויק. הרמב"ם שנתן את השיעור במשקל, הדגיש (בכורים פ"ו הט"ו) שזהו רק בקמח חיטים שבמצרים³⁰⁰. ועלה לו שהקמח שוקל 2/3 ממשקל המים (כמבואר למעיין בפהמש"נ עדיות א ב). מאידך, התשב"ץ כותב שמדידתו העלתה שהקמח שוקל יותר מן המים, והסביר שסוגי טחינה שונים יש בין קמח לקמח³⁰¹. אעפ"כ, נוכל (בהסתייגות מרובה) לקבוע משקל 1200 גרם³⁰² עבור הפרשת חלה בברכה (כהמשקל שנמסר לפי שי' החזו"א בלי ברכה).

קמח חיטה ושאר קמחים

והנה כל הנ"ל הוא דוקא בקמח חיטה. מה יהיה בשאר קמחים?
ב"הליכות שדה"³⁰³ נמצא בירור השוואת משקל הקמח ממינים שונים. במאמר שם מתאר המחבר את המדידות שערך להשוות את סוגי הקמחים. המשקל שעלה בידו:
חיטה: 1200 גרם. ובחטה מליאה כ-1150 גרם.
שעורה: 1050 גרם.
כוסמין: 1175 גרם.
שיבולת שועל: 890 גרם.

³⁰⁰ וכך גם הדגיש בפהמש"נ במסכת חלה (ב, ו), אחר שנתן את השיעור בנפח: "אבל אם באנו לשער מה שתכיל זאת המדה במשקל ישנה כפי שינוי דבר המדוד, לפי שאין כובד המשקל השעורים והחטים שוה ולא מיני הקמח כולם משקלם שוה אע"פ שהם ממין אחד, ולא נתנו לו שיעור חלה במשקל אלא במדה כמו שתראה. והנותן שיעור חלה בשיעור המשקלים טועה ומקום טעותו גלוי מאד, אלא אם נתן זה בקרוב במין רמוז אליו". וכן בשו"ת התשב"ץ (חלק ב' סימן רצ"א): "יש שמשערין מדה זו במשקל והשיעור היותר מכוון הוא שיעור האצבעות לפי שאין כל הקמחין שוין במשקלם. ועוד שהרי בשיעורי התורה לא נזכר משקל אלא מדה", עכ"ל.

³⁰¹ שו"ת התשב"ץ ח"ג סי' ל"ו: "ואנחנו שקלנו קמח שלנו ומצאנו משקל ביצה ל"ג זוזים ושליש ושקלנו המים ומצאנו משקל ביצה ל"א זוזים ורביעית זוז יהיה משקל המים יותר קל ממשקל קמח ב' זוזים ורביע שלישית זוז בכל ביצה וההבדל בזה הוא בין קמח מצרי' לקמח המקו' מפני דקדוק הטחינה שהם טוחנין בריחים של מים והוא דק כאבק ואנו טוחנין בריחים של בהמ' והוא גס וכבד".

³⁰² עפ"י השקילה שנעשתה בבית"ד ר' להלכה בהתיישבות, ותוארה במאמר שצויין בהערה הבאה. מודגש בזאת, ששקילה זו נעשתה על ידם לברר את השיעור להפרשת חלה בלי ברכה, וכאן היא מובאת לענין הפרשה עם ברכה בהתאם לשיעורי הנפח המבוארים כאן. ועי' בפרק הבא, שהובא מנהג כל רוסיא להפריש חלה (בברכה) מ-ג' פונט, שהוא משקל 1230 גרם.

³⁰³ גליון 171, אדר א' תשע"א, בהוצ' המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה, בעמ' 23, במאמר מהרב מיכאל גלעדי – ראש כולל "דרכי איש". השקילה נעשתה יחד עם הגאון רבי שאול רייכנברג שליט"א.

פרק א': שיעור חלה

רפט

שיפון: 1040 גרם.

כמובן שכל זה בהשערה, ואינו בדיוק מוחלט כלל.

ושוב נדגיש, שהשיעור המדויק ממש בכל סוג קמח הלא הוא בנפח בלבד, ובזה כל סוגי הקמחים שווים לטובה. השיעור שהצענו לעיל הוא 2160 סמ"ק, כשהקמח הוא רפוי.

פרק ב' מנהג אשכנז בשיעור חלה

כידוע, עד שהגיע הצ"ח וחידש את שיטתו (שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר), היה המנהג ששיעור חלה נמדד לפי הביצים הבינוניות (הטבעיות) המצויות.

מה היה השיעור לפי מנהג זה?

מצינו (כמובן!) התייחסות לכך בפוסקים. אלא שהם כתבו את השיעורים בשימוש במידות שהיו נהוגות בארצם, וכבר אינם בשימוש כהיום. למרן החזו"א וכן לגר"נ לא היתה גישה לבירור שיעור זה, ולכן הם ביררו לעצמם את השיעור 'מחדש' – ככל שהובא לעיל, בלי בירור דעת הפוסקים שקדמו להם.

כהיום יש לנו דרכי מחקר שלא היו בדור הקודם, ויש לנו יכולת לברר את גודל המידות שהזכירו הפוסקים, ובכך לברר את השיעור שלהם בחלה. כי בספר על מידות ושיעורים של האומות משנת 1788³⁰⁴ מתברר שמדת פינט של פראג היא 2 ליטר ומעט יותר (ליתר דיוק: 2003 סמ"ק). [וראה מה שהוספנו בירור בכ"ז לעיל בעמ' רטו ואילך].

יש נוחלין

בספר יש נוחלין (לאביו של בעל השל"ה, חלק כוונת התפילה, בהגה [של אחי השל"ה] אות יז, מובא גם ב'מקור חיים' להחיות יאיר סי' פ"ח סק"א) כתב שמדד את השיעור ועלה בידו שהוא "מה שמחזיק המדה קמח שקורין במדינות פיהם פינט", ובמדינות פולין הוא מה שמחזיק שלשה מדות שקורין קווארט".
שתי מידות אלו (פינט אחד, או ג' קווארט) - שזהים הם, וכן"ל, הועתקו ע"י פוסקים נוספים.

תויו"ט ואליהו רבה

שכן אף התויו"ט, שהיה רב בפראג שהיא בבוהמיה (או "פיהם"), מדד והעלה שיעור פינט, כפי שמביא הצ"ח בשמו (וז"ל: "כי שיעור חלה הוא מ"ג ביצים וחומש, והתויו"ט מדד שהוא פינט מדה ישנה שמצאתי כאן בבואי לפראג", צל"ח פסחים קטז), וכן גם האליהו רבה מביא כך בשם התויו"ט בריש סימן תנ"ו ("ושיערתיו שהוא פינט פרעגיר"ש").

³⁰⁴ ספרו של גרהרט, ברלין 1788, הובא במדות ומשקלות של תורה, וכן במדות ושיעורי תורה עמ' ר"כ.

פרק ב': מנהג אשכנז בשיעור חלה

רצא

ש"ך ורי"ו

קרוב לזה כתב הש"ך (י"ד סימן שכ"ד סק"ג): "וע"פ אותו השיעור שערתי והוא ג' קוואר"ט פחות מעט וכן נהגו. וכ"כ מהרי"ו סי' קנ"ג³⁰⁵ דיני פסח דשיעור חלה הוא כלי שמחזיק מעט פחות מג' זיידל"ך וזייד"ל הוא קוואר"ט".

מגן אברהם

ובמגן אברהם (תנ"ו ב'): "ומצאתי כתוב בשם מהר"ך שהוא שיעור ג' קווארט וקוטרל, ומהר"י כתב שהוא ג' זיידל"ך".

ט"ז

ובט"ז (או"ח תר"ו ו): "הטלת ט' קבין, מצאתי כתוב דהוא שיעור ט"ו קוואר"ט פולניש". וזו אותה מידה³⁰⁶.

חיי אדם

ובחיי אדם (חלק שני - כלל קכ"ח סט"ו): "אסור ללוש עיסה יותר משיעור ג' קווארט שהוא שיעור חלה³⁰⁷".

משנה ברורה

ובמשנה ברורה (תנ"ו, ג'): "וכתבו האחרונים שהוא שיעור ג' קוואר"ט לערך".

מרן הגראי"ל שטיינמן שליט"א

העיד מרן הגראי"ל שליט"א, שבארצות חו"ל היו נוהגים לקדש על פחות משיעור הגר"ח נאה ("כאיל תערוג" פר' מקץ, וכן שוחחתי עם כמה ממקורבי מרן שליט"א, שאימתו שאף הם שמעו כן מפיו. וכן מובא דבר זה בספר "אעלה בתמר" עמ' קי"ב. וראה לעיל בחלק ההסכמות). וכפי שהתבאר לעיל הרי ששיעור הרביעית משליך אף על שיעור ה'חלה'.

³⁰⁵ בשו"ת מהרי"ו הנדפס הוא בסי' קצג.

³⁰⁶ ט' קבין גדול פי חמש משיעור חלה (כי שיעור חלה 43.2 ביצים, ופי 5 מזה עולה: 216 ביצים, וכל קב הוא 24 ביצים, נמצא ט' קבין = 216 ביצים). ולכן אם שיעור ט' קבין הוא ט"ו קווארט, הוי שיעור חלה ג' קווארט.

³⁰⁷ והביא שם שיש מחמירים ששיעור חלה הוא ה' קווארט וי"א ו', שהמחמירין אומרים שהביצים שלנו הם קטנים מביציהם כו'. עכ"פ למדנו: (א) עיקר השיעור הוא ג' קווארט, (וכן מוכח מדבריו לענין ט' קבין המובאים לעיל בעמ' רכד בהערה) (ב) והוא מחצה משיעורם של המחמירים.

הרי לנו שיעור שהוא מקובל מאחיו של השל"ה, הש"ך, הט"ז, המג"א, התיר"ט, הא"ר, החי"א, המ"ב ועוד, (וראה עוד ברשימה בעמ' רלב) ואלו פוסקים אשר כל בית ישראל נשען עליהם. וגם למדנו מדברי הש"ך הנ"ל ש"כן נהגו".

ולפי"ז עולה שהביצים שהיו מצויות ביניהם קטנות מעט משלנו, והן כ-46 סמ"ק³⁰⁸. וכיון שכך מנהג אשכנז, והוא קטן בערך 8% מהשיעור שהעלנו לפי הרמב"ם³⁰⁹, לכן יש צד גדול לברך על משקל שגדול מעט מ-1100 גרם, כמנהג אשכנז שהביאו הפוסקים שהובאו לעיל.

[ועי' תשובות והנהגות ח"ה סי' קכ"ט שכתב להפריש משיעור 1 קילו. וכן עי' הגדה מבית לוי - בריסק עמ' מ', שבבית בריסק החמירו להפריש חלה אפילו בשיעור שפחות מעט מקילו].

ביסוס נוסף לשיעור 1200 גרם.

מכיוון נוסף יש לבסס את השיעור האמור לחלה – 1200 גרם קמח חיטה. שכן ב"שיעורין של תורה" למרן הקה"י (ב"שיעורי המצוות" שבסופו) כתב - לפי שיטתו לנקוט שנתקטנו הביצים – שהשיעור לברכה הוא בחמש פונט וחצי של מדינת רוסיא, דהיינו קמח שני קילו ורביע.

פי', דה"פונט" הרוסי הוא מידת משקל שמידתו 410 גרם (ליתר דיוק: 409.51 גרם). והנה המנהג המקובל ברחבי רוסיא, (לאילו שלא נקטו שנתקטנו הביצים), היה להפריש חלה (ולברך) על על ג' פונט קמח.

מנהג נפוץ זה הובא על ידי הגר"ח נאה זצ"ל³¹⁰. גם בשיחה עם מרן החזו"א (צוטט בספר "מעשה איש" - תולדות החזון איש, ח"ב עמ' קכב) צויין שיעור זה כמקובל בכל רוסיא. ג' פונט הוא 1230 גרם, והרי זה ממש השיעור המדובר (עם הפרש של 30 גרם, ופורתא לא דק).

מעניין לציין:

במשך השבוע, המאפיה מכינה 'לחם' (או 'פת'). בערב שבת קודש, קונים 'חלות' לכבוד שבת.

מנין בא שם זה – 'חלות' – ללחם הנאפה לכבוד שבת?

³⁰⁸ והצל"ח מדד שיעור חלה עפ"י ביצים ויצא לו אף פחות מפינט של פראג, הרי שהביצה שלו היתה אף פחות מגודל 46 סמ"ק.

³⁰⁹ 46 סמ"ק הוא פחות ב-8% מנפח 50 סמ"ק.

³¹⁰ בשיעורי ציון עמוד ס"ט, ומחמת זה הוא חוזר בו ממה שכתב לכתחילה להפריש חלה כבר משיעור 1250 גרם, ומורה להפריש משיעור 1230 גרם, שהוא ג' פונט וכן"ל.

פרק ב': מנהג אשכנז בשיעור חלה

רצג

הדבר בא מכך שרק אז נהגו לאפות, לכבוד שבת, עיסה גדולה בשיעור המספיק לחיוב הפרשת חלה. ומכאן נבע השם השגור בפי העם – חלות -, ללחם המיוחד לשבת קודש. כך שמעתי.

שער ד'

שיעורים נוספים

פרק א'

אופן חדש לשער "כדי אכילת פרס"

א. ככר לחם רגיל בימי קדם היה בגודל 6 ביצים, וי"א 8 ביצים (כמבואר בשו"ע סי' תרי"ב). "פרס" פירושו חצי [מהככר]. וזהו "כדי אכילת פרס" [-כא"פ], משך הזמן הדרוש לאדם כדי לאכול חצי ככר לחם [והוא ג' ביצים וי"א ד' ביצים]. זהו השיעור לצרף אכילות להיות נחשבות אכילה אחת, והלכה למשה מסיני הוא. יש לשיעור זה הרבה השלכות מעשיות, כגון: האוכל פחות פחות מכשיעור ביוה"כ צריך לשהות בין אכילה לאכילה כדי אכילת פרס; וכן אכילת מצה בליל פסח צריכה שתהיה כזית בכא"פ, וכן גם לענין חיוב ברכה אחרונה.

ב. כמה זמן הוא כא"פ? בזה נחלקו הדיעות במאד מאד. הראשון שנתן שיעור בדקות הוא החת"ס (שו"ת ח"ו סט"ז) שכתב שהשיעור הוא לכל היותר 9 דקות³¹¹ ולכל הפחות 2 דקות. אחרונים רבים נתנו שיעורים מוחלטים יותר: 8 דקות (גלות עליות בשם הגר"ז), 7.5 (ביכורי יעקב), 6 (צמח צדק), 5 (בשם ר' יצחק אלחנן), 4 (ערוך השולחן), 3 (מרחשת, אגרות משה). כל זה הובא בספר "מדות ושיעורי תורה" (עמ' של"ט)³¹².

והנה אם נרצה לנקוט מסקנה ולהכריע בזה הלכה, יקשה עלינו הדבר מאד לנוכח ריבוי הדיעות, ומי יוכל ליתן את ראשו בין ההרים?!

ג. עם כל זה, נראה להציע בזה אפשרות של הנהגה – לכל אדם שירצה בכך – שתהא מקובלת על כל הדיעות! ואין זה בא כהכרעה בין הפוסקים, אלא כהנהגת עיקר הדין – ששיעור כא"פ ניתן לכל אדם לשער לפי "דעתו של רואה", וזהו מהותו של השיעור. ואף הפוסקים שנתנו שיעור מסויים, כוונתם רק לגבי מי שירצה לסמוך

³¹¹ הוא כתב כן עפ"י ראייה מסוגיית הגמרא, ראה דיון על כך בפרק הבא.

³¹² המקורות: 8 דק', גלות עליות פ"י מ"ז פסקא א' בשם הגר"ז. 7.5 דק', ביכורי יעקב הל' סוכה סי' תרל"ט ושו"ת מלמד להועיל ח"א סי' קי"ג אות ה'. 6 דק', שו"ת צמח צדק שער המילואים סי' ט' ועיי"ש שבע"פ הסכים לשבעה רגעים ושתי המסורות אלו בשמו הובאו ג"כ בקצות השולחן ח"ב סי' ל"ו סק"ה. ובשדי חמד אס"ד מערכת אכילה (כרך ו' עמ' 393) הביא בשמו שהשיעור לא פחות מג' רגעים ולא יותר על ז'. 5 דק', ספר תכלת מרדכי (בפתח דבר אות י') בשם הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור. אבל בספר עינים למשפט ברכות מא. כתב שהג"ר צבי פסח פראנק נהג להורות ז' דק' שכן הורה הג"ר יצחק אלחנן מקובנא. 4 דק', ערוך השולחן או"ח סי' ר"ב ס"ח – ג' או ד' מינוטין. והיינו שם לענין ברכה אחרונה. ולענין יו"כ כתב בס' תרי"ח סי' ד' ואנו משערין לשה-שבעה מינוטין. 3 דק', ספר מרחשת סי' י"ד אות ח', וכן נמסר בשם החזו"א בספר מעשה איש (ח"ה עמ' י"ט), ובשו"ת אגרות משה ח"ד או"ח סי' מ"א כתב לחוש לזה.

פרק א': אופן חדש לשער "כדי אכילת פרס"

רצח

עליהם, אבל לא כווננו מתחילה לחייב אחרים לקבל את דעתם, ולאדם שרוצה לשער בעצמו – לא לגביו נאמרו שיעוריהם כלל. ונבאר דברים אלו.

ד. הבה נתאר לעצמינו את שאלת ה"כדי אכילת פרס" בזמן חז"ל, איך שיערוהו כשלא היו שעונים קיימים כלל? ולדוגמא נחשוב על אדם שנכנס לבית המנוגע, ורצה לדעת אם שהה כא"פ, כי רק אז נטמאו בגדיו.

הוא ישאל את הרב: האם בגדי טמאים? ישיב הרב: תלוי אם שהית כא"פ, יאמר האדם: איני יודע כמה זמן שהיתי! מה יוכל הרב לומר? אך דבר אחד ויחיד: עליך לשער בדעתך כאילו בזמן שנכנסת לבית המנוגע, התחיל מישהו לאכול פרס (-חצי) ככר מפת חטיין. אם יצאת קודם שנגמרה אכילתו לפי אומד דעתך, טהור אתה, ואם לאו, וכו'. אין מנוס מלומר שיעיקר השיעור ניתן מתחילתו על דעתן של בני אדם ולפי השערתם, וזהו הקובע את משך הזמן של הלכות כא"פ!

ה. ומעתה, לענין דעתם של רבותינו האחרונים ז"ל.

נראה להקיש לכאן יסוד שמצינו לענין שיעור הביצה והרביעית. דהנה במתניתין (כלים פ"ז מ"ו) מפורש ששיעור הביצה הבינונית נקבע לפי "דעתו של רואה". ומצינו בזמן רבותינו הגאונים, שבא מר רב הילאי גאון ופירש את השיעור, משקל 16 2/3 דינרים ערביים.

כתב על כך רבינו רב שרירא גאון (הובא בספר האשכול הל' חלה, דף קכ"ה עמוד ב' במהדורת אלבק) וז"ל: "כמתניתין עבדינן, הכל לפי דעתו של רואה. ומר רב הילאי הכין הוה דעתיה, שהמשנה חייבה כל אדם לפי דעתו, והרי פירש לכם מה שראה הוא לפי דעתו, או מה שראו שמלפניו ולמדוהו, אם חפצים אתם לעשות כמוהו ולסמוך עליו או על חכמים שלפניו ששיערו כן לפי דעתם, עשו; ואם לאו, שיערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר", עכ"ל.

ו. לעיל (באות ד') כתבנו, שאף שיעורא דכא"פ תלוי הוא בדעתו של רואה. ואם כן, אף כאן היה נראה על דרך דברי רב שרירא גאון.

אם רצונך לסמוך על שיעורי הפוסקים בשיעור כא"פ, תוכל לסמוך עליהם. אבל אם לאו אזי – כלשון רב שרירא גאון, "שערו אתם, ולפי דעתו של רואה יעשה אם חסר אם יותר".

ז. ולפי"ז אדם הרוצה לאכול כזית מצה בכא"פ, יוכל לשער את משך הזמן ללא שעון כלל, וינהג כפי שנהגו בזה כל דורות עם ישראל עד שהמציאו את השעון. יצייר בדעתו שבתחילת אכילתו את הכזית מצה החל מישהו לאכול פרס פת חטיין, ועליו לסיים אכילת כזית קודם שנסתיימה אכילת הפרס של אותו אדם, לפי השערתו, ואז מצטרפת אכילתו את הכזית מדינא, דזהו שיעורא דכא"פ. ויועיל אופן השערה שכזה, לכ"ע ולדעת כל הפוסקים.

פרק א': אופן חדש לשער "כדי אכילת פרס"

רצט

ח. מנקודת מבט נוספת: הרוצה לשער זמן האכילה, יוכל לקחת 'פרס' ולאכול, ולמדוד בעצמו את הזמן. אם נשער 'פרס' בארבע ביצים (לפי השיעור הקטן – כגודל ביצים המצויות), לכאורה זהו בערך כשתי פרוסות לחם ('סנדוויץ' אחד), כי כל פרוסה היא כ-100 סמ"ק. הנסיון שלי (כפי הרשום בזכרוני עתה) הראה בהחלט על פרק זמן של לא יותר מאשר 4 דקות, וצ"ב בפוסקים שציינו זמנים גדולים יותר (כמצויין לעיל³¹³).

ט. ולענין שיעורי הזמן שציינו הפוסקים שהובאו לעיל:
הנה בשו"ע (או"ח סי' תרי"ב) ישנה מחלוקת אם ה'פרס' שעליו מדובר הוא ג' או ד' ביצים³¹⁴, וא"כ כל מי שנותן שיעור עפ"י נסיון ומדידה בפועל יצטרך לשער את אכילתו הן בג' ביצים והן בד' ביצים, ולקיום מצוה דאורייתא יחמיר על השיעור הקטן ואילו לענין איסור (כאכילת יוה"כ למי שאוכל לשיעורין) יהיה החומרא על השיעור הגדול. וא"כ לא שייך כלל למסור שיעור אחיד מוחלט על כא"פ, אלא יהיה תלוי לענין מה נאמר השיעור וכנ"ל. והרי הפוסקים שמסרו שיעורי 'כדי אכילת פרס' בדרך כלל מסרו שיעור בכך וכך מינוטין ולא ציינו איך הגיעו לשיעור זה ובאיזה פרס (ר"ל בכמה ביצים מדובר. וצ"ב).

הנוקטים שיעור גדול בכזית, לכאורה יגדל בהתאם גם שיעור "כדי אכילת פרס" שלהם, כי מדובר על "פרס" שהוא כפול בגודלו, [וא"כ צריך יותר זמן כדי לאכול אותו], וזו הקלה מעשית בליל הסדר לנוהגים שיעור גדול. (שמעתי בשם הגר"ש דבליצקי שליט"א, וכן נראה פשוט).

³¹³ והיה אפשר לומר שמדדו לפי השיעור הגדול. אלא שלא נראה כן כ"כ, כי בשלמא אם מדדו לפי השיעור הקטן – לא היה צורך לציין זאת, שי זהו השיעור המקובל. אבל אם מדדו לפי השיעור הגדול, הרי זה אינו השיעור המקובל, ובגדר 'חידוש' הוא, ומדוע לא ציינו זאת?
³¹⁴ ונראה פשוט שאין להכריע מח' זו ע"י דעתו של רואה [כי כלל זה נאמר רק על דברים התלויים באומדנא והשערה].

פרק ב' בענין חידושו של החת"ס שמשך זמן כדי אכילת פרס - הוא 9 דקות

במשך שיעור זמנו של כדי אכילת פרס נבוכו בו המחברים האחרונים ובקשו לשער ולא מצאו (ל' המרחשת שהובא בהמשך). ואכן שיעורים והשערות רבות נאמרו בו, זה בכה וזה בכה, וכפי שהובא בפרק הקודם. מפורסמים הם דברי החת"ס סופר (שו"ת ח"ו סי' ט"ז) שכתב "טוב להחמיר להפסיק [לאוכל ביום הכיפורים פחות פחות מכשיעור] בין אכילה לאכילה כשיעור חצי מיל ט' מינוטין אם אפשר להחולה בכך".

את השיעור הזה העלה החת"ס מהוכחה שלו בהשוואת שתי סוגיות. האחת: הגמרא בכריתות יג. דנה באדם שאכל פחות משיעור, "ירד וטבל ועלה", ואכל עוד והשלים לכשיעור. ומשמע דשיעור טבילה היא פחות מכא"פ. השנית: בגמרא בשבת לד: דנה הסוגיא מתי הוא בין השמשות, וקאמר רבי נחמיה "כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל". ובגמ' שם לה. איתא: "הרוצה לידע שיעורו של רבי נחמיה יניח חמה בראש הכרמל וירד ויטבול בים ויעלה וזהו שיעורו של רבי נחמיה".

והרי שטבילה הוא כשיעור מהלך חצי מיל, וידוע שכדי הלוך מיל הוא ח"י דקות, ומכאן ששיעור טבילה הוא ט' דקות, וממילא כדי אכילת פרס (שהוא יותר משיעור טבילה) הוא לכל הפחות ט' דקות, אלו דבריו ז"ל. וכמה קושיות הקשו עליו האחרונים:

א. החזו"א (או"ח ס"ס לט) הקשה דא"כ צריך לשער כא"פ ח"י דקות. שהרי שיעור הטבילה עצמה הוא ט' דקות, וצריך להוסיף גם את זמן האכילה עצמה, שהרי מדובר באדם שאוכל מקצת קודם הטבילה ומקצת אחר הטבילה ועדיין לא נגמר שיעור כא"פ³¹⁵.

ב. המרחשת (ח"א סי' י"ד) הביא את דברי החת"ס, ודחה בהסבירו פשוט אחר בסוגיא בשבת. דהחת"ס הבין שמדובר ש"האדם לא עמד בראש ההר רק החמה הניחה בראש

³¹⁵ ובאמת נראה דלאו דוקא נקט החזו"א בקושיא ח"י דקות, דיתכן שהאדם אכל בחמש דקות (למשל) ויהיה הזמן י"ד דקות, אבל הכוונה היא להעיקרון שמדובר על כרחק במשך זמן שהוא יותר מט' דקות.

פרק ב': בענין חידושו של החת"ס שמשך זמן כדי אכילת פרס - הוא 9 דקות שא

ההר אבל הוא עמד על שפת הים וירד לטבול א"כ שיעור טבילה הוא ט' מינוטין" (ל' החת"ס). וכתב המרחשת: "אבל כבר תפסו עליו המחברים האחרונים שבמחכ"ת נעלמו ממנו דברי הרשב"א בחידושו לשבת שם שכתב וז"ל: ויעלה דקאמר אין פירושו ויעלה מטבילתו, אלא יעלה דומיא דירד, כלומר ירד מראש הר הכרמל ויטבול ויעלה אל ראש ההר ויאכל שם".

א"כ, לפי הרשב"א הזמן הזה כולל גם את הירידה מן ההר והעלייה חזרה אל ראש ההר, ואין ראיה לעניננו כלל. עכת"ד המרחשת (וכעי"ז בחזו"א שם). והנה נחזי אנו, דדחייה זו שפיר נאמרת לפי הרשב"א, אך ברש"י נראה שלא למד כמו הרשב"א.

דז"ל רש"י: "כרמל - הר שעל שפת הים, וחמה סמוך לשקיעתה נראית על ראשי ההרים, ובכדי שירד ויטבול ויעלה הוי לילה". הרי שרש"י משמע להדיא שבראש ההר היתה החמה - לא האדם, וראיית החת"ס עכ"פ אליבא דרש"י לא נדחתה בדחייה זו. אך נראה שיש לדחות מצד אחר.

דהראיה מתבססת על כך ששיעור הזמן שאדם "ירד וטבל ועלה" הוא זהה בשתי הסוגיות. ונראה, דאף שהלשון אכן זהה, על כרחך אין שיעור הזמן זהה. דעצם הדבר תמוה טובא: היתכן ששיעור הטבילה הוא ט' דקות, והלא בזמן של כמה שניות בודדות יכול אדם לטבול ולעלות?

אלא על כרחך כוונת הסוגיא בשבת היא לטבילה כדרכה, כולל פישוט הבגדים, טבילה, ניגוב המים, ולבישת הבגדים. [ויש לדון שמוכח כן מיניה וביה. וכי איני יודע כמה זמן הוא כדי הילוך חצי מיל, שנצרך להודיעני שהוא כדי שיניח החמה בראש הכרמל וכו'? אלא, היתה כאן הנחייה מעשית לרוצים לרדת ולטבול וכו' בפועל³¹⁶. וזה ודאי כולל טבילה כדרכו של אדם הטובל, עם פישוט בגדים וניגוב וכו' וכו"ל]. ואילו בסוגיא בכריתות מדובר במקרה מיוחד שאדם טובל באמצע אכילתו, ואין צריך אלא את עצם הטבילה עצמה ומיד הוא עולה ואוכל, וזה בהרבה פחות מט' דקות, ותו ליכא ראיה³¹⁷.

ג. עוד הקשה המרחשת: "קשה לומר ששיעור כדי אכילת ג' או ד' ביצים ישהה כדי שיעור כל כך גדול של ט' מינוטין, שהחוש מכחיש לזה". והיא אכן קושיא אלימתא.

³¹⁶ אך יש לעיין בזה, כי לא היה לו הערב שמש כיון שטבל ביה"ש, וסו"ס אין כאן הנחייה מעשית.
³¹⁷ והחת"ס שם תמה טובא, דיש לסתור את פירוש רש"י מתוספתא פ"א דזבים דטבילה עם סיפוג הוא כמהלך חמישים אמה שהוא פחות ממנינוט, וכתב דצע"ג. ולפי החילוק בין הסוגיות שנתבאר, לק"מ לרש"י, דהתוספתא מיירי בטבילה בלבד, ורש"י מיירי בטבילה עם פישוט בגדים וכו'.

פרק ג'

האם לכל מאכל יש שיעור "כדי אכילת פרס" אחר?

כתב המנחת חינוך³¹⁸ לחדש (וכ"כ התורת חסד סי' ל"ב), שלכל מאכל בפני עצמו יש שיעור כדי אכילת פרס משלו. שהרי זה ברור שמאכלים שונים נאכלים בקצב שונה, וכדתנן "פת חיטים ולא פת שעורים", כי זמן אכילתם שונה. ומחדש המנ"ח שכאשר צריך לאכול כזית בכא"פ, היינו בכא"פ של אותו מאכל. ולדוגמא, האוכל בפסח כזית מצה, צריך לאכול בתוך זמן כא"פ של מצה בכמות ג' או ד' ביצים. וכן ביום הכיפורים באדם האוכל פחות פחות משיעור, אשר דינו לשהות בין אכילה לאכילה כא"פ, יהיה פרק זמן זה משתנה לפי סוג המאכל אשר הוא אוכל.

הוא אף מוצא לדבריו ראיה מדברי המג"א. דאיתא בשו"ע (או"ח סי' פ"א) שצריך להרחיק מצואת תינוק אם הוא יכול לאכול כזית בתוך כדי הזמן שאדם שהוא גדול אוכל פרס. וכתב המג"א שבמאכל שעושין לתינוק שקורין פפא, "נראה דבפפא משערינן כפי מה שיכול לאכול הגדול פרס פפא", הרי כחידוש הנ"ל, עכת"ד. ולולי דמסתפינא, נ"ל דזה אינו.

דהרי לפי זה היה להש"ס לאשמועין דביום כיפור שיעור הזמן תליא בסוג המאכל אשר יאכל, וכיצד שתיק מיניה הש"ס? וגם הרמב"ם והשו"ע כתבו רק שיעור "כדי אכילת פרס", הן במאכלות אסורות, הן באכילת יוה"כ, הן במצות אכילת מצה, ולא כתבו שום חילוקים בזה? ולכאורה א"כ ברור שהם לא למדו כן. ומה שהביא מדברי המג"א, נראה דאינו ראיה.

³¹⁸ ז"ל ספר מנחת חינוך – (מצוה שיג – אות ה): "גבי כל האיסורים נראה דכל מאכל ומאכל, והן לענין יום הכיפורים כל מין מאכל משערינן כל אחד בדידיה בכמה זמן נאכל פרס מן המאכל האיסור שאוכל כזית. א"כ לפי זה ניחא מה שלא ביארו חז"ל כמה הוה כדי אכילת פרס בבינוני, כי אין שיעור לדבר רק כל מאכל יש לו שיעור אחר, ולא יספיק הדיו והקולמוס לחשוב כל מין מאכל בעולם לאדם בינוני, על כן איזה מין מאכל שאדם אוכל משערינן באדם בינוני כמה צריך לשהות לאכול המאכל הזה אם יאכל כשלש או כארבע ביצים, וזה נראה לענ"ד אמת וברור, כיון דלא מצינו בש"ס שיעור ידוע כמה זמן אכילת פרס ולא מצינו ג"כ באיזה מין, על כן בודאי בכל מין ומין משערינן בדידיה דהיינו מין מאכל זה לאדם בינוני..."

שוב האיר השי"ת את עיני וראיתי בספר מגן אברהם סי' פ"א סק"ב שכתב אהא דמבואר בשו"ע קטן שיכול לאכול כזית דגן, כתב הגהות סמ"ק גם במאכל שעושין לתינוק שקורין פפא, ולי נראה דבפפא משערינן כפי מה שיכול לאכול הגדול פרס פפא וכו', עכ"ל. מבואר מדבריו ג"כ דבכל מאכל משערינן שיעור ידידה... והנאני מאוד".

פרק נ': האם לכל מאכל יש שיעור "כדי אכילת פרס" אחר?

שג

דבאמת שתי הלכות שונות נאמרו בזה, בשימוש במושג 'כא"פ'. חדא, שיעור צירוף אכילה. וחדא, שיעור הגדלות של התינוק, שהוא בהשוואה לאדם גדול. המג"א איירי במדד לשיעור גדלותו של ילד, בהשוואה לאדם גדול. ורק התם, כשצריך לשער את יכולת האכילה שלו בהשוואה לגדול, שם באמת ניתן להשוות אותו לגדול בכל מאכל שהוא, ולראות כמה זמן לוקח לקטן לאכול מאכל וכמה זמן לוקח לגדול לאכול את אותו מאכל. ואז שיעור כא"פ שייך בכל מאכל בפני עצמו, וסברא גדולה היא כיון שהנידון הוא השוואת הגדילה של התינוק ביחס למבוגר. אך לעולם בענין ההלכה הראשונה, היינו הקביעה של צירוף מאכלים, יהיה שיעור קבוע (ולא משתנה) בכל מאכל.

וא"כ נראה שראייתו מהמג"א אינה מוכרחת.³¹⁹

ועצם הראיה שהביא המנ"ח בתחילת דבריו היא, דאם היה שיעור קבוע שוה לכל מאכל, היה הש"ס אומר מהו שיעור זה. אך נראה דאין זה מוכרח, כי שיעורים רבים יש בש"ס שככה הם, ואדרבה בדרך כלל אין הש"ס מגדיר את שיעור הדבר עפ"י שיעור אחר, אלא כל שיעור עומד הוא בפני עצמו. וז"ב.

<><>

הרמב"ם כתב שיעור כא"פ גם לשתייה, ומוכח מזה דלא כהמנ"ח, דלדבריו היה צ"ל כדי שתיית פרס. [העירני לזה הרב נריה בר-און שליט"א].

<><>

עוד העירוני, דמדברי כל הפוסקים שמסרו שיעור זמן קצוב ל"כדי אכילת פרס", מוכח שלא סברו שחידושו של המנחת חינוך, שהרי לפי דבריו אין זמן קצוב ומוגדר, אלא לכל מאכל יש זמן אחר. וא"כ דעת הפוסקים שמסרו זמן מוגדר, מוכחת שלא סבירא להו כהמנ"ח.

³¹⁹ היה אפשר לדחות את דברי מפירוש רש"י בסוגיא בסוכה (מב.; שהוא מקור הדין). שכתב טעמא דבעינן שיעור זה, דאל"כ לא מקרי שהיה לקטן 'אכילה', וז"ל: "והוא שיכול לאכול כזית זה בכדי אכילת פרס - לבינוני, אבל אם צריך זה הקטן לשהות יותר מכאן, הרי הוא כאוכל עכשיו חצי זית ולמחר חצי זית, שכן הלכה למשה מסיני שאין אכילה מצטרפת לשהייה ארוכה מזו". אך הנה שאר פוסקים חולקים על רש"י, כמ"ש הב"י. דלרש"י בעינן שיאכל בפועל מאכל דגן, ואין כאן ענין של מדידת שיעור גודלו של התינוק. ואילו לשאר פוסקים הנידון הוא שיעור גדילת התינוק ואפילו לא אוכל דגן בפועל. וא"כ המג"א שקאי דלא כרש"י, שפיר י"ל דרק לענין גדלות התינוק קאמר, וכש"נ.

פרק ד' שיעורי אורך (אמה-טפח-אצבע) על פי הדרהם

השיעורים הנפוצים

כשם שנחלקו שני השיעורים הנפוצים – שיעור החזו"א ושיעור הגר"ח נאה – במידות הנפח, כך נחלקו גם במידות האורך.

שכן, שתי מערכות השיעורים הללו תלויות זו בזו, כמבואר בגמרא בפסחים (קט): "את כל בשרו - מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן, אמה על אמה ברום שלש אמות. ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה".

שיעור החזו"א במידות האורך, מבוסס הוא על מידת האצבע במציאות³²⁰. החזו"א שיעור שהאצבע 2.4 ס"מ, הטפח 9.6 ס"מ, האמה 58 ס"מ (נ.ב. הכל – בקירוב, כ"כ...". אף החזו"א (ס"ק י"ב) מסר שיעור 2.3-2.4 ס"מ, ולא ניתנו השיעורים באופן מדויק ומצומצם על המילימטר. וכן הכוונה בכל השיעורים שיובאו בפרק זה). שיעור הגר"ח נאה – מבוסס הוא על הנלמד מן מידות הנפח. כי כתב הרמב"ם (פהמש"נ עדיות פרק א' מ"ב) שמדד את הרביעית על פי אגודלים, ושיער לפי"ז שהרביעית מים שוקלת 27 דרהם, עכ"ד.

הגר"ח נקט שהדרהם 3.2 גרם והרביעית 86 גרם מים, וממילא מכאן נוכל להסיק מה היה רוחב האגודל שבו מדד הרמב"ם³²¹.

³²⁰ ולא אכחד, שאני עצמי עסקתי במדידת רוחב האגודל. השיעור הממוצע שעלה בידי היה 21.5 ס"מ. נדיר מאד למצוא אגודל שרוחבו 2.4 ס"מ. גם שמעתי מכמה תלמידי חכמים שעסקו במדידה זו, ויצא להם בערך ככה (בסטיה של 0.5 ס"מ מעלה או מטה). ה"אגרות משה" כותב שמדד אגודל פעמים רבות, ועלה בידו שיעור 2.25 ס"מ (ז"ל בורה דעה חלק ג סימן סו: "והנה אני מדדתי בהרבה ונמצא אמה של תורה על מדת אינטשעס כ"א ורביע"). ולכאורה צ"ע רב כיצד ליישב את דקדוקו של שיעור חזו"א במידת אגודל 2.4 ס"מ, שלא נראה כן במציאות שלנו.

עוד אציין ששמעתי על כך שמדידות העלו מידה קטנה יותר לאגודלים של יוצאי עדות המזרח, מאשר לאגודלים של יוצאי עדות אשכנז. אם נאמר כך, יתיישבו בזה סתירות ותמיהות רבות. אך לפי שעה, לא הצלחתי לברר אם אכן המציאות היא כך.

³²¹ נראה שזהו המקור גם של גאון ההוראה הירושלמי רבי דוד בהר"ן זצ"ל, שהכריע לסמוך על שיעור 48 ס"מ לאמה אפילו לשיעור מקוה, כמובא לעיל בעמוד קצה. וכן של מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שכתב לסמוך על השיעור הקטן – "כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של ר"ח נאה ז"ל" (מתוך קובץ תשובות ח"ב סי' ל', תשובה שנכתבה לענין העירוב בלונדון). גם שמעתי מת"ח חשוב שהיה נוכח כשמרן הגרי"א הורה כן אף לענין הכשר ז"ט על ז"ט של סוכה.

פרק ד': שיעורי אורך (אמה-טפח-אצבע) על פי הדרהם

שח

לפיכך: האצבע 2 ס"מ, הטפח 8 ס"מ, והאמה 48 ס"מ.

שיעורי האורך לפי הדרהם המדויק

לפי מה שמובא בספר זה, הדרהם המדויק לא היה 3.2 גרם (כהנחת הגר"ח"נ). וכבר הארכנו בביור דבר זה לעיל (עמ' ריא). ושם הבאנו להוכיח ששיעור הרביעית (אינו 86 גרם מים, אלא) 75 גרם מים (= 75 סמ"ק).
לפי זה, מידת האצבע בה שיער הרמב"ם³²²: 1.9 ס"מ, הטפח 7.6 ס"מ, והאמה 45.6 ס"מ (הכל – בקירוב).

עוד הובא לעיל שנראה שמידות הנפח באשכנז היו אף קטנות מהנ"ל במעט, והרביעית כ-70 סמ"ק. לפי זה:
האצבע 1.86 ס"מ, הטפח 7.44 ס"מ, האמה 44.64 ס"מ (הכל – בקירוב).

נפק"מ רבתי לשיעור הקטן - זהירות במקומו של נקב הציצית

כתב בשו"ע (סי' י"א ס"ט) וז"ל: "יעשה נקב באורך הטלית - לא למעלה מג' אצבעות מפני שאינו נקרא כנף", והרמ"א מפרש "ג' אצבעות - היינו גודלי".
פי', שהתורה אמרה שהציצית צריך להיות על "כנף" הבגד, ואם נקב הציצית מרוחק יותר מג' אצבעות הוי זה "בגד" ולא "כנף". המרחק מן שפת הבגד צריך להיות לשני הכיוונים - בין לאורך הבגד ובין לרוחב הבגד (כ"כ השו"ע בס"י עיי"ש).
והנה שיעור ג' אצבעות:

לפי שיעור חז"א (שהאצבע הוי 2.4 ס"מ), הוי 7.2 ס"מ.

לפי שיעור הגר"ח"נ (שהאצבע הוי 2 ס"מ), הוי 6 ס"מ.

נמצא דלשיטות אלו, אם הנקב הוא במרחק פחות מ-6 ס"מ, הרי זה כשר לכתחילה.

אמנם אם ננקוט שהרביעית 75 סמ"ק – הוי האצבע כ-1.9 ס"מ, וג' אצבעות הם כ-5.7 ס"מ. ואם נחוש להשוות את האגודל לשיעור הקטן מזה³²³, הוי האצבע כ-1.86 ס"מ, וג' אצבעות מעט פחות מ-5.6 ס"מ.

³²² הרמב"ם כותב במפורש ששיעור זה נתברר על פי מדידת האגודל. ובאמת יש להוסיף, שכבר הבאנו שגם הגאונים שיערו את הרביעית כאותו שיעור שהרמב"ם שיער. ומעולם לא ראינו שיציין אף אחד מן הגאונים כי השיעור אינו מתאים למידות האורך, המבוארות בסוגיא בפסחים (קט.). לפיכך, לכאורה ככל הכתוב כאן אליבא דהרמב"ם – נכון הוא אף אליבא דהגאונים, ראשי הישיבות דסורא ופומבדיתא, שמסורת חכמי הש"ס היתה בידם.

³²³ דאם הרביעית 70 סמ"ק, הוי האגודל בערך 1.86 ס"מ.

מצוי הוא שמרחק הנקב הוא גבולי, ולכאורה אם הוא מרוחק כ-5.6 ס"מ כבר יש מקום לחוש שלא מועיל להטיל שם ציצית, ויהא בזה איסור דאורייתא של בגד ד' כנפות בלי ציצית (לבד ממה שהוי ברכה לבטלה אם מברך עליו), וזה נוגע לכל יהודי באשר הוא הלובש ד' כנפות עם ציצית, לבדוק שיהא כשר לפי כל השיטות.

לבוד בדופן הסוכה

נפק"מ רבתי בשיעור זה, לענין כל שיעורי סוכה. ובפרט מצוי מכשול - בעשיית דפנות סוכה על ידי לבוד (עי' בעמ' שצ).

פרק ה'

בין 75 סמ"ק לבין 70 סמ"ק

(לענין מידות האורך)

בבואנו לברר את דקדוקו של השיעור הקטן יותר משל הגר"נ, יש נקודה הטעונה ליבון.

מחד גיסא, הצגנו שיעור כ-75 סמ"ק לרביעית, בהתבסס על דברי הרמב"ם והגאונים. מאידך, הצגנו שיעור נוסף של כ-70 סמ"ק לרביעית, בהתבסס על מנהג אשכנז בשיעור הפרשת חלה ועל מנהג העולם באשכנז לענין קידוש כעדות מרן הג"ר אהרן לייב שטיינמן שליט"א. הכיצד יש להתייחס להפרש זה?

תחילה נציין, שברור ששיעורי תורה לא ניתנו בדקדוק של משהו. על כך ודאי שנאמר "אי אפשר לצמצם". שיעורי תורה לא ניתנו כדי שימדדו אותם במעבדה, אלא כדי שינהגו בהם בני אדם בחיים האמיתיים, ושם אין מציאות לדקדק בהפרשים כה קטנים. וכל זה נכלל במה שנאמר במשנה "הכל לפי דעתו של רואה" (רע"ב: "לפי אומד דעתו שהיא בינונית למראה עיניו").

ההבדל בין 70 לבין 75 הוא קטן מאוד בהנהגה המעשית, ואדרבה, הגיוני הוא למצוא 'הפרשי צמצום' בין הדורות השונים והארצות השונות. א"כ, שני אלה הם, בעצם, שיעור אחד.

ואחר זאת, ננסה לברר עוד.

הרמב"ם כותב (פירוש המשניות מסכת עדיות פרק א משנה ב): "ואני עשיתי מדה בתכלית מה שיכולתי מן הדקדוק ומצאתי הרביעית הנזכרת בכל התורה תכיל מן היין קרוב כ"ו כספים הנקראים דרה"ם בערבי ומן המים קרוב לכ"ז דרה"ם". הרי שמסר חילוק קטן בין יין למים.

מאידך, בהלכות עירובין (פ"א ה"ב) כתב: "והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר בקירוב". וכאן לא חילק בין מים ליין. הרי שהוא עצמו לא בא לדקדק בדקדוק של 'הפרשי צמצום'.

וכן הוא גם בגוף דבריו. ההשוואה לדינרים נעשתה "בקירוב", כלשונו. הדינר הוא משקל דרהם וחצי (כמ"ש...), ואעפ"כ הרביעית בדינרים אינה 18 דינר (שהוא שני שליש מ-27 דרהם) אלא 17.5.

נעבור מעתה לדון במנהג אשכנז.

אף כאן אין הדברים חדים וברורים. אמנם ההפרשים הם, שוב, 'הפרשי צמצום', אך בכל אופן הם קיימים.

ולדוגמא (אחת מני רבות): התי"ט שיער שיעור חלה - פינט אחד, מדה הישנה שנהגו בפראג. הצ"ח (פסחים קטז:) מביאו וכותב שהוא מדד בעצמו בביצים, ויצא השיעור אף פחות מפינט. מאידך, האליהו רבה (סימן תרו ס"ק י"א) הבין שהפינט הוא רק שיעור מ"ג ביצים, וכיון שצריך סך הכל מ"ג ביצים ועוד חומש - צריך להוסיף מעט עבור חומש הביצה. ועוד כהנה הפרשים יש, אשר אף אם קטנים הם - אין להתעלם מכך שהם קיימים.

לפיכך, לעולם אי אפשר לבוא לקביעה מוחלטת המדוקדקת על חודו של גרם, ואין זו הכוונה - לא בהצעת "70 סמ"ק" ולא בהצעת "75 סמ"ק".

נחוץ מעתה להצביע על כך, שעכ"ז יש בכל זה נפק"מ אף לידן.

כי בכל אופן המידה הנהוגה באשכנז לשיעור חלה היתה לכאורה (אני מדגיש שוב את המילה, 'לכאורה') קטנה במעט מאשר זו שכתב הרמב"ם. קטנה באחוזים בודדים.

יתכנו כמובן נפק"מ רבות בשיעורי נפח.

ונראה להוסיף כי אף בשיעורי אורך דקדוק זה נחוץ.

כי שיעור חלה משקף אף את שיעור האצבעות, כיון ששיעור האצבעות ושיעור חלה תלויים זה בזה.

אם נניח שהרביעית היא 75 סמ"ק, עולה שרוחב האצבע הוא 1.9 ס"מ.

ואילו אם נניח שהרביעית היא 70 סמ"ק, עולה שרוחב האצבע 1.86 ס"מ.

ולענין דין לבד (שהוא ג' טפחים, וכל טפח ד' אצבעות), הרי שג' טפחים של הרמב"ם יהיו 22.8 ס"מ, ואילו של מנהג אשכנז יהיו 22.32 ס"מ.

וכאשר יבוא מישהו לעשות דופן לסוכה ע"י לבד, ויעשה בצמצום רק מעט פחות מ-

22.8 ס"מ (כפי העולה מהרמב"ם), הרי שלפי השיעור שעולה ממנהג אשכנז - אין כאן

לבד, וממילא אין כאן דופן, וממילא - אין כאן סוכה, על כל המשתמע.

נפקא מינות נוספות, רבות ומגוונות יש שבהם לפעמים הדקדוק הקטן הזה משמעותי, ואפילו מאד.

תחום שבת. פירצה בעירובין. רוחב הסוכה לענין שיהא בה כשיעור ז' על ז'. וכן גובה

י' טפחים כדי להכשיר דופן. סכך פסול בשיעור שיפסול את הסוכה. או ד' אמות שיהיה

'דופן עקומה'. גובה נר חנוכה שיהא פחות מעשרים אמה. כבל חברת חשמל (שרוחבו

בערך טפח) העובר מעל בית הקברות וגורם איסור לכהנים לעבור תחתיו. חדר בגודל

מצומצם שיש ספק באיזה צד של הדלת יש לקבוע לו מזוזה. ועוד ועוד.

בכל אלה, הדקדוק של השיעור הקטן יכול ליצור נפק"מ גדולות מאד.

ולכאורה ע"כ לומר שיש להתייחס גם לשיעור הקטן העולה מדברי פוסקי אשכנז, שהוא קטן במעט מהיוצא אליבא דהרמב"ם והגאונים. ותן לחכם ויחכם עוד.

נב. הראיתי את הדברים לחכם אחד, והוא ציין על כך:

שיעור נקב ציצית צ"ל בתוך ג' אצבעות משפת הבגד, לא יותר מ-5.7 ס"מ, ולפי שיעור הנ"ל יהיה פחות מ-5.6 ס"מ, שזהו הפרש קטן.

אמנם לענין תחום שבת של אלפיים אמה שהוא כ-912 מטר, יהיה השיעור הקטן הנ"ל פחות מ-893 מטר, שזה [לפעמים] הפרש משמעותי.

ולענין שיעור פרסה (שנפק"מ לכו"כ דינים וכגון לשיעור דרך לתפלה"ד, עי' או"ח סי' ק"י ס"ז), יהיה מטר בשיעור ה-75" וכ-3,571 מטר בשיעור ה-70".

ולענין שיעור י"ב מיל למ"ד שהם דאו' (עי' רמ"א וב"י סי' ת"ד) יהיה בשיעור ה-75" 10,944 מטר, ובשיעור ה-70" כ-10,713 מטר. הפרש של למעלה מ-230 מטר.

ולענין שיעור מחיצות רה"י שלא נעשו בידי אדם, ששיעורן שיהיה רואה עצמו בתוך המחיצות דהיינו ט"ז מיל לכל צד שהם ל"ב מיל באורך (עי' אג"מ ח"א סי' קל"ט ענף ו') יהיה שיעור ה-75" 29,184 מטר, ושיעור ה-70" פחות מ-28,570 מטר, למעלה מ-600 מטר הפרש!!

פרק ו'

מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

הפרק נכתב בצורה שתהא מובנת גם למי שאין לו שום רקע בנושא.

מטרת הפרק

כידוע³²⁴, בעניין מידות ושיעורי תורה נתפרסמו שתי שיטות, הידועות בשם: שיעור רבי חיים נאה, ושיעור ה"חזון איש". כמעט אין לך מצוה שאינה תלויה במידה או שיעור כלשהם, ולפיכך חשיבות מרובה יש לבירורו של נושא זה. במאמר זה ננסה לברר את יסודות שתי השיטות הנ"ל בתחום של מידות אורך, ולברר אודות ממצאים ומידות טבעיות שניתן ללמוד מהם.

ידיעות בסיסיות

נחלקו הדעות כיצד יש לשער את מידות האורך של חז"ל, דהיינו: האמה, הטפח והאצבע. ידוע מהגמרא, ומוסכם לפי כל השיטות: שהאמה 6 טפחים, והטפח 4 אצבעות. אבל מהו אורך האמה במידות זמנינו? נתפרסמו בזה שתי שיטות עיקריות, השיעור הגדול ("שיעור חזון איש") משער את האמה בכ-58 ס"מ, ואילו השיעור הקטן ("שיעור הגר"ח נאה") משער את האמה בכ-48 ס"מ. גם במידות הנפח (וכגון ה"רביעית" והביצה) נחלקו, שהרי מידות האורך והנפח תלויות זו בזו בכך שקביעת מידות הנפח היא ע"י הכפלת מידות האורך לשלשת הכיוונים (אורך, רוחב, גובה). נברר מעתה את הראיות העיקריות אשר מהן ניתן ללמוד אודות שיעורה של מידת האמה.

³²⁴ מאמר זה הופיע לראשונה ב'קובץ בית אהרון וישראל' [אדר תשס"ג].

מקומן של הוכחות טבעיות בקביעת ההלכה

בבואנו לדון בנושא שלנו – בירור המציאות כהוכחה לשיטה זו או אחרת, עלינו להתייחס למחשבה היכולה לעלות בליבם של הקוראים: וכי אפשר להכריע על פי ראיות אלה? גם אם נמצא, לדוגמא, שמשקלן של מטבעות עתיקות מוכיח כאחת השיטות, איזה משקל יש בהלכה לעובדה כזו כנגד השיטה השניה? ידיעות אלה אולי מעניינות וחשובות, וייתכן שיועילו לקבוע נטיה מסויימת, אך לא מסתבר לדחות שיטה שנקטו בה גדולי עולם רק מחמת ממצאים כלשהם מהשטח. וכלל נקוט בידינו, 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'!

ואען ואומר, אין הדברים הללו נכונים כלל. "אלו ואלו דברי אלוקים חיים" נאמר אודות מחלוקת בסברא, כי לשתי הסברות יש מקום בהלכה, ושתייהן, איפוא, נחתמו בחותם של "אמת". אך כאשר עצם המחלוקת היא אודות המציאות, והרי המציאות היא כאחת משתי האפשרויות בלבד – ולא כשתייהן, לא על כך נאמר הכלל של 'אלו ואלו' (כך מבואר ברש"י כתובות נז. ד"ה הא קמ"ל)³²⁵.

והרי בסוגיין נתעוררה הבעיה מחמת העלם דבר על מציאות, שלא היתה ברורה. ואמנם דנו על סמך ראיות, אך הראיות עצמן אינן חד-משמעיות, ותלויות הן בהכרע הדעת שהוא בבחינת השערה ואומדן-דעת בלבד. ואם כן, גם גדולי-עולם לא יכלו לבסס יותר מאשר המציאות כפי שהיתה לנגד עיניהם, ולעולם נשאר הדבר (אף לפי דעתם) בגדר של השערה ואומדנא. וכנגד זה – בוודאי שיפה כוחה של מציאות הנגלית לנו, לברר ואף להחליט אם וכאשר הנתונים ברורים כל צרכם.

דוגמא לדבר, במסכת ב"ב (דף עד.). נחלקו ב"ש וב"ה כמה חוטים יש לתת בציצית. וכאשר נזדמן לרבה בר בר חנה לראות ציצית של דור המדבר, נתרעמו עליו רבנן על כך שלא שם לב למניין החוטים, כי אז היה בכך הכרעה בין מחלוקת התנאים הנ"ל. הרי שהמציאות מכריעה.

ועוד. שידוע שבדין התפילין נחלקו רבותינו כיצד סדר הפרשות הנכון, ולכן יש לנו גם תפילין של רש"י – וגם תפילין של רבינו תם. ההכרעה על כך, שכסדרו של רש"י אנו נוהגים – היא עפ"י ממצא. ככתוב במדרכי ובסמ"ג (והובא בב"י סי' ל"ד), שזהו משום ששלחו כתב מארץ ישראל שנפלה בימה שעל קבר יחזקאל ומצאו שם תפילין ישנים

³²⁵ העקרון הנ"ל חשוב גם לגבי הסתייגות אפשרית נוספת. כל לומד גמרא יודע כי יש מחלוקות הנראות כתלויות במציאות, ותמיד נמנעים אנו מלומר שבירור המציאות יכריע. אך, זהו רק כאשר המחלוקת בסברא או בהבנה. לא כן בנידון דידן, בו כל המחלוקת היא אודות מציאות ברורה ויציבה, כמה היה שיעור האמה של חז"ל. שם אין טעם כלל למניעה זו.

כסדר רש"י ז"ל, ואף אלו שתירצו אליבא דר"ת וכתבו שלכן גנזום – מפני שפסולים היו, מעולם לא עלה על דעתם לומר שהמציאות לא תוכל להכריע במחלוקת הלכתית.

אמנם, יתר על כן מצינו בסוגייתנו גופא. נחלקו הראשונים מהו משקלו של מטבע הינר. ובפי' הרמב"ן על התורה (שמות ל, י"ג) נוקט הוא כדעת הגאונים ונגד דעתו של רש"י. וכל זה, מפני שלא ראה מטבע זה מימיו, ואכן מיד כאשר הגיע לארץ ישראל ומצא שם מטבע עתיק אחד (!) ומשקלו כשיטת רש"י חזר בו הרמב"ן בגלל מטבע בודד זה, וכתב על כך איגרת מיוחדת מארץ ישראל, [אותה הוא מתחיל במילים "ברכני השם עד כה, שזכיתי ובאתי לעכו, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פיתוחי חותם..."] (הובא בסוף פי' הרמב"ן על התורה במהדורת שוועל ובעוד מקומות).

ואם כך הוא בהתייחס לדעתו של רבנו הגדול, הרמב"ן, בוודאי שאין לנקוט גישה אחרת לגבי מחלוקת שבין רבותינו האחרונים ז"ל. וזה ברור.

עיקר שיטת החזון איש – עפ"י רוחב האגודל

עיקר שיטתו של החזו"א מתבססת על מדידת רוחב האצבע (=האגודל) במציאות. החזו"א נקט שהאגודל במציאות הוא כ- 2.4 ס"מ. ולפי"ז מתברר שמדת הטפח (= 4 אצבעות) 9.6 ס"מ, ומידת האמה (= 6 טפחים) 58 ס"מ בקירוב. לפי שיעור זה נקבעת גם מידת הרביעית [ששיעורה הוא, כמבואר בפסחים דף קט. 2.7x2x2 אצבעות] ועולה שיעורה 150 סמ"ק בקירוב. נב. בעצם השיעור של מקום הרחב יש לציין, שעלה למרן החזו"א 2.4 ס"מ רוחב האגודל, ואילו לפי מדידה של רבינו האגרות משה (יר"ד ח"ג ס"ו) עולה לאותה מדידה סה"כ 2.25 ס"מ.

דיון בהוכחה מרוחב האגודל

הנה, במאי דפשיטא ליה למרן החזו"א שמידת האגודל היא 2.4 ס"מ, ועל מציאות זו בנויה כל שיטתו, יש בזה מקום דיון: [א] כיצד מודדים רחבו של אגודל? האם במקום הקשר, שהוא רחב? או שמא מראשו, שהוא קצר?

לא מדילי מובאת שאלה זו – דברי התוס' הם. התוס' במנחות (מא: ד"ה ארבעה) העלו שאלה זו, ונשאלו בצ"ע. ובב"י (או"ח י"א) הביא שיטת הר"ב לשער במקום הרחב, וכן ס"ל המרדכי הובא בב"י שם, וד"מ חו"מ סי' קנ"ד בשם הגמ"י. ושוב הניף מרן ה"בית יוסף" את ידו (בבדק הבית שם) והביא שהתוס' נסתפקו בדבר.

פרק ו': מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

שצ

וכן הובא במג"א בסי' י"א שם.

ובשו"ת ראש אפרים (חלק התשובות בסופו סי' ט"ז. והביאו השערי תשובה סי' תפ"ו) ג"כ נקט להלכה שהוא ספק ממש.

וא"כ, אפילו אם אמנם נקבל שבמקום הרחב הוא 2.4 ס"מ, אין כאן ודאות שמדידה זו נעשתה במקום הנכון.

[ב] הרמב"ם כתב (פהמש"נ עדיות פ"א מ"ב) שמדד עפ"י אצבעות ועלה שמדת רביעית מים הוא 27 דרהם, ובהמשך פרק זה יובא שלפי ממצאי הדרהם הוי הרביעית כשיעור הקטן, ועל כרחק האצבע שבה שיעור הרמב"ם, מידתה היתה 1.9-2 ס"מ.

הראיה הנ"ל עולה מפורשת בדברי הרמב"ם. אבל באמת אותה ראייה יש מכל דברי הגאונים, אם כי לא כתבו על זה באופן מפורש. כי כל הגאונים סברו שהרביעית היא כ- 75 סמ"ק (כפי שביארנו במקומו לעיל בעמ' רכב). הגמרא בפסחים קט. המשוה בין הרביעית לבין האגודל – ידועה היתה לכולם, כמובן. ולא מצינו אף אחד מן הגאונים המרובים שיעלה קושיא בדבר ויעיר על סתירה. ועל כרחק שגם בידיהם עלה שיעור אגודל קטן, כמו של הרמב"ם. ולא העירו על סתירה, כי אכן לא היתה שום סתירה.

א"כ מוכח להדיא מדברי כל השיטות הנ"ל, מידת אגודל קטנה.

כע"ז נוכל להוכיח אף מפוסקי אשכנז... (עמ' רל).

"בירה תוכיח" – הוכחה [לשיעור הגדול] משיעור הר הבית

כתב ה"קהילות יעקב" (ב"שיעורין של תורה" סי' ח' סק"ה) בשם הג"ר יונה מרצבך זצ"ל (והוא מספרו "עלה יונה" עמוד קל"א) וז"ל: "בירה תוכיח, שיעור הר הבית מבואר במשנה דמידות שהוא ת"ק אמה על ת"ק, והכותל המערבי הוא כותל הר הבית. אף הכותל המזרחי הבנוי כהיום עומד הוא על מקום הכותל של הר הבית ואין בזה חולק וכו'... והנה המרחק שבין מזרח ומערב בין שני הכתלים, עפ"י מדידות מצאו שרחוקים זמ"ז בצד הדרום 283 מטר וזה ת"ק אמה נמצא האמה 56.6 ס"מ עכ"ל.

דיון בהוכחה משיעור הר הבית [דחיית ההוכחה הנ"ל]

הראיה מבוססת על הנחה שחומת הבית בנויה היא על גבול ת"ק אמה, אך המציאות אינה תואמת לזה. הרי הר הבית היום מוקף מג' רוחות ע"י שרידי חומות עתיקות מזמן הבית (החומה הצפונית בלבד חסרה), והרי האורך של השטח ארוך כמעט פי שניים מרחבו. וא"כ על כרחק אין כאן ת"ק על ת"ק אמה.

ועל כרחק יש בחומות אלו תוספת על שטח ת"ק על ת"ק. וכן בספרי פלביוס (מלחמות היהודים א' כ"א א') מפורש שהרחיב הורדוס את הר הבית פי שניים.

וכן מפורש בתוספות (פסקי תוס' מסכת מידות סי' ה') וז"ל "הר הבית... היה גדול הרבה מת"ק אמה על ת"ק, אלא לא היה קדוש אלא ת"ק על ת"ק עכ"ל.

ואף בדברי רש"י מוכח כן, שכתב במסכת יומא (טז. ד"ה ומתכוין ורואה): "שההר הולך ומגביה ועולה עד שקרקע פתח ההיכל גבוה כ' אמה ויותר מקרקע רגלי הר הבית". נמצא מבואר, שהקרקע שברגלי ההר נמוכה בכ' אמות מפסגת ההר [ומיירי בצד מזרח עיי"ש]. ועיננו הרואות כי בצד מזרח משתפע ההר הרבה יותר מכ' אמה עד עומק העמק? אלא ע"כ שאין השיפוע התלול נכלל בכלל ההר, אלא דוקא המישור שבראש ההר. (עד כאן על פי המבואר בספר "קרית אריאל" עמ' רנ"ה).

גם מוכח מיניה וביה, מכותל מזרח ומערב. אין הם מקבילים לגמרי, ואין המרחק ביניהם שווה לכל האורך, אלא בצד דרומי הן קרובות זו לזו יותר מ- 30 אמה בהשוואה לצד הצפוני, ואיך זה יקרא ת"ק על ת"ק אמה? אלא ע"כ שכל זה מתוספת שהוסיף הורדוס, ואין מכאן ראייה כלל.

ובספר "לב ים" (ירושלים תשנ"ג) סי' ט"ו הוסיף דאדרבה ואדרבה, בירה תוכיח... כמו השיעור הקטן!

אבן השתיה היתה בקודש הקדשים, והיא האבן הנמצאת שם בהר הקרויה גם היום בשם זה [ובשו"ת רדב"ז סי' תרצ"א מבואר שאין כל ספק ששם מקום קה"ק האמיתי, וכן הוא הפשוט והמקובל]. מאבן זו ועד חומה המזרחית העומדת שם כיום, 186 מטר בלבד.

ומדברי המשנה מבואר שבמקום הזה צריך שיכנסו 376 אמות לכל הפחות³²⁶, נמצא מוכח שהאמה פחות מ-50 ס"מ!

בענין זה של 'בירה תוכיח' נכתב קונטרס מקיף ומפורט ע"י אברך ת"ח שחקר היטב סוגיא זו. המעוניין לקבל העתק מקונ' זה ישלח בקשה למייל המופיע בתחילת הספר.

³²⁶ כיצד? במתני' תנן (מידות רפ"ב) דמיקום המקדש בתוך הר הבית היה כך, שהמקום הפנוי שבמזרח הוא יותר מן המקום הפנוי שבמערב, וכל זה בתוך הת"ק אמה. והנה היתה חומה סביב העזרות הקרויה "חיל", והיא הקיפה שטח של 357 אמה, א"כ אורך המקום הפנוי בהר הבית שמחוץ לחומת העזרה (ה'חיל') הוא 143 אמה. וא"כ במזרח היה פנוי לפחות חצי מאורך זה – 72 אמה. מן ה"חיל" שבמערב ועד אמצע קה"ק, ששם אבן השתיה, 53 אמות.

וא"כ מאמצע קה"ק ועד החיל שבמזרח – 304 אמות.

נמצא שהמרחק מן אמצע קה"ק ועד כותל הר הבית שבמזרח: $304 + 72 = 376$

פרטי הדברים שנתבארו כאן – מבוארים הם שם בספר "לב ים" באורך, ולא העתקתים שלא להלאות את הקורא, כי הפרטים ארוכים ומרובים.

הוכחת הקה"י לשיעור הגדול מגובה כריסו של שור

כתב ה"קהילות יעקב" להוכיח כשיעור החזו"א, וז"ל (בספר "שיעורין של תורה" סי' ח' סק"ד):

"ונראה עוד ראייה וגדולה היא אלי, מהא דמבואר בב"ק דף נ"א דמכריסא דתורא עד ארעא ד' טפחים ע"ש, ואם כי לא נזדמן לי פה בארץ הקודש תורא למדוד, מ"מ כפי הרשום בזכרוני מכמה פרות, ברור בעיני שאין שם בשום אופן פחות מארבעים ס"מ מכריסא עד ארעא, ולהמקטינים האמה ל – 48 ס"מ יוצא ד' טפחים 32 ס"מ וזה אינו כלל, דאפילו בלא מדידה ניכר שאין שם פחות מ – 40 ס"מ כפי הרשום בזכרוני, וראיה גדולה היא", עכ"ל.

דחיית ההוכחה מגובה כריסו של שור

יש לדון טובא בהוכחה הנ"ל, דלכאורה אין כאן ראייה כלל. שהרי בסוגיא שם (ב"ק נ"א) מדובר בבהמה שנפלה לאריתא דדלאי, דהיינו אמת המים, ובעי לידע אם יש כאן נפילת י' טפחים (שע"י זה הוי טריפה) וקאמר דאמת המים הוי ו' טפחים ועד כריסו של שור יש עוד ד' טפחים, ואין הכוונה ד' טפחים בצמצום, אלא לפחות ד', כדי שיהא סה"כ י' טפחים בנפילה.

וכן מפורש ברשב"א בחידושיו שם וז"ל: "הא דקאמר מכריסא לארעא כמה הוו ד' – לאו דוקא, דטפי מד' ודאי איכא. אלא משום דאריתא דדלאי עמיקא ששה ולהכי קורין לה אמה שעמוקה אמה ואמה בת ו' טפחים, די לו אפילו כי ליכא מכריסא ועד ארעא רק ארבעה, כנ"ל", ע"כ לשון הרשב"א. הרי ששעור ד' טפחים לאו דוקא, וטפי מד' טפחים הוי, ואין שום הוכחה.

ועוד, ממקומו הוא מוכרע. כי בדקתי בכתבים מדעיים, ושם כתוב שהגובה הממוצע הוא 68 ס"מ (!), ולפי"ז הרי גם לכשננקוט כשיעור חזו"א – הוו טפי מד' טפחים. וע"כ לאו דוקא קאמר, וא"כ אין כאן שום ראייה, ופשוט.

עיקר שיטת הגר"ח נאה – עפ"י משקל הדרהם

עיקר שיטתו של הגר"ח נאה במידות אורך נלמד בתולדה ובתוצאה ממידות הנפח, וכפי שהגדיר הרמב"ם ז"ל. וכך הוא החשבון:

הרמב"ם (פהמש"נ עדויות פ"א מ"ב) מדד ובירר את שיעורי הנפח (שיעור חלה, ושיעור רביעית), ומסר לנו את השיעורים הללו במשקל. משקל רביעית מים 27 דרהם, משקל הקמח להפרשת חלה: 520 דרהם.

הדרהם הוא מטבע ששימש באימפריה הערבית במשך מאות שנים, וגם בזמן הגר"ח נאה הוא היה בשימוש בארץ ישראל. הגר"ח נאה נקט משקל כל דרהם 3.2 גרם שהרי כך היה

משקל הדרהם בימיו (הוא משקלו של הדרהם הטורקי) ולפי"ז הרביעית 86 גרם מים, שנפחם: 86 סמ"ק. (מים השוקל 1 גרם, נפחו 1 סמ"ק). והנה הגמרא בפסחים קט. מצינת את שיעור הרביעית עפ"י מידת האצבע: כלי שמכיל רביעית, מידותיו הן $2.7 \times 2 \times 2$ אצבעות. וכיון שמידת הרביעית ידועה ב- 86 סמ"ק וכנ"ל, ממילא מתברר שכל אצבע היא 2 ס"מ עפ"י החשבון. אם כל אצבע 2 ס"מ, ממילא מתברר גם שמדת הטפח (= 4 אצבעות) 8 ס"מ, ומידת האמה (= 6 טפחים) 48 ס"מ. וזהו מקורו וביסוסו של הגר"ח נאה בכל הגדרת מידות ושיעורי תורה.

דיון במשקלו של דרהם

הראיה³²⁷ של הגר"ח ממשקל הדרהם חזקה ואיתנה, בתנאי שנניח הנחת יסוד. והיא, שלא השתנה משקל מטבע זה מזמן הרמב"ם עד זמננו. אך מנין לנו לומר שאכן לא היה שינוי בזה?

הגר"ח (שיעור"ת סי' א' ס"ג) התייחס לבעיה בסיסית זו, וציין שמצינו בין הפוסקים הספרדים מדור דור עד זמנינו שצינו את השיעורים השונים לפי הדרהם, והואיל ולא העירו על שום שינוי שחל במשקלו – יש להסיק שלא אירע שינוי כזה מזמן הרמב"ם ועד זמנינו.

לעומתו, הקה"י – ההולך בשיטת החזו"א – דחה ראייה זו. וז"ל (שיעורין של תורה סי' ג' סק"ח) בקיצור:

"ומה שמקובל להלכה בכל חכמי הספרדים ז"ל הלא בספרתם שסומכים בשיעור רביעית על משקל הדרהמים שכתב הרמב"ם ז"ל וכו' אין ראייה שלא נשתנה. וא"ת איך נשתקע ענין הזה משינוי הדרהם ולא נודע לשום חכם מחכמי הספרדים ז"ל שהרי תדיר הם סומכים על הדרהם בשיעור הרמב"ם ז"ל, הא ודאי לק"מ דבדורות שלפני מאות בשנים היה קיבוץ היהודי במצרים ובארצה"ק מצומצם מאד כו' ובקהל קטן כעין דור זה ודאי אפשר להשתקע בקל שינוי הדרהם, אשר בכלל אינו עושה רושם בעולם ענין שינוי המטבעות לפי שמתרגלים אליו בזמן קצר כדבר מוחלט ומפורסם".

והנה כל הדיון בין הגר"ח ז"ל והקה"י ז"ל היה על מטבעות של זמן עתיק, מתקופתו של הרמב"ם, שלא ראוהו הם ז"ל ולא שקלוהו מימיהם, והכל עפ"י השערה. אך מעלה יש כאשר אפשר לברר זאת, ולא עפ"י השערה וסברות לכאן ולכאן – אלא עפ"י ממצאים של מטבעות.

³²⁷ בספרנו זה כבר הובא דקדוק משקלו של הדרהם בנושא שיעור הרביעית, וכאן מובא שוב בקצרה לפי הענין בו אנו דנים.

פרק ו': מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

ש"ז

ואכן, ישנם כאלה!

ביד מוזיאונים ואספני מטבעות ברחבי העולם יש מספר רב של דרהמים מתקופתו של הרמב"ם, וניתן לשקול אותם ולברר "סוגיא" זו.

והנה הבירור מעלה מסקנה מעניינת ומפתיעה – הדרהם בזמן הרמב"ם היה קטן במשקלו מהדרהם של זמננו! ולפי"ז, שיעור הגר"ח"נ גדול מדי...

כי בעוד שלגר"ח"נ משקל הדרהם 3.2 גרם, ולפי השערת הקה"י [כדי להתאים לשיעור חזו"א] עולה בערך 5.5 גרם, הרי במציאות אין הדרהם העתיק כבד עד כדי כך.

באוסף המטבעות הממשלתי של מצרים, מצויים מטבעות דרהם רבים, ומתוך כל הדרהמים העתיקים (מתקופת הרמב"ם) שבידם – רק שניים בודדים נמצאים שמשקלם יותר מ- 3 גרם [האחד 3.04 גרם, השני 3.02 גרם] וכל השאר שוקלים פחות (עפ"י

Catalogue of the Islamic coins in the Egyptian National Library, N.D. Nicol 1982 העתק אפשר למצוא בספריה הלאומית).

גם באוסף מטבעות הדרהם שבמוזיאון הבריטי יש תוצאה דומה. מבין 41 דרהמים של תקופת הרמב"ם, נמצא בודד ששוקל עד כדי 3.04 גרם, ומשקל השאר – פחות (מובא ב"מדות ומשקלות של תורה" [הרב גרשון וייס] פרק כ"ח, ושם בעמוד ע"ב).

לעיל, בפרק העוסק בשיעור הרביעי, הארכנו להביא ראיות נוספות לשיעור הגר"ח"נ גדול מדי – עפ"י משקל הדינרים, הביצים המצויות, גרעיני השעורים, השוואת מידות חז"ל למידות איטלקיות (שלפי המשנה בכלים פי"ז מ"א – שוות הן), ועוד. וכיון שכבר הארכנו בהם שם, אין צורך לכפול כאן שוב, ונסתפק בציון מראה המקום לשם.

וכבר הובא יסוד זה – ששיעור הגר"ח"נ נאה גדול מדי – בספר "מידות ושיעורי תורה" [להרב חיים בניש], וכתב שם (עמ' צ"א): "הצעתי את הדברים לפני הג"ר שלמה זלמן אויערבך שליט"א, ואמר לי ששמע מכבר שהגר"ח נאה הפריז במידותיו, אבל הוא עצמו אינו יכול להחליט על כך כי אינו מתמצא במשקל הדרהמים העתיקים, אבל המריצני לפרסם מסקנותי ואמר דמצוה לפרסם זאת".

אך לענייננו עכ"פ נראה שיתד היא בל תמוט, שמשקל הדרהם מוכיח הוכחה חזקה לשיעור האמה הקטן.

אלו שציידו במשקל דרהם כבד יותר – עפ"י השערה הוא שאמרו את זאת. אך כשהמציאות מתבררת, היא חזקה יותר מכל ההשערות, ואין השערה בעלמא דוחה מציאות מוחשית ונמדדת. (ועי' בחזו"א שכתב בקונטרס השיעורים בס"ק ח', שבודאי אם היה בידינו מדה מזמן הראשונים היא היתה קובעת) וזה פשוט.

הוכחה מגודל האמה הטבעית

כתבו הראשונים: רש"י (כתובות ה'; מנחות יא'; בכורות מד.), מאירי (כתובות שם), ר"ש משאנץ (אהלות פ"א מ"ח), רע"ב (שם), וכ"נ ברבנו ירוחם (נתיב יב חלק יח הובא

במג"א שמ"ט סק"ב) שמודדין האמה במידה טבעית של אורך הזרוע מהמרפק עד סוף האצבע האמצעית [שלכן קרויה מדה זו "אמה" כי הזרוע קרויה אמה כמש"כ גבי בת פרעה "ותשלח את אמתה ותקחה" ובגמ' בסוטה יב: מפרש חד אמר ידה וכו' וכ"כ בתרגום יונתן שם. והמדה קרויה על שם האבר שממנו מודדין. ולכן גם אצבע אמצעית הארוכה קרויה "אמה", כי ממנה מודדין את האמה].

באמה זו יש בדרך הרגיל 45-48 ס"מ, א"כ מוכח כמו השיעור הקטן. ואינו מצוי כלל שתהא אמה טבעית כפי השיעור הגדול, ובאמת הממוצע הוא 46 ס"מ וזו הוכחה לשיעור הקטן משל הגר"נ, כפי שהובא לעיל (עמ' ריא).

דיון בגודל האמה הטבעית

בשיעורין של תורה (סי' ו') הקדיש מרן הקה"י פרק שלם לדיון זה. ועיקר תוכן דבריו, דמצינו בהלכה שתי אמות שונות, יש אמה בינונית של ששה טפחים שהיא אמה סתם שבכל מקום, ויש גם אמה קטנה והיא בת חמשה טפחים. ודברי הר"ש והרע"ב יש לפרש שכוונתם למדידת אמה בת ה' טפחים.

ואמנם, בדברי רש"י (מנחות וכתובות) אין לומר כן כי כתב במפורש שממנו מדדו אמה של ו' טפחים, אבל יל"פ כוונתו דמדדו מהמרפק לאצבע והוסיפו עוד טפח כדי להשלים ו' טפחים. עכ"ד.

והנה בודאי דיחויים אלו מפני הדוחק נאמרו, ואינם פשטא דמילתא כלל. והדברים כפשוטם משמע שמדובר באמה בת ו' טפחים, דאל"כ, מדוע לא פירשו שצריך להוסיף טפח. וא"כ, יש כאן ראייה חזקה - מפשוטם של דברים - לשיעור אמה הקטן.

אלא שהעיר עוד השש"ת שם, דהרי באמה בת ו' טפחים יש כ"ד אצבעות, ובמציאות כשמודדין אמה טבעית נמצא רק רוחב כ' אצבעות? ואם ננקוט כשיעור האמה הקטנה, וממילא ננקוט שמדידת האגודל היא לא במקום הרחב, א"כ הפוסקים שכן כתבו למדוד במקום הרחב, ע"כ לא סוברים למדוד אמה בת ו' טפחים לפי אמה טבעית, עכ"ד.

[יש עוד כמה צדדים בשש"ת שם שלא הבאתי כאן מפני האריכות, והמעין יוכל לראותם שם. וכן יעויין בספר "מידות ושיעורי תורה" פרק ה' הערה 144 שדן על כמה דברים שכתב השש"ת שם.]

גברא באמתא יתיב

מבואר בגמ' (סוכה ח.) "גברא באמתא יתיב" פירוש, שרחבו של אדם הוא אמה. מדידת רוחבם של בני אדם כהיום, מתאימה לשיעור הקטן של האמה, וכפי שאפשר להוכיח בקלות, ו'ספסלי' בית המדרש יוכיחו' שרוחב ממוצע של מקום ישיבה אינו עולה על שיעור ה'אמה' המוצע כאן.

היקפו של מטבע הסלע [ממצא "חדש"]

בגמרא (חולין נ:): מתבאר שהיקף ה"סלע" הוא טפח, שכן בגמרא איתא: "אמר רבי אסי נקדרה [פי', נקרע הבשר החופה את הכרס] כסלע טרפה שאם תמתח תעמוד על הטפח", ובתוס' שם: "כשתקיף הסלע בחוץ וימתח החוט יהיה בארכו טפח". וא"כ קוטר הסלע - כשליש טפח (כ"ה לפי פי' התוס' והרא"ש, וז"ל הרא"ש: "חוט המקיף כו' טפח, נמצא רוחב הסלע שליש טפח").

לפי זה אילו יעלה בידינו למדוד סלע, הרי שיהא מזה ראייה על שיעור הטפח (והאצבע והאמה). אלא שלא נאמר בגמ' באיזה סלע מדובר, וכיצד נברר באיזו מטבע נבצע מדידה זו?

אך הנה בגמ' בבכורות (לז: - לח.) דנו בגודל הסלע, הגמרא נוקטת בתחילת הסוגיא כדבר פשוט שהוא כגודל 'סלע נירונית', וכך גם המסקנה לפי רב חסדא. ואילו לפי רב נחמן ה'סלע' בו איירי הגמ' שם הוא קטן מסלע נירונית.

סלע נירונית - היינו ש"נירון קיסר כתוב עליה" (רש"י ב"מ כה: ד"ה נירונית). מטבעות שכאלה נמצאו עמנו לרוב, אולי לאלפים ("מידות ושיעורי תורה" עמוד י"ז) והרי הם ממצא מימי בית שני שאין שום ספק לגבי אמינותו בהיותו עם חותם המלכות הנושא את תמונתו ושמו של נירון קיסר. במוזיאון ישראל יש כ-100 סלעים כאלה.

סלעים אלה שונים מעט בגודלם אחד מהשני, כי שיטת ההטבעה שלהם לא ייצרה מטבעות שהם לגמרי עגולות וסטנדרטיות כפי שמצוי בזמנינו.

בספר "מידות ומשקלות של תורה" (עמ' שס"ו) מספר איך בחר מתוך האוסף של מוזיאון ישראל את המטבע הנראית בעין שהיא הגדולה ביותר. הקוטר במקום הרחב ביותר היה 26.052 מ"מ³²⁸, ובמקום הצר ביותר כ-24.75 מ"מ. והקטן, קוטרו 23.7 מ"מ. (כעין זה גם ב"מידות ושיעורי תורה" עמוד קס"ו).

כיון שהיקף המטבע הוא טפח כמבואר בגמ' שם, הרי שלפי גודלן של המטבעות הללו ניתן לברר מהו שיעור הטפח של חז"ל.

והנה לפי שיעור הטפח לשיטת הגר"ח נאה (8 ס"מ) צריך להיות הקוטר 26.6 מ"מ בקירוב. והוא גדול במעט מן הממוצע של המטבעות המצויות. ולפי השיעור הקטן יותר שהובא לעיל בדיון אודות משקל הדרהם (הטפח - 7.6 ס"מ), צריך להיות 24.2 מ"מ בקירוב. וזה אכן תואם לסלעים שבמציאות³²⁹.

³²⁸ יצויין: קוטרו של מטבע חצי שקל חדש הוא בדיוק 26 מ"מ.

³²⁹ ובפרט, שהרמב"ם כותב בפהמש"נ ריש פרק אלו טריפות שזהו כגודל שבדינרים המצריים. ובמידות ומשקלות של תורה (עמ' שסז) מברר שזהו לכל היותר כהסלעים הנירוניים הקטנים יותר.

אבל לפי שיעור החזו"א הרי צ"ל הקוטר 32 מ"מ³³⁰ בקירוב, ובמציאות אין סלעים בקוטר זה, וגם לא בקרוב לזה.

יצוין עוד, שבמתניתין במסכת כלים (פי"ז מ"ב) מפורש שהשטח של ה"סלע הנירונית" זהה לשטח של מטבע נוסף והוא "פונדיון האיטלקי". שכך הוא שיעור החלון להביא טומאה: "שעורו כמלא מקדח גדול של לשפה, שהוא כפונדיון האיטלקי, וכסלע הנירונית". מטבעות ה"פונדיון האיטלקי" שנמצאו בחפירות בא"י שוים הם בגודלם למטבעות ה"סלע הנירונית" שצוינו לעיל ("מידות ושיעורי תורה" עמ' קס"ו). וכל זה ראייה חזקה לשיעור הקטן – ראייה ברורה שמתבססת על גמרא מפורשת.

ל' המשנה במסכת כלים פרק יז
מאור [=חלון]... שְנַעֲשֶׂה בְיָדִי אֶדָם, שְעוּרוֹ כְּמֵלֵא מְקַדָּח גָּדוֹל שֶׁל לִשְׁפָה, שֶׁהוּא כְּפֻנְדִּיּוֹן הָאִיטָלְקִי, וְכִסְלֵעַ הַנִּירוֹנִית

דיון בהוכחה מהיקפו של ה"סלע"

ממצא זה - "חדש" הוא בידינו, לפיכך לא מצינו לו התיחסות מגדולי הדור האחרון שעסקו בסוגיות אלו; החזו"א והקה"י והגר"ח נאה. יש להעיר על עצם הגמ' בחולין נ:, דאיתא התם שאם הכרס נקדרה (-נקרעה) כסלע - טריפה, "שאם תמתח תעמוד על הטפח". לפי פירוש רש"י והר"ן, הכוונה היא שאורך הקדירה יהיה טפח, וכיון שלכל קרע יש שני צדדים, עולה שהיקף הסלע שני טפחים. ואילו לפי תוס' והרא"ש, כשתקיף את הסלע בחוט וימתח החוט יהיה בארכו טפח, נמצא היקף הסלע טפח אחד.

והנה הראיה לשיעור הקטן היא לפי פירוש התוס', וכ"כ הרא"ש. וכן גם פסק בשו"ע. אך לפי העולה מפירושו של רש"י אין לנו דרך להשוות את הסלע המציאותית לאף שיטה, כי אין לנו סלעים בהיקף שני טפחים כלל. ולכאורה צ"ע. אך נראה פשוט שאין כאן קושיא, כי ס"ס הנושא הנידון הוא מטבע שהיה בזמן חז"ל, שלא בא לידי רש"י לראותו. וא"כ י"ל בזה כדרך שכתב התיו"ט שהובא בהערה³³¹. וא"כ הראיה איננה רק

³³⁰ כן מפורש ב"שיעורין של תורה" למרן הקה"י (סי' א' סק"ו). והחשבון הוא, שכן כדי להגיע לבירור מדת ההיקף, צריך להכפיל את הקוטר ב"פאיי" שהוא 3.14. וא"כ עבור טפח 10 ס"מ היה צ"ל קוטר המטבעות $3.2 \times 3.14 = 10$ ס"מ.

³³¹ התו"ט (בבא מציעא פרק ט משנה ח) מבאר שאין לדקדק בדברי ראשונים כשכתבו על מציאות שלא היתה ידועה להם, כי כיון שלא ידעו במה מדובר בצורה מוחשית – רק העתיקו מהגירסא שהיתה לפנייהם. וז"ל: "תבואה לא יזרענה קטנית - פירש"י שהקטנית מכחשת הקרקע יותר מן התבואה. ע"כ. ונ"א דגרס בהפך כן הוא הגירסא ברי"ף. וכן כתב הרמב"ם בחבורו (שם). ומהר"ר ואלק כהן תמה בש"ע סימן שכ"ד, דכי פליגי בסברא

פרק ו': מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

שכא

מפירושם של תוס' והרא"ש, אלא יתר על כן - מעצם התאמת המטבעות שבידינו למאמרם של חז"ל, כי אין לנו שום ביאור בגמרא אם לא כשיעור הקטן וכפירוש התוס' והרא"ש.

ולענין הגמ' בבכורות (לז: - לח.) יש עוד להעיר. דבשלמא לרב חסדא, הסובר שרוחב "סלע" שווה לסלע נירונית, א"ש היטב. אך רב נחמן שם סובר ש"סלע" סתם היא קטנה ממקדח קטן של רופאים, ואילו "סלע נירונית" שוה למקדח גדול של לשכה שהוא גדול מן המקדח הקטן של רופאים. וא"כ סלע 'סתם' מתרחק מסלע נירונית בשתי מידות (כי סלע נירונית גדולה ממקדח קטן, ומקדח קטן גדול מסלע סתם). ומסתמא אין כאן מרחק של משהו בעלמא בין שתי המידות, אלא הבדל הניכר לעין עכ"פ. וא"כ תקשי לרב נחמן, שיהא הטפח כמו היקף מטבע 'סלע' קטנה, וזהו קטן מדי אף לפי השיעור הקטן ביותר?

אך נראה שנוכל להעמיד דברים על דיוקם ולא תהיה שום קושיא. כי אין דברי רב נחמן שבמסכת בכורות שייכים לסוגיא של 'סלע' שבמסכת חולין. רב נחמן מבאר רק את כוונת שמואל שנקט 'סלע', וזה מתייחס למטבע סלע בבלי שהיה קטן, כי שמואל גר בבבל והתייחס למטבע מקומו. אבל בגמ' בחולין היה זה רבי אסי שדיבר אודות הסלע, והוא היה בארץ ישראל, ולא התייחס למטבע של בבל. ולכן אף רב נחמן שפיר יודה שהסלע שמוזכר בסוגיית הגמ' בחולין הוא סלע כגודל סלע נירונית, כפי המצוי בארץ ישראל, (וכפי ההנחה הפשוטה של הגמרא בבכורות בתחילת הסוגיא שם), וזה מסתדר היטב הן עם הסברא והן עם המציאות. ולעולם יש כאן ראייה חזקה ביותר לשיעור הקטן של הטפח.

ראייה נוספת: מידת גרעיני תמרים

בגמרא בחולין שם (וכן ברמב"ם הל' שחיטה פ"ט ה"ו) איתא שבשטח הסלע אפשר להכניס שלשה גרעיני תמרים ("דעיילן תלת קשייתא"). וכתב הקה"י בספרו שיעורין של תורה (סי' א' ס"ו) שמכאן ראייה גדולה שהברואים התקטנו מכמות שהיו בדורות קודמים. כי "עינינו הרואות ששלשה גרעיני תמרה

הידועה לעובדי אדמה איזה מכחשת יותר? וכתב שבחלק דרישה כתב ישוב לזה. ולא זכינו עדיין לאותו חבור. אבל לכאורה אפשר לומר דהאי תנא בארץ ישראל קאי. וכדאיתא בגמרא אמתניתין דהכא. והרי"ף והרמב"ם לא היו דרים בארץ ישראל. ולפיכך לא נתפרסם אצלם טבע הארץ והעתיקו המשנה כגרסא הידועה אצלם. וכל שכן רש"י וסיעתו שהיו רחוקים הרבה מארץ ישראל". אף אנו נוסיף שכך הוא בעניננו, שכיון שהסלע לא היה ידוע לרש"י, אין לדקדק בפירושו לגבי פרט זה בהשוואה לסלע המוחשית. ופשוט.

בזמנינו יכנסו ברווחא בנקב שקטן הרבה יותר מהנ"ל [פי', מגודל 27 מ"מ³³²] כאשר יראה כל מנסה בנסיון... ומוכח דנתקטנו התמרים וגרעיניהם".

והנה ניסיתי בנסיון כדברי מרן, ונתברר שכנראה מרן החזיק את הגרעינים כשהמטבע מונחת על השולחן והגרעינים במאונך (עומדים על חודן) בצורת משולש (כעין 'סגול' במבט מלמעלה), ואז באמת זה קטן מאד, ואינו מתאים לאף שיטה (וע"כ יהיה מוכח שנתקטנו גרעיני התמרים).

אך אם מחזיקים את הגרעינים בשורה ישרה, שלושתן זה בצד זה, אזי גרעיני זמנינו מתאימים מאד לשיעור המבואר בגמרא. וכן נראה נכון יותר בלשון הרמב"ם, שכתב: "כדי שיכנס בו שלש גרעיני תמרה זו בצד זו בדוחק".

וא"כ אדרבה, הבה נניח שלא נשתנו גרעיני התמרים, והם נותרו באותו גודל שהיו מימי עולם. ואז זה אכן תואם לסלעים המצויים בידינו, והם מתאימים לשיעור הקטן. ויש מכאן ראיה לשיעור הקטן, וכפי שנתבאר.

ראיה גדולה מדעת הפוסקים

בשיעורין של תורה (סי' י' ס"ג) כתב: "הדבר ברור ומבורר שהפוסקים ז"ל לא חששו להתאים מדת הביצה והרביעית למדת האגודלים והאמה". ומאריך שם להראות פוסקים רבים שמדת הרביעית והחלה שלהם קטנה, ועכ"ז מדת האמה והאגודל שלהם גדולה.

עיקר מטרתו בזה היא, לכאורה, לבאר מדוע אפשר לנקוט שיעור אגודל-טפח-אמה גדול, אע"פ שיש הוכחות ששיעור הרביעית-חלה קטן.

והנה דבריו ז"ל שם הם באריכות גדולה, ואם נבוא לבדוק אחר המלך - צריך בירור מדוקדק על כל אחד מן הפוסקים (בפני עצמו) שהזכיר שם. שהרי הנידון הוא מדת האמה והאגודל שנקט אותו פוסק, והרי הם לא כתבו מידה בס"מ, אלא כתבו שגובה האדם ג' אמות הוא עם הראש, וכי"ב, ונקט השש"ת לדבר פשוט שזה מוכרח שהוא שיעור גדול, ועוד כי"ב, ויש מקום לדון על כל אחד בנפרד.

אך עכ"פ יש כאן תמיהה רבתי על עצם היסוד שלו.

הרי הגמרא בפסחים (קט.), ממנה עולה שמידות האורך ומידות הנפח תלויות זב"ז, ידועה היא מאד, והיא הבסיס לכל העוסקים במקצוע המידות והשיעורים.

האמנם יתכן שיש כאן אי-התאמה שהיא בולטת מאד, ואין אף אחד שמעלה שאלה

זו?

³³² הוא נקט בשיעור זה, שכך עלה בידי הגר"ח נאה שהוא מן 'המקטינים את השיעור'. כמובן, שלפי השיעור שעלה בידינו שהוא קטן מזה של הגר"ח, השיעור המדויק הוא פחות מזה. ואמנם כך הוא במציאות, בסלעים שבידינו, כמבואר לעיל.

פרק ו': מדת ה"אמה" – ביחס לממצאים ומידות טבעיות

שנ

הלא הגאונים מסרו שיעורי רביעית וחלה, וכן הר"ף, והרמב"ם, והרמב"ן, והרשימה עוד ארוכה מאד מאד. ולפי השש"ת – שיעורי האורך שלהם היו גדולים, ולא התאימו כלל לשיעורי הנפח.

ולא מצינו אפילו אחד (אחד!!) במשך מאות שנה שעד הצל"ח שיקשה זאת? מאות שנה של דקדוק על קוצו של י"ד בסוגיא זו, שהיא נוגעת לרבבות אלפי ישראל בתדירות יומיומית, ואין גם אחד שיזכיר סתירה גלויה וגדולה שכזו?

כיצד הרמב"ן³³³ התעלם מזה? הרמב"ן היה דקדקן גדול בכל דבר מעשי, ושיער את מיקומו של קבר רחל, ושקל מטבע מיד כשמצאו בבואו לארץ הקודש (ומחמת זה חזר בו משיטתו במשקל המטבעות) – וכך הוא הלך וקבע מידה שיש בה כזה חוסר התאמה, בלי להעיר על כך ובלי לציין את זה?

מכאן לכאורה ראייה גדולה, שהנוקטים שיעור נפח קטן – גם נקטו שיעור קטן במידות האורך.

³³³ הוא הראשון ברשימתו של השש"ת, שממנו בא להוכיח שלא צריך התאמה.

פרק ז'

גובה האדם – ג' אמות

מח' ראשונים בהבנת הגמ' שגובה האדם ג' אמות

בגמרא (עירובין מח.) איתא דגובהו של אדם הוא ג' אמות.

נחלקו ראשונים בכוונת הגמרא.

לפי תוס' (שבת צב. ד"ה אשתכח, ובכמה מקומות בש"ס) וסיעתם הכוונה היא שג' אמות הם עד הכתפיים, בלי הראש.

ואילו לרמב"ן (ב"ב ק:) וסיעתו הכוונה היא שג' אמות הם עם הראש.

צידדו לבאר שנחלקו בגודל האמה

צידד ה"מנחת ברוך" (סי' ע"ה-ע"ו. וכן גלות עליות פ"א מ"ז. וכן ערוך השולחן יר"ד סי' ר"א, ועוד אחרונים ז"ל, הובא כ"ז בשש"ת סי' ד' סק"ה) סברא לומר שהמחלוקת שלהם – בעצם היא היא המחלוקת בגודל האמה. שכן אם נחשוב ג' אמות עם הראש, ע"כ האמה גדולה היא. ואילו אם נחשוב ג' אמות ללא הראש, מוכח שהאמה קטנה היא. לפי זה, המחלוקת בין "השיעור הקטן" לבין "השיעור הגדול" לא התחילה בזמן הצ"ח, אלא מחלוקת קדומה היא כבר מזמן הראשונים.

תמיהות על מהלך זה

תמיהות מספר יש על מהלך זה (מתוך "לב ים" סי' ט"ז).

א] לפי"ז, עיקר המחלוקת היא בגודל האמה. איך יתכן שלא הזכירו רבותינו את עיקר הנקודה, ולא ציינו שיש כאן ענין המשנה את כל ההלכות המרובות מאד בכל התורה כולה התלויות בגודל האמה?

ב] הראשונים (עד זמן הצ"ח) הלא נקטו שיעורי נפח קטנים. משיעור הנפח יש להוכיח את שיעורי האורך, עפ"י היחס המבואר בגמרא בפסחים (קט.). ותימה רבה א"כ, מדוע תוס' לא הוכיחו משם? ולאידך גיסא, מדוע הרמב"ן לא גילה כיצד הוא מתמודד עם הקושי הגדול לשיטתו? ועוד, שהוא עצמו סובר שיעור נפח קטן (כמובא בשמו בכפתור ופרח, ומצוטט בשש"ת סי' י' סק"ג), וא"כ יש כאן חוסר-התאמה בולט ומוקשה טובא, ולא התייחס לזה הרמב"ן כלל?

ג] השש"ת (בכמה מקומות, ומהם בסי' ו' אות ז') נקט כדבר מוכח שהסוברים למדוד ברוחב האגודל בודאי סוברים שהאמה גדולה – וממילא ג' אמות הם עם הראש.

פרק ז': גובה האדם – ג' אמות

שקו

ותימה משיטת האור זרוע, שכתב למדוד את האגודל ברחבו (בעירובין סי' קכ"ז). העתיקו הגהות אשר"י פ"ק דעירובין ברא"ש סי' כ"ג. בקונטרס שנדפס כהוספה לספר שש"ת, פרק א', הביא השש"ת את הא"ז כאחד הפוסקים מהם מוכח למדוד את האגודל דוקא ברוחבו).

מאידך, הא"ז הוא בין הסוברים שג' אמות הם ללא הראש (בהלכות שבת סי' קנ"ב. השש"ת סי' ד' מביאו כאחד הפוסקים הסוברים כהתוס' שג' אמות נמדדות ללא הראש).

ביאור החזו"א במחלוקת הראשונים
מנן החזו"א בקונט' השיעורים (סק"י) צידד שכל הראשונים מסכימים עם האמה הגדולה. ומה שכתבו תוס' לומר ש-ג' אמות הם עד הכתף, היינו משום שסברו שבזמן חז"ל היו אנשים בעלי קומה מופלגת ביחס לזמנינו, ואנשים התקטנו (ובכל אופן ההלכה למעשה תלויה ונקבעת רק לפי אגודל בינוני שמצוי בדורנו), עכ"ד.

תמיכה בדברי החזו"א

אם אמנם נימא כהחזו"א, שדברי התוס' נשענים על הנחה שבזמנים קדומים היו אנשים גבוהים מאד ביחס אלינו (פי', אדם ממוצע היה בערך 2.07 מטר), א"כ היה להרמב"ן להביא ראיה פשוטה וישירה וברורה נגד התוס', מכך שגובה האנשים בפועל ובמוחש אינו מסתדר עם שי' תוס'.

ועוד, שמידת האגודלים מוכיחה כמו שיטתו³³⁴, ואם נניח כתוס' שפעם היו אנשים גדולים יותר – א"כ מסתמא גם האגודל שלהם היה גדול יותר, וסו"ס אין להתוס' התאמה בין האגודל לבין גובה האדם. מדוע, א"כ, שתק הרמב"ן מראיה כה פשוטה?

הנחה כסברת החזו"א – אך בכיוון ההפוך

הנה חידש מנן החזו"א כנ"ל, ד"ל שלפי הרמב"ן לא היה שינוי בגודל האנשים, ואילו לפי תוס' נניח שאנשים היו פעם גבוהים יותר. ובכך ניחא ליה ז"ל לבאר את המחלוקת. הבה ננקוט בשיפולי גלימתו של מנן בעצם המהלך; אך לאידך גיסא. נניח שהאמה היא קטנה, כפי שיש כמה ראיות לכך (ראה מש"כ לעיל בעמוד שי). לפי"ז נניח שאליבא דתוס' לא היה שינוי בגודל האנשים כלל, ואילו לפי הרמב"ן – אנשים פעם היו נמוכים יותר.

ועדיפות יש לנקיטת צד זה, כי אכן יש ראיות מציאותיות להנחה זו.

³³⁴ כך הנחת השש"ת שהובאה לעיל.

הערוה"ש והגלות עליות (שם) הביאו מהמקובל בממשלה שגובה אדם בינוני הוא 1.60 מטר.

השש"ת (שם) מביא את דבריהם, וכותב:

"והדברים מתמיהים מאד לענ"ד, דאם באנו לסמוך על אומד חכמי אומות העולם, הרי מהם ראייה ברורה להיפך, שהאדם בינוני הוא הרבה יותר מ-160 ס"מ, שהרי ענין הבינוני של הממשלות הוא אודות כיצד לציין בפספורט ולענין עבודת הצבא. והוא כך שעד סכום ידוע מסומן בתור קטן הקומה, ומ-160 ואילך עד למשל 174 או יתר היה מסומן בשם בינוני הקומה, ומשם ואילך מסומן בתור גדול הקומה. ומה שחשבו לבעל 160 בשם בינוני היינו התחלת של בינוני, אבל גם בן 174 נחשב בינוני. ואם כן אותו בינוני של 160 אינו הבינוני המבוקש שלנו. שאנו צריכים הבינוני שבבינונים, דהממוצע שבכולן הוא הבינוני לענין שיעורים. ואין שייכות כלל הא דחכמי האומות קבעו שגם בעל 160 יצא מכלל נמוך. והדברים מפורסמים כפי שידוע לי שערך גובה בינוני 170, כדברי המנחת ברוך".

והנה לדבריו, הגלות עליות והערוך השולחן כתבו דבר שלגמרי אינו מן הענין. הם נקטו מידע ממשלתי על מי שאינו מן ה'נמוכים', שלכן נרשם בפספורט שהוא 'בינוני', וטעו האחרונים להגדירו 'בינוני' על פי תורה.

ולא ידעתי מאי קאמר בזה, כי פספורטים רבים ראיתי, ומעולם לא ראיתי שהוגדר מישהו באופן כללי 'נמוך' או 'בינוני'. הם דוקא כותבים את הגובה האמיתי, במספרים מדויקים.

ומה נעשה והמציאות אכן כדברי אותם אחרונים: בספר מחקר שבדק את הענין ביסודיות (ספרו של החוקר בירנקר, ברלין 1913, הובא במוש"ת עמ' צ"ב בהערה) הביא סטטיסטיקה מחקרית של 4229 יהודים מרוסיה ופולין, שהיה שיעור הקומה הממוצע שלהם 1.61 מטר. וכן על דרך זה עי' לעיל בעמוד רנ שהבאנו אודות כפר שלם מימי הביניים בשם 'גוארדו' שנשאר עד ימינו בגודלו המקורי, ומוכח ממנו שאנשים גם היו קטנים מאד. ואמנם אין זה מוכיח שכך היה בכל העולם, אבל עכ"פ למדנו שיש מציאות של קבוצות שלימות של אנשים נמוכים שכאלה. ואילו על קבוצות של אנשים גבוהים שהממוצע שלהם יותר מ-2 מטר - מעולם לא שמענו על כך (למרות שנושא זה נחקר מאד בעולם המדע, הן ה'אנטרופולוגי' והן ה'ארכיאולוגי' והן ה'סוציולוגי', וריבוי המחקרים עדיין לא הניב אף תוצאה שכזו, וגם לא שמתקרבת לה).

וממילא נוכל לקחת את מהלכו של החז"ל, אלא שנהפוך אותו וכנ"ל. ונציע שבאמת כו"ע מסכימים שהאמה היתה קטנה. ולהתוס' א"ש בפשיטות. ואילו לרמב"ן נצטרך לומר שאנשים פעם היו קטנים, ולכן שיעור ג' אמות היה עם הראש.

ואפילו את"ל שבאמת לא היו אנשים שכאלה פעם, עכ"פ הרמב"ן יכול היה להסתפק בזה, ולכן לא הביא ראייה מגובה האנשים במציאות של דורו. (ולענין שאין גודל זה

פרק ז': גובה האדם – ג' אמות

שכ

תואם לאגודלים – בפשטות יש ליישב זאת, כי נוכל לומר שהרמב"ן כלל לא מדד אגודלים, אלא אמות מציאותיות – מהמרפק ועד האצבע האמצעית הקרויה אמה³³⁵. ולפי מדידה זו, אכן שיעור האמה קטן.

ועוד, שבלא"ה לא יכול היה להוכיח מרוחב האגודל שהאמה גדולה, כי הלא ידוע שהתוס' מסתפקים כיצד למדוד את האגודל, אם מהמקום הרחב או מהמקום הקצר שבראשו, וא"כ זה עצמו לא ברור, ובודאי אין להביא משם הוכחה.

ג' אמות – האם בדקדוק ובצמצום נאמר?

ונוכל להוסיף עוד כיוון בזה, עפ"י ה"ל ב' י"ס" (ס' ט"ז). דבאמת ג' אמות של גובה האדם אינו מוכרח להיות שיעור המבטא גודל מדוקדק להפליא של אדם ממוצע. ויתכן שאדם ממוצע הוא בגודל כזה שג' אמות הם יותר מכתפיו – אך פחות מראשו. ואעפ"כ נתנו חז"ל מספר 'עגול' של ג' אמות, שזהו המייצג את הגובה, אף אם אין בזה דיוק מוחלט. והמחלוקת היא אם המספר ה'כללי' של ג' אמות הוא עם או בלי הראש, עכ"ד.

ונראה להוכיח בהבאת דוגמא לדבר מעצם השיעור מקוה עליו אנו דנים. שיעור מקוה הוא מים שכל גופו של אדם עולה בהם. "וכמה הן, אמה על אמה ברום שלש אמות" (פסחים קט.).

והנה אין לך אדם שעביו הוא כמו רחבו, ואם הרחב הוא אמה – אזי העובי הוא פחות; לא רק פחות, אלא הרבה פחות. וא"כ תימה רבה, איך אמרו שצריך אמה על אמה? וגם את"ל שמדובר באדם שהוא שמן ביותר (לא מסתבר שלכך כיוונו חז"ל, שהרי זה חורג הרבה מעבר לכל בן אדם נורמלי, אבל גם את"ל כן -) אעפ"כ אין עביו כה גדול אלא באמצעו, ולא ברגליו או בראשו, וא"כ איך נצריך אמה על אמה למשך כל אורכו של האדם, מראשו ועד רגליו?

ע"כ אין מנוס מלומר ששיעור זה ניתן כתיאור כללי אודות גובה האדם, ולא כתיאור מדוקדק ומצומצם בשום אופן שהוא³³⁶. והראשונים שנחלקו בענין, ודאי ידעו זאת. ולכן שפיר נימא שכך הוא גם לענין גובה האדם. ולכן אמרו התוס' שג' אמות הם עד הכתף, בהניחם אמה קטנה שהתאימה למציאות שהיתה בזמנם (וכך היא גם בזמנינו). וגם שפיר אמר הרמב"ן שג' אמות הם עם הראש, שיתכן שבזמן חז"ל היו אנשים נמוכים מהיום, ומידת ג' אמות נאמרה כהשערה כללית וכנ"ל. ויתכן שהגיע לאמצע

³³⁵ ואדרבה, זו היא הפשטות של הגמרא בכתובות ה: ורש"י שם, ואיני יודע טעם או מקור לקבוע את האגודלים כבסיס לכל מידות האורך!

³³⁶ ועדיין צ"ע ובירור למה שיעור מקוה ניתן לפי מידה זו, אף שאינה מידה מדויקת במציאות.

פרק ז': גובה האדם - ג' אמות

שכח

ראשו בערך, וכנ"ל. ולכן גם הוא לא יכול היה להוכיח ממצואות של זמנו, אלא רק ממה שנראה לו להוכיח מעצם דברי חז"ל אודות כוונתם הכללית של חז"ל באומרם ג' אמות.

~~~

בספר מדות ומשקלות של תורה הביא הוכחות רבות לשיעורי אורך גדולים. ועי' בספר קרית אריאל (עמ' רל"א) שדחה את הראיות הנ"ל והראה שאין בהם ממש. בעז"ה אקוה להגיע לפרשה זו להעמיק בה עוד, וכעת רשמתי זאת להיות מראה מקום.

פרק ח' משקל השקל

בירור מחלוקת רש"י והגאונים מהו משקלו של מטבע השקל שאמרה תורה

פרק א': המטבעות – במשקל

א. יסוד ראשון שצריך לדעת בענין המטבעות הוא, שיש חילוק מהותי בין מטבעות זמנינו לבין מטבעות שבזמנים קדומים. בזמננו, שווי המטבע נקבע ע"י הממשלה המנפיקה את המטבע, והוא רק כעין שטר חוב, וכעין הסכמה בין האנשים והממשלה.

אבל בזמנים קדומים היה למטבע ערך עצמי, מחמת כמות הזהב או הכסף הכלולה בו, ולפיכך היה השווי נקבע לפי המשקל. ולכן מצינו בפסוקים, שהעברת כספים נעשתה במשקל: "וישקול אברהם לעפרון את הכסף". וכן בדברי אחי יוסף: "והנה כסף איש בפי אמתחתו, כספנו במשקלו" (וכן עיין שבת כ"ב ע"ב רש"י ד"ה מעשר שני).

ב. גם מצינו שהמטבע העיקרי של התורה, נקרא שמו "שקל", מלשון משקל. בכמה מקומות (שמות ל' י"ג, ויקרא כ"ז כ"ה, במדבר ג' מ"ז, שם י"ח ט"ז, וכן ביחזקאל מ"ה י"ב) מגדירה התורה את השקל: "עשרים גרה השקל", וכתבו התוס' (קידושין יא:) בשם ר"ת, שהגרה אינו מטבע, אלא משקל שהיה בימי משה³³⁷.

פרק ב' – הוספה במשקל השקל

א. הזכרנו, שהמטבע העיקרי של התורה הוא השקל. זה מתבטא לא רק בכך שסכומי כסף נמנים בשקלים, אלא ביותר מזה: כאשר הוזכר "כסף" סתם [כגון תשלומי אונס: "חמישים כסף"] הכוונה היא לשקל (רמב"ם ריש הל' שקלים).

ב. כאמור, התורה מגדירה ש"עשרים גרה השקל". ברם, חכמים הוסיפו עליו ועשו משקלו כמשקל המטבע הנקרא "סלע"³³⁸. הסלע הוטבע בצור ("סלע צורי"),

³³⁷ וכתבו שם, שאח"כ עשו מטבע במשקל גרה, ושם המטבע: מעה. מאידך, הרמב"ן (שמות ל', יג) והרמב"ם ריש שקלים כתבו שה"גרה" שם מטבע, הנקרא בעברית "גרה" ובארמית "מעה". וזהו גם מקור שם המטבע הנקרא "אגורה" (עי' שמואל א' ב' לו).

³³⁸ כמבואר, השקל הכתוב בתורה - הוא (לאחר ההוספה) הסלע. ברם, ה"שקל" במשנה ובתלמוד הוא חצי סלע, וכמו ששנינו (שבועות מג, ב"מ לד:) "סלע הלויתך עליו שקל היה שוה". וכתב הרמב"ן (שמות ל', יג): "וטעם

פרק ח': משקל השקל

של

ומשקלו 24 גרה. הגמרא (בכורות נ, א) לומדת מפסוק שיש כח ביד חכמים להוסיף על משקל השקל, ולפיכך אחרי ההוספה – כל תשלומי השקלים שהצריכה התורה מתקיימים רק ע"י תשלום סלעים או שוויים. ולדוגמא: פדיון הבן, שיעורו חמשה שקלים. מתחילה היה כל שקל עשרים גרה, והפדיון נעשה ע"י כסף במשקל 100 גרה³³⁹. אבל אחרי ההוספה, צריך כסף במשקל 120 גרה כדי לפדות את הבן, וזו הוספה של שתות (1/6).

ג. תוספת זו, ו"א שנעשתה ע"י יחזקאל הנביא (כן שיטת ר"י, הובא בתוס' ב"ב צ', א), ו"א שנעשתה ע"י החכמים (שיטת ר"ת שם).

פרק ג': בירור משקלו - מח' רש"י והגאונים, והכרעת הרמב"ן

א. מעתה, השקל = הסלע הוא כסף במשקל 24 גרה, והדינר שהוא רביע השקל, מתחילה היה משקלו 5 גרה, ואחרי התוספת – משקלו 6 גרה. כמה הוא משקל זה? נחלקו בזה רבותינו, מחד גיסא שיטת הגאונים (והר"ף והרמב"ם) ומאידך גיסא שיטת רש"י (שקיבל מרבתי³⁴⁰). כל שיטה משוה את הדינר, למטבע הזהב הנהוג במקומו. [וכאן המקום להדגיש - הדינר הוא מטבע מכסף, אבל כדי לברר את משקלו, השווהו רבותינו למשקל מטבע הזהב הנהוג במקומם. ורק לענין המשקל הוא שהשווהו].

ב. הגאונים סברו, שדינר הכסף של חז"ל משקלו כמו דינר זהב של ערביים, הקרוי "דינר דש דנג". "דנג" פירושו שתות, כמו "דנקא" בלשון חז"ל (עי' ב"מ קט:), ו"שש דנג" פירושו שהוא דינר של שש ששיות. [ומענין, שגם הדינר של חז"ל נחלק לשש, וכל ששית היא גרה = מעה, וכפי שנתבאר לעיל].

ג. ואילו רש"י סבר, שהדינר "הוא משקל זהב קושטנטינ"ה" (רש"י ע"ז יא, א). משקל הדינר לשיטת רש"י, קל מזה של הגאונים ביחס של 5:6 [ויבואר באריכות לקמן].

ד. הרמב"ן בפירושו עה"ת (שמות ל, יג) הביא את שתי השיטות, וצייד לדחות את שיטת רש"י, ואע"פ שבקושטנטינה קורין למטבע הזהב שלהם "דינר" ומשמע שהוא

זה מפני שהעם קורין שקל לחצי הסלעים שהיו שוקלים [לבית המקדש] בכל שנה. ויתכן שעשו בזמן בית שני מטבע כסף של ב' דינרים כדי שיהא מצוי לתת לגזבר ההקדש... וקראו לזה המטבע "שקל", והיו קורין לשקל של משה – שהוא שקל של תורה – "סלע" כתרגומו, עכ"ל.

339 נ.ב. יעקב קנה את חלקת השדה בעיר שכם "במאה קשיטה" (בראשית לג, יט) ופרש"י: "מעה, אמר ר"ע כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה". לפי"ז, השדה נקנתה בחמשה שקלים - כשיעורו של פדיון הבן!

340 רבנו גרשום מאור הגולה, עי' להלן פרק ה' אות ח' (עמ' שכא). רגמ"ה היה מתלמידי רב האי גאון, ובספר "מסורת השקל" (עמ' נ"ז) הביא מתשובת רב האי גאון (שערי תשובה סי' מ"ז עם הערות רד"ל) שכאשר מוסיפים חומש על השקל, ישוה לדינרי הערביים. ומשמע כשיטת רש"י. ובפירוש רב האי גאון למסכת ידים פ"ה מ"ד משמע שהיו שקלי ישראל עתיקים מצויים בידו, והם אמנם עולים כשיטת רש"י, כפי שיובא להלן.

פרק ח': משקל השקל

של

אותו מטבע³⁴¹, דחה זאת הרמב"ן "כי מלכי הגויים פחתו הזהובים", כלומר יתכן ובתחילה באמת שקל זהוב קושטנטינה כמו דינר של חז"ל, ולכן קרוהו דינר, אבל במשך הזמן הגויים פחתו את משקל הזהוב, ומ"מ נשאר בשמו: "דינר".

ה. אמנם, בבואו לארץ ישראל, מצא הרמב"ן מטבע שקל עתיק. במכתבו מא"י³⁴² כתב הרמב"ן, ששקל את השקל הזה, ועלה משקלו כפי שיטת רש"י³⁴³, "והנה נסתייעו דברי רבנו שלמה סיוע גדול". ולגבי שיטת הגאונים, המשוים את דינר חז"ל למשקל דינר דשדנג: "למדנו שהגויים הללו הוסיפו עליהן³⁴⁴ שתות", וא"כ הדינר של חז"ל אינו כדינר של שדנג אלא חמש ששיות הימנו.

פרק ד': בירור שיטת הגאונים במשקל זמננו

- א. כאמור, שיטת הר"ף והגאונים להשוות את משקל הדינר של חז"ל, למשקל דינר דשדנג.
- דינר דשדנג – והוא דינר זהב של הערביים – היה בשמוש במשך יותר משש מאות שנה בארצות הערביות. השוואת הדינר דשדנג לדינר חז"ל מקורה בבה"ג [הלכות גדולות, בהלכות קידושין ובהלכות בכורות] והובאה להלכה בר"ף [קידושין, ו' ע"א בדפי הר"ף] וברמב"ן [הלכות בכורות, ס"ג ע"א בש"ס וילנא]. אף בדברי התשב"ץ [ח"ג ענין רכ"ו], יותר משש מאות שנה אחר הבה"ג, מצינו: "אבל הגאונים ז"ל שאומרים שהדינר... והוא הדינר הזה שהוא יוצא היום, וכ"כ הרמב"ן ז"ל שהוא ראה אותו שם והוא זה שאומרים הגאונים ז"ל".
- ב. מסמיכים כל החוקרים, שמשקלו החוקי של דינר דשדנג נקבע בשנת 77 לישמעאלים [696 לנצרים] ע"י החליף עבד-אל-מלך.
- הדינרים הקדומים שמאותה תקופה ואילך הוטבעו בדיוק רב, ועל פי שקילתן נמצא משקל הדינר – 4.25 גרם³⁴⁵.
- כפי שראינו, משקלו החוקי לא השתנה במשך לפחות שש מאות שנה.

³⁴¹ כן נראה כוונת רש"י, ב"ק ל"ו: ד"ה כסף.

³⁴² נמצא בסוף חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, והובא בפוסקים רבים, הודפס גם בפירושו על התורה בסוף דברים, מהדורת שעוועל.

³⁴³ בזמננו נמצאו כבר מאות שקלים עתיקים בחפירות ובמטמונות, מאותו סוג שעליהם דיבר הרמב"ן. משקלם הממוצע כ-14.2 גרם, עם סטיות של עשירות הגרם לכאן ולכאן, וכשיטת רש"י. כל זה הובא במדות ומשקלות של תורה עמ' קע"ה, ובמדות ושיעורי תורה עמ' שפ"ט. וצ"ע לתרץ את שיטת הגאונים, עי' תשב"ץ ח"ג ענין רכ"ו, וע"ע מדות ושיעורי תורה בהערה שם.

³⁴⁴ ר"ל דינר דשדנג מוסף על דינר של חז"ל.

³⁴⁵ כדי להמחיש משקל זה בעיני הקורא, אציין שמטבע 1 ש"ח שוקל 4 גרם (מלבד המוטבעים בשנת תשנ"ד, שמשקלם 3.5 גרם).

פרק ח': משקל השקל

שלך

- ג. היו אמנם זמנים במשך תקופה ארוכה זו, שלא הקפידו הערבים על משקל מדויק במטבעותיהם, וההפרשים הם לעיתים ניכרים. ברם, מטבעת אלו נסחרו תמיד במשקל ולא במספר, ולכן התאפשרה הסטיה במשקל.
- ד. הוכחות נוספות יש, לקביעת 4.25 גרם כמשקלו של דינר דשדנג. שכן³⁴⁶ הרמב"ן באגרתו מא"י כותב שהדינר לשיטת הגאונים, "שיעורו בכיוון" כמו "הדינר שקורין בעכו ביזאנד שארזינד".
- ביזאנד שארזינד (bezant sarssinat) זהו מטבע שהונפק ע"י מושלים נוצרים רבים כהעסקה לדינר הערבי. "שארזינד" בשפות לועזיות היא כינוי לערבים.
- בשנת ק' לאלף הנוכחי (1340 למנינם) יצא לוח המשוה משקלות ומטבעות של ארצות שונות בעולם. שלש השוואות ה"ביזאנד" – לאונקיה הנהוגה בפלורנץ, בוונציה, ובג'נואה – מעלה לביזאנד משקל של 4.244-4.253 גרם, והוא באמת מכוון ממש לדינר דשדנג כפי שהעלנו לעיל.
- ה. עוד יש לציין את השיעור המתקבל ממשקלות הזכוכית, משקלות זכוכית נועדו כדי לשקול כנגדן מטבעות, ולכן הן קרובות ביותר למשקל החוקי. עפ"י שלש משקלות שנמצאו משנת 161 לישמעאלים (780 לנוצרים) מתקבל משקל של 4.231 גרם לדינר³⁴⁷.
- ו. ולפיכך נראה מבוסס היטב, שהדינר לשיטת הגאונים הוא כ-4.25 גרם (עם רמת דיוק של עד 0.02 גרם), והשקל (שהוא 4 דינרים) 17 גרם.

פרק ה': בירור שיטת רש"י במשקל זמננו

- א. לעיל הבאנו את שיטת רש"י בקצרה, עכשיו נביא אותה ביתר פירוט והרחבה. השקל מוזכר בתורה לראשונה בפרשת משפטים (שמות כא, לב) בענין שור הנוגח עבד, שדינו "כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו". וכתב רש"י: "השקל משקלו ארבעה זהובים, שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלוניא"³⁴⁸.
- הרי עלינו לברר את משקל האונקיא של קלוניא³⁴⁹, ועפ"י נדע את משקל השקל.
- ב. והנה כתב רש"י בבכורות (מט, ב' ד"ה מנה), דהסלע ד' זוזים (זוז=דינר), והזוז... משקל שני פשיטים ומחצה למשקל הברזל, עכ"ד. למדנו מזה, שהסלע (=שקל) שהוא חצי אונקיא, משקלו עשרה "פשיטים".
- מה הם "פשיטים" אלו?

³⁴⁶ דברי אות זו – מספר מדות ומשקלות של תורה פמ"ב.

³⁴⁷ שם פכ"ט.

³⁴⁸ משקל זה הוא לאחר שהוסיפו על השקל, כמבואר מדברי הרמב"ן שהובאו לעיל פרק ג', ויל"ע מ"ט פרש"י כן בפירוש התורה, הרי התורה דברה על שקל שלפני הייסוף.

³⁴⁹ המידע בפרק זה, הובא בהרחבה רבה בספר "מסורת השקל".

פרק ח': משקל השקל

שלג

- באגרת הרמב"ן (שצויינה בעמ' הקודם), וכן בפירוש התורה לבעלי התוס'³⁵⁰, כתבו שלפי רש"י משקל השקל עשרה כסף אסטריליני³⁵¹ שהוא חצי אונקיה, עכ"ד. ומכאן למדנו, ש"פשיטים" אלו היינו אסטריליני³⁵² ש.
- ג. "למשקל הישר של קולוניא".
- קולוניא היא עיר גרמנית, ובה היו מומחים מובהקים בייצור מטבעות עפ"י משקל מדויק.
- מומחיותם הביאה לידי כך, שבכל רחבי מלכות אשכנז השתמשו אך ורק במשקל קולוניא בהטבעת מטבעותיהם.
- כל אונקיה (ounce) של קולוניא היא 20 pfenning/penny weight, וזהו הנקרא בדברי רש"י: פשיטים (שעשרה מהם הוא שקל).
- ד. האסטריליני³⁵³ ש שהזכירו תוס' והרמב"ן הם חלק ממערכת המטבעות של אנגליה, וקרוי בלע"ז "סטערלינג" (sterling).
- והיינו משום שאף באנגליה נהגו באונקיה זהה לזו של קולוניא, וחילקו אותה גם שם לעשרים חלקים³⁵⁴. וכל חלק נקרא סטערלינג – אסטריליני³⁵⁵ ש.
- ה. על פי בירור המשקל האנגלי (עי' בהערה³⁵⁶) עולה, כי האונקיה בזמן הראשונים שקלה 29.16 גרם, [והיא נחלקה ל-20 אסטריליני³⁵⁷ ש, וכנ"ל].
- ו. לפי"ז, השקל שמשקלו 10 אסטריליני³⁵⁸ ש לרש"י, משקלו 14.58 גרם. זהו המתקבל מצד בירור המשקל האנגלי.
- ז. ועכשיו מהצד הגרמני: בועידה של כל מלכויות אשכנז לקביעת המטבע שנתכנסה בשנת 1838 (ב-23 בספטמבר) החליטו להמיר את המשקל הקולוני למשקל המטרי, הנהוג בזמננו ברוב ארצות תבל, והשוו את המארק (=8 אונקיות) ל-233.855 גרם בדייקנות.
- לפי זה, האונקיה האחת שוקלת 29.23 גרם, והשקל (שהוא חצי אונקיה 14.615 גרם – חפיפה כמעט מושלמת למשקל השקל משני הכוונים השונים! ולפי"ז, הדינר (שהוא רבע השקל), עולה כ-3.6375 גרם.

³⁵⁰ בפרשת משפטים עה"פ שלשים שקלים.

³⁵¹ והרי קטע מחוקי מלכות אנגליה משנה ה' אלפים כ"ו [1266] ע"י המלך העברי השלישי, וז"ל: "By the law of the whole Kingdom of England the measure of our Lord the King was composed in the following way, that is to say that the English penny, which is called a sterling... and the ounce ought to weigh 20 pennies."

³⁵² את המשקל האנגלי ניתן לברר עפ"י חוקי המלך העברי השמיני, אשר בשנת 1527 הורה לשנות את המשקל המקובל עד אז הנקרא משקל המגדל – [לפי שבית ההטבעה בלונדון היה במגדל] למשקל טרוי המקובל עד היום הזה בשקילת כסף וזהב. שם כתוב ש-11 אונקיות טרוי, שוות ל-12 אונקיות מגדל. מערכת משקלות טרוי מקובלת בכל העולם מאז, והאונקיה שלה 31.1035 גרם, ולפי"ז מתקבל המשקל שכתבתי למעלה.

פרק ח': משקל השקל

שלד

ח. ואל תתמה האם אמנם המשקל של קולוניה נשאר יציב מימי רש"י ועד וועידת 1838.

ובאמת לא בימי רש"י זה התחיל, וכמו שכתב הרא"ש (בכורות פ"ח ס"ט) "ונראה שקיבל [רש"י] דבר זה מרבתי". וכן מצינו באמת בפירוש רבינו גרשום מאור הגולה, רביה דרביה דרש"י, שכתב [בפירושו לבכורות מט:]: "דינר כסף ב' ומחצה למשקל הברזל", הרי כדברי רש"י ממש.

ט. יש הוכחות לכך, שאמנם משקלו לא השתנה כלל במרוצת הדורות.

הרא"ש (שם) הביא את דברי רש"י, המשווה את השקל לחצי אונקיא של קולוניה. גם האגודה (הלכות בכורות סי' ר"ג) הביא את ההשוואה למשקל קולוניה. ומשנה חשיבות בזה, שכן מלבד גדולתו של בעל האגודה בפסק³⁵³, הלא הוא גם כיהן כרב העיר קולוניה ועניני העיר היו נחתכים על פיו³⁵⁴, ובדאי שידע היטב את משקל האונקיא הנהוגה בעירו.

והרי שמימי רבינו גרשום, מראשוני הראשונים, לא השתנה המשקל עד ימי הרא"ש והאגודה, שהם בסוף תקופת הראשונים.

י. שיעור חצי אונקיא של רש"י מובא אף במהר"י וייל (נפטר 1455) וכן בדברי הר"י אברבנאל בפרשת כי תשא (נפטר 1509), ומשם ואילך מוכח ומבורר מחוקי ותקנות הטבעת המטבעות, שלא השתנה ונשאר יציב [והאריך לבסס כל זאת בספר מסורת השקל פרק ג. העירוני להוסיף, שהאונקיא בעיקרו איננו מטבע אלא משקל, ומערכת המשקלות בדרך כלל נשארת יציבה לאורך זמן רב, אא"כ יש סיבה מיוחדת לשנותה].

יא. לעיל בפרק ד' הבאנו את שיטת הגאונים, המתבררת עפ"י דינר דשדנג, שהדינר שוקל כ-4.25 גרם.

בפרק זה ביררנו שהדינר לשיטת רש"י, המתברר עפ"י משקל קולוניה ועפ"י משקל הסטערלינג האנגלי, שוקל כ-3.6375 גרם.³⁵⁵

והרי הוכחה שדרכי הבירור נכוחות וישירות, שהרי תואמות הן יחדיו: הרמב"ן באגרת כתב ששיעורו של רש"י 10 אשטרליני"ש, ושל הגאונים 12 אשטרליני"ש, הנותן יחס של 5:6 ביניהם.

³⁵³ ז"ל תשובות מהרי"ק סי' ק"פ: "דאע"ג דבטור חו"מ פסק כמו שפסק ובתראה טובא הוא, מ"מ יש כנגדו בתראה כמותו או יותר [והוא] בעל האגודה" וכו'.

³⁵⁴ ראה בספרו בריש מסכתא יומא שכשנעשו השערים בעיר קולוניה, נשאלה השאלה לפניו אם צריכים לקבוע שם מזוזה.

³⁵⁵ בספר "מסורת השקל" (פ"ד) הביא לדייק מראשונים, שכוונתו של רש"י היתה שהמשקל מעט (כ-4%) פחות מחצי אונקיא, ועולה משקלו 14.03 גרם. ועיין בהערה הבאה.

פרק ח': משקל השקל

שלח

והרי לפי הנ"ל, באמת עלה בידינו היחס האמור³⁵⁶, ושפיר מוכח היטב בלי עקש ופתלתל.

פרק ו': המנהג וההלכה

- א. משקל הכסף הנצרך לפדיון הבן, הוא 5 סלעים (= 20 דינרים).
- ב. לרש"י, שהסלע כ-15 גרם (דהיינו, לאחר עיגול למספר שלם), עולה שיעור פדה"ב (דהיינו משקל הכסף הנצרך למצוה) כ-75 גרם. ולגאונים, שהסלע כ-17 גרם, עולה שיעור פדה"ב 85 גרם.
- ג. כל אחת מהשיטות נתקבלה והונהגה בחלק מקהילות ישראל בתפוצותיהן! בשיטת רש"י נהגו בארצות אשכנז מדורי דורות [עי' עלה יונה עמ' קל"ה, שכתב שכל בני חוצה לארץ פדו בכוריהם כפי השיעורים שהוזכרו בט"ז ובגר"א, וכן נהגו בכל הארצות שהוא ראה, לפדות בכ-75 גרם כסף].
- ד. ואילו שיטת הגאונים, המשווה את דינר חז"ל לדינר דשדנג, הובאה ע"י הר"ף (קידושין, ו' ע"א בדפי הר"ף, ושם הוסיף גם להשוות את הדינר למשקל 96 שעורים), פסקו כן גם הרמב"ם (ריש הל' שקלים) והרמב"ן (כדלעיל פרק ד') הדברים הובאו להלכה בשו"ע (יו"ד ש"ה א'), וז"ל: "מצות עשה לפדות וכו' בה' סלעים כו' שהם שלשים דרהמים³⁵⁷ כסף מזוקק".
- בשיטה זו נהגו הספרדים מדורי דורות, וכן בחלק מארצות אירופה, ולמעשה התפשט המנהג כך שכהיום נוהגים בכל קהילות ישראל להחמיר כשיעור הגאונים³⁵⁸.
- ה. והנה עפ"י הברור שהעלנו לעיל בפרק ד', השיעור המדויק לדינר הזהב הוא 4.25 גרם, ובכך עולה שיעור הגאונים 85 גרם, והוא משקל 30 דרהם שכתב השו"ע. אלא שבמשקל הדרהם יש ששיעורו מעט כבד יותר ועלה פדה"ב לשיטתם כ-96 גרם, וכך הוא מצוטט ע"י הגרא"ח נאה (שיעורי תורה עמ' רפ"ו) והעתיקו גם

³⁵⁶ עם סטיות קטנות מאד ובלתי משמעותיות, ובפרט שבטבען של הדברים מצויין סטיות אלו באחוזים זעירים ביותר.

³⁵⁷ זה בהתאם לדברי רמב"ם (ביכורים פ"ו הט"ו), שמשקל הסלע כששה דרהמים.

³⁵⁸ העירני מחב"ס "מסורת השקל", דיתכן שחלק מהנוהגים כן אינו מחמת שנהגו כהגאונים, אלא שנהגו בשיעור $5 \frac{1}{4}$ לוט שהזכירו הט"ז והגר"א, וחשבוהו כמה מחברים ללוט של ערים שונות, עי' בזה ב"מדות ומשקלות של תורה" עמ' י"ב י"ג, ל"ט.

פרק ח': משקל השקל

של

הקהילות יעקב (בלוח שיעורי המצוות שבסוף ספרו "שיעורין של תורה"), ועל זה הוסיפו עוד 'לעגל' את השיעור ל-100 גרם, וכך נהגו רבים³⁵⁹.

פרק ז': סיכום

התורה מגדירה את משקלו של השקל: עשרים גרה. ברם, חכמים הוסיפו עליו וקבעו את משקלו: עשרים וארבעה גרה, שהוא משקל מטבע הסלע שהונפק בצור והיה מצוי בימיהם.

נחלקו רש"י והגאונים מהו משקל הסלע (הצורי). בירור הענין העלה בידינו, שלרש"י משקל הסלע כ-14.6 גרם (וכן הוא משקל הסלעים המצויים בידינו), ואילו להגאונים משקל הסלע כ-17 גרם.

בקהילות אשכנז נהגו כשיטת רש"י, ושיערו משקל הכסף לפדיון הבן כ-75 גרם, ובקהילות ספרד נהגו כהגאונים, ולפי"ז שיעור פדה"ב כ-85 גרם, וכך פשט המנהג כהיום (ונהגו רבים בכ-96 גרם, שכך עולה מהיחס לדרהם המצוי).
ראה עוד בפרק הבא, שהוספנו בבירור הענין.

מטבע שקל מתקופת בר-כוכבא (כ-60 שנה אחר חורבן הבית)
נחלקו רש"י והגאונים לגבי משקלו

³⁵⁹ למרות שלפי המבואר, כל זה מבוסס על הערכה של הגר"ח נאה לגבי משקל הדרהם, והערכה זו אינה מדויקת.

פרק ט': שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו
של

פרק ט'

שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו

שיעור³⁶⁰ פדיון הבן הכתוב בתורה הוא חמשה שקלים כסף.
במידות זמנינו:

בארצות אשכנז נהגו כשי' רש"י בשיעור 75 גרם.
בארצות ספרד נהגו כשי' הגאונים והשו"ע בשיעור 85 גרם.
הגר"ח נאה שיער (לפי דרכו בהגדרת ה'דרהם') 96 גרם.
יש נוהגים (במנין עגול) 100 גרם.

ביאור

אתחיל מהסוף: יש שנהגו שיעור 100 גרם. וכבר אציין שזהו מנהג ללא שום מקור, אלא רק כדי לנקוט שיעור במספר עגול.
והנה סיפר לי בעל חנות לממכר חפצי יהדות, שיש לו מטבעות מיוחדות לפדיון הבן, כל אחת שוקלת 20 גרם כסף צרוף, סה"כ יחד – 100 גרם. הוא נוהג לחרוט על המטבעות את המילים "למצות פדיון הבן", והמדקקים טענו כנגדו שבחריטה יורד 'משהו' מן הכסף, נמצא שנחסר ממלוא השיעור המדוקדק של 100 גרם.
יהודים יקרים אלו, ה' עליהם יחיו, ניסו לדקדק טובא בדבר מצוה ושכרם בודאי מובטח מן השמים. אבל לגופו של ענין הדבר מופקע מן המציאות, שהרי הוסיפו בכך דקדוק שהוא הרבה מעבר לדין התורה ולהלכה.
הבה נבאר זאת...

בתורה נאמר לפדות את הבן בחמשה שקלים כסף.
שקל של תורה נחלק ל-4 דינרים (או זוזים), וכל דינר נחלק לחמש מעות. הרי לכל שקל – עשרים מעות³⁶¹.

³⁶⁰ פרק זה נכתב כהמשך לפרק הקודם. אך הוא גם נכתב כפרק העומד בפני עצמו, ולכן תחילתו הוא חזרה על ידיעות היסוד שנכתבו כבר בפרק הקודם.

³⁶¹ מצינו גבי יעקב אבינו "ויקח את חלקת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה". וברש"י שם: "קשיטה – מעה. אמר ר"ע כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה". נמצא, שמחיר השדה היה מאה מעות – שהוא בדיוק כשיעור פדיון הבן!

פרק ט': שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו

שלח

בזמן חז"ל היה המטבע היוצא בעולם – הסלע של מדינת צור, שהיא "רוכלת העמים" כאמור ביחזקאל (כז ג). הסלע של צור היה כבד יותר מהשקל של התורה, ומשקלו 24 מעות. אבל כיון שהוא היה המטבע המצוי – קבעו חכמים שאת כל חיובי ה'שקל' של תורה, יש לקיים ב'סלע' של צור. (ראה בבכורות נ, שלמדים מפסוק שיש כח לחכמים לחייב בתוספת זו). ומכאן ואילך, את המצוות שנתנה תורה ב'שקל' – מקיימים במטבע הסלע ונמצא שיעור פדיון הבן 120 מעות³⁶².

מה משקלו של הסלע?

מצינו בזה מחלוקת בין רש"י לגאונים.

לפי רש"י הסלע פחות מ-15 גרם.

לפי הגאונים משקלו 17 גרם. וכך נפסק בשו"ע (יר"ד סי' ש"ה): "בה' סלעים שהם ק"כ מעים שהם שלשים דרהמים כסף מזוקק" (ויבואר עוד להלן).

מענין הדבר; הרמב"ן בפירושו על התורה מביא את שיטת רש"י ושיטת הגאונים, ומכריע שהגאונים הם שצדקו. אחר זמן בא הרמב"ן לארץ ישראל, ונזדמן לידו מטבע שקל עתיק מימי בית המקדש. הוא שקל את המטבע, וראה שמשקלו כהשיעור הקטן. בעקבות כן הוא כתב אגרת ומבאר שהוא חוזר בו, ושצדקו דברי רש"י! אעפ"כ, שיעור הגאונים נשאר על כנו, וכאמור – כך נפסק בשו"ע.

כאמור, בארצות אשכנז נהגו כשי' רש"י בשיעור 75 גרם. ובארצות ספרד נהגו כשי' הגאונים והשו"ע בשיעור 85 גרם.

אלא ש...

השו"ע כתב שהשיעור הוא 30 דרהם.

כמה שוקל הדרהם? כבר הארכנו לעיל (בשער 'רביעית – 75 סמ"ק עמ' ריא) לציין את מה שסבר הגר"ח נאה, שמשקל הדרהם שהיה בזמנו (הדרהם הטורקי – 3.2 גרם), הוא הדרהם שהיה מצוי בכל הדורות ללא שינוי. בהתאם לזה, הוא נקט שעבור פדיון הבן (30 דרהם) צריך 96 גרם.

על בסיס זה יש שנהגו להוסיף ולפדות ב-100 גרם, ללא שום טעם מלבד לנקוט במספר 'עגול'.

³⁶² מכאן ואילך, נשתנה השימוש במילה 'שקל'. שכיון ששקל של תורה היה סלע, לא השתמשו במילה 'שקל' אלא בנידון חיוב מחצית השקל שחייבים לתת כל שנה לבית המקדש. ולכן, בלשון הגמרא 'שקל' הוא חצי סלע – ב' דינרים, למרות שבלשון התורה 'שקל' הוא סלע שלם – ד' דינרים. וכך הוא ל' הרמב"ן (שמות ל יג): "ודע כי שקלי התורה הם הסלעים האלו שכל סלע מהן ארבעה דינרין, אבל שקל המזכר בדברי חכמים, כגון ששנינו (שבועות מג) "שקל הלוינו עליו וסלע היה שוה, סלע הלוינוך עליו ושקל היה שוה", הוא ב' דינרין, חצי הסלע. וטעם זה, מפני שהעם קורין שקלים לחצי הסלעים שהיו שוקלים בכל שנה, וכן הונהג בלשון חכמים במשנה, ועל כן אומר אדם לחברו שקל הלוינו, כלומר המשקל שישראל שוקלים. ויתכן שעשו בזמן בית שני מטבע של כסף של ב' דינרים כדי שיהא מצוי לתת לגזבר ההקדש ולא יצטרכו לקלבונו, וקראו לזה המטבע שקל, והיו קורין לשקל של משה שהוא שקל של תורה סלע כתרוממו".

פרק ט: שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו

שלט

כבר מילתנו אמורה שסברתו של הגר"ח"נ בזה – בטעות יסודה, והדרהם שעליו דיבר השו"ע שקל פחות מ-3.2 גרם. דיוקו של משקל הדרהם הוא כ-2.83 גרם, ושיעור פדיון הבן – 85 גרם.

גם שיעור מרן החזו"א – קטן

בנידון שיעור פדיון הבן, גם שיעור החזו"א הוא כהשיעור הקטן. את זאת נבאר עתה. נחלקו החזו"א והגר"ח"נ בשיעור הרביעית, והחזו"א נקט כשיטת הצ"ח שהביצים שלנו קטנות מאשר היו בזמן חז"ל. לפי זה, שיעור הרביעית (שהיא כנפח ביצה וחצי) 150 סמ"ק. וכיון שכל סמ"ק מים שוקל 1 גרם, משקל רביעית מים הוא 150 גרם. אך א"כ יש קושי גדול. שהרי הרמב"ם כותב (עירובין א יב) שהרביעית שוקלת 17.5 דינרים, נמצא שמשקל פדיון הבן (=20 דינרים) הוא ע"כ יותר. והרי ידוע מנהגם של ישראל בכל הארצות והעדות, ששיעור פדיון הבן פחות מ-100 גרם, וכיצד א"כ שיעור הרביעית 150 גרם?

החזו"א היה נבון בשאלה זו, ותחילה סבר מחמת הספק להגדיל את שיעור פדיון הבן להיות כ-175 גרם, וז"ל (באגרות חזו"א ח"א קצ"ד): "בין כה וכה נשאלתי למעשה כמה שיעור פדה"ב, אם אמרתי אני יודע, שואל לי האב ומה יעשה, הייתי מוכרח להשיבו כי בשתי לא"י וארבעים גרוש³⁶³ הוא ודאי יוצא מכל ספק, וכאשר ארכו הימים רבו המחמירין ואין איש זולתי אשם בדבר רק אנכי לבדי".

הרי לנו שהתחיל המנהג להשתנות לחומרא מחמת ספיקו של החזו"א בזה, עד שמצא החזו"א דרך ליישב את שיעורו הגדול ברביעית עם השיעור הקטן של פדה"ב. והיינו, שחידש ששיעור פדה"ב תלוי בכל דור ודור במשקל גרעיני השעורה שבדור. פי', דמצינו שכתבו הגאונים שהפרוטה שוקלת כמשקל חצי שעורה. ואמנם בפשטות הכוונה היא רק שזה ניתן כסימן בלבד. אך י"ל שהגאונים נתנו זאת כקביעות, כהגדרה לעצם השיעור, וממילא כמשקל גרעין השעורה קל – גם משקל פדה"ב יהיה קל בהתאם. וז"ל החזו"א בהמשך אותה איגרת: "אחרי שארכו הימים עלתה בדעתי כי משקל הפרוטה חצי שעורה שמסרו לנו הגאונים... ששרש השיעור הצמח הזה שקבעו חכמים".

ואמנם זהו "חידוש עצום" (בלשון זו הגדיר מרן הקה"י בשש"ת סי' ג' סק"י), אך עכ"פ כך הורה מרן כדי לשמור על מנהג ישראל בפדה"ב (למרות הסתירה לשיעור הרביעית הגדול), ולכן אף לשי' מרן החזו"א הרי שיעור פדה"ב קטן.

³⁶³ זהו קרוב לכפלים מהנהוג (כ"כ בשש"ת סי' ג' סק"ט).

פרק ט': שיעור פדיון הבן – משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו

ש"ע

נמצא שיעור פדיון הבן להלכה:

רבים נהגו כפי שיעורו של הגר"ח נאה ב-96 גרם, ויש שעיקלו ל-100 גרם (אף שאין לכך מקור ידוע).

אך לפי בירור הענין עולה, שכל זה הוא תוספת גדולה על השיעור שבו נהגו בכל הדורות ואליבא דכל הפוסקים.

והנוהג בשיעור 85 גרם עשה כהלכה לפי השו"ע, שפסק כהגאונים הר"ף והרמב"ם. וגם זה יותר מהשיעור של רש"י³⁶⁴ שעל פיו נהוג היה כ-75 גרם בכל ארצות אשכנז.

³⁶⁴ וכרש"י מבואר באיגרת הרמב"ן שכתב מא"י, שחזר בו ממה שפסק בתחילה כהגאונים, לאחר ששקל מטבע מימי בית המקדש ונמצא שיעורו כדברי רש"י.

פרק י'

כיצד לשער פדיון הבן בזמננו

מטרת המאמר

סוגיא גדולה ועמוקה היא, כיצד לשער יוקר וזול בזמננו. בזמנים קודמים היה ערכו של דבר נקבע ביחס לכסף או זהב. אך בזמן הזה אין דברים אלו נחשבים לקובעים עיקריים, וצריך עיון לברר מה נחשב היום ל"ערך אמיתי" בממון. יש לשאלה זו השלכות חשובות בשטחי הלכה מרובים: הלכות פרעון הלוואה, רבית, מקח וממכר, תשלום כתובה וכו'.

אחד מגדולי הפוסקים שבזמננו – מרן בעל ה"אגרות משה" זצ"ל – דן לומר שאף בנוגע לשיעור פדיון הבן, הקצוב בתורה בשיעור חמשה שקלים כסף, יחול שינוי בהתאם לתוצאות הדיון בשאלה הנ"ל. לפי דבריו, יהיה כמעט בלתי אפשרי לעמוד על שיעור פדה"ב במדויק, ועוד שלכל מדינה ומדינה יהיה שיעור פדה"ב שונה מאשר בחברתה בשינויים מפליגים מאד.

מטרת המאמר היא לבאר את נימוקו של האג"מ, וכן לדון בדברים ולהעלות צד שמא אין שיעור פדה"ב תלוי כלל בשאלה הכללית של דיני ממון.

מפתח נושאים לפרק זה

א-ב סוגיית הגמרא/ ג שיטת האג"מ/ ד-ח הערות על שיטת האג"מ/ ט-יג שיטת החזו"א/ יד משקל הכסף לפדה"ב.

סוגיית הגמרא

א. מבואר במסכת ב"מ רפ"ד שיש מחלוקת תנאים איזו מתכת נחשבת "מטבע", כלומר: מהו הקובע האמיתי של "ערך" ושווי, יש אומרים שזהב הוא טבעא (- מטבע) וי"א שכסף הוא טבעא.

ומבואר עוד בגמרא, שיש למחלוקת זו השלכה על שיעור פדיון הבן. התורה כותבת (במדבר יח, טז) ששיעור פדה"ב הוא חמשה סלעים.

ושקל דאורייתא הוא ארבעה דינרים כסף (רש"י ב"מ מד:), נמצא שיעור פדה"ב 20 דינרים כסף, ואמנם כך הוא השיעור לפי המ"ד שכסף טבעא. ברם, לפי המ"ד שזהב טבעא, מבואר בגמ' ששיעור המצוה הוא על כרחך בזהב ולא בכסף. וכיון שדינר זהב שווה 25 דינרי כסף, א"כ שיעור המצוה הוא 4/5 דינר זהב.

ונפק"מ להלכה ביניהם, אילו ישתנה היחס בן כסף לזהב. ולדוגמא, אם ישתנה השער להיות דינר זהב ב: 30 דינרי כסף, הרי שלמ"ד כסף טבעא, שיעור פדה"ב נשאר 20 דינרים, ואילו למ"ד זהב טבעא יהיה השיעור 24 דינרי כסף (4/5 מדינר זהב). עכ"ד הגמ'.

ההלכה היא שכסף נחשב טבעא, וא"כ שיעור פדה"ב בהלכה מופיע כמשקל 20 דינרי כסף.

ב. טרם צאתנו מן הסוגיא, נעיר על תמיהה גדולה שעוררו בה רבותינו הראשונים, הרי התורה אמרה שהשיעור הוא חמשה שקלים כסף, וכיצד יתכן שיהא מי שיסבור לשער בזהב?

ותירצו שיש לחז"ל אומדנא דאין כוונת התורה לכסף, אלא לזהב שהוא יותר חשוב וששווי קצוב (למ"ד זהב טבעא), והוי כאילו כתבה תורה לתת 4/5 דינר זהב, ומה שנכתב חמשה שקלים כסף היינו לנקוט מילתא דפסיקא (מספר עגול) ולא רצה לכתוב 4/5 דינר זהב, עכ"ד (עפ"י שט"מ ב"מ מד: בשם הרא"ש ובשם תור"פ).

שיטת האגרות משה בפדה"ב

ג. האג"מ (יו"ד א' קפ"ט) בתשובה משנת תרפ"ג דן במה שאירע ברוסיה שהמלכות שינתה את המטבעות, ותחת המטבעות שהיו עד אז מכסף, קבעה המלכות שהמטבעות יהיו מזהב, וכתב בזה האג"מ שלפ"ז נשתנה דין "טבעא", דאע"פ שקי"ל שכסף הוא טבעא, משעת השינוי ואילך הוי דין "טבעא" רק בזהב – לכו"ע! ונפק"מ לענין שיעור פדה"ב, שאף שמימי עולם היה שיעורו בכסף, מ"מ כשנעשה זהב "טבעא" גם שיעור פדה"ב נקבע ע"כ בזהב, וכמו לפי התנא בגמ' הסובר שזהב טבעא.

וכיצד נדע מהו השיעור בזה? כתב האג"מ מסברא, שצריך לברר מהו משקל הזהב שהיה שוה-ערך לחמשה שקלים כסף בזמן שאירע השינוי, ושיעור זה בזהב נשאר קבוע וציב מאותו זמן ואילך ללא שינוי (כי ב"טבעא" לא שייך יוקר וזול) וזהו שיעור פדה"ב, עכ"ד האג"מ.

הערות על שיטת האג"מ

ד. דברי האג"מ מבוססים על הנחה (שלקמן נדון בה) דזה שמבואר בגמ' שמצות פדה"ב ניתנה לשער עפ"י "טבעא" [כסף או זהב – למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] הוא לא רק בהבנת עצם הדברים הכתובים בתורה, אלא גם בכל דור ודור צריך פדה"ב להיות לפי ה"טבעא" של אותו מקום [כי רק אז אין יוקר וזול בשיעור המצוה, אלא שיעורה קבוע].

פרק י': כיצד לשער פדיון הבן בזמננו

שער

- אם נקבל הנחה זו, אז באמת הדברים שכותב האג"מ מסברא נראים מוכרחים, שברוסיא נשתנה שיעור המצוה מכסף לזהב.
- ה. לפי זה, יש להעיר: "נתת דברך לשיעורין"! שהרי לפי"ז ברוסיא יהא תלוי בזהב, ובשאר מדינות בכסף, ויתכן מדינה שלישית שיהא ה"טבעא" שם נחושת (או יהלומים וכו'). והשתא, אם יתהוו שינוי בין מחירי הזהב, הכסף והנחושת ימצא בכל ארץ שיעור פדה"ב בערך ריאלי שונה, ופעמים בשיעורים מפליגים מאד!
- ו. ועוד, שאם יהיה פסק זמן ביני וביני שלא הכסף ולא הזהב מטבע (ששניהם אינם חריפים בהוצאה), א"כ לא יהא שום דרך כלל לאמוד ולקבוע מהו שיעור פדה"ב החדש!! [וכע"ז הקשה על עצמו האג"מ שם לגבי רוסיא, והביא אופן פתרון שיועיל לרוסיא דאז, ולא לכל מקרה].
- ועוד, במדינה שאין בה שום מטבע כלל, וכל המקח וממכר נעשה בחליפין עבור חפצים (וכן היה מצוי בדורות קודמים) א"כ אין שום דרך לקבוע שיעור לפדה"ב כלל!
- ז. עוד שאלה בזה (מהרב שלום סגל שליט"א). דיש להסתפק כאשר הבן במקום אחד והאב במקום שני והכהן במקום שלישי והפדיון נעשה במקום רביעי, לפי איזה מקום הולכים? ומה הדין בשינה מקומו ביום שמלאו לבנו ל'? וכי"ב ספיקות רבים.
- ח. עוד עורר [הנ"ל] שאלה מעניינת מאד, נאמר לדוגמא שכאשר שינו ברוסיא מכסף לזהב, היו עשר שעורות זהב שוות עשרים דינרים כסף, א"כ ברוסיא הוי שיעור פדה"ב עשר שעורות זהב, ובשאר מדינות הוי עשרים דינרים כסף, ואם לאחור זמן נתייקר הזהב בכפליים [בכל העולם] לעומת הכסף, עדיין השיעור ברוסיא י' שעורות זהב ובשאר מדינות עשרים דינרים כסף.
- עכשיו אם כבשה רוסיא מדינה שכינה והנהיגה בה מטבע זהב משלה הרי שבמקום הכבוש משתנה השיעור מעשרים דינרים כסף לחמשה שעורות זהב [שזהו שער החליפין ביום שנשתנה שם]. א"כ בכל רוסיא יהא שיעור פדה"ב עשר שעורות זהב, ובחלק הכבוש יהא חמשה שעורות זהב!?
- ועוד יש לעיין מה יהיה כהיום הזה, שאין שום דבר קבוע שקובע ערך ריאלי, לא כסף ולא זהב ולא מטבעות, אלא דברים בלתי ממשיים כמו 'אינדקס' או 'מדד' הנקבע עפ"י ממוצע של מחירים של מוצרים רבים, במצב כזה אין דרך לשער שיעור פדה"ב במדויק, ונתת דברך לשיעורין.

שיטת החזון איש

- ט. מדברי החזון"א נראה שאיננו מסכים לדברי האג"מ, וז"ל (חו"מ סי' ט"ז סק"א): "מצינו שה' שקלים של פדה"ב שקצבה התורה הדבר כמשקל כסף צרוף. ואע"ג

פרק י': כיצד לשער פדיון הבן בזמננו

שפד

דבזמן שנצוינו על המצוה היה השקל מטבע [כלומר: ומה יהא השיעור במקום וזמן שאין הכסף מטבע?] אבל לדורות לא הקפידה תורה במטבע, אלא משקל כסף צרוף כפי המשקל שהיה אז ה' שקלים וכדאיתא יו"ד סי' ש"ה ס"א, עכ"ל.

הרי החזו"א ס"ל שיעור פדה"ב קבוע לפי שיעור משקל כסף, ואף כשהכסף אינו "טבעא", ושייך בו יוקר וזול [וכ"כ בסי' הנ"ל עוד כמה פעמים]. ולכאור' קשה על החזו"א מסוגיא מפורשת שהובאה בריש דברינו, דמפורש ששיעור פדה"ב תלוי בטבעא דווקא, וכהוכחת האג"מ?

- י. ונ"ל שהדבר יתיישב בסברה פשוטה לחלק, הדיון בגמ' הוא על כוונת התורה בעצם המצוה, אם הוא בזהב או בכסף, דפשוט מסברה שהתורה נתנה את המצוה בדבר שערכו קבוע (וכדברי הרא"ש לעיל אות ב'), ברם, אחר שביררנו את המתכת שעליו דברה התורה, שוב אין הדבר תלוי ב"טבעא" כלל, אלא השיעור נשאר לדורות במשקל אותה מתכת, שזהו עצם המצוה, ודבר זה לא משתנה כלל.
- כל הסברא של הרא"ש היתה לברר על איזה מתכת מסתבר שקבעה תורה את המצוה, דודאי מסתבר שהתורה דברה מתחילה על מתכת שערכה קבוע, אבל אין הסברא מכריחה לשנות את הגדרת השיעור ולקבוע שעצם המצוה לדורות תלוי בדבר שהוא טבעא בכל דור. אלא השיעור נשאר במתכת שעליו דברה תורה, אף אם בהמשך יתחדש מצב שאין המתכת הזו "טבעא".
- יא. ואפשר אף להוסיף בזה נופך, הרי מקורו של ההכרח של חז"ל לשנות את שיעור המצוה ממה שכתבה התורה בפירוש, הוא (כדברי הרא"ש), שהתורה ודאי נתנה שיעור קצוב ולא שיעור משתנה, והרי אם נימא שהשיעור תמיד רק ב"טבעא", הרי לפי"ז השיעור נתון להרבה יותר שינויים, וכדלעיל אות ה' ואילך.
- ואילו לכשננקוט כדברי החזו"א וכהסברא דלעיל, שיעור המצוה ברור ויציב בכל המקומות והזמנים, משקלו ה' שקלים [20 דינרים] כסף.
- יב. החזו"א כתב מקור לדבריו מיר"ד סי' ש"ה, והיינו שמבואר שם שמצות פדה"ב בכסף מזוקק משקל ה' סלעים. ולכאור' אין זה הכרח גמור, כי י"ל (לפי האג"מ) שזהו לגבי מקומות שבהם הכסף טבעא, וכפי שהיה מקובל בעולם עוד מזמן שניתנה תורה, אבל עכ"פ סברתו של החזו"א סברא חזקה היא וכמש"נ.
- יג. לגבי שאר דיני ממונות מה קובע "טיבעא" וערך אמיתי כהיום, הרי זו שאלה גדולה ועמוקה, (ועי' בספר תורת רבית פרק י"ט ס"א וסל"ה ואילך ובהערות שם). ברם, לגבי פדיון הבן י"ל שאין הדיון הזה נוגע כלל, אלא שיעורו רק כפי שכתבה תורה, ושיעור זה יציב בכל מקום ובכל זמן, וכהחזו"א.
- יד. לענין משקל הכסף הנצרך למצוה במידות זמנינו, עי' בפרק הקודם.

פרק י"א

שיעור קביעות סעודה

שיעור קביעות סעודה בפת הבאה בכיסנין, שעל כמות זו יש צד שברכתו המוציא, מעיקר הדין – אינו שייך כלל לנושא גודל הביצה (ובודאי לא לגודל הזית). דמעיקר הדין, זה תלוי אך ורק בכמות שרגילים לאכול בקביעות סעודה. רק החומרא לכתחילה (לחוש לדיעות מקצת אחרונים) קשורה לגודל הביצה. וכיון שרבים טועים בזה, נבאר את הענין.

בש"ע (סי' קס"ח ס"ו) כתוב: "פת הבאה בכיסנין, מברך עליו בורא מיני מזונות, ולאחריו ברכה אחת מעין שלש; ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו המוציא וברכת המזון". כמה הוא "שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו"?

המ"ב מביא שתי דיעות.

הדיעה שהיא עיקר להלכה (כדעת ב"י בשם שבולי הלפט, וכן האשכול, וכן מוכח מכמה אחרונים והגר"א בכללם, וכן משמעות הגמרא, וכן נוטה יותר ל' הש"ע – כל זה מובא במ"ב) דהוא כשיעור סעודה קבועה של ערב ובוקר.

אך יש כמה אחרונים (המ"ב לא ציין מי הם) שהוא כשיעור סעודה לעירוב תחומין, ג' או ד' ביצים. ולכן מסיק המ"ב שלכתחילה טוב לחוש לדעת המחמירים שלא לאכול ד' ביצים. לענין חומרא זו, אכן יש נפק"מ בבידור גודל הביצה.

לענין זה, אכן יש לשער בביצה הקטנה המצויה בזמנינו. וכך גם כתב מרן הקה"י ב"שיעורי המצוות" (שבסוף ספר "שיעורין של תורה"), וז"ל: "וצריך לאכול פחות קצת מד' ביצים בינונית שלנו בכדי שלא יהא ספק חיוב ברכת המזון. [והנה מלא כוס רגילה של טהי מחזיק קצת יותר מד' ביצים שלנו, אלא דכיון שבמיני מזונות עפ"י רוב יש כמה נקבים הממעטים את השיעור³⁶⁵ אפשר לאכול כמות מיני מזונות הנכנס בכוס כזה ולברך מעין ג'"], עכ"ל.

³⁶⁵ נראה כוונתו כדרך שכתב ב"פסקי תשובות" כאן, דבנידוננו שהעיקר תלוי בשיעור שביעה, ואין אדם שבע מכיסי אויר וחרירים, לכו"ע אפשר לשער לאחר מיעוך כל החללים היטב, וכתבו כמה מלקטים שבענין זה ניתן להקל לשער במשקל, עכ"ד.

יצוין, שב"אורחות רבנו" (ח"א עמ' פ') מביא דעת החזו"א, ששיעור זה דקביעות סעודה נמדד לפי קמח בלבד, ואין מצרפין לזה את התבלינים הנוספים על הקמח.

פרק י"ב

שיעור השילוש בהדסים

שיעור ההדס והערבה ג' טפחים, ונהגו רבים להדר שיהא בידם הדס משולש כשיעור 30 ס"מ, שהוא ג' טפחים כשיעור חזו"א (ובאמת מעיקר הדין הוי הטפח 9.62 ס"מ לשיטת החזו"א, והוי ג' טפחים לפי"ז 28.9 ס"מ בקירוב, כמבואר בתחילת "שיעורי המצוות" להקה"י שבסוף ספר שיעורין של תורה, אלא שלדאורייתא מוסיפין עוד משום חומרא ד'שוחקות' כמבואר שם).

והנה בודאי שמידתן של ישראל הוא לקיים כל מצוה לפי צד החומרא וההידור, ובפרט בקיום מצוה שעליה כתוב בתורה "הדר".

אך על עיקר הדין נראה להעיר ולצדד שדי בשילוש של 24-25 ס"מ אף לכתחילה. והטעם:

א] מעיקר הדין שיעור ההדס הוא טפחיים ומחצה (כמבואר בשו"ע בסי' תר"נ), אלא שיש אומרים שהשיעור הוא ג' טפחים, וכך נוהגים לכתחילה כמבואר שם.
ב] גם להצד שצריך ג' טפחים, זהו שיעור הבד (העץ) של ההדס לעיכובא, אבל השיעור שיהיו העלים משולשים הוא לעיכובא רק ברובו. והיינו, שאם יש שילוש במעט יותר מטפח ומחצה, הרי שההדס כשר לכר"ע, ואפשר לברך עליו (אלא שיש מצוה שיהיה כל השיעור משולש).

ג] מנהג ירושלים מקדמת דנא היה כשיעור הגר"ח נאה, אף בשיעורי אורך (כפי שהובא בשער הרביעית עמ' רא). הגר"ח"נ העלה שיעור טפח 8 ס"מ (בהתאם לרביעית של 86 סמ"ק), ולפי שיעור 70-75 סמ"ק שהובא לעיל - הוי שיעור הטפח 7.6 ס"מ.

מעתה, יש לצדד שדי בשילוש של 24-25 ס"מ אף לכתחילה, שהרי:

א] לפי השיעור הקטן, יש בזה שילוש בכולו ממש.

ב] גם לפי החזו"א, יש בזה שילוש בכולו עכ"פ לעיקר הדין (שצריך 2.5 טפחים).

ג] כל הנידון בזה אינו על דאורייתא, ואף לא על דרבנן (שהרי לזה סגי ברובו משולש וכן"ל), אלא על כך שהמצוה היא שיהא כולו משולש, וזה לכאורה אף פחות מ'דרבנן'³⁶⁶.

³⁶⁶ ומיהו יש לציין את דעת הגאונים (הובאה בשעה"צ סי' תרמ"ו ס"ק י"ט) שאפילו נשר עלה אחד מכל שיעור אורך ההדס - פסול. ולכאורה לפי"ז הוא דאורייתא שיהיה משולש לכל אורך ההדס (אלא שהשו"ע פסק לא כך, ולא הביא כלל דעה זו).

פרק י"ב: שיעור השילוש בהדסים

שעז

וכיון שיש מנהג ירושלים כהשיעור הקטן, י"ל דלגבי גדר 'כולו משולש' ניתן לסמוך על זה בשופי.

לפיכך, אף המהדרין אחר הדס שמשולש בכולו בשיעור 30 ס"מ, ראוי שידעו דברים אלו, דפעמים שיש בהם נפק"מ למקרה של ספק או שעת הדחק.

~~~

מן הענין להוסיף בהגדרת 'משולש'. דיש להסתפק כיצד להגדיר 'קן' אחד. האם השילוש צריך שיהיה במקומם של העלים עצמם (מבלי להביט על מקום החיבור לענף), או שמא - כפי שנפוץ המנהג - דנים על מקום החיבור לענף, בעוקצין שהם ביציאת העלים מן הגבעול?

בראשונים רבים מפורש שאין הנידון אלא שיהיו העלים עצמם שווים זה לזה. כך ל' תוס' רבינו פרץ: "שיש ג' עלים סביב העץ ואינן גבוהים זה מזה". וכך גם ל' תוס' (ב"ק צב:), ול' הר"ן בפירושו על הרי"ף, וכן בריטב"א, וכן מפורש בספר צרור החיים (תלמיד הרשב"א) וכתב שם: וכן נוהגין.

ולכאורה מסתבר כן מהפסוק עצמו, שהרי הצורך בשילוש הוא כדי שיהא "עבות" – דהיינו שהעץ מחופה בעלים (ל' רש"י והשו"ע), וזה נעשה על ידי העלים, בלי קשר למקום היציאה מהגבעול. ולפי כל זה נוטה שאין צריך להסתכל בעוקצין כלל, אלא שיהיו העלים שווים.

מאידך, בדברי רבינו ירוחם נראה שתלוי במקום היציאה, וכ"כ הבית דוד בדעת הרא"ש, ומשמע שכך סוברים הלבוש והגר"ז (אם כי קשה לעמוד על כוונתם בצורה חד משמעית). גם בדברי רש"י והרמב"ם נראה שדנו על מקום יציאת העלים (אם כי שיטתם נוקטת פירוש לגמרי אחר לענין 'שילוש'). וכך הורו הרבה מגדולי הפוסקים בזמנינו.

פרק י"ג

שיעורי אכילה ושתייה ביום הכיפורים

שיעורי אכילה ושתייה (לחולה הנצרך לאכול פחות פחות מכשיעור) מבוארים הם בשולחן ערוך או"ח סי' תר"ב. מבואר שם הבדל בין אכילה לשתייה. שיעור האכילה שווה לכל אדם, והוא כגודל ככותבת הגסה. ואילו שיעור השתייה משתנה לכל אדם לפי מה שהוא, הגדול לפי גודלו והקטן לפי קטנו, כפי שיבואר. אכילה ושתייה אינן מצטרפות. לפיכך, הנצרך לכך יכול לאכול פחות מכשיעור - וגם בנוסף לשתיית פחות מכשיעור. ואחר שיעבור זמן "כדי אכילת פרס", שוב לאכול ולשתות פחות מכשיעור.

שיעור האכילה

שיעור האכילה הוא פחות מככותבת (תמרה) הגסה. זהו פחות מכביצה מעט³⁶⁷. המ"ב מביא את דברי ה"נודע ביהודה" שמדובר בביצה בלי קליפתה (ועיי"ש שיש חולקים).

למבואר בספר זה, הביצה היא כ-50 סמ"ק. והקליפה היא 25-33% מן הביצה³⁶⁸, נמצא השיעור הקטן ביותר לביצה כ-33 סמ"ק³⁶⁹.

רווחת ההוראה לנצרכים, לשער אוכל עד כדי 30 סמ"ק³⁷⁰.

טעות מצויה היא, למסור את השיעור במשקל (30 "גרם"). המשער במשקל – אם מדובר במאכל שהוא קל מן המים (והם רובם ככולם של המאכלים), הרי בשיעור 30 גרם אוכל יש הרבה יותר מ-30 סמ"ק. העושה כן, טועה באיסור חמור שעונשו במזיד בכתרת ושגגתו בקרבן חטאת.

לפיכך, צריך משנה זהירות להדגיש שהשיעור הוא בנפח בלבד.

³⁶⁷ שו"ע, עפ"י דברי הרמב"ם והר"ן. מוכח כן בגמרא, שהרי יש מי שסובר שהכותבת הגסה גדולה מן הביצה. ואף שאין הלכה כן, אלא כהסובר שהיא קטנה מן הביצה, מסתבר שהיא עכ"פ קטנה רק במעט, שלא להגדיל את המחלוקת.

³⁶⁸ הארכנו בבירור כל זה בשער א' פרק ד'.

³⁶⁹ ואמנם הובא בספרנו שלפי פוסקי אשכנז היו ביצים עוד קטנות מ-50 סמ"ק. ואם ננקוט לשער בכביצה בלי הקליפה, וגם ננקוט שהקליפה 33%, אזי אף בשיעור הרווח של כ-30 סמ"ק אוכל יתכן שהוא יותר מככותבת. עכ"ז יתכן שאין חיוב להחמיר עד כדי כך, כיון שיש בזה צירוף כל צדדי החומרא. ובפרט שחידוש הוא לשער כזו קליפה עבה, שאינה מצויה בינינו כלל.

³⁷⁰ להמבואר בספר זה, זהו שיעור מאד גבולי, ומסתבר שעדיף למעט קצת מן השיעור הזה.

פרק י"ג: שיעורי אכילה ושתייה ביום הכיפורים

שעט

דרך מעשיית לשער נפח 30 סמ"ק היא, למדוד נפח 30 סמ"ק מים בבקבוק תינוקות או שאר כלי מדידה. כשמעבירים את המים לכוס רגילה, אפשר לראות בכוס מהו הנפח המדובר, ובקלות אפשר להכניס מאכלים לכוס ולמדוד אותם עד כדי אותו נפח. מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל פסק שבמדידת האוכלין ליוה"כ אין להתחשב עם החללים שבתוכם, אפילו חללים דקים, אלא ימדוד לאחר שימעך את המאכל לגמרי.³⁷¹

שיעור השתייה

שיעור השתייה הוא "כמלוא לוגמיו", כלומר: כמלוא פיו, כשיסלקנו לצד אחד בפיו. באדם בינוני הוא פחות מרביעית, ולא נתבאר בכמה הוא פחות, ועכ"פ ידוע שהוא רוב רביעית.

הרביעית היא 70-75 סמ"ק³⁷², וא"כ שיעור השתייה (שהוא 'פחות מכשיעור') לאדם בינוני הוא פחות מ-35 סמ"ק³⁷³. אלא שאדם שהוא קטן יותר מן ה'בינוני', גם שיעור השתייה שלו קטן יותר, וצריך לשער מערב יום הכיפורים כמה הוא "כמלוא לוגמיו" שלו, וביוה"כ ישתה פחות מזה.

שיעור כדי אכילת פרס

כאשר עבר שיעור זמן "כדי אכילת פרס", אם אוכל ושותה שוב, אין זה מצטרף לאכילה ושתייה הראשונים. ולכן הנצרך לאכול ולשתות שוב, יכול לעשות כן אחר זמן "כדי אכילת פרס".

אין שיעור זמן זה ידוע לנו בבירור, והחתם סופר דן להוכיח שיתכן שהוא עד כדי 9 דקות. זהו שיעור הזמן הגדול ביותר שנאמר בפוסקים, ולכן ההוראה הרווחת היא להמתין 9 דקות בין אכילה לאכילה, ובדרך כלל זה מספיק. אם אין זה מספיק, יעשה שאלת חכם³⁷⁴.

³⁷¹ הליכות שלמה (פ"ה ס"ד), עפ"י נשמת אברהם סי' תרי"ב ס"ו. ומבאר הטעם, דאמנם לענין כזית שפיר מצטרפין האוירים הדקים, אבל בנד"ד הדבר תלוי ביתובי דעתיה ולזה כמדומה שבעינן שהאוכל עצמו יהיה ככותבת בלא האוירין.

³⁷² לפי המבואר בספר זה.

³⁷³ יש מקומות בהם כתבו 40 סמ"ק (ראה "פסקי תשובות" ועוד), כנראה על סמך רביעית 86 סמ"ק של הגר"ח נאה. אבל אם ננקוט רביעית קטנה יותר, ממילא גם ננקוט ש"כמלוא לוגמיו" של הבינוני קטן יותר. אך בלא"ה השיעור האמיתי הוא לכל אדם באשר הוא.

³⁷⁴ ועי' לעיל בשער ה' שהארכנו בבירור ענין כדי אכילת פרס. שיעור ט' דקות מובא במ"ב (סי' תרי"ח סק"א) בשם החת"ס. מרן הגרש"ז"א (הליכות שלמה שם) היה מורה דלכתחילה אם אין חשש כלל יש להחמיר לחושבו תשע דקות, ומ"מ למורי הוראה הוסיף שיש להקל בזה במדת הצורך עד שש וחמש דקות, לפי ראות עיני המורה.

שער ה'

עיונים ובירורים בענייני
מדות ושיעורים

פרק א'

צ"ע בענין שיעור כדי שתיית רביעית

דעת השו"ע (סו"ס תרי"ב) להכריע דשיעור הצירוף של שתייה הוא כדי שתיית רביעית³⁷⁵, והדרך לשער שיעור זה הוא כדכתב במ"ב (שעה"צ ר"י י"א): "ונ"ל דסתם שתיית רביעית משערין כדרך שתיית בני אדם שאינו שותהו בבת אחת כ"א בשתי פעמים שהוא מדת דרך ארץ".

ויש לעיין מדוע שיעור אכילת כזית הוא בנתינת מרווח זמן גדול כדי אכילת פרס, שהוא פי כמה וכמה יותר מהזמן הדרוש לאכילת כזית (כי הכזית הוא לכל היותר כחצי ביצה, והפרס הוא ג' או ד' ביצים, א"כ השיעור הוא פי 6 ומעלה מקצב אכילה רגיל). ואילו בשתיית רביעית השיעור הוא כדי שתיית רביעית, שהוא ללא נתינת מרווח זמן נוסף כלל. ולפי שעה לא ראיתי מי שהעיר בזה, וצ"ע.

ג. מבני מאיר שמחה נ"י שמעתי לתרץ. דאיתא במסכת סוכה (מט:): "אמר רב פפא שמע מינה כי שבע איניש חמרא מגרוניה שבע", וברש"י שם: "מגרוניה שבע - על ידי ששותהו בלגימות גסות וגרון מלא הוא משביע, ולא על ידי שתיה מרובה שמכניס הרבה יין במעיו על ידי לגימות דקות, ואינן כאוכלין, ששובע שלהם בא במילוי כרס". מכאן, שאופן השביעה של אוכל ושל שתיה שונים זה מזה. אוכל משביע במילוי הכרס, ואילו שתיה משבעת ממילוי הגרון.

וא"כ מיושב. דלענין אכילה מצרפת הכרס את האוכל שבה, ולכך מועיל זמן דכדי אכילת פרס. ואילו לענין שתיה, רק הגרון הוא המצרף, ולכך צריך זמן קצר יותר, ורק אז מורגשת השביעה.

³⁷⁵ והגר"א – הובא במ"ב שם - הכריע שגם במשקין הוא כמו באוכלין, כדי אכילת פרס.

פרק ב'

"שעורה" ו"שיעור" הן מאותו שורש

מענין לציין שאת כל השיעורים, אורך ונפח, מציין הרמב"ם ביחס לגרעיני שעורה. שמא עומק יש בדבר, עפ"י דברי המהר"ל בספרו "גור אריה" (שמות ח, יד). וז"ל:

"שאין השד שולט על בריה פחות משעורה. מפני שהוא שיעור לטומאות מת עצם כשעורה (אהלות פ"ב מ"ג), והשדים הם כחות הטומאה, ואין שולטים בבריאה שאין טומאה עליו. ועוד כיון שהוא יותר קטן מכשעורה, בעבור שאין בו שיעור אין שדים שולטים עליו, והדבר ידוע וטעם מופלא הוא, כי דבר שהוא כשעורה יש בו ממש בעצמו והשד שולט עליו, אבל דבר שהוא יותר קטן מכשעורה הוא בטל אצל כלל העולם, ואין השד שולט על כלל העולם. וזהו בעצמו טעם שאין פחות מכשעורה מקבל טומאה, לפי שבשביל קטנותו בטל מצד עצמו אצל כלל העולם, ואין טומאה בכלל העולם. ומפני זה נקרא "שעורה" מלשון שיעור, שדבר זה נקרא שיעור, ופחות מזה לא נקרא שיעור, ומכיון דלא נקרא שיעור – בטל הוא אצל כלל העולם", עכ"ל.

פרק ג' בדברי ה"אגרות משה"

דיון בהוכחת ה"אגרות משה" שלא נשתנה גודל האנשים.

באגרות משה (י"ד ח"ג ס"ו) דן בשיעור האמה והאצבע, וכתב שיש למדוד כפי האנשים שבזמנינו בלי להתחשב בדורות קודמים (וכפי שכבר כתבו כן כמה אחרונים). והנה הביא שם עוד לדון, שיש ראייה שבאמת לא אירע שינוי כלל בגודל האנשים, דכתב רש"י (שבת צ"ב) וז"ל:

"אפילו אין גובהן של לויים אלא ג' אמות כמונו", והרי הגמ' איירי בזמננו (של האמוראים) ופרש"י שהוא כמונו, ונמצא שלא היה שינוי בין זמן הגמרא לזמן רש"י, עכ"ד האג"מ.

יש להעיר, שאין זה מוכרח כלל בכוונת רש"י. לא התכוין רש"י לומר גובה "כמונו" – כמו אנשים שבזמנו ומדינתו של רש"י [הגע עצמך – וכי רש"י בדק את גודל האנשים בדור המדבר כדי להשוותם לאנשי דורו] אלא, דהגמרא צידדה לעיל דגובה הלויים בדור המדבר היה י' אמות, לעומת גובה אנשים שבזמן הגמ' שהוא ג' אמות (כדאיתא בעירובין מ"ח). ובתירוץ השני סוברת הגמ' שגובה הלויים אינו אלא ג' אמות, ועל זה ציין רש"י "כמונו" – כלומר כמו אנשים רגילים שמציינת הגמרא אודותם שהם ג' אמות, לאפוקי שיעור ענק של י' אמות.

אבל אם אירעו שינויים קטנים בגובה האנשים – בזה לא איירי רש"י, ובודאי לא דיבר אודות אנשים שבדורו כלל.

פרק ד'

האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה"?

א. שיעורים התלויים בביצה, יש לשער בביצה שהיא בינונית. וכיצד משערין איזו ביצה היא הקרויה "בינונית"? נחלקו בזה תנאים, במשנה בכלים (פ"ז מ"ו):

"רבי יהודה אומר: מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים. אמר רבי יוסי: וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזו היא קטנה? אלא, הכל לפי דעתו של רואה".

ב. וסברת המחלוקת, ביאר החזו"א (או"ח ל"ט סק"א), דלפי רבי יהודה צריך ליטול הגדולה והקטנה ולחלקם, כי אף שהשיעורים מסורין לדעתו של רואה – מ"מ צריך להרבות בדקדוק, ואופן זה מדוקדק יותר מאשר לאמוד את הבינוני.

ואילו רבי יוסי סבר "כיון דסוף סוף אין בשיעורין דקדוק מאמת אלא קירוב, אין להכביד על האדם ליקח גדולה וקטנה אלא אומד לפי דעתו".

ג. מדברי החזו"א משמע, שאף לרבי יוסי היה עדיף לשער בנטילת ביצה גדולה וביצה קטנה וכו' כשיטת רבי יהודה, והוא מודה שמדה זו אכן מדוקדקת יותר, אלא שרבי יוסי חידש צד קולא - שמספיק אומד, וסומכים על אומדן "דעתו של רואה" אע"פ שהוא פחות מדוקדק, כדי שלא להכביד על האדם.

יצוין: ישנה חשיבות מרובה לביאור זה של מרן החזו"א, הרבה מעבר לביאור 'מקומי' במסכת כלים. לא בחנם העמיד החזו"א את ביאורו זה בתחילתו של "קונטרס השיעורים", בס"ק א'.

שכן, עפ"י הבנתו של החזו"א בענין "דעתו של רואה", וכהרחבה ליסוד שהוא למד משם, הוא העמיד את כל דרכו בהוראה מעשית בסוגיא הגדולה של מדות ושיעורי תורה.

על היסוד האמור, הוא קבע שהשיעורים הקטנים בהם נהגו – דחויים מהלכה. דכיון שמצינו גדולי תורה שפסקו כהשיעור הגדול, והם הם ה'רואים' עבורנו, ממילא השיעור הקטן נהיה דחוי מכל וכל. ומכאן נובע הפסק של מרן, שמעיקר הדין אפשר לסמוך על

פרק ד': האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה?"

שע

השיעור הגדול אף לקולא, ולא לחוש כלל לשיעור הקטן. דכיון שהכל תלוי בדעתו של רואה, לכן השיעורים הגדולים הם הנכונים - בין לקולא ובין לחומרא. כל זה - דוקא לפי שיטתו בהבנת דברי רבי יוסי ד"הכל לפי דעתו של רואה". ואילו לפי הביאור שכתבתי לפענ"ד, אותו נביא עתה, א"כ כל הכלל הזה הוא ללא מקור. דודאי השיעורים הם מוחלטים, ורק לענין אחד בלבד נאמר הכלל ד"הכל לפי דעתו של רואה" – לענין נקודת כח האומדן איזו ביצה היא הבינונית, שבזה עדיף לאמוד את הדבר עצמו וכפי שיבואר. ואין זה ענין כלל לקביעה שהשיעורים הקטנים או הגדולים צודקים יותר. ואם כנים הדברים, יש מכאן השגה גדולה על הקביעה רבת-המשמעות של מרן שהשיעורים הגדולים נכונים מחמת שכך דעתו של רואה. וקיצרתי בזה במקום שיש להאריך טובא, וסמכתי על המעיין שיבין מדעתו עד כמה משמעותית היא ההבנה המדוקדקת במחלוקת התנאים בה אנו דנים. (ועי' לעיל עמ' רעב)

ולענ"ד נראה להציע ביאור אחר, ולפיו רבי יוסי ס"ל בדוקא לעשות לפי אומדן, ולפי שיטתו - אדרבה דרך זו עדיפה היא.

ד. דהנה מצינו במשנה במסכת ערכין (פ"ה מ"א) שנחלקו רבי יהודה ורבי יוסי במחלוקת דומה.

האומר "משקל ידי עלי לבדק הבית", כיצד אפשר לשער מהו משקל ידו? רבי יהודה אומר: ממלא חבית מים ומכניסה עד מרפקו [-כדי לברר את מידת הנפח של ידו] ושוקל בשר חמור וגידין ועצמות ונותן לתוכה עד שתתמלא [-שאז יהא נפח בשר החמור שווה לנפח של ידו. ואז כשישקול את בשר החמור, שמשקלו כמשקל בשר אדם (-רש"י), יתברר בכך המשקל של ידו]. אמר רבי יוסי, וכי היאך אפשר לכיון בשר כנגד בשר ועצמות כנגד עצמות? (שמא יש בבשר החמור שנתן לתוך החבית יותר גידים ועצמות ממה שיש ביד, או פחות, ונמצא שאין המשקל מכוון - רע"ב). אלא, שמין את היד כמה היא ראויה לשקול, עכ"ל המשנה.

והרי שהמחלוקת שם דומה ממש למחלוקת בענין ביצה: כאשר יש קושי למדוד ולברר את הדבר עצמו, כיצד נעשה? רבי יהודה סובר שיש למדוד חפץ אחר, שדרכו ועל ידו אפשר יהיה לברר את המידה והמשקל המדויקים של הדבר שבו אני מעוניין. ואילו רבי יוסי אינו נוקט חפצים אחרים, אלא סובר שיש למדוד את הדבר עצמו לפי מיטב יכלתי, ואפילו אם עי"ז לא יהא נמדד באופן מדויק, אלא רק ע"י אודמנא.

ה. והנה על מה שטען רבי יוסי: "וכי היאך אפשר לכיון בשר כנגד בשר וכו'", מובא בברייתא בגמרא שהשיב רבי יהודה: אומדין, אמר ליה רבי יוסי: עד

פרק ד': האם זו דרך מובחרת – לשער ב"דעתו של רואה?"

שע

שאומדין בשר גידים ועצמות ימודו את היד? ורבי יהודה: כמה דאפשר, עבדינן, ע"כ.

מברייטא זו משמע, שבמחלוקת שם – סבר כל תנא שהדרך שלו מובחרת ועדיפה יותר, רבי יהודה העדיף לשקול בשר חמור, שכך המדידה מדוייקת יותר, ואילו רבי יוסי מעדיף לאמוד את היד, ואע"פ שהוא פחות מדוייק, כי כיון שבכל מקרה צריך להזדקק לאומד הדעת [שאף לרבי יהודה צריך לכיון בשר כנגד בשר וכו'], עדיף שיהא אומדן נעשה על הדבר עצמו, ולא על חפץ אחר שהוא רק סימן לברר דרכו ועל ידו.

ו. וא"כ אף בענין הביצה הבינונית נפרש כן את שיטת רבי יוסי: כיון שבלא"ה אין כאן דיוק מושלם, ונצרכים אנו לכח אומדנא של האדם, א"כ עדיף לאמוד באופן ישיר את הביצה עצמה איזוהי בינונית, מאשר לאמוד ביצה גדולה וביצה קטנה שהם רק סימן לדבר ואופן עקיף שדרכו ועל ידו יתברר איזוהי בינונית.

ז. נמצא לפי מהלך זה, שאין טעמו של רבי יוסי כדי להקל על האדם במדידתו ואע"פ שהוא פחות מדוייק. אלא טעמו, משום שסובר ששיטתו היא הדרך הנכונה והמובחרת, לאמוד את הדבר עצמו שאותו רצונו לשער (ודלא כדלעיל אות ג').

ויש לציין שבתשב"ץ ח"ג סי' ל"ג הורה למדוד את הגדול ביותר והקטן ביותר ולשער את הממוצע ביניהם, ומשמע שסבר כדברי החזו"א.

פרק ה'

בגדר שיעורים מדוקדקים שקבעו חכמים

הסבר הגדר של ענין השיעורים המדוקדקים שבדברי חז"ל, ויישוב כמה תמיהות לפי הסבר זה

תמיהה גדולה בסוגיא דמסכת שבת

במסכת שבת (ריש פרק ז') מצינו ששיעור ההוצאה ליין כשהוא חי הוא כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית, עיי"ש בסוגיא.

ובברייתא שם (עז.) מובא שאם היין נתייבש ונקרש, שיעורו בכזית, דברי רבי נתן. ומצינו כיוצא בו בענין דם נבילה שמטמא (לפי ב"ה), ובברייתא מובאים דברי רבי יוסי ברבי יהודה שמטמא רק ברביעית הואיל ויכול לקרוש ולעמוד על כזית. וקאמר רב יוסף: "רבי נתן ורבי יוסי ברבי יהודה אמרו דבר אחד".

דחה אב"י: "אמר אב"י דילמא לא היא? עד כאן לא קאמר רבי נתן הכא דבעי רביעית אלא ביין דקליש, אבל בדם דסמך כזית לא בעי רביעית? אי נמי, עד כאן לא קאמר רבי יוסי ברבי יהודה התם דכזית סגי ליה ברביעית אלא בדם דסמך, אבל יין דקליש כזית הוי יותר מרביעית וכי מפיק פחות מכזית ליחייב?", ע"כ בסוגיא.

ולכאורה תימה רבה על רב יוסף שהשוה בין שתי השיטות, והלא כל תינוק מבין שחילוקו של אב"י נכון במציאות, מידת הסמיכות של דם ושל יין כה שונים זמ"ז, ואיך עלה על דעתו בכלל להשוות ביניהם? ולכאורה צע"ג.

ועוד תגדל התמיהה, שגם אחרי דבריו של אב"י, מצינו שאחד מגדולי הראשונים פסק עפ"י רב יוסף:

דהר"ן מביא את דברי הרא"ה לענין בשר איסור הנותן טעם ברוטב, דמשערין ביטול בששים עפ"י הכלל שאמר רב יוסף. וז"ל הר"ן (חולין, ל"ד ע"ב בדפי הר"ף):

"וכתב הר"ר אהרן הלוי ז"ל בפירושי ההלכות, והוי יודע דכשמשערין ברוטב משערין לכזית ביצה ומחצה של רוטב שכן שיעורו שאם יקרוש יעמוד על כזית עכ"ל. ונ"ל שלמדה מדאמרין במסכת שבת כו' אלמא המשקין הצלולין כשהן נקרשים רביעית שלה חוזר לכזית ולפיכך כל שהאיסור קרוש משערין רביעית רוטב לכזית. ואע"ג דעלה דההיא אמרין א"ל אב"י דילמא לא היא, דאלמא ס"ל לאב"י שאין כל המשקין שוין

לדבר זה, אעפ"כ נראה שסובר הרב ז"ל דלא שבקינן מאי דפשיטא ליה לרב יוסף משום ספיקא דאביי".

וזה תימה גדולה, וכנ"ל.

(ואמנם הר"ן עצמו חולק שם על הרא"ה, אבל זהו מטעם אחר, משום שסובר דדין ביטול בס' נאמר גם על משקין כמות שהן, אבל אילו היינו משערין משקין ב"כול לקרוש' – לא מצינו שהר"ן יחלוק בזה). וכל זה לכאורה צע"ג.

ד' קושיות נוספות בגדר שיעורי חכמים

א. בכתובות (קד.): וחכמ"א כל זמן שהיא בבית אביה גובה כתובתה עד עשרים וחמש שנים (פי', דאחר כ"ה שנה יש אומדנא דמחלה). ובגמ' שם א"ל אביי לר' יוסף: אתאי קודם שקיעת החמה גובה כתובתה, לאחר שקעה"ח לא גביא, בההיא פורתא אחילתא? אמר ליה אין, כל מדת חכמים כן היא, בארבעים סאה טובל במ' סאה חסר קורטוב אינו טובל ע"כ.

הקשה רבי אלחנן בקונט' דברי סופרים (סי' ו' סק"א): "וקשה דמה ענין זל"ז, דלענין ארבעים סאה דמקוה דהוא מכלל שיעורין שהן הלכה למשה מסיני בודאי השיעור מצומצם בכל שהוא שכך נאמרה ההלכה אבל לענין עשרים וחמשה שנים דכתובה דהוא מטעם אומדן הדעת של בני אדם שפיר קשיא ליה לאביי בההיא פורתא אחילתיה". קושיא אלימתא היא זו. (תשובתו של ר' אלחנן מוקשה מאד. שם צידד להכריח מזה שהאומדנא היא הלכה למשה מסיני, וזה תימה³⁷⁶).

ב. ובאמת נראה שכע"ז קשה על גמ' מפורשת.

בר"ה (יג.) איתא הלכה דמעשר התבואה תליא בגידול שליש ו"קים להו לרבנן דכל תבואה שנקצרה בחג בידוע שהביאה שליש לפני ראש השנה".

ושם בסוגיא: "אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משליש (רש"י: וקים להו לרבנן – בתמיה, וכי בקיאיין הן בטיב גידול התבואה לדעת שאין התבואה ראויה לקצור בחג אלא אם כן הביאה שליש בשנה שעברה)?

אמר ליה לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא, כל מדות חכמים כן הוא! בארבעים סאה הוא טובל בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן, כביצה מטמא טומאת אוכלין כביצה חסר שומשום אינו מטמא טומאת

³⁷⁶ לא שמענו כן מעולם, שיהא הללממ"ס על זמנו של אומדנא דמחילת אלמנה. וגם ברור מקושיית אביי שהוא לא שמע על כזו הללממ"ס, וכיצד נעלם ממנו. ואף רב יוסף לא השיבו שכך הללממ"ס. ועוד, ברש"י (מובא להלן אות ג') כתב "כל מדות חכמים כן הוא – העמידוהו יתד ולא תמוט" עכ"ל, להדיא דאינו הללממ"ס.

פרק ה': בנדר שיעורים מדוקדקים שקבעו חכמים

שסא

אוכלין, שלשה על שלשה מטמא מדרס שלשה על שלשה חסר נימא אחת אינו מטמא מדרס".

ואינו מובן, דודאי שפיר הקשה - האמנם רבנן כה בקיאי בגידול שליש במדויק? ולא ענה לו אלא "לא תפיק נפשך לבר מהלכתא", אבל עדיין עצם סברת השאלה קיימת, ותמיהה גדולה היא, שלא נענתה?

ג. עוד תמה בקונט' ד"ס שם בפירש"י בכתובות שכתב "כל מדות חכמים כן הוא - העמידוהו יתד ולא תמוט" עכ"ל. והקשה: "ולכאורה כונתו דהוא מטעם לא פלוג... ותימה גדולה לומר כן וצ"ע מאוד".

ד. עוד נראה להקשות, איך יתכן שכל השיעורים הם 'עגולים'? איך יצא בהשגחה פרטית כזו, ששיעור אוכל המקבל טומאה (שהוא הכמות שנכנסת לתוך בית הבליעה בבת אחת) הוא בדיוק כביצה, ולא שומשום אחד פחות או יותר? איך יצא ששיעור בגד הראוי לישיבה (שרק אז הוא מטמא במדרס) הוא בדיוק שלשה על שלשה, ולא נימא אחת פחות או יותר? ומקוה הוא בדיוק מ' סאה, ולא הותיר או חיסר קורטוב אחד? אם כי אין זו קושיא גמורה, אבל בכל אופן נקודה מתמיהה יש כאן.

יסוד אחד המיישב את כל השאלות

נראה שכל השאלות תבואנה לידי יישוב ביסוד אחד.

התורה ניתנה כדי לחיות על פיה, כדי ליישם בחיים האמיתיים, ולכן שיעורים של התורה בע"כ נמסרו לחכמים להגדיר. חייב להיות שמה שנראה לחכמים כהשיעור הוא הוא השיעור עליו כיוונה התורה.

בלי יסוד זה – אי אפשר; איך נדע מהו אוכל שאתה יכול לבלוע בבת אחת? האמנם כל אחד יצטרך לבצע בדיקות מדעיות על גודל בית הבליעה כדי לפסוק על המאורע של טומאת אוכלין שאירע בביתו?

ובאמת מסתבר שאי אפשר לאף אחד לקבוע שיעור מדויק לשום שיעור שבעולם כלל. לא בית הבליעה, ולא שליש גידול התבואה, לא שיעור הבגד לישיבה ואף לא כמות המים הנצרך למקוה ובודאי לא לשיעור דמחילת אלמנה. אין ביד בשר ודם כלל לקבוע דברים ברורים וחד משמעיים ברמת דיוק של שיעור מוחלט שאין להוסיף או לגרוע ממנו אפילו מעט שבמעט.

וכמו שכתבו בתוס' (שבת לה. ד"ה 'תרי') לתרץ האיך נחלקו בגמרא בשיעור בין השמשות הרי משקיעת החמה עד צה"כ הוא ד' מילין (פסחים צד). ומדוע לא מדדו את שיעור ההליכה של אדם בינוני ותירצו דאף לתנאים מספקא להו מהו אדם 'בינוני', עכ"ד. וא"כ אדם רגיל ודאי לא יוכל לשער 'בינוני' מדויק, ולכן מוכרח שהתורה נתנה לחכמים לקבוע שיעור שהוא קרוב לאמת, וזה עצמו מוגדר כהאמת, וזה גופא נהיה

השיעור המדויק שממנו אין לנטות ימין ושמאל ואפילו להוסיף או לגרוע מעט מן המעט.

ולכן, לדוגמא, שיעור מקוה. השיעור האמיתי הוא מים שכל גופו של אדם עולה בהם, וזהו שיעור שאף אחד מימי אדם הראשון ואילך אינו יכול להגדיר בהגדרת "בינוני" אמיתי ברמה של דיוק שאינו מותיר או מחסיר כמלוא קורטוב. ולכן מוכרח שהוא שיעור שנמסר לחכמים להגדירו כפי הנראה להם, והם קבעו אומדנא של מ' סאה בדיוק, ומכאן ואילך זהו השיעור המוחלט.

וממילא כך הוא בכל שיעור, כפי שהוא בשיעור מקוה וכנ"ל. וגם לענין אומדנא דמחילת אלמנה על כתובתה. ומיושבות כל שאלות.

עצם היסוד – נראה שכך מבואר בריטב"א

נראה שהיסוד המובא לעיל מבואר בדברי הריטב"א. שכך הוא לשונו בר"ה שם: "כל שיעורי חכמים כך הם. פי' עכ"פ כל מדות חכמים כך הם שאי אפשר לדקדק בשיעורים על השיעור הצריך ממש לא פחות ולא יותר ואם באנו לדקדק כן אי אפשר לתת שום שיעור ידוע לשום דבר כי לעולם היה לאדם יכולת לדקדק ולומר בכל שיעור שאין מעלה ומוריד בו לפחות או להוסיף ממנו משהו ונמצאו כל השיעורין מתבטלין וכדמפרש ואזיל ממקוה וטומאת אוכלין".

והנה מבואר בלשונו שהשיעורים אינם בדקדוק ואי אפשר כלל לדקדק בהם, ותימה שהרי בגוף דברי הגמרא שבא לבאר מפורש בדיוק ההיפך, שהכל הוא בדקדוק ממש? אך י"ל שכוונת הריטב"א הוא ליסוד המובא לעיל, דאין שיעורים המדוקדקים בתכלית בעצם, אבל עכ"ז השיעורים הם בדקדוק גמור לאחר שקבעום חכמים, וככל הנתבאר לעיל.

יסוד זה מיישב אף את דברי הרשב"א התמוהים

בקונט' ד"ס שם הוסיף לתמוה על הרשב"א. דבחזקת הבתים (כט.): "אמר רבא שתא קמייתא לא קפיד איניש תרתי לא קפיד תלת קפיד. א"ל אביי אלא מעתה כגון הני דבי בר אלישיב דקפדי אפילו אמאן דחליף אמיצרא דידהו הכי נמי דלאלתר הוי חזקה וכי תימא הכי נמי אם כן נתת דבריק לשיעורין".

וברשב"א (הובא בשט"מ) שם: "תמיהא לי, אדרבא מהאי טעמא ה"ל לרבא למימר דאפי' דבר אלישיב לא נחזיק עליהו בבציר, משום דכל מדת חכמים כך הוא שמתקנין על דרך הרוב ודרך הכלל לא על דרך הפרט, בארבעים סאה הוא טובל מים שכל גופו של אדם טובל בהן, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו טובל ואפי' קטן שכל גופו טובל בעשרים סאה".

ותימה טובא, כלשון הקונטרס ד"ס: "משמע מדבריו דהא דאין טבילה בפחות מארבעים סאה לקטן הוא מטעם לא פלוג ולפי"ז אינו אלא מדרבנן אבל מדאורייתא עלתה לו טבילה לקטן בפחות מארבעים סאה ותימה גדולה לומר כן וצ"ע מאוד" (בשאלה זו נגמר הקונטרס ד"ס). ואכן תמיהה גדולה ונפלאה היא.

למבואר נראה ליישב את כוונת הרשב"א. דודאי שמ' סאה הוא שיעור דאורייתא, ואין כאן לא פלוג. אלא דזהו רק מחמת שיש כח לחכמים להגדיר שיעור, דאל"כ היה השיעור רק "מים שכל גופו עולה בהם". לכך קאמר הרשב"א שמכך שיש שיעור מ' סאה ולא תלינן לכל אחד בגופו, מכך ש"מ שהכל תליא בגדרים שגדרו וקבעו חכמים, וא"כ ה"ה לחזקת ג"ש.

ביאור לפי"ז בסוגיא דמסכת שבת

נראה דיסוד זה הוא כוונת רב יוסף.

הכלל הנאמר ברביעית משקה ש"יכול לקרוש ולעמוד על כזית" לא מבוסס על מחקרים של המציאות, ובודאי שבמציאות אין דם בדיוק כמו יין³⁷⁷. גם סוגי יין שונים יש. וגם ברוטב (בו איירי הרא"ה) רחוק הדבר שיהיו כל הרטבים זהים. אלא, זהו כלל שניתן לשער על פיו בכל ההלכות בהם נצרכים לשער את כמות האוכל (או המוצק) שבתוך המשקין³⁷⁸.

ואביי שחולק, היינו דס"ל שאין מוכרח שיש כלל כזה, ושמה כוונת התנאים היתה רק לכך שבדם או יין אכן המציאות היא שהרביעית יכולה לקרוש להיות כזית, ולא שזהו משום גדרי הקביעות של ההלכה. וא"כ אין הכרח דרבי נתן ורבי יוסי ברבי יהודה אמרו דבר אחד. ודו"ק.

³⁷⁷ ולפי"ז גם אין לקבוע שיעור מדוייק של כזית עפ"י שיעור הרביעית ואחוזי המוצקים בדם כשמתייבש, כפי שעשו נסיונות בזה. אך נוטה שישפיר יש לקבוע שיעור כזית משוער.

³⁷⁸ וכעין זה מצינו שאמרו חכמים דכל שיש בהיקפו ג' טפחים יש ברחבו טפח, וכבר העירו הראשונים שאין זה כלל מדוייק.

שער ו'

השיעורים באגדתא

פרק א' ברכה על כזית

(באגדתא)

הקפדה באמירת ברכה אחרונה על שיעור כזית, משנה את צורת המדידה של כל המצוות והעבירות של האדם!

בגמרא (ברכות כ.) מובאת תמיהתם של מלאכי השרת. "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם! כתיב בתורתך 'אשר לא ישא פנים', והלא אתה נושא פנים לישראל דכתיב 'ישא ה' פניו אליך'?" אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה 'ואכלת ושבעת וברכת' והם דקדקו על עצמם עד כזית עד כביצה!" כלומר: על אף שהנהגת הקב"ה עם כל ברואיו היא שאינו נושא פנים, עם בני ישראל ההנהגה היא שונה, באשר הוא ית' כן נושא להם פנים, וזאת – בגלל דקדוקם המיוחד במצוות ברכת המזון, שמברכים על שיעור כזית אע"פ שמן התורה פטורים מלברך על שיעור קטן שכזה. ולכאורה אין זה מובן. הרי הפסוקים נראים כסותרים זה את זה, ומה בכך שיש לבני ישראל זכות מיוחדת של ברכת המזון על שיעור כזית? וכי בכך נתייבשה הסתירה שבפסוקים? ועוד, מדוע מצוה נוספת זו של ברהמ"ז על כזית, גדול כחה כל כך לעשות שיהא הקב"ה נושא פנים לישראל?.

נראה ששאלות אלו יתיישבו כאשר נעיין בדברי הרשב"א, (בחידושי אגדות שם) וזה לשונו:

"מדת טובו של הקב"ה שמשלם מדת הטוב כנגד מדת המתנהג בה. ועל כן אמרו כאן שהיתה התשובה ממנו ית' שממדת טובו שיאר פנים ושיעתיק פני הכעס למחול לישראל ויכנס להם לפנים מן השורה מפני שהם מתנהגים עמו באותה מדה.

שהוא חייב הברכה על השביעה, והם מראים עצמם שמחים ומתענגים בעול מצוותם ונכנסים בהם לפנים מן השורה ומדקדקים לברך אפילו עד כזית ועד כביצה".

מדבריו מבואר, שאע"פ שהנהגתו של הקב"ה הוא שאינו נושא פנים, ונותן לכל בריה את אשר מגיע לה עפ"י הצדק והיושר - בין לטב ובין למוטב, וכך היא מדתו; עם כל זה, יש דבר אחד שבכוחו לגרום שינוי במדה זו, והוא כאשר שמחים ומתענגים במצוות, וכפי שמתבטא בהידורה ודקדוקה של המצוה.

אין שורש הענין בכך שיש לישראל איזו מצוה נוספת. אלא, בכך שישראל מבטאים יחס שונה אל הקב"ה בהוסיפם ברכה יותר מן המחוייב בתורה. הוספת הברכה הזו המוכיחה שהם "שמחים ומתענגים בעול מצוותם", היא בעצם שינוי בכל היחס אל המצוות כולן.

ואזי הנהגה זו משנה – מדה כנגד מדה – גם את יחסו של ה' אלינו, וכפי שאנחנו נכנסים לפנים מן השורה אליו, כך הוא נכנס לפנים מן השורה אלינו, ומעתיק פני כעס ומוחל לעוונותיהם של ישראל.

ושמא נוסיף, שדמיון לזה מצינו גם בהנהגת אדם לחבירו. "על כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י, יב). אפילו אם אדם מדקדק כפי שורת הדין כנגד מי שחוטא לו, אין הוא מדקדק כן עם אוהבו, אלא מעביר על פשעיו. וכך גם נוהג הקב"ה עם ישראל בניו, שכאשר הם שמחים בו – גם הוא שמח בהם, ו"מעתיק פני כעס למחול לישראל".

בספר ליקוטי תורה של אדמו"ר בעל ה"תניא", (פרשת תזריע דף כ' עמ' ג') מובא רעיון זה ממש, בביאור התוכחה שבאה בעקבות החסרון בשמחה שבעבודת ה'. וזה לשונו:

"דהנה כתיב תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויבך וכו'.

ולכאורה משמע שאפילו שעובד אלקים רק שאין העבודה בשמחה ובטוב לבב אזי יומשך העונש ועבדת את אויבך. וזה אינו מובן, כי מפני מה יהיה העונש המר הזה מחמת חסרון השמחה לבד?

אך הענין כמו שכתב 'כי האדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא'. ומחמת זה, נמשך העונש. ואעפ"כ אילו היה עובד את ה' בשמחה של מצוה, היה גודל כח שמחה זו מעורר השמחה למעלה כביכול והיא מבטלת הדינים וכו' כי באור פני מלך חיים וכו'. משא"כ תחת אשר לא עבדת בשמחה, נמשך העונש על העוונות אשר אין צדיק בארץ [אשר יעשה טוב ולא יחטא] כנ"ל".

מדבריו למדנו מהו כח מדת השמחה בעבודת ה'. בכחה לכפר על האדם, אפילו אם ח"ו עבר עבירות, שהיה מגיע לו להיענש עליהם לולי מדת השמחה המצויה בו.

פרק א': ברכה על כזית

שס"ט

הן הן הדברים המבוארים ברשב"א, שהובאו לעיל. השמחה בקיום מצוות גורמת לכפרת עוונות ולביטול דינים ועונשים, הרבה מעל ומעבר לחשבון של מניין ומספר ביחסם של המצוות לעבירות. אע"פ שרבות הן העבירות, ומהראוי לקבל עונש עבורן, עם כל זה, אם האדם עובד את ה' בשמחה הרי זה מעורר את ההנהגה של מידת השמחה למעלה כביכול, ומונע קפידה והענשה על העבירות שהאדם עשה. וזהו הסבר מה שנאמר בברכת כהנים: "ישא ה' פניו אליך".

הידעתם, מה רב השפעתה של ההקפדה על אמירת ברכה אחרונה אחר אכילת שיעור כזית?

הוספה

בגמרא בר"ה (טז.): "אמר רבי יצחק... למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? כדי לערבב השטן". מבאר רש"י: "כדי לערבב - שלא ישטין, כשישמע ישראל מחבבין את המצוות מסתתמין דבריו".

ותימה, מדוע מסתתמין דבריו של השטן כאשר הוא רואה שישראל מחבבין את המצוות? אמנם זכות יש להם בדבר זה, ויכולה זכות זו להתוסף לצדן של שאר הזכויות, אך מדוע יסתתמו דבריו של השטן הבא לקטרג על עבירות? בהתאם למבואר נראה. דהוספת תקיעות מראה חביבות למצוות, בדיוק כמו שברכה על כזית מראה ש"שמחין ומתענגין בעול מצותן".

וכמו שמצינו שם שלכן הקב"ה מעביר פני כעס, וכפי שנאמר "ישא ה' פניו אליך"; וזו המידה כנגד מידה, וכדברי בעל התניא דלעיל: "אילו היה עובד את ה' בשמחה של מצוה, היה גודל כח שמחה זו מעורר השמחה למעלה כביכול והיא מבטלת הדינים". אף כאן מתעוררת מדת הרחמים ע"י שישראל מחבבין את המצוות, ואין השטן יכול לעורר כנגדן את מדת הדין בקטרוגו, וזהו ש"מסתתמין דבריו". וד"ק.

פרק ב' גובהו של פרעה

כאשר חז"ל אמרו שיעורים באגדתא, האם ניתנו הדברים להבנה כפשוטן? ובפרט, דמצינו פעמים רבות שאמרו חז"ל מידות הנראות מוגזמות. האם הן כפשוטן או לא? הרי ג' דוגמאות.

א. הגמרא בסוטה (י.) "בין כתיפיו של שמשון ששים אמה היה שנאמר..."
 ב. במסכת סופרים פכ"א "האדם הגדול בענקים זה אברהם אבינו שהיה גבוה קומתו כנגד שבעים וארבעה אנשים ואכילתו ושתייתו כך היה כנגד שבעים וארבעה אנשים וכוחו כן..."
 ועוד שם: "הלך עוג ובנה ששים עיירות והקטן שבהן היה גובהן ששים מיל שנאמר (דברים ג) ששים עיר כל חבל ארגוב ומה היה אכילתו אלף שורים וכן כל מין חיה ושתייתו אלף מידות ומה שהיתה טיפת זריעתו שלשים וששה ליטריין".

ג. במסכת נדה (כד:) בענין גובהן של רבותינו:

"תניא אבא שאול אומר קובר מתים הייתי. פעם אחת נפתחה מערה תחתית ועמדתי בגלגל עינו של מת עד חוטמי, כשחזרתי לאחורי אמרו עין של אבשלום היתה. ושם אמר אבא שאול ננס הוה אבא שאול ארוך בדורו הוה. ורבי טרפון מגיע לכתפו. ור' טרפון ארוך בדורו הוה ור' מגיע לכתפו. רבי מאיר ארוך בדורו הוה ורבי מגיע לכתפו. רבי ארוך בדורו הוה ורבי חייא מגיע לכתפו. ורבי חייא ארוך בדורו הוה ורב מגיע לכתפו. רב ארוך בדורו הוה ורב יהודה מגיע לכתפו. ורב יהודה ארוך בדורו הוה ואדא דיילא מגיע לכתפו פרשתבינא דפומבדיתא קאי ליה לאדא דיילא עד פלגיה וכולי עלמא קאי לפרשתבינא דפומבדיתא עד חרציה".
 הכיצד מבינים אנו דברים אלו?

והנה בגמרא נאמר על פרעה שהיה גובהו אמה, והמהר"ל (באר הגולה באר חמישי) מבאר שודאי אינו כפשוטו.
 וז"ל:

"פרק אלו מגלחין (מו"ק י"ח, א') אמר ר' אביטל משמיה דרב פרעה שהי' בימי משה הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה וזרת לקיים מה שנאמר ושפל אנשים יהויקים עליך ע"כ. ודבר זה צחוק והתול בעיניהם שיהי' אדם אחד בענין זה.

פרק ב': גובהו של פרעה

שענא

אמנם למי שידע ד"ח אין זה קשיא כלל, כי כל מה שאמרו לא אמרו רק על הצורה העצמית שלו הפרטית. כאשר כל האדם יש בו שני דברים האחד הצורה הטבעית הכוללת המין כולו, כמו זה שתאמר שכל אדם הוא בעל ידים ורגלים וכיוצא בזה, ולא תמצא שאין בו דבר זה מצד הצורה הטבעית המינית. אמנם יש לכל אדם צורה פרטית ג"כ במה שהוא אדם פרטי זה, כי אין אדם אחד כמו אחר. ולפיכך אמרו פרעה שהי' בימי משה הוא אמה וכו', כי מצד הצורה הפרטית שהוא מיוחד בה ראוי שיהי' בצורה זאת, ואם שיש לה מבטל מצד הצורה המינית הכוללת שהוא מבטל הפרטי. ולפעמים יש בהפך, שאמרו כי פלוני זה כך וכך גדול ונתנו לו שעור גדול, וזה ג"כ מצד הצורה הפרטית שלו, ואם שיש מבטל לזה מצד הצורה הכוללת, שכל אדם נברא בטבע והטבע מחייב שא"א להיות שעור אדם כ"כ קטון וא"א שיהי' כ"כ גדול.

וא"ת א"כ מה זה שאמרו הוא אמה ופרמשתקו אמה וזרת, אחר שא"א שיהי' לו דבר זה מצד הצורה הכוללת. אין קשיא שבאו לבאר צורתו הפרטית, וכאשר מצד הצורה הפרטית במה שהוא מיוחד היה כ"כ קטון, אף על גב שלא נמצא דבר זה, מכל מקום מה שאפשר להתחסר היה מתחסר כי צורתו הפרטית היה גזור הקטנות מה שאפשר. וכן כאשר הדבר הפך זה שיש בו גודל השעור מצד צורתו הפרטית, אף על גב שא"א שיהי' גדול כ"כ מצד צורתו הכללית, היה בו מה שאפשר להוסיף מצד צורתו הפרטית". ומכאן לכל שאר דברי חז"ל באגדתא, וכך מבאר המהר"ל בעוד כמה מקומות בהתאם לשיטתו זו.

אך בשל"ה נראה שחולק על זה, וסובר שהדברים הם לא רק כדי ללמד לקח, אלא גם כפשוטן ממש.

וז"ל (פרשת וארא תורה אור קטע ג):

"ועל ענין זה נראה רומז מאמר אחד ממאמרי רז"ל והוא תמוה במאוד. איתא במסכת (סוטה) (מו"ק יח, א) אמר רב אביטל אמר רב, פרעה שהיה בימי משה, הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה וזרת, לקיים מה שנאמר, ושפל אנשים יקים עליה, עד כאן. המאמר הזה אומר דרשני, אבל חלילה מלומר שלא היה כך כפי פשוטן של דברים, כי אין מקרא ואין דברי רז"ל יוצאין מידי פשוטן...". וצריך עיון בזה.

פרק ג' מה היה גודל אשכול הענבים שלקחו המרגלים?

בפרשת שלח כתיב: "ויבאו עד נחל אשכל ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד וישאֵהוּ במוט בשנים".

וברש"י פירש: "וישאֵהוּ במוט בשנים - ממשמע שנא' וישאֵהוּ במוט איני יודע שהוא בשנים מה ת"ל בשנים (סוטה לד) בשני מוטות הא כיצד שמונה נטלו אשכול...".
הרי לנו ששמונה אנשים נשאו את האשכול, מה היה כובדו של אשכול זה?
ממשיך רש"י:

"... ואם חפץ אתה לידע כמה משאוי אחד מהם צא ולמד מאבנים שהקימו בגלגל (יהושע ד) הרימו להם איש אבן אחת מן הירדן על שכמו והקימוה בגלגל ושקלום רבותינו משקל כל אחת מ' סאה³⁷⁹ וגמירי טונא דמדלי אינש על כתפיה אינו אלא שליש משאוי ממשאוי שמסייעין אותו להרים":

הרי שכל אחד הרים 120 סאה (ג' פעמים 40). כמה היא סאה? אם נקח את השיעור הקטן ביותר, כל סאה היא 7.2 ליטר³⁸⁰, כל אחד הרים 864 ליטר.
ומדובר בשמונה אנשים.
צא וחשוב כמה שקלו הענבים!!!!!!
על פי החשבון, היו מעל 6900 ליטר ענבים באשכול אחד.
לחיים!

נב. הואיל ואיתי לידין נימא ביה מילתא.
דבשם הגר"א מובא בספר קול אליהו וז"ל:
"ויבואו עד נחל אשכל וגו' למקום ההוא קרא נחל אשכול על אודות האשכול אשר כרתו משם בני ישראל, ויש לדקדק הלא מתחלה לא היה נקרא נחל אשכול ואיך נאמר שבאו להמקום נחל אשכול,

³⁷⁹ צ"ע דהרי סאה הוא מידת נפח.

³⁸⁰ הסאה ו' קבין, הקב ד' לוגין, הלוג לשיעור הקטן ביותר הוא 300 סמ"ק (ורביעית הלוג 75 סמ"ק). נמצא כל סאה 7.2 ליטר.

פרק ג': מה היה גודל אשכול הענבים שלקחו המרגלים?

שע

ויש לבאר דבאמת גם מתחלה היה נקרא נחל אשכול על שם איש שהיה נקרא אשכול כמו (בראשית יד. כד) ענר אשכול וממרא. והנה אשכול שם האיש הוא חסר בלא וא"ו, לכן אחר כריתת האשכול ענבים קראו נחל אשכול מלא וא"ו שמורה עי"ז לשון רבים, דמקודם היה נקרא שם המקום נחל אשכול חסר וא"ו כמ"ש בתורה, על שם איש שהיה נקרא אשכול, וכאשר כרתו משם אשכול ענבים קרא שם המקום נחל אשכול מלא שמורה על שתי פעמים אשכול על שם האיש אשכול ועל שם האשכול ענבים אשר כרתו משם, משו"ה נכתב ויבואו עד נחל אשכול חסר, למקום ההוא קרא נחל אשכול מלא, עכ"ל.

והריני להציע תי' נוסף לעיקר הקושיא. דהגר"א הקשה מדוע המקום נקרא "נחל אשכול" עוד קודם שבאו לשם בני ישראל, וזה בודאי צ"ב מדוע יקרא כן. וי"ל, דיש לחקור: האם כל האשכולות בארץ ישראל היו גדולים כל כך, או שמא רק האשכול שלקחו המרגלים?

ונראה, שרק האשכול הזה היה משונה בגודלו, שהרי גנאי הוא להיות כה גדול, כדחזינן שהמרגלים לקחו האשכול הזה כדי להוציא דבה, "כשם שפריה משונה" וכו' כמ"ש רש"י, וא"כ שאר האשכולות בא"י שבדאי לא היו משונים – ולא היו כה גדולים. אלא דכשם שמצינו שהיו מקצת בני אדם משונים בגודלם, אחימן ששי ותלמי, כך גם היה מקום אחד שהיה בו ענבים בגודל משונה. ועל שם כך נקרא המקום נחל אשכול. ולכן כאשר המרגלים רצו להוציא דבה, הלכו במיוחד למקום שנקרא "נחל אשכול" על אודות האשכול המשונה בגודלו שהיה גדל שם, ועל פי זה יוכלו לומר כשם שפריה משונה כו'.

וראיה גדולה לביאור זה:

בשני מקומות (בפרשיות שבהמשך) מדבר משה רבינו אודות חטא המרגלים, בפרשת מטות ובפרשת דברים. ובשני המקומות מוזכר במיוחד הענין שהלכו לנחל אשכול דוקא, וכך כתוב שם:

בפרשת מטות (לב, ח): "כה עשו אבתיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ. ויעלו עד נחל אשכול ויראו את הארץ ויניאו את לב בני ישראל".

ובפרשת דברים (א, כד): "ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכול וירגלו אתה. ויקחו בידם מפרי הארץ ויורדו אלינו".

הרי שהפסוק מפרש שעצם ההליכה לנחל אשכול הוא חלק מחטאם, וזו ראיה גדולה לדברינו. ודו"ק. ולכן נקרא המקום "נחל אשכול" עוד לפני שבאו שם בני ישראל.

נספח

הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, ה' אלול תשע"ד
24-1482/ע"ד

הסכמה

הובאו לפני גליונות מהספר החשוב "דופן סוכה כהלכה", וכן ספר "שיעורי המצוות לליל הסדר", מעשה ידי להתפאר, של הרב הגדול, מעוז ומגדול, משנתו זך ונקי, המאיר לארץ ולדרים, תהלתו בקהל חסידים, חובר חיבורים מחוכם, שמן תורק שמו, כש"ת הרה"ג רבי הדר יהודה מרגולין שליט"א. אתא ואייתי מתניתא בידיה, מפרי עטו קובץ הלכות דופן סוכה כהלכה, אשר אסף כעמיר גורנה, וגמר חיפוש מחיפוש מדברי הפוסקים ראשונים גם אחרונים, חדשים גם ישנים, והוסיף נופך משלו, מפרי עמלו ושקידתו, לברר ההלכה על בוריה, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה, אשריו ואשרי חלקו. ואני יודע שמרן אאמור"ר עט"ר זצוק"ל היה מוקירו ומעריכו, והסתמך על דבריו בעניני השיעורים.

וראיתי מה שכתב שגובה כל א' מג' הדפנות יהיה לפחות 100 ס"מ (י' טפחים לפי השיעור הגדול), הנה בספר ילקוט יוסף הלכות סוכה (מהדורת תשע"ד עמ' שי"ח) הזכרנו מ"ש בספר אור לציון ח"ב (עמ' י"ח) שבדאורייתא צריך להחמיר כשיעור החזו"א והמחמירים, לחשוב הטפח ל' ס"מ, אף שאנו תופסים עיקר כמ"ש הגרא"ח נאה, שלדעת מרן הטפח הוא שמונה ס"מ, אפ"ה יש להחמיר, משום שאין להוכיח על מנהג בדרבנן לענין מנהג בדאורייתא. ע"ש. אולם אחה"מ זה אינו נכון להלכה, דאיה"נ גם בזה יש מנהג ברור ומסורת מוצקה לגבי מדידות, ואין בזה ספק. והמסורת אינה רק על שיעור כזית וכביצה, אלא המסורת היא גם על שיעור טפח. ולא ידעתי מנא ליה דהמנהג להחמיר בזה. ומאימתי נהגו להחמיר לגבי טפח, ואילו לגבי כזית נהגו כהר"ח נאה. ועיין להגר"ח נאה בריש ספרו שיעורי מקור [הובא בתחומין כרך לב עמ' ח"ט] שהביא הסכמות מגדולי ירושלים ומהם הרב בעגניס, והגרצ"פ פראנק, והרב הרצוג ועוד, שמנהג ירושלים הוא כשיעור הגר"ח נאה. ושיטת החזו"א שהאגודל הוא 2.4 ס"מ, והביאו בשם חכ"א [הרה"ג ר' יוסף זליבה זצ"ל] שמדד אלפי גודלים ובכולם ראה שהאגודל של האשכנזים גודל יותר.

ומעתה יש לתמוה אחה"מ, דאחר שידוע דעת הרב אול"צ להחזיק מאד

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

שנה

Yitzchak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

במנהגים, ואפי' שרוה"פ כתבו ההיפך, ומחשיב המנהג כודאי אף יותר מקבלת הוראות מרן הקדוש, שלדעתו קבלת הוראות מרן זה מכח הנהגה ותורת ספק עליו, ואילו מנהג הוא תורת ודאי, וא"כ לשיטתו אמאי במנהג כזה אצל כל גדולי הדורות שאין בו ספק כלל, לא התחשב אחר המנהג. בפרט שיש בו מסורת קדומה ומוצקה.

גם בשו"ת שמן אפרסמון (ח"א. בסוה"ס הוספות עמ' פד), הביא מ"ש באול"צ ח"ב שאין לברך על סוכה שהיא כשיעור הגר"ח נאה שהטפת הוא 8 ס"מ, ותמה עליו, דאף דלא קיי"ל כהרדב"ז שכאשר המחלו' במצוה, מברך, מ"מ הלא החיד"א גופיה כתב שאם מרן הש"ע גופיה ס"ל להכשיר, שפיר מברך. ובפרט שמרן החיד"א כתב שגם בכל סב"ל העושה כדעת מרן אין מזניחים אותו, ובנ"ד הרי דעת מרן ששיעור טפח הוא 8 ס"מ כמו שהוכיח הרב שם. ועוד דכיון שפשט המנהג כהגר"ח נאה, א"כ אין לומר סב"ל במקום מנהג. ואף שהרב אול"צ במבוא לח"ב (פרק ה אות ו) כתב שרק בדרכונן המנהג כהגר"ח נאה, זה אינו, שידוע ומפורסם שגם בכל דיני דאורייתא המנהג פשוט כשי' הגר"ח נאה. וע"ש עוד (עמוד טז. ובמילואים עמ' פד). בענין ספק במצוה כאשר דעת מרן לברך. ושם (בעמ' פא) האריך בכמה וכמה דוגמאות בדיני סוכה וארבעת המינים. ושם בעמו' צ' האריך בטטו"ד שאין להורות נגד מרן, ומה שהשיב על דברי הגרי"ח והכף החיים בזה. ע"ש.

גם בשו"ת יבי"א ח"ט (או"ח סי' קח בהערות על ספר "אור לציון" ח"ב. בהערה א) העיר ע"ד האול"צ שכתב להחמיר בסוכה לחשוב הטפח לעשרה סנטימטר, שזהו אינו אלא ממדת חסידות היכא דאפשר [פי' אפשר בנקל], אבל מעיקר הדין די ב- 8 ס"מ. ובפרט כאן שהמחלוקת בשיעור המצוה, ולא בברכה, וכיון שמרן מחייב המצוה, בשיעור זה, הברכה נמשכת אחר המצוה, וכדברי הרדב"ז (ח"א סי' רכט), שכל שהמחלוקת בעיקר עשיית המצוה, כיון דנקטינן כאחד מהם, מברכים עליה, ואין זה בכלל ספק ברכות להקל. ע"ש. ואין לומר בזה סב"ל נגד מרן, וכמ"ש מרן החיד"א בספר שם הגדולים ח"ב (ליורנו תקמ"ז, דף צב).

נמצא שאף החיד"א "שחידש לנו בשם רבותיו" דאמרינן סב"ל נגד מרן, הרב עצמו הדר תבריה לגזיזה, שבמקום שמרן פסק בחיוב המצוה, ברוכי מברכינן עליה, ולא אמרינן סב"ל.

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

וכן בשו"ת ישיב משה שתרוג (סי' קנד) כתב, שבמחלוקת מרן הש"ע עם שאר פוסקים, כגון באתרוג אם הוא כשר, נקטינן כמרן להכשיר ולברך עליו, כיון שהמחלוקת במצוה ולא בברכה, דבכה"ג יש לתפוס להלכה כדעת הרדב"ז הנ"ל. ע"ש. ומה שחלקו על הרדב"ז, זהו בדבר שלא נפסק בש"ע כדעת מי שמחייב המצוה. וכ"כ בשו"ת ויסמוך משה (דף יב), ובשו"ת שואל ונשאל ח"ד (חיד"ד סי' א), וכ"פ הגאון ר' רחמים חויתיה בזכרי כהונה (מע' ש אות מז), וכל זה נעלם מעיני האול"צ אחר המחילה, שחשב שגם בזה חולקים על הרדב"ז, ושאין לחלק בין מחלוקת בברכה או במצוה. וליתא. והעיקר כמ"ש. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ה (חאו"ח סי' מב סק"ה).

נורא במבוא לאול"צ ח"ג, אולם על כיו"ב צ"ל שהולכים אחר המנהג, מנהג של גדולי הדורות מכמה וכמה דורות, ולא על מנהגים בדור האחרון שהם נגד רוב הפוס', ונגד הדורות הסמוכים. וראה בס' חכו ממתקים (הל' סוכה) שכתב בכ"ד בשם רבו האול"צ וצ"ל, שמרן הבית יוסף פסק בזה כשיטת הגר"ח נאה. ושם כתב כן לענין שיעורי המדות, ולא רק לענין משקל].

ובשו"ת יחווה דעת ח"ד (סימן נה) הביא מספר שיעורי ציון, שגם האשכנזים כשעלו לאר"י, כולם עזבו את מנהג השיעורים שנהגו בהם בחו"ל, וקיבלו עליהם מנהג אר"י בלי שום פקפוק, ואפילו תלמידי הגר"א והחת"ס שפסקו כחומרת הצ"ח, כולם עזבו את מנהגם והתחילו לנהוג כמנהג ירושלים, כי ידעו את האמת ששורש מנהג השיעורים בירושלים הוא ע"פ דברי הרמב"ם ומרן הש"ע אשר רוח ה' דיבר בס' ומלתו על לשונם, עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, ומעולם לא נשמע שום פוצה פה ומצפצף נגד קבלתם אשר החזיקו בה גאוני ירושלים ארזי הלבנון אדירי התורה מזמן השל"ה ועד היום. עכ"ד. וכתב ע"ז, ושפתים ישק משיב דברים נכוחים.

נמילתא אגב אורחא, כתב בשו"ת משנת יוסף (ח"ה עמוד עז), דאמנם אנו בני אשכנז מתנהגים כהרמ"א, מ"מ אם יש מנהג שנשתרש ברבים כדעת מרן הבית יוסף מקדמת דנא, יש ענין של לא תתגודדו שלא לפרוש ממנהג העיר].

ובהגדה של פסח "חזון איש" (בני ברק תשס"ד עמ' לו) הביאו שמועה בשם יש אומרים שאמרו בשמו של החזו"א, שאמר לאדם אחד, ששמע קידוש על כוס שיש בו 130 סמ"ק במקום 150 סמ"ק כפי שיעור חזו"א, שלא יצא ידי חובתו. ע"כ.

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

שעז

Yitzhak Yosef

Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף

ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

ובפשטות יצטרך לחזור ולקדש, ולכאורה צ"ע שהרי עכ"פ ספק ברכות להקל.
וכ"ש שהמנהג הקדום היה כפי שיעורי הגר"ח נאה.

ובאמת דמעיך הדין אין צורך להחמיר כשיעור הנקרא שיעור "חזון איש", וגם בקידוש של ליל שבת שהוא מה"ת, לפי שהמסורת שבידינו בענין השיעורים היא מסורת קדומה ומוצקה, וכל שכן שהיא מבוססת היטב על פי גדולי עולם דור אחר דור. ואפי' במקום מצוה מה"ת, אין צורך להחמיר, כיון שאין ספק אצלינו בזה. וכמו שביאר מרן אמו"ר בכמה דוכתי. [ולמרות גדלותו של פאר הדור החזו"א זיע"א, עכ"ז כך היא דרכה של תורה, ופשוט].

וגם הגר"י פישר (ראב"ד העדה החרדית, בחוברת המעיין תמוז תשמ"ח, במאמרו של הר"ר אברהם גרינפלד, פרופ' לפסיקה) תפס שלא כדעת החזו"א, וכתב, שהביצים שלנו לא נתקטנו והם הם גודל הביצים אשר היו בזמן חז"ל, וכבר כתב רב שרירא גאון שמדידת הנפח מבוססת בעיקר על הביצה, והדעת נוטה שמדידת הביצה שלנו נשארת הקובעת להלכה. ע"ש.

ובספר ברית עולם להגר"ב זילבר (הל' קידוש אות מ' מא) כתב ששיעור רביעית י"א שהוא גרם לערך, וי"א שהוא 120 כפי שמקובל בשם הגרש"ז, וי"א 150. ומכל מקום אפי' לפי שיטה זו לענין שתיית הכוס בודאי יש לסמוך להקל שלא ישתה אלא כמלוא לוגמיו ידיה אף שלא יעלה רק לערך שליש הכוס, [כמ"ש בבא"ה סי' רעא סוד"ה של רביעית]. ומי שקשה לו לשתות הרבה יש להקל לו בשתיית 40 גרם, כמ"ש בשיעורים של תורה. וסיים בברית עולם, שכל אדם צריך להחמיר בשיעור רביעית שהרי יין מצוי ולענין שתיה אינו צריך לשתות יותר ממלוא לוגמיו ידיה.

אולם האמת, שהמסורת ברורה בידינו כפי השיעור הקטן, ואין לנו כלל ספק בזה, ולכן אינו נכון לומר שכל אדם צריך להחמיר בזה. אלא דביעור סוכה נכון שלא יעשה כ"כ מצומצם, ומהיות טוב ראוי לעשות כפי השיעור הגדול, אך גם זה אינו בגדר חיוב כלל, רק מהיות טוב אל תהיה רע, במקום מצוה דאו' וברכות שמברך על הסוכה.

ובקידוש, הדבר פשוט יותר, שהרי הקידוש על היין אינו אלא מדרבנן. ואף אם מדרבנן היין מעכב כשיש לו יין, מ"מ על השיעור עצמו הדבר הוכרע ע"פ המנהג הקדום שיש כאן שיעור יין, וממילא מועיל לקיום מצות דרבנן לקדש על

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

היין, ושוב ודאי ל"ש לומר שחכמים העמידו דבריהם שלא יצא י"ח מה"ת. וגם מצד הברכה אין לנו לחוש, אחר שכן המנהג מדורי דורות.

גם האדמו"ר מגור בעל הפני מנחם העיד שהגביע של אביו בעל האמרי אמת היה כשיעור הגר"ח נאה. [ראה בהסכמה לספר מדות ושיעורי תורה].

וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' קצד), וכתב עוד שגם הגביע של האדמו"ר מצאנו היה כשיעור הגר"ח נאה, וידוע עוד דהכוס של הגר"א הוא כוס שיעור פשוט, [ובספר מעשה רב (סי' קה) איתא שמדדו לפני הגר"א כשיעור הגדול. ואולי בתורת חומרא וגם לא לאחרים]. ואיך נאמר שכל העולם כולו חכמים וגאונים וצדיקים כולם שכחו השיעור שקבלו ונהגו בו יום יום ואבותינו מסרו לנו, ואב מסר לבנו עד משה רבינו, וכן ראינו אצל רבותינו הצדיקים והחסידים תלמידי בעל שם טוב ע"ה והצדיקים והחסידים תלמידי הגר"א, וגם הצל"ח בעצמו אינו אלא כמסופק, ולפני המלחמה רוב ורובא דעלמא ורובא דרובא לא נהגו בחומרא זו, ואולי אחד מיוחד לעצמו בצנעא, אבל כולא דעלמא יצאו ביד רבותינו.

גם הגרש"ז אויערבך [הובאו דבריו בקונט' שיעור הרביעית (עמ' 10) ששמע כן מפיו] העיד, שאחיו הבכור של החזו"א הרב מאיר קרליץ קידש על גביע שירש מחותנו החשק שלמה זקן הרבנים בוילנא והיה כשיעור הגר"ח נאה. גם בספר הליכות שלמה (ח"ב סי' ז) כתב הגרש"ז, עיקר ההוראה היא כמו שבירר הגר"ח נאה בספריו. ע"כ.

וראיתי מובא (מסורת שאברהם עמ' קצו) עדות, על הגביע של האור שמח וכן של אביו של החזו"א שהיו כשיעור הגר"ח נאה, ושהראו זאת לחזו"א, ואעפ"כ לא קיבל.

ובקובץ תשובות (ח"ב סי' ל) להגר"ש אלישיב כתב: כבר הודעתי דעתי שהשיעור המקובל ושכך נהגו ונוהגים הוא השיעור של הגר"ח נאה.

ובמשנה הלכות שם סיים, שיותר טוב לסבול דוחק קצת בסוגיות מאשר שנצטרך לשינוי מעשה בראשית ולומר שנשתנו העתים ונתקטנו הביצים ולא נתקטנו בני אדם, שהוא באמת דבר זר וקשה מאד לומר ומתי נתקטנו, וידוע דלפי הבקאות והמציאות הידועות לנו ליכא שינויים במעשה בראשית, וכבר כתב הריב"ש שמזמני המשנה לא מצינו שינוי במעשה בראשית, וגם והרמב"ן (פ)

Yitzchak Yosef

Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף

ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

נח) כתב דכל אמות הם אמות התורה לא נשתנו ולא ישתנו, ועוד דהרי על בני אדם גם החולקים מודים שלא נשתנו רק הביצים ומה נשתנה תרנגולת שנשתנו עליה סדרי בראשית ומולדת ביצים קטנים יותר משאר בעלי חיים והאדם ולפענ"ד זה תמיהה עצומה ודוחק גדול. אך למ"ש אתי שפיר הכל, ששום דבר לא נשתנה, אלא שאנן ב"ה אוכלים הרבה, ונשמך האגודל מהבשר שעליו, אבל העצם לא נשתנה והמדידה הוא מן העצם. עכ"ד.

וחוקר אחד [ראה תחומין לב עמ' תטו] כתב, שבעיר אחת היתה התפרצות הר געש לפי כאלפיים שנה, עיר פומפיי שכוסתה כולה בהתפרצות הנז', ומצאו בחפירות ביצים אחדות ששרדו עם הקליפה לפני שנים רבות, ונמצאו שאינם גדולות יותר מביצה הערבית של ימינו, ודלא כדברי החזון איש שנתקטנו הביצים. וסייעתא לדברי רב שרירא גאון (אוצר הגאונים ביצה עמוד 1) שחכמים נתנו שיעור לביצים ופירות שמצויים תמיד, "ואין לחוש שנשתנו". והמחקר הנ"ל מוכיח הדברים בכירור. וכ"מ בתשובה"ג באוצה"ג (ערוכין סי' קסז).

ובשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן עו) הביא עוד מהגרא"ה קוק ז"ל, שהעיד שמצאו בזמן האחרון ביצים חנוטות במצרים, שהמומחים מעידים ע"פ בחינות ברורות שהם ביצי תרנגולת, וגדלם הוא כמו הביצים שבזמנינו. ומוכח שלא נתקטנו הביצים. ע"ש. ועי' להרב משנה ברורה בביאור הלכה (סי' רעא) שכתב להוכיח שלא נתקטנו הביצים. ועיין בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קכו) שאפי' אם נתקטנו הביצים אין לנו אלא הביצים שבזמנינו, שכך נאמרה הלכה לשער בכל דור ודור לפי הביצים שבאותו זמן.

ועיין בערוך השלחן (או"ח סי' קסח יג) שכתב, שיעור כזית הוא חצי ביצה, וכבר כתבנו ביו"ד (סי' שכד) ששלשה גדולי עולם אמרו לכפול עתה כל השיעורים מפני שמצאו בשני שיעורי חלה שכתבו רבותינו, והיינו שיעור אחד בביצים, ושיעור אחד באצבעות, והמה סותרים זא"ז. ולכן אמרו דביצים שבזמנינו נתקטנו עד מחצה מהביצים שהיה בזמן חכמי הש"ס. ולכן עתה שיעור כזית כביצה, ורביעית כפי שג' ביצים מטילים מים [נובי"י והגר"א והגר"ז]. וכן נוהגים כל היראים לדקדק בכוס קידוש והבדלה. ולפ"ז גם כזית הוי כביצה. אך אחד מגדולי הדור חלק עליהם [שו"ת חתם סופר סי' קכ"ז] ואנחנו ביארנו שם ג"כ דהביצים ג"כ שוין, אלא שהביצים בכלל אינם שווים זל"ז, ולא ממדינה למדינה, ודבר זה ביאר התשב"ץ

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

(ח"ג סי' ל"ג) וז"ל: כי האצבעות שוות הן בכל המקומות וכו', והוא יותר מכוון ממדת הביצים שאינם שוות בכל מקום וכו'. עכ"ל.

והתשב"ץ בספרו יבין שמועה כתב בזה"ל: ואני תמה מהמודדים בביצים שלנו, לפי שאין כל המקומות שווין בביצים, שיש גסות כבארצות אדום, ויש דקות כבארצות ישמעאל. עכ"ל. וכן שנינו בכלים וכו'. ועוד הבאנו ראייה מהחוש שא"א לומר כלל דכזית הוי כביצה שלנו, שהרי חז"ל אמרו דבית הבליעה מחזיק כביצת תרנגולת, ולדבריהם הוה כב' ביצים שלנו, והחוש מכחיש זה. אלא וודאי דגם עתה כחצי ביצה בינונית הוה שיעור כזית. וכן עיקר.

ונפקא מינה גם כן לענין שיעור גובה הדפנות בסוכה, דאמנם בילקו"י מועדים מהדור"ק נתבאר דטוב להחמיר שיהיה גובה מטר, כפי שיעור החזון איש. אבל בחזון עובדיה על הלכות סוכות לא הזכיר חומרא זו, דפשוט היה לו דשיעור טפח הוא ח' ס"מ כפי שהיה המנהג הקדום. [וילקו"י מועדים הודפס בשנת תשמ"ז, ובמשך השנים נתברר הרבה יותר. ואכמ"ל]. ושם כתב, שודאי הלכה כהשיעור הקטן, ושיעור סוכה הוא 80 ס"מ. ורק מהיות טוב נכון לעשות כשיעור הגדול שהוא 100 ס"מ. ע"ש.

ובשו"ת שמש ומגן (ח"ב אור"ח סי' עג), הביא מאחד מגדולי רבני מרוקו, הגאון ר' ידידיה מונסוניגו בספר דבר אמת (סי' א), שהביא דברי פתח יצחק (אות מ) דפשיטא כביעתא בכותחא שאין מקום לערער שמא רז"ל שיערו בשיעור גדול משלנו, שאם אמת היה הדבר, לא הוה שתקי כל הפוס' ראשונים ואחרונים קמאי ובתראי מלהודיענו כל זאת. וכבר חכמי ב' ישיבות הדפיסו לוח המידות, והאריכות בדברים כאלו רק למותר. עכ"ד. וע"ש שכ"ה דעת רה"ג (ליק סי' צה) ואביו רב שרירא גאון (תג"א. מהדפי ה"ה ח"א סי' סב. ירושלים תשכ), שרבותינו נתנו שיעורים בביצים ופירות שמצויין תמיד ואין לחוש שנשתנו. ע"כ.

ובספר שבות יצחק (פסח מהדור' תשע"ב עמוד רעג) כתב בשם הגריש"א, שמנהג ירושלים כפי השיעור הקטן, ולכן יש להפריש חלה בברכה על השיעור הקטן, וגם העולים ארצה מחו"ל ונהגו שם כדעת גדולים אחרים כמו האגרות משה, כאן צריכים לנהוג כמנהג המקום ולהפריש חלה בברכה על השיעור הקטן, ולא יבטלו את הברכה.

וכן בספר יבקש תורה (ד' מינים עמוד 22) כתב בשם הגרי"ש אלישיב, מנהג ארץ

Yitzchak Yosef

Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף

ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

ישראל מקדמת דנא כשיעור הגר"ח נאה ששיעור גודל הוא 2 ס"מ. עכ"ד. וכן בספר וישמע משה (עמוד תל) כתב בשם הגריש"א, שדעתו כפי שיעור הגר"ח נאה אף לקולא.

ובשו"ת משנה הלכות שם כתב, שהוא פשוט ומקובל מכל גדולי פולין וליטא שלא היו מחמירין כשיעור הצל"ח, ורבותינו כבר ידעו מכל אלו וכו', ואעפ"כ ראה ראינו מרבתינו ואבותינו דור אחר דור גדולים גאונים וצדיקים, שלא החמירו בשיעורין ולא הלכו בהן להחמיר אלא להקל, וגם הצל"ח הי' לו לפלא שאנן נוהגין כשיעור קטן, ועכ"פ כן היה המנהג גם בזמנו. וגם הצל"ח בעצמו אינו אלא כמסופק הגם שבאו גדולי האחרונים ופלפלו בדבריו, מ"מ למעשה ראינו שלא נהג עלמא לשנות שיעורי אבותינו מה שגבלו לנו רבותינו הראשונים. ולפני המלחמה רוב ורובא דעלמא ורובא דרובא לא נהגו בחומרא זו, ואולי אחד מיוחד לעצמו בצנעא אבל כו"ע יצאו ביד רבותינו. והיאך לא נחוש לזילותא מאבותינו וכו'. ובע"כ דס"ל דהשיעור הוא שיעור פשוט וזה לפענ"ד ברור כשמש. עכ"ד.

וע"ש שהאריך בזה שהשיעורים לא נתקטנו, והביא כמה ראיות לזה. ושם (חי"א סי' שפ) כתב שמבואר בריב"ש (רצה) שלא נתקטנו בני"א מזמן המשנה וממילא לא נתקטנו השיעורין. ע"ש. ובת' הגאונים (שע"ת לייפציג תרי"ח סימן מו) דלכך תלו חכמים השיעורים בביצים ובפירות לפי שהם קיימין בכל עת ואין משתנים. והאריך בזה עוד בח"ד (סי' סט). ושם (סי' קח). ובח"ה (סי' קנא). ובח"ז (סי' קמט).

ובס' דברי יחזקאל משינאווא (סי' יג) כתב, שהצל"ח והחת"ס מדדו באגודל, אבל אנן צריכין למדוד באצבע בינוני והאריך קצת. וכ"כ בעל שארית יהודה, שגם הגר"ז חזר בו לענין שיעור הגרם. וכן בס' שיעורי מקוה (עמ' פז) מפורש שחזר בו הגר"ז מזה. וי"א שגם הצל"ח חזר בו, ע' בתשובת יהודה יעלה (יו"ד סי' רה) שהביא שבעל תשובה מאהבה [והוא בשו"ת תשובה מאהבה ח"ג דף סח ע"ב] התווכח עם רבו, ונענע לו בראשו, ונראה כהודה לו. ובעל תשובה מאהבה היה אדם גדול תלמיד נאמן לרבינו הנוב"י, וראב"ד בב"ד שלו, וח"ו לומר עליו שכתב רק דברי התולת ח"ו והביאו בספרו, ובפרט כי הוא דבר גדול נוגע לרבים וענין של מכשול, והיה לו עכ"פ להנוב"י לומר לו בפירוש שאינו מסכים לו, שלא יבואו לטעות בדבריו. עכ"ד.

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

גם בשו"ת שבט הלוי (חלק ו סימן ט) כתב, דכבר ידוע בין הפוסקים דאין להכחיש דסתימת הטור ושו"ע בכמה דוכתא דלא נתקטנו השיעורים, (נ"י אור"ח תנ"י בטורשו"ע דדי במ"ג ביצים לענין שיעור חלה, וכ"ה ביו"ד סי' שכר בשו"ע ורמ"א), וכ"ה לפי חשבון הדרהמים שנתבאר שם, וכ"ה במג"א ופמ"ג והפוס' (אור"ח סי' רי) דשיעור רביעית ביצה ומחצה להלכה למעשה, וזה פשוט הש"ע (סימן תפז) שדי עכ"פ בחצי ביצה, ואין לומר בשום אופן שמימות סתימת הש"ע עד היום נתקטנו הביצים שזה דבר שהחוש ודע"ת מכחיש, וע"כ שכל גדולי הפוסקים והשו"ע לא נחתי לזה". (וע"ש למעשה שלכתחילה בדאו' מחמירים כד' הצל"ח והחזו"א). וראה עוד בשו"ת דברי יציב (אור"ח סי' קי). שהאריך בזה. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי (חלק ד אור"ח סימן לב).

גם בספר ברכת יצחק (שבת א' עמוד רמז), הביא דברי החזו"א בענין הדרהם, שאפשר שנשתנה הדרהם, והעיר על דבריו, שהרי מקובל אצל כל חכמי הספרדים להורות כדברי הרמב"ם בדרה"ם, ומברכים ואין חוששים אפי' לספק ברכות, אע"פ שחכמי הספרדים חוששים טובא בספק ברכות. וכתב עוד, דמה שכתב הקה"י (סימן ג סק"ח) להשיב על זה, שהקיבוץ של הספרדים היה קטן מאד במצרים ובארה"ק, וכיון שהיה מצומצם מאד בקהל קטן כזה אפשר להשתקע בקל שינוי בדרהם, הנה לא זכינו להבין ד"ק, דאטו רק בתר מצרים אזלינן, הלא גם בארס צובה וטורקיה ועירק ועוד מקומות, שבכולם ישבו גדולי עולם חכמי ספרד, כמו המשנה למלך והחקרי לב והחיד"א ומהרי"ט אלגאזי והבן איש חי וכו' וכו', היאך עד אז לא נודע לכל הנך גדולי עולם כלום. וכן מה ישיב על כל חכמי צפת [לפני ארבע מאות שנה] שהיו מגדולי עולם הספרדים, ואז היו ג"כ חכמי ירושלים מגדולי עולם, אטו כולם לא הניחו דעתם על דבר חשוב כזה כמו המידות. ועוד שמצינו שחכמי ארס צובה עצמם עמדו על הסתירה בין המשקל למידה, כמו שהביא בקהלות יעקב גופיה שם מתשובת אבקת רוכל (סימנים נב ג), ואיך כל גדולי הדורות של הספרדים לא עמדו על הסתירה שיש בין המשקל למידה, והמשיכו בהוראתם להורות בתר הדרהם בין להקל בין להחמיר, ולא התעוררו כולם לדעת מה האמת. וזה ודאי תימה גדולה לומר כן.

ועוד, שהרי גם לאחר שהצל"ח פירסם את חידושו, גדולי הדורות, כמו מרן החיד"א והגר"ח פלאגי והזב"צ והגר"ח וכו' וכו' שידוע עוצם בקיאותם בספרי האחרונים, לא חזרו בהם והמשיכו בהוראתם, ובע"כ שמע מינה דלא שמיע להו כלומר לא סבירא להו לדברי הצל"ח. ועוד צ"ע, מדוע גדולי אשכנז

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

שפ

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

עד הצל"ח לא עמדו בשינוי זה. ומאחר שגם החפץ חיים כתב שהדברים סותרים ואין ברור גמור, ובפרט בענין המדות שאינו מבורר היטב איך למדוד, אם כן קשה לדחות את המנהג שהוא מבורר היטב בעדותו מכח מדידה. ע"כ. ודפח"ח. [וראה עוד בס' ברכת יצחק שבת ח"ה מה שהאריך בענין השיעורים].

ומ"מ כבר נתבאר דמה שסיים בברכת יצחק שם בשם האול"צ, דבענין שיעורי המידות בשל תורה צריך להורות לחומרא, להנ"ל אינו מובן אמאי הכריע כוותיה לאחר שהאריך לבאר שהעיקר כמנהגינו. ודו"ק.

ומרן אאמו"ר מעודו היה מעורר על כך, דאי אפשר לסתור את המסורת של כל גדולי הדורות. ובשו"ת יחיה דעת (ח"ד סי' נד) השיב ע"ד החזו"א, שבאמת כבר כתבו האחרונים ששיעור הדרהם שכתבו הרמב"ם ומרן הש"ע וסיעתם לא נשתנה כלל במשך כל הדורות עד זמנינו ועד בכלל. וכן עיינו הראות אצל כל גדולי הדור שלפנינו שהיו משערים שיעור כביצה ושיעור רביעית ושיעור חלה במשקל הדרהם, כדברי הרמב"ם והש"ע, והקבלה והמעשה הם עמודים גדולים בהוראה, כמ"ש הרמב"ם (בפ"י מהלכות שמיטה ויובל ה"ו).

ושם (סי' נה) כתב עוד, שהצל"ח ועוד שנסתפקו בזה, הוא מפני שבמדינותם לא נודע כלל שיעור דרהם, אבל במקומותינו שהדרהם ידוע ומפורסם (שהוא משקל פרוטה הנקראת מיל בזמן המנדט הבריטי), והכל יודעים שמשקל האוקיה שהשתמשו בה בירושלים ובתל אביב וסביבותיהן, היה שבעים וחמשה דרהם, דהיינו מאתים וארבעים גרם. [וכן בזמן הג"ר מיוחס כבר שמואל בעל פרי האדמה היה משקל האוקיה שבעים וחמש דרהם, וכמ"ש בס' פרי האדמה (ח"א דף קמא). וכמו שהיה ג"כ משקל האוקיה בזמן בעל כפתור ופרח, בבית שאן וסביבותיה].

וכן המנהג פשוט לשער במשקל הדרהם כל שיעורי התורה, כזית וכביצה ורביעית וחלה ופדיון הבן וכו'. לפיכך אין כל ספק בשיעורין שלנו. ואין ספק שאילו ידעו גאוני אשכנז הנ"ל השיעור שכתב הרמב"ם במשקל הדרהם, ברור מאד שלא היו מטילים שום ספק בדבר, כי מי לנו גדול ממשה, שעליו אנו סומכים להלכה ולמעשה ומי ירהיב עוז לחלוק על דבריו ולבטלם אפילו להחמיר וכל שכן להקל. לפיכך הדבר ברור ששיעור חלה הוא תק"כ דרהם, וכאשר הורה לנו רבינו הגדול הרמב"ם, ואף מרן הקדוש העלה כן על שלחן מלכים בשלחנו הטהור.

Yitzhak Yosef
Rishon LeZion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

וכן העיד בגדלו הגאון רבי צבי פסח פראנק, רבה של ירושלים, והובאו דבריו בתחלה ספר שיעור מקוה (וכן בקובץ הצבי ישראל עמ' שכג), בזה"ל: ידוע ומפורסם ששיעור חלה בברכה כפי מה שנהגו בירושלים ת"ו מאז ומעולם, הוא שבע אוקיות קמח, ובזכרוני שמנהג זה הוא מלפני יותר מחמשים שנה ומיוסד על פי דברי הרמב"ם ומרן הש"ע, שמשקל תק"כ דרהם קמח חייב בחלה, ושבע אוקיות יש בהן עודף חמשה דרהם על שיעור תק"כ דרהם.

וכן היה המנהג מוחזק בירושלים מזמן גאוני ארץ תקיפי דארעא דישראל מדורי דורות, וחלילה לשנות דבר מכל מה שנהגו בימי גאוני עולם, ויזהרו בגחלתם שלא יכוו ח"ו. וכן יקום לדורות. ע"כ. [ובספר שיעור מקוה הנ"ל הביא עוד עדויות מכמה גאונים שכולם יעידון יגידון שמנהג ירושלים להפריש חלה בברכה משיעור תק"כ דרהם קמח]. ע"כ.

וע"ע בספר הליכות עולם ח"ו (פרשת פינחס אות ה) בענין גובה המעקה, שלפי המקובל בידינו ע"פ שיעורי הגר"ח נאה היינו שמונים סנטימטר, שכל טפח הוא שמונה ס"מ. ומ"מ מהיות טוב נכון לחוש בדין מעקה לסכרת החזו"א שהאמה חמשים ושמונה ס"מ, משום דחמירא סכנתא מאיסורא. ויוצא שעשרה טפחים הם קרוב למטר, תשעים ושבעה ס"מ. ומ"ש בספר בירור הלכה (חור"מ עמ' רסג) ע"ד הגר"ח נאה שאין דבריו מתקבלים על הדעת, ושכן שמע מאיזה מורי הוראה מובהקים, כל דבריו אין להם שחר, ואין להשגיח בהם כלל. כי יסוד דברי הגר"ח נאה הוא ע"פ המנהגים המקובלים אצל גאוני ספרד, שהיה הרב מקורב אליהם. ובצדק ובאמת יסודם. והמערערים עליהם הוא משום שלא ידעו בארצותם בגולת אשכנז השיעורים שקבע לנו מאור העולם הרמב"ם. ומניה לא תזוע. ע"כ מהליכות עולם שם. וע"ע במה שכתבנו בילקו"י שובע שמחות ח"א (חופה וקידושין) בהלכות מעקה.

ושמענו מפי מרן אאמו"ר זיע"א שאמר, כי יש מחמירים מפני שלא היו יודעים מה זה דרהם, אבל הגר"ח נאה זצ"ל הוא היה מצוי אצל הספרדים והעיר על החזו"א ע"פ המסורת שיש בידינו דור אחר דור. וגם בשיעור חלה, שהחזו"א הצריך 2 קילו וחצי, אחר שלא ידע מה זה דרהם. ובזמנו הרבנים האשכנזים לא הסכימו עמו, אחר שבירושלים נהגו כדעת מרן מדורי דורות. ולפני כשבעים שנה צורפים רבים אמרו שהם יודעים מה זה דרהם, והוא כפי מנהגינו.

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

עפ"ה

Yitzhak Yosef

Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף

ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

ובתשובה"נ (ח"ג סימן שלד) הביא שהגביע של הגר"י סלנטר היה ג"כ כפי השיעור הקטן של הגר"ח נאה, ודלא כשיעור חזון איש. וגביע הזה עבר בירושה להגה"צ הר"א דסלר בעל המכתב מאליהו, וכשביקש להחמיר בתוך ביתו כפי שיעור חזון איש, לא הניחתו אשתו הרבנית, כדי שלא יחמיר יותר מהגר"י סלנטר.

וז"ל מרן אאמו"ר זיע"א בהסכמתו לספר ברוך שאמר. "מה שכתב בפרק ט"ז סעיף ל"ז בהערה, דברי מי שאומר שאין לברך לישב בסוכה אלא על אכילת פת ששיעורו כשני ביצים. תמיהני על כת"ר שהביא דברים הדחויים מהלכה, שידוע שהאומר כן מערער על כל מסורת השיעורים שלנו להקל ולהחמיר, ואין לחוש לדבריו כלל, שבא לקעקע כל יסוד השיעורים הברורים שבידינו, מזמן הרמב"ם ומרן הש"ע עד ימינו, וכל האחרונים שלנו גדולי ספרד, מעידים בגדלם על השיעורים שבידינו, והמחמיר בזה אינו אלא מן המתמיהים, שהקבלה והמעשה הם הם עצומי ההוראה, וכל הפורש מהם כפורש מן החיים. ע"כ.

וראה עוד להגרש"ז במנחת שלמה (ח"א סימן צא אות ז) שהעיר בענין שיעור רביעית ע"פ מה שכתבו התוס' (שבת יד. ד"ה זימנין) והתו"י (שם) וכן בתוס' (יומא פ: ד"ה וחצי) בענין גזירת י"ח דבר שגזרו שהשותה משקה טמאין טמא, גזרה שמא יכניס אוכלין של תרומה בשעה שעדיין יש רביעית משקין טמאין בתוך פיו. ואף שביית הבליעה אינו מחזיק יותר מביצה אחת, ושיעור רביעית הוא כביצה ומחצה עם הקליפה, מ"מ בתוך הפה יכולין שפיר להכניס הרבה יותר מזה. והנה לפי ראות עינינו הוא כמעט מן הנמנע שיהא אפשר לפתוח את הפה ולהכניס אוכלין וישאר עדיין בתוך פיו משקין בשיעור זה, ועכ"פ תמוה אם נאמר כמו דנקטינן ששיעור רביעית הוא בערך תשעים גרם [או מאה וחמשים גרם], דאף אם נאמר דמ"מ אפשר למיעבד טצדקי ולהכניס מאכל לתוך פיו מבלי שיחסר מעט משיעור רביעית, מ"מ איך הקשו שם בגמ' היינו הך וכו'. ומ"מ צ"ע, דאם השיעור של רביעית הוא כל כך הרבה, איך עשו גזירה מיוחדת על דבר שהוא כמעט בלתי אפשרי. עכ"ד. ועתה שמצאו ששיעור הדרהם הוא קטן יותר ממה ששיער הגר"ח נאה, א"ש טפי. והגרש"ז"א גופיה שמע על כך והורה ששיעור רביעית הוא לכל היותר 75 גרם, ששיעור הדרהם הוא 2.8 גרם. ויש ששיעורו שיעור הדרהם 2.7 גר', ויש ששיעורו 3 גרם, ועל כן נכון תמיד לשער ע"פ 3 גר' לצאת ידי כולם, ועפ"ז שיעור רביעית הוא 81 גרם.

Yitzchak Yosef Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court**יצחק יוסף**ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

ובמה שהביא מחלוקת אם אפשר להשתמש בדין לבדו בסוכה העשויה ג' דפנות וכתב, ובשעת הדחק כשאין לו סוכה אחרת יכול לסמוך על דעה האחרונה לשבת בסוכה זו, ע' בספר ילקוט יוסף שם (סוכה, מהדורת תשע"ד עמ' ש"ח) שביארנו, שאין העולם נזהרים כל כך בזה, ובפרט לפי מ"ש הריטב"א בשם התוס', שאפי' למ"ד דבשבת לא התירו אלא בשיירא, בסוכה הקילו, וכ"כ בספר חזון עובדיה הלכות סוכה (עמ' ד') דהתוס' (ד'). כתבו שלא שייך כלל לחלק בסוכה של ג' דפנות לבין סוכה של ד' דפנות, גם מדברי הראשונים שם מוכח שאף בג' מחיצות די כשאין בין קנה לחבירו ג' טפחים. אע"פ שהוא שתי בלא ערב או ערב בלא שתי, וכן יוצא מדעת הב"י, והלבוש בשם רש"י, שאף בסוכה שאין לה אלא ג' דפנות די בקנים שאין בין קנה לחבירו ג' טפחים, אשר על כן להלכה אף לכתחילה אפשר לשבת בסוכה כזו.

והנני לברך את הגאון המחבר שליט"א שיהי רצון ויפוצו מעיינותיו חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, ולברך על המוגמר בקרב הימים, בעוד חיבורים טובים ומועילים לזיכוי הרבים, וחפץ ה' בידו יצלח, לאורך ימים ושנות חיים בטוב ובנעימים, בשובע שמחות.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

יצחק רצאבי ♦ ITZCHAK RETZABI

ראש ביהמ"ד בית הוראה ומכון פעולת צדיק

וראש מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

מח"ס שלחן ערוך המקוצר ח"ח

פסקי מהרי"ץ רח" שו"ת עולת יצחק ב"ח ועוד

לק"י יום שני ט' כסלו התשע"ה בשכ"ז

הסכמה

מאד שמח ליבי ויגל כבודי לחוות מעשי ידיו להתפאר של מעכ"ת הרה"ג הדר יחודה מרגולין שליט"א שוקד על התורה ועל העבודה בעיה"ק ירושת"ו, ספר אמרי שפר נקוב בשם הידורי המדות, בו ישב על המדוכה לברר הדק היטב שיעורי תורה כזית רביעית וכביצה, טפח ואמה וכו', שהינם כפי השיעורים הקטנים היפך המפורסם בזמנינו, אשרי חלקו וזכות גדולה נפלה בחבלי ובנחלתו, מאשר קיבלה בהר סיני נשמתו. ללבן הדברים יפה משרשם ומיסודם בש"ס ובפוסקים ראשונים ואחרונים, מצא כדי מדתו. ובירר ג"כ מנהגי קהילות ישראל אשכנזים וספרדים בזה, ירבו בישראל כמותו.

נשאר לי להשלים את המלאכה, לסעדו ולתמכו ממנהגי קהילותינו בתימן יע"א, אשר כבר נודע בשערים המצויינים בהלכה כי מהם יתד ומהם פינה לדעה את המסורת המקורית והעיקרית הנמשכת ממדורי דורות, אשר כנראה השער הזה סגור לכת"ר כמו לרבים, ואין להם שיח ושיג בהם. על כן אציגה נא אתהם, ואציין בקצרה כמראה מקומות למעט מהם.

בראש ובראשונה אביא מתוך דבריו של גאון רבני תימן ותפארתם, עמוד ההוראה והמנהגים שלנו, הלא הוא מהרי"ץ זיע"א, אשר כתב בספרו עץ חיים ח"א דף ק"פ ע"ב לגבי פדיון הבן, הסלע האמור במשנה הוא השקל האמור בתורה בכל מקום, ופעמים נקרא בתורה כסף, ובימי משה היה השקל משקל ש"ך גרגירי שעורה, ובבית שני הוסיפו עליו והעלוהו למשקל שפ"ד גרגירי שעורה, וכן מונים היום לחמשה סלעים של"בן. נמצאו ה' סלעים אתתק"ב שעורות וכו' ע"ש. ורבים תמהים עתה בזמנינו, למה הוסיף בתכלא"ל קפלה ונצף [פי' דרהם ומחצה], כיון שהשקל עתה סת קפאל [פי' שש דרהם], מהיכא תיתי להוסיף. ואני הצעיר שמעתי בילדותי מחכמי הדור כי מה שמקובל בידינו על השקל שהוא ו' דרהמים ר"ל קפאל הוא מדרהם שהיו במקדש כפי מה ששקלו בשעורות בינוניות, באופן שאותו שקל שעמדו על משקלו בחקירה ודרישה יוסיף במשקלו על שקל שלנו משקלי התימן מעה, ורביע מעה חסר מעט. שהם ה' קראיט חסר מעט. א"כ בכל חמשה סלעים יוסיפו משקלי הקדש על ה' סלעים במשקלי תימן כ"ד קירא"ט שהם קפלה ונצף [דרהם ומחצה]. ופשיטא שהם שיערו בשעורות בינוניות שבימהם, שהם כשעורות גדולות שבזמנינו בערי תימן. הלכך כל שנתן לכהן פחות מל"א קפלה ונצף [משלושים ואחד דרהם ומחצה], לא יצא י"ח מד"ס. שאם מן התורה פשיטא דיצא, ודברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים וכו' יעו"ש. מובן שההבדל בין הדורות הוא מועט מאד.

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

שפח

יצחק רצאבי ♦ ITZHAK RETZABI

ראש ביהמ"ד בית הוראה ומכון פעולת צדיק

וראש מוסדות יד מהר"ץ בני ברק

מח"ס שלחן ערוך הפקדון ח"ח

פסקי מהר"ץ רח, שו"ת עולת יצחק רח, ועוד

לק"ו

ולגבי שיעור כזית, כתב בפירושו על סדר אגדתא דפסחא שם חלק שני דף י"א י"ב, שיעור כזית, כתב מרן סימן תפ"ו יש אומרים דהוא כחצי ביצה, והיא דעת התוספות ביומא. וכתב בספר שארית ישראל על זה וז"ל, אבל רבינו תם כתב דכזית אינו חצי ביצה. ואפילו ג' זתים, הם פחות מביצה. דג' גרוגרות הם כביצה. וגרוגרת גדולה מזית. כן הכריע מסוגית עירובין, וכן נראה מדברי הרמב"ם ז"ל שכתב פרק א' מהלכות עירובין [הלכה ט'] ד"ח גרוגרות הם ב' סעודות, נמצא שגרוגרת הוא שליש ביצה עכ"ל. גם הפר"ח האריך מאד בזה מכמה סוגיות, והכריע כסברת הרמב"ם דשיעור כזית אינו אלא שליש ביצה בקירוב, שהביצה היא יותר מעט מג' זתים עש"ב.

והוספתי על זה אני הקטן בפרי עץ חיים שם דף ר"ג ד"ה וצריך, שיש לדעת כי בתכאליל רבים כת"י [שיסדו וערכו חכמי תימן הקדמונים] ראיתי מפורש שכזית הוא שיעור רביע ביצה בקירוב, ובכללם של מהר"י ונה ומהר"י בשירי, וכ"ה בנוסח תכאליל שנדפס בהגדה כמנהג תימן דף ד'. וזהו לפי הנראה שיטת רש"י (והרשב"א) והגר"ח מוולאזין, עיין בשיעורין של תורה להגרי"ק דף ס"ט ע"א, והמעייין בשרש הדברים בגמ' ובפוסקים יראה כי יתכן שדעת הרמב"ם ג"כ כמותם. כי מה שהוכיחו מדבריו בהלכות עירובין, היינו דודאי עכ"פ לית ליה כסברת התוספות שכזית הוא כחצי ביצה, ודוק. וגם כפי המנהג המקובל בידינו, נראה בבירור שתפסו בן הלכה למעשה וכו' יעו"ש.

ומה שסיימתי כי כן הוא שיעור כזית כרביע ביצה, לפי המנהג המקובל בידינו וכו', הוא כפי שקיבלתי בהדיא אחרי חקירה ודרישה בבירור מתלמידי חכמים, הן מעי"ת צנעא בירת תימן, הן משאר מחוזות, כי היו משערים כך בפשיטות בכל דיני התורה, ואפילו לכזית מצה דאורייתא, ואין צריך לומר שבירכו ברכה אחרונה וברהמ"ז על שיעור קטן כזה. וכפי שהוא מקביל לגודל כזית המצוי כיום בארצנו הקדושה, שזה ג"כ בערך גודל הפירות שקד וערמון. וכן אנחנו מורים בעה"ת הלכה למעשה, וכבר כתבתי ג"כ כך בס"ד בספרי הקטן ש"ע המקוצר בכמה מקומות.

ובתימן היו מצויים עצי זית, אבל הם לא שימשו לאכילה או לשמן (והשתמשו בשאר שמנים, כגון בשמן שומשמן הנקרא גלגלאן, או שמן חרדל הנקרא תרפר). הסיבה לכך שלא השתמשו בהם, לעת עתה לא נודעה לנו, אולי הם זן אחר שאינו ראוי. ושמעתי כי השתמשו בהם רק לצורך רפואה. עכ"פ מסורת שיעור כזית הינה ידועה, בלי קשר לפרי הזית, בבחינת מעשים שבכל יום.

נספח: הסכמת הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א

שפ

יצחק רצאבי ♦ ITZCHAK RETZABI

ראש ביהמ"ד בית הוראה ומכון פעולת צדיק

וראש מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

מח"ס שלחן ערוך המקוצר ד"ח

פסקי מהרי"ץ ר"ח, שו"ת עולת יצחק ב"ח ועוד

לק"י

וזכרני בילדותי כאן בארץ ישראל שהתחילו רבים, חדשים מקרוב באו, להיות מלעיגים על אכילת מצה בשיעור הקטן כפי שהיה נהוג, וחושבים זאת לחוסר ידיעה. וזה נגרם רק בגלל שנתפרסם בספרים הנפוצים בזמנינו שיעורים גדולים, שכזית הוא 29 גרם וכדומה. אבל לבסוף נתברר מידו הידוע לפוס קושטא, וכמו בעניינים נוספים, כי אמת מארץ תצמח.

ועל מה שכתבתי באגדתא דפסחא פרי עץ חיים [כנזכר לעיל ד"ה והוספת] כתב אלי [במכתבו ביום כ"ז תמוז התשנ"ט] בעל שו"ת דברי דוד [טהרנין] לעיין בתשובותיו חלק א' או"ח סי' כ"ה בעניין שיעור כזית, שמדברי הרשב"א והרא"ה משמע שהוא כרביע ביצה, ואף הרמב"ם דיבר על גרוגרת, ואי נימא שההבדל הקטן בין גרוגרת לכזית הוא 1/12, הרי שדעת הרמב"ם כדבריהם דהוי רביע ביצה עכ"ל במכתבו.

ובשלמי חגיגה למהר"ש מנצורה (על שערי קדושה הל' טריפות. נתיבות התשע"ד) דף קל"א, אני הצעיר תמיה, לפי שמה ששיערו חז"ל היה על פי הנמצא לפניהם בדורותם כגון כביצה כזית, זה קשה כיצד ישערו ולא יגלו אזנינו באיכותן וכמותן. שבקטנותי היתה הביצה גדולה, ושקלתי אחת וכו', ועתה בזקנותי וכו', טול חשבון כמה החסרון בדורי, כל-שכן מדור לדור. יעושה"ב מה שפירש, דברים מופלאים, וכיוון מדנפשיה לדעת החת"ס בשו"ת או"ח סי' קכ"א דלא כהצל"ח, שלא להבעית את ישראל בחדשות אשר לא שיערום אבותינו.

קנצני למלין, אחתותם בברכת הנהגין שאחריה, ליקרת המחבר דגן יצ"ו, שאור אומץ ויגע טובא להעמיד האמת על תילה, ברכות שמים מעל ממעון ברכותיו יתברך למתן ההלכות רב ברכות, יהי שלום בחילו וגו'.

כעתירת זעירא דמן חברייא

הצ' יצחק בכמהר"נ רצאבי יצ"ו

קונטרס דופן סוכה כהלכה

דופן סוכה כהלכה

- ❖ מכשולות מצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה
- ❖ החיוב להחמיר במידת ג' טפחים (לכוד) –
בשיעור קטן מהמקובל

הדר יהודה פרגלין

בעמח"ס

הידורי הלכה-על הלכות סוכה

פרי הדר - על הלכות ד' מעים

הקדמה

הלכות סוכה רבות ומורכבות הן – לא רק בסכך אלא גם בדפנות. פגמים הלכתיים הפוסלים את הסוכה מצויים הם מאוד בדפנות, אלא שאין הציבור שם על ליבו לבדוק את הסוכה לפני שיושב בה. הדבר מצוי בפרט בחנויות פיצה, פלאפל, מלונות, וכדו', אך לצערינו יש לא מעט סוכות משפחתיות הנכללות בזה.

מטרת חוברת זו לעורר את לב הציבור לשים לב לכך, וכן לדרבן את נותני הכשרות ובעלי החנויות לוודא שכשרות סוכתן עומדת בקנה אחד עם כל פרטי ההלכה.

העמדת הדפנות כהלכתן אינה משימה קשה או מורכבת, ובנתינת תשומת הלב הראויה ניתן לעמוד בכל תנאי ההלכה.

גם הבאנו אודות שיעורי הטפח והאמה המדויקים, והוראת גדולי הפוסקים שצריך לחוש כי קטנים הם מן שיעור הגר"ח נאה שנפוץ המנהג כדבריו במקומות רבים, ולכן ה"לבוד" שעליו סומכים הוא בחשש פסול כשעושים אותו בצמצום (כפי המצוי).

ויהי רצון שלא יצא ח"ו מכשלה תחת ידי

(להערות – hym1@netvision.net.il)

תוכן העניינים

- ❖ מכשולות מצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה
  - א. כללים בסיסיים להקמת דופן כשרה לסוכה
  - ב. דפנות הנעים ונדים ברוח (כגון סדינים)
  - ג. דופן העשויה מחוטים
  - ד. "לבוד" על ידי רצועות וע"י מוטות ברזל, והבעיות בהם
  - ה. "עריבן" – צריך שהדפנות יהיו מחוברות בזוית
  - ו. דעת מג"א ומ"ב – אין לעשות לבוד אלא אם יש לסוכה ד' דפנות
- ❖ שיעור ג' טפחים להכשר 'לבוד' בדפנות
  - א. בעיה: שיעור ה"לבוד" אינו לפי השיעור הקטן המדויק

יצוין: כל התמונות הינן אמיתיות לחלוטין, וצולמו בירושלים בחוה"מ סוכות התשע"ד.

סוכות אלו הן של חנויות לממכר מאכל, העומדות תחת הכשר מהודר. מכיון שהבדיקה נערכה על מספר סוכות בודדות, מסתבר שהפסולים הרבים שמצאנו הם מדגם מייצג לפסולים רבים בסוכות רבות אחרות.

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי ישראל גנס שליט"א

הרב ישראל גנס

רח' פנים מאירות 2

קרית מטרסדורף, ירושלים 94423

בס"ד ..... אלול תשס"ב

היום אלה אכזרין הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א
 תיתי ליה להגאון הרב הדר יהודה מרגולין שליט"א
 המזכה הרבים בכמה עניינים וכעת טורח להציל את כלל
 ישראל מן המכשולות המצויים בדפנות הפוסלים את הסוכה
 ומצוה רבה לפרסם את הקונטרס בענין הזה לתועלת הרבים.
 ויהא רעוא שיזכה המחבר שליט"א להוסיף תת תנובה לזכות
 הרבים בעוד דברים מועילים

ע"י הרב

ישראל גנס

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

(התשובה מתפרסת על י"ג עמודים, ומובאים כאן תחילת התשובה וסופה)

Yitzhak Yosef
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

יצחק יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

בס"ד, ה' אלול תשע"ד
4-1482/ע"ד

הסכמה

הובאו לפני גליונות מהספר החשוב "דופן סוכה כהלכה", וכן ספר "שיעורי המצוות לליל הסדר", מעשה ידיו להתפאר, של הרב הגדול, מעוז ומגדול, משנתו זך ונקי, המאיר לארץ ולדרים, תהלתו בקהל חסידים, חובר חיבורים מחוכם, שמן תורק שמו, כש"ת הרה"ג רבי הדר יהודה מרגולין שליט"א. אתא ואייתי מתנייתא בידיה, מפרי עטו קובץ הלכות דופן סוכה כהלכה, אשר אסף כעמיר גורנה, וגמר חיפוש מחיפוש מדברי הפוסקים ראשונים גם אחרונים, חדשים גם ישנים, והוסיף נופך משלו, מפרי עמלו ושקידתו, לברר ההלכה על בוריה, ולפעלא טבא אמינא איישר חיליה, אשריו ואשרי חלקו. ואני יודע שמרן אאמו"ר עט"ר צוק"ל היה מוקירו ומעריכו, והסתמך על דבריו בעניני השיעורים.

והנני לברך את הגאון המחבר שליט"א שיהי רצון ויפוצו מעיינותיו חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, ולברך על המוגמר בקרב הימים, בעוד חיבורים טובים ומועילים לזיכוי הרבים, וחפץ ה' בידו יצלת, לאורך ימים ושנות חיים בטוב ובנעימים, בשובע שמחות.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל
ונשיא בית הדין הרבני הגדול

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יצחק מרדכי רובין שליט"א

יצחק מרדכי הכהן רובין
 רב ומו"ץ בהר נוף ירושלים
 אב"ד בבד"צ בנשיאות הגר"ג קרלין

בס"ד שלהי אלול תשע"ד

הריני בזה לחזק את ידי של הרב"ג רבי הדר מרגולין שליט"א מפה
 הר נוף עיה"ק ירושלים ת"ו, בעל מח"ס הידורי הלכה על הלכות סוכה
 ופרי הדר על הלכות ארבעת המינים, שהגה ברוחו הטובה לתקן
 פרצות מצויות בדופני הסוכה, וערך קונטרס המכונה "דופן סוכה
 כהלכה", תוכו רצוף בדברים המהווים מכשול בקיום מצוות סוכה
 כהלכתה, ובעיקר בא על ענייני כשרות הדפנות ושיעורן, ובתוכו גם
 הלכות שכמעט אין איש שם על לב, ובעיקר אותם אינשי הקונים
 סוכות מבד וכדומה.

והמעין בדברים יראה שהרב הנ"ל מעורר הן על דברים שיש בהם
 לפסול את הסוכה, והן על דברים שלא יוצאים בהם ידי חובת סוכה
 לבתחילה. וטוב יעשו ועדות הכשרות שיחזקו את הפיקוח על כשרות
 הסוכות הנמצאות בחנויות לממכר מאכלים שתחת פיקוחם, והן
 האנשים שיש תחת ידם סוכות כאלו או שמודמנים לאכול במקומות
 שסוכות מעין אלו מצויות.

וברכתי ברכת כהן לרב המחבר שליט"א שימשיך לזכות את הכלל
 בעוד חיבורים שיהיו לתועלת להציל רבים מעוון.

וע"ז בעה"ח

יחזק מרדכי הכהן רובין

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א

יעקב מאיר שטרן

מו"צ בבי"ד דמזן הגר"ש ואזנר שליט"א
 דיין ומורה צדק דקהילות ויוניץ
 מח"ס משנת הסופר ואמרי יעקב
 רב דקהילות יעקב - בני ברק

ב"ה כ"ז אלול תש"ז

העניינים אשר נתקנו ואשר לא נתקנו על ידי הרה"ק מוה"ר י' וחבריו מוה"ר
 שלמה מוה"ר ויחזקאל ר' שבע אהרן דעזרי לונקס שיזורי המצב אלל הסדר
 וכעת צוה"ק הוא אהרן העניינים דופן סוכה כהלכה לעומתם כי הדברים
 שצוה"ק אהרן דעזרי מוה"ר הוסיף את הסוכה וכן מצינו ומאז דעזרי
 הולכים מהו דאמ"ל שט"ל המעלה אע"פ כי לא היה אהרן דעזרי דעזרי
 אצלו דאמ"ל - והכל נכנס דלפני דתורה ונעשה ודלפני קולא אע"פ ויחזקאל
 כי והוא דעזרי זכור הדברים גר"ל - ודין הדברים הטובות אע"פ הנהגה
 מוה"ר סוכה מצינו וזכור על זה מצינו האמתנים דלפני דהם אהרן מצינו וול כי
 תלל סט"ל - אולם אע"פ הדין כמסורת השו"ס ר"ל מצינו דאמ"ל דאמ"ל
 יריצוה דדף הם ויחזקאל הדין אע"פ ודאמ"ל ודאמ"ל דהם ודי תורה מצינו
 הדין והולך דסוכה כזו מצינו הוא דעה מצומת סוכה, אולם אע"פ
 יש אהרן מצינו וכאמ"ל הא"ז למ" דאין נכון אע"פ המצינו מוה"ר
 על סט"ל דעזרי דעזרי ולא אע"פ דע"ל וכוונת הדין דהם אע"פ
 יש אהרן מצינו כולל דאמ"ל נט"ל אע"פ אין נכון ודאמ"ל אע"פ סוכה
 כזו אע"פ תלל דאמ"ל יתכן ויחזקאל הדין ולא אע"פ ויחזקאל מצינו
 סו ע"ז ע"ל הם נכנס אהרן ודאמ"ל

וע"ז דעה

יעקב מאיר שטרן

מכתבים והסכמות

ההסכמות לפי סדר הא' ב'

הגאון רבי מנחם מענדל שפרן שליט"א

בס"ד, כ"ח אלול תשע"ד

לכב' הרה"ג הדר מרגולין
שוכ"מ,

ראיתי קונטרסו על מכשולים בסוכות של חנויות אוכל
שלפעמים יש בהן גם פסול מעיקר הדין.
הנני לחזקו ולעודדו לפרסם הדברים כדי להסיר מכשול.
המברכו בברכת כהן ובכתיבה וחתימה טובה
מנחם מענדל הכהן שפרן

כמה הערות:

א. חלק גדול מאוכלים בחנויות אלו הם הולכי דרכים שפטורים מן הסוכה וכמו אלו
שעורכים מילים אבל ייזהרו כשהסוכה פסולה שלא יברכו. ורק אלו שיוצאים מביתם
לחנויות לאכול שם הם חייבים מעיקר הדין.

ב. וכן אלו שאוכלים רק כביצה פת פטורים. וביצה זו צריך להיות בכדי אכילת פרס ומאד
שכיח שאין אוכלים כביצה בכדי אכילת פרס ואפי' נחמיר כשיעור זמן אכילת פרס תשע
דקות יש הרבה כאלו. ואם כדי אכילת פרס הוא רק חמש דקות ופחות אזי יש יותר שאין
אוכלים בזמן כזה כביצה. נוכ"ש אם נחמיר כשיעור הגדול לגבי ברכת לישב בסוכה ודאי יש
הרבה שאין אוכלים כביצה בכדי אכילת פרס, אבל כבר נקוט כפשוט שא"א להקל כשיעור
הגדול ולאכול חוץ לסוכה שזה דאורייתא ואפי' בדרבנן א"א להקל

ג. וכן יש כאלו שאוכלים שם רק פת הבאה בכיסנין בדרך ארעית שאין מברכין עליו
מספק לישב בסוכה.

ד. רוב סוכות אלו יש להם יריעות קשורות מלמטה ובאמצע בחוזק באופן שהיריעות נעות
הלך וחזור ברוח מצוי רק קצת שנעשה כעור וקמור לצד חוץ ולצד פנים באופן שבכל מצב
אינו נפסל מתורת מחיצה כתב החזו"א מסברא פשוטה להקל.

מה שכתב החזו"א ש"האחרונים ז"ל סתמו בזה ולא פירשו ענין זה" אין כוונתו כלשונם
ש"הוא מודה שלא מצא מי שיאמר כן לפניו" וכ"ש שאין כוונתו שמצא מי שיאמר בהיפוך
אלא כוונתו שזה פשוט אצלו דכשר והאחרונים סתמו ולא פירשו את הדבר הפשוט. וכידוע
שהחזו"א לא ערך חיפוש באחרונים וכוונתו להאחרונים המג"א והמ"ז והמ"ב והשערי
תשובה.

ועי' משנה ברורה סי' עס"ב ס"ק ס"ג לגבי חבל של צורת הפתח שמן הדין מקל לא
כמשכנות יעקב אם נע ברוח. ופשטות הלשון בגמ' ובשו"ע סי' עס"ב סעי' א' וסי' תר"ל
סעי' י' הוא "שכל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצוי" היינו ש"פול" או לא יישאר
מחיצה אבל נדנדוד בעלמא ונשאר 'עומד' כשר.

ובאמת שגם להחולקים נדנדוד קצת כשקשור למטה ובצדדים לאורכה ולגובהה ורק באמצע
היריעה מתנפח ונע הלך וחזור נראה פשוט דכשר.

ומה שהביא מהאגרות משה שמחמיר לא ראיתי בפנים. אבל ממה שהעיתקתם לשונו משמע
שרוצה לחלק בין שבת לסוכה. וחילוק זה הוא חידוש שלא מוזכר ומשמע דחד דינא הוא,
ואולי מחמת איה קושי' תירץ כן לחלק דבמחיצות שבת מיקל למחיצות סוכה מחמיר. ולא
ראיתי מחמירים בחומי העירוב שלא ינידו כלל.

אבל זה יש לזהר שיקשור גם באמצע האורך בפניות כדי שיישארו שני מחיצות עריבן גם
בנדנדוד הרוח דאל"כ לכאורה פסול גם להחזו"א.

מנחם מענדל הכהן שפרן

כתב של"ה ראייתו מבני עליה
שהיו מנשקין המצות והמרור וכן
הסוכה בכניסתו וביציאתו וכן
ארבעה מינים שכלולב והכל
לחבוב המצוה
ואשרי מי
שעובד ה' בשמחה

משנה ברורה סימן תעז

א. כללים בסיסיים להקמת דופן כשרה לסוכה

העושה סוכה – נכון לעשות את דפנותיה ממחיצות שלימות ללא שימוש בדיני לבוד כלל. וכלשונו הזהב של הרמ"א (סי' תר"ל ס"ה): "ונהגו עכשיו לעשות מחיצות שלימות, כי אין הכל בקיאין בדין המחיצות".
ואכן תקלות רבות יש בשימוש בלבוד, הן בכך שמצוי שזה נעשה באופנים בהם נחלקו פוסקים, והן בתקלות טכניות מצויות, וכפי שיבואר בהמשך קונטרס זה.

כדי שהסוכה תהיה כשרה לכו"ע וללא פקפוק צריך לדקדק בתנאים הבאים:
א. גובה כל אחת מ-ג' הדפנות יהיה לפחות 100 ס"מ (י' טפחים לפי השיעור הגדול).

ב. רוחב כל דופן לא פחות מ-70 ס"מ (ז' טפחים לפי השיעור הגדול).

ג. ג' הדפנות יגיעו עד הארץ ממש.

ד. יהיו ב' דפנות "עריבן" – נוגעות זו בזו (או עכ"פ במרחק פחות מג' טפחים [22.8 ס"מ] זו מזו, כדברי הפמ"ג המובא בבה"ל). פי', אם נראה את ג' דפנות הסוכה כצורת האות חי"ת, יהיה חיבור בין גג החי"ת לבין אחת הרגלים.

ה. דופן של אחד הצדדים (א' מרגלי החי"ת) תימשך לכל אורך הסוכה.

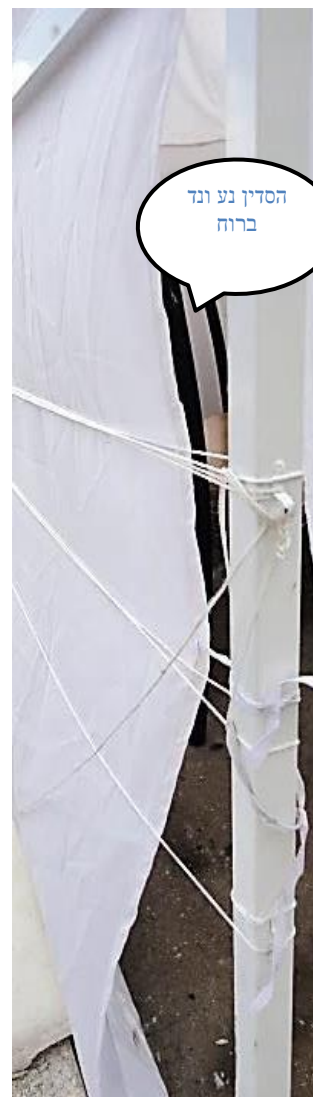
ו. יהיו הדפנות מליאות, ללא שימוש בלבוד.

ז. יהיו הדפנות עשויות באופן שלא ינועו ברוח.

ב. דופן הנעה ונדה ברוח (כגון סדינים)

מצוי שעושים דפנות סוכה מסדינים, אשר – אף אם קשורים מלמעלה ומלמטה – הרי הם נעים ונדים ברוח. המ"ב פוסל סדינים שכאלה להיות דופן לסוכה (ואף במקום שאין רוח, וכגון בעומדת בבית). ואמנם החזו"א מכשיר, אבל הוא עצמו כותב שלא מצינו כך באחרונים. הפוסקים שבאו אחריו פסקו לפסול, כ"כ הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, והגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל.

העושה דופן סוכה ע"י חוטים שסמוכים זה לזה (לבוד), אם החוטים נעים ברוח – אף הם אינם עדיפים מסדינים (פשוט).

-----מקורות-----

במשנה ברורה (סי' תר"ל ס"ק מ"ח): "דאם [הרוח] מנידה אותם [את המחיצות], אפילו אין בכח הרוח להפיל אותם לגמרי רק שע"י הרוח הולך המחיצה ובא קי"ל דשוב לא חשיבא מחיצה. ואפילו עומדת בבית שאין שם רוח כלל לא חשיבא מחיצה."

והנה מרן החזו"א זצ"ל (או"ח סי' ע"ז סק"ו) כתב לחדש, "אין תנועה פוסלת בשום מחיצה, אלא בתנועה ששוברת לשעתה את המחיצה". דבריו נאמרו מסברא, והוא מודה שם שלא מצא מי שיאמר כן לפניו (וז"ל: "האחרונים ז"ל סתמו בזה ולא פירשו ענין זה").

הפוסקים הבאים אחריו פסקו לפסול סוכה שכזו.

ל' הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה או"ח ח"ה סי' מ'): "לענין סוכה משמע ומסתבר כדבריו (של המשכנות יעקב), שפסולה מצד הנדנוד ברוח, אף באופן שלא מתבטלת המחיצה פסולה לדופן דסוכה, כדכתבתי, עכ"ל."

ל' הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה תשרי עמ' צ"ז): "היו המחיצות עשויות מיריעות בד, אם אינן קשורות כראוי והרוח מנידה אותן ממקומן אפילו מעט – פסולה". (ובנימוקי ההלכה כתב: "והחזו"א כתב דהפסול הוא דוקא כשהרוח מפזר את הענפים באופן שהן מתרחקים ג' טפחים זה מזה ובטל ליה מחיצה ההיא שעתא, אבל בלא"ה לא, והנדנוד אינו פוסל. אבל מדברי כל הראשונים ומל' הפוסקים והמ"ב לא משמע כן), עכ"ל."

ל' הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל (שו"ת "יחוד דעת" ח"ג סי' מו. וכ"כ בשו"ת "יביע אומר" חלק ט או"ח סי' נט, ובספר "חזון עובדיה" בתחילתו): "בסיכום: אין לעשות מחיצות של דפנות הסוכה מסדינים ויריעות שרוח מצויה מנדנדת אותם, שכל מחיצה שהולכת ובאה ברוח אינה מחיצה. ואפילו מחיצה אחת משלשת הדפנות של הסוכה עשויה מסדינים ויריעות פוסלת את הסוכה. ויש להזהיר לעושים מחיצות הסוכה או מחיצה אחת ממנה מסדינים או מיריעות מבלי שיארגו אותם בקנים, לבל יעשו כן, ולהעיר למוסר אזנם שעל ידי כך הם יושבים בסוכה פסולה, ומבטלים מצות סוכה כהלכה, וגם מברכים ברכה לבטלה".

ג. לפי המ"ב וסיעתו, יש לעיין מהו השיעור בזה, דודאי מסתבר שאם נע ונד כלשהו אינו נפסל בכך וצ"ע.

וזאת למודעי!

הצעתי בפני חשובי הרבנים את הסוגיא הזו, ואת הצורך להתריע אודות התקלה המצויה בדפנות העשויות סדינים. מחד גיסא יש כאן חשש תקלה דאורייתא, וגם ברכות לבטלה; ומאידך גיסא יש כאן דבר שניתן לתקן בקלות יחסית (אם תתעורר לכך תשומת הלב הציבורית).

היו כמה וכמה שלא רצו להזדקק לכך: חלקם סברו שיש לפרש בדעת שאר הפוסקים שסתמו בדבריהם, שבעצם גם הם מסכימים לדעת החזו"א. וחלקם סברו שדי בכך שדעת מרן החזו"א להקל, אף כנגד החולקים.

בענייני לא זכיתי להבין איך ניתן לפרש כדעתו ז"ל בדברי הראשונים והפוסקים שסתמו, ונראה לכאורה שלא סברו כך. גם צ"ע אם (מי שאינו נוהג בשאר כל הדברים כהחזו"א) יכול להקל בנידון דידן כדעתו כנגד דברי המ"ב ומשמעות שאר הפוסקים. אך בודאי שמצוה רבה ללמד זכות על עם ישראל, שנהגו רבים מהם בדפנות מסדינים. יהיו דברי אלה, איפוא, באים כדי לעורר את הסוגיא ולהציע אותה בפני הלומדים, בתקוה שבכך הדברים יתבררו ויתלבנו יותר ותהא רווחא שמעתתא.

והרי תמצית מה שהעליתי בעיוני:

א] בראשונים רואים לכאורה שרבים מהם כתבו להדיא דלא כחזו"א, עי' בסוגיא בסוכה כד: בריטב"א ("כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה פי' שהרוח מנענעה פסולה"), וכ"ה ברא"ה, וכ"ה בתוס' בעירובין טו. ד"ה תא שמע: "כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח פירוש שהרוח מנענעתה לכאן ולכאן אינה מחיצה" (ולא הזכירו שמדובר בנענוע המבטל המחיצה, כפי המתבקש לחזו"א). וכ"ה ברמב"ם (סוכה ד ה): "והאילנות דפנות לה אם היו חזקים או שקשר אותם וחזק אותם עד שלא תהיה הרוח המצויה מנידה אותם תמיד ומלא בין האמירים בתבן ובקש כדי שלא תניד אותם הרוח וקשר אותם הרי זו כשרה", ובודאי לא משמע כלל בלשונו שהכוונה להחמיר רק בתנועה עד כדי ביטול המחיצה. והשו"ע העתיק את ל' הרמב"ם. וכן פשוט ל' רש"י בסוגיא בסוכה שם. וכבר ציינו הגרשז"א והגרע"י שכך משמעות דברי הראשונים, כפי שצינתי את דבריהם בעמוד הקודם.

אמנם מצאתי בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' ש' שכתב "שיעשה בענין שלא יהא ניטל ברוח", ומשמע כחזו"א³⁸¹, גם בקרית ספר (סוכה ד ה) משמע כהחזו"א.

ב] דעת אחרונים רבים דלא כחזו"א: עי' משכנות יעקב (או"ח סי' קכג), וכן שו"ע הרב (שסג ז, וז"ל: "לחי שרוח מצוייה יכול להנידו אף על פי שאינה יכולה להפילו אינו חשוב משום לחי שהלחי הוא כמחיצה וכל מחיצה שרוח מצויה מנידתה אינה מחיצה כמו שנתבאר בסי' שס"ב"). אך בפמ"ג (שס"ב א"א כ"א) סובר להקל כחזו"א.

³⁸¹ עוד ראיתי מציינים את דברי הר"ח עירובין ח'. [דאינה מחיצה הניטלת ברוח], והמאירי שם [כל שהרוח באה ועוקרת לשעתו אינה מחיצה], אך הר"ח והמאירי עצמם בסוגיין כתבו כמו שאר הראשונים, והנדנדו פוסל, וצ"ע. עוד ציינו את ל' הרמב"ם בפיה"מ סוכה ב' ג' ["בתנאי שתהא סוכה זו חזקה כדי שלא תהפכנה הרוח המצויה תמיד ביבשה"], אך י"ל דאינו ענין לכאן, דכאן דנים אנו על דין 'מחיצה' בכה"ת, ואילו הרמב"ם איירי בדין מיוחד שנאמר בהלכות סוכה, דצריך שיוכל לעמוד ברוח מצויה דיבשה, וצ"ע בכל זה.

נספח: קונטרס דופן סוכה כהלכה

גם המ"ב דלא כהחזו"א, ומפורש הדבר בסי' שס"ב (ס"ק ס"ו): "בשעושי העירוב ע"י חבל צריך למתחו בחזקה כדי שלא ינידו הרוח" (עיי"ש שנחלקו אחרונים אם הוא כך רק בלחין, או גם בקורה שלמעלה, ומח' זו אינה נוגעת לסוכה), ולחזו"א א"צ מתיחה חזקה. וכן הוא גם פשוט לשונו בסי' תר"ל ס"ק מ"ח (שכבר צוטט לעיל).

ג] פוסקי זמנינו שאחר החזו"א נקטו להחמיר, כפי שכבר ציינתי: אגרות משה (או"ח ח"ה סי' מ'), הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה), הגר"ע יוסף זצ"ל (חזון עובדיה על סוכה, בתחילתו).

שוב מצאתי גם ב"הערות" להגר"ש אלישיב זצ"ל בסוגיא (סוכה כד): "נקט החזו"א להלכה דשיעור אין יכולה לעמוד הוה בג' טפחים... עכ"פ חזינא לאחרונים הסוברים דינא דאין עומד ברוח מצוי' הוה במשהו ולא דוקא בג' טפחים".

ד] הוכחות מהסוגיא נראות לכאורה דלא כדברי החזו"א, כפי שצין המשכנ"י, ואצרף קיצור לכך בהמשך.

לפיכך י"ל שהנוהג כן יש לו על מי לסמוך (שו"ת הרשב"א, קרי"ס, פמ"ג, חזו"א), אבל סוגיין דעלמא, הן בראשונים והן בפוסקים עד פוסקי זמנינו – להחמיר (וכן לכאורה משמעות הגמרא, כמ"ש המשכנ"י).

ולכאורה פשוט שבחששא דאורייתא כי האי צריך לעשות מה שאפשר כדי לתקן, בהתחשב בריבוי האוסרים, כך נ"ל בהצעת הדברים, ואף שאיני כדאי.

משמעות הסוגיא

המשכנ"י (שם) כתב שכל הסוגיא משמעה להחמיר, וננסה לברר דבר זה.

והרי שלבי השקו"ט של גמ':

א] תנן העושה סוכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה כשרה והא קאזיל ואתי?

ב] הכא במאי עסקינן בקשין.

ג] והאיכא נופו?

ד] דעביד ליה בהוצא ודפנא.

ה] תא שמע אילן המיסך על הארץ אם אין נופו גבוה מן הארץ שלשה טפחים מטלטלין תחתיו אמאי הא קא אזיל ואתי.

והנה לפי המחמירים הכל מובן היטב, דאפילו תנועה קטנה פוסלת.

אך לפי המקילין תימה מהי קושיית הגמ' (שלב א'), והרי רוב אילנות אינן מתבטלים לשעתן על ידי הרוח. ולמה הוצרכה (שלב ב') להעמיד בקשין דוקא, ועי' פירש"י שמדובר בזקנים וקשים. וכן למה הוצרכה לומר (שלב ד') דעביד בהוצא ודפנא (וכך מובאת מסקנת ההלכה בפוסקים), הרי בפשטות אפשר להעמיד באופן שאין הרוח מבטלת את המחיצה? וגם בשלב ה' נוקטת הגמ' כדבר פשוט שנופו נפסל ע"י הרוח, ותימה מהכ"ת שנע ונד עד כדי ביטול המחיצה וכנ"ל, ולכאורה אין המציאות כן?

ואילו לדעת המחמירים, כל הסוגיא מובנת כפשוטה, וכנ"ל.

ג. דופן העשויה מחוטים

מכשול נוסף שמצוי מאד הוא, כאשר (כדי לתקן את המכשול הנ"ל) עושים דופן 'לבוד' מחוטים הקשורים מעמוד לעמוד. מטרת החוטים היא שכאשר המרחק שביניהם פחות מג' טפחים, הרי שיש בהם דין לבוד, ונחשב כדופן מלאה. המציאות היא שאף אם בשעת הקשירה הכל נעשה כראוי, טבע החוטים להתרופף ולשנות את מיקומם, ושייד לבוא על ידי זה לב' בעיות, א' – הדופן (החוטים) נעה ונדה ברוח (נמצא שיש בה גופא את הבעיה שנועדה לתקן). ב' – החוטים מתרחקים זה מזה עד שיש ביניהם שיעור הגדול מג' טפחים ואין כאן דין 'לבוד', או לאידך, החוטים מתקרבים זה לזה ואין בדופן שיעור, ולא שמים לב לכך. התמונה מדברת בעד עצמה, ולצערנו – אינה נדירה כלל.

כל האוכל בסוכה שכזו, ומסתמך על כך שיש כאן לבוד ע"י החוטים – בעצם אכל בסוכה הפסולה מדאורייתא (לפי כל השיטות), וכאילו אכל מחוץ לסוכה, וגם ברכת "לישב בסוכה" שבירך היא ברכה לבטלה.

החוטים התרופפו ושינו את מקומם

ד. "לבוד" על ידי רצועות וע"י מוטות ברזל, והבעיות בהם

מצוי – בפרט בסוכות הנעשות עם מסגרת ברזל שמרכיבים עבור החג – שהדפנות עשויות סדינים (והרי הם פסולים לדופן סוכה לפי הפוסקים הפוסלים שהובאו לעיל בפרק א', ופעמים רבות שאינם קשורים, ואז הם פסולים לכו"ע).

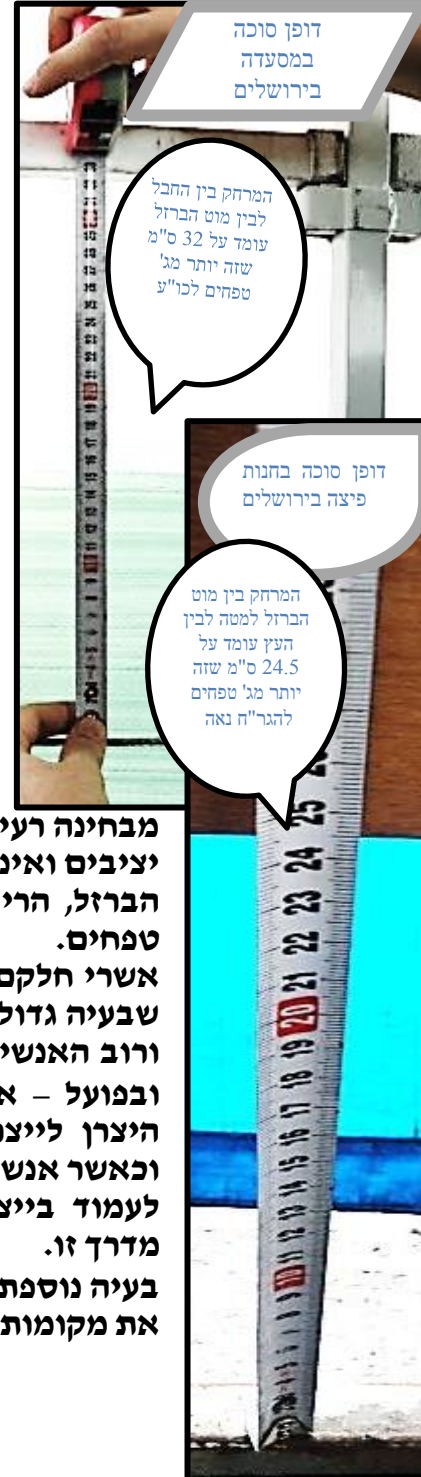
כדי להכשיר סוכות אלו, עשו יצרני הסוכות רצועות הסובבות את הסוכה; ובהנחה שהמרחק בין רצועה לרצועה הוא פחות משלשה טפחים, יש כאן "לבוד".

יצוין, שמצוי מאד (מאד מאד!!!) שרצועות אלו אינן נמצאות במרחק המדויק של לבוד, אלא מרוחקות זו מזו יותר מג' טפחים (לכל השיטות), והרי בכך הסוכה פסולה לכו"ע, והציבור אינו יודע לדקדק בזה ואין איש שם על לב. (וזאת, מלבד שפעמים רבות הרצועות עצמן נעשות רפויות, ונעות ונדות ברוח והסוכה פסולה וכו"ל).

יש יצרנים שבאו לתקן את המעוות, ועשו מוטות ברזל, עם מקום מדויק בעמודי המסגרת בו נכנס הברזל. מבחינה רעיונית עשו כאן תיקון גדול, משתי סיבות. א', כי הברזלים יציבים ואינם זזים ברוח. ב', כיון שיש מיקום מוגדר בו מכניסים את הברזל, הרי שאפשר להגדיר את המרחק בין מוט למוט שיהיה ג' טפחים.

אשרי חלקם, שנתנו את הדעת לתקן פירצה גדולה וחמורה זו. אלא שבעיה גדולה יש: זה לא עובד "בשטח". השימוש בברזלים אינו נח, ורוב האנשים חושבים שהיא רק טירדא שאפשר להסתדר בלעדיה, ובפועל – אינם שמים את הברזלים. זה עצמו מחליש את יכולת היצרן לייצר ברזלים אלו (שהם כמובן מוסיפים על ההוצאות), וכאשר אנשים נמנעים מלקנות אותם, נמצא שהיצרנים אינם יכולים לעמוד בייצור שאינו משתלם, ובשורה תחתונה – רבים נמנעים מדרך זו.

בעיה נוספת מצויה במוטות אלו – והיא, שיעור הלבד שעל פיו יצרו את מקומות חיבור המוטות למסגרת. ועל כך, בהמשך.

ה. "עריבן" – צריך שהדפנות יהיו מחוברות בזוית.

"שתיים כהלכתן" – מפי הקבלה למדנו הלכה למשה מסיני, ששתי הדפנות השלימות המעכבות בהכשר סוכה צריכות להיות מחוברות זו לזו בזוית [ונקרא בלשון רבותינו הראשונים ז"ל "עריבן"]³⁸². אך אם היתה פרצה ביניהם פחותה משלושה טפחים הרי אלו כמחברים, ומועיל לדין "עריבן"³⁸³.

ו. דעת מג"א ומ"ב – אין לעשות לבוד אלא אם יש לסוכה ד' דפנות

"לבוד" – אע"פ שלכל דיני התורה נידון כמחיצה גמורה, יש אומרים שמדרבנן אינו מועיל לעשות כן בדפנות הסוכה לשיעור הכשר סוכה המעכב, אלא אם כן היתה הסוכה עשויה ד' דפנות. וכן דעת המשנה ברורה³⁸⁴. ועוד יש המחמירים יותר דלעולם אין להשתמש בלבוד לדפנות הסוכה בשיעור הכשר סוכה המעכב³⁸⁵. ויש חולקים, ודעתם שמועיל לבוד אף בסוכה עשויה ג' דפנות³⁸⁶.

³⁸² ואפילו אם היה פרוץ ביניהם באופן שאין דינו כפרצה [כגון שהעומד שם מרובה על הפרוץ, או שהיתה שם צורת הפתח, או שהיה שם חלון שיש באורכו ורוחבו שלושה טפחים על שלושה טפחים ונכנס לתוך חלל עשרה טפחים], אינו מועיל לחברן.

³⁸³ כל זה מבואר ברמ"א (סי' תר"ל ס"ה) בשם הר"ן, ונו"כ שם. הנוסח כאן – מספר הלכות חג בחג פ"ה ס"ו. יצויין שהא דמועיל לבוד לדין "עריבן" הוא מדברי הפמ"ג, והבה"ל מביאו. ובבריסק נהגו לעשות "עריבן" בנגיעה ממש, בלא להסתמך על "לבוד".

³⁸⁴ תר"ל (סק"ז וסקכ"ב) וז"ל: "במ"א מבואר שמותר לעשות דפנות הסוכה בקנים שמעמידם פחות פחות מג"ט רחוק זה מזה והוא בעושה כן ד' דפנות דהיינו קנים כזה מארבעה רוחות אבל כשאין רוצה לעשות רק ג' דפנות בעינן שתי מחיצות שסמוכות זה לזה ושלמות והשלישית בטפח".

³⁸⁵ בהל' חג בחג פ"ה ס"ח מביא שכן דעת הגר"א, בית מאיר, ביכור"י, בגדי ישע, ויסוד הדברים מפורש בראשונים.

בעיה: שיעור ה"לבוד" אינו לפי השיעור הקטן המדויק

גם ברצועות או מוטות ברזל שנעשו כהלכה, ובהקפדה על כל הבעיות עליהן דובר לעיל, מצוי ששיעור ה"לבוד" עליהם הם מסתמכים הוא "שיעור רבי חיים נאה" בצמצום. ויש בזה בעיה חמורה, כפי שיבואר. ותחילה – נתאר את המציאות. כדי שיהיה "לבוד" ויחשב רווח האויר שביניהם כאילו הוא מלא, צריך שהמרחק יהיה פחות משלשה טפחים. והטעם הוא, שדין "לבוד" הוא הלכה למשה מסיני, וכך נמסר דינו – שלא יהיה "לבוד" אלא במרחק שהוא פחות מג' טפחים. מסיבות פרקטיות, מעדיפים בדרך כלל להרחיק את הרצועות כמה שאפשר. והטעם – שכיון שהדופן צריכה להיות לפחות גובה י' טפחים, רוצים לעשות כמה שיותר גובה עם שימוש במספר קטן ביותר של רצועות.

לפי שיעור רבי חיים נאה, הטפח – 8 ס"מ; ושלשה טפחים – 24 ס"מ. (ואף מרן החזו"א, שנקט בשיעור גדול יותר, כתב להחמיר בדאורייתא כהשיעור הקטן (או"ח סי' ל"ט סוף ס"ק ט"ו)). לפיכך, מצוי הוא שעושים לבוד שהוא במרחק של משהו פחות מ-24 ס"מ, ולכאורה בכך עשו כהלכה.

הבעיה היא, שהשיעור קטן יותר. הטפח הוא 7.6 ס"מ, וג' טפחים 22.8 ס"מ, ולכן העושים בצמצום קצת פחות מ-24 ס"מ – לא עלה בידם "לבוד".

שיעור הגר"ח נאה נובע מהנחתו, שסבר שמטבע ה'דרהם' של הרמב"ם שקל 3.2 גרם. אבל האמת היא שהוא שקל פחות, בערך 2.83 גרם. ולפי"ז שיעור הרביעית 75 סמ"ק, האצבע 1.9 ס"מ, והטפח (= ד' אצבעות) 7.6 ס"מ. וממילא, כדי שיהיה לבוד, צריך שהרווח יהיה פחות מ-22.8 ס"מ.

הסבר הנושא, והקשר בין משקל הדרהם למדת האצבע – בפרק 'מידות האורך (אמה-טפח-אצבע) על פי הדרהם', שער ד' פרק ד'.

יצוין, שכל מחברי זמנינו שעסקו בזה הסיקו שהדרהם המובא בהלכה שקל פחות ממה שהגר"ח חישב. ולפיכך מדת הרביעית קטנה יותר (75 סמ"ק, ולא 86). וזאת, משום שאין כאן דבר התלוי בסברא ונתון לויכוח, אלא דבר ברור המבוסס על עובדה הסטורית, שאין מקום לנטות בה ימין ושמאל. ראה בספרים:

- ❖ מדות ושיעורי תורה (עמ' צ-צא).....הרב חיים בניש שליט"א
- ❖ מדות ומשקלות של תורה (פרק כ"ח).....הרב יעקב גרשון ווייס שליט"א
- ❖ לב ים (עמ' פ"ג).....הרב יעקב מאיר וידער שליט"א
- ❖ קרית אריאל (עמ' רכ"ט).....הרב אריאל בוקוולד שליט"א
- ❖ שבות יצחק (פסח [תשע"ב] עמ' רצ"ב).....הרב יצחק דרזי שליט"א

התייחסות פוסקי זמננו לשיעור המדויק, הקטן משיעור הגר"ח נאה זצ"ל

מֵרֵן הַגָּאוֹן רַבִּי שְׁלֵמָה זְלֵמָן אוֹיעֶרְבֶּאדְ זצ"ל אָמַר בְּזֶה הַלְשׁוֹן: "אִיךְ וַיִּסּ פֻּן דַּעַם קִלְיָנֵעַם שִׁיעוֹר וְכו' אוֹנֵד דָּאס אִיז דַּעַר אַמֶּתְדִיגֶר שִׁיעוֹר, ר' חַיִּים נָאָה הָאָט זִיךְ טוֹעָה גַּעוּוֹעֵן" (אֲנִי יוֹדַע אוֹדוֹת הַשִּׁיעוֹר הַקָּטָן (מִשִּׁיעוֹרוֹ שֶׁל הַגֵּר"ח נָאָה) וְזֶהוּ הַשִּׁיעוֹר הָאֲמִיתִי, ר' חַיִּים נָאָה טַעָה) – כַּךְ מִסֵּר הַגָּאוֹן רַבִּי יַעֲקֹב מֵאִיר וִידַעַר שְׁלִיט"א (מַחֲב"ס "לֵב יָם" עַל מִדּוֹת וּשְׁיָעוֹרִים) שֶׁשָּׁמַע מִפִּיו.

וְכֵן מֵרֵן הַגָּאוֹן רַבִּי יוֹסֵף שְׁלום אֱלִישִׁיב זצ"ל הוֹרָה שִׁישׁ לַחֲמִיר לַחֲשׁוֹשׁ בְּדַאֲוִרִייתָא לַשִּׁיעוֹר הַטַּפַּח הַקָּטָן מִשַּׁל הַגֵּר"ח נָאָה, כִּפִּי שְׁמוּבָא בְּשִׁמּוֹ ב"שְׁבוֹת יִצְחָק" – פֶּסַח (תִּשְׁע"ב) עַמ' רצ"ה, שֶׁשָּׁמַע מִפִּיו. וְכֵן מֵרֵן הַגָּאוֹן רַבִּי עֹבַדְיָה יוֹסֵף זצ"ל הֵבִיא דְּבַר זֶה בְּכִמְהָ מִקּוֹמוֹת, בְּהִתְיַחֲסוֹ לַמֵּאמֵר שְׁכַתְבִּתִּי בְּקוֹבֶץ בֵּית אֶהֱרֹן וְיִשְׂרָאֵל "כְּתַב בַּעַל הַמֵּאמֵר... לַהּוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר אַחֵר חֻקִּירָה וּבִדְיָקָה בְּאוֹסֵף הַמּוֹזִיאֻנִים שֶׁבְּרַחֲבֵי תַּבֵּל, וּבִמְטַבְעוֹת הַדְּרָהִמִּים מְכַל הַתְּקוּפּוֹת... וּלְפִי"ז יוֹצֵא שֶׁשִּׁיעוֹר חֵלָה הוּא אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וְשָׁנִים גַּרְם, וְכֵן רָאוּי לִנְהוֹג לַהֲפָרִישׁ חֵלָה בְּבִרְכָּה מִהַשִּׁיעוֹר הַנ"ל. וְכֵן יֵשׁ לִנְהוֹג לִגְבִּי שִׁיעוֹר כִּזִּית וּבִיצָה וּרְבִיעִית וּפְדִיּוֹן הַבֶּן. וְכֵל כִּיּוֹצֵא בְּזֶה. יִשְׁמַע חֲכָם וְיוֹסֵף לִקַּח." (מֵאִיר יִשְׂרָאֵל פֶּסָחִים מַח.), וּבִסְפָרוֹ הַלִּיכּוֹת עוֹלָם חֵלֶק א' עֲמוּד רִצָּא, וְעוֹד, וְסִמָּךְ עֲלֵיהֶם לַהֲלַכָּה.

וְכֵן יַבְלַחֲט"א מֵרֵן הַגָּאוֹן רַבִּי מֹשֶׁה שְׁטֵרֶנְבוּךְ שְׁלִיט"א מֵבִיא זֹאת (בְּשִׁמִּי) בְּשׁו"ת תְּשׁוּבוֹת וְהִנֵּהגוֹת ח"ה ס' קכ"ט לַעֲנִין שִׁיעוֹר חֵלָה. וּבִסְפָרוֹ הַנ"ל (ח"ו ס' קמ"ב) הֵבִיא כָּל זֹאת בְּתִשְׁבּוּבָה אֵלֵי לַעֲנִין שִׁיעוֹר הַלְבוּד שֶׁל דּוֹפְנֵי סוּכָה (בּוֹ אֲנִי עוֹסְקִים כֹּאן), וְכַתֵּב עַל כֵּךְ:

"דְּבָרֵינוּ בְּרוּרִים, וְלַעֲנִין דַּאֲוִרִייתָא וְדָאֵי רָאוּי לַחֲמִיר, וּבִיּוֹתֵר בְּדַבַּר הַנוֹגַע לְצִיּוּר כִּמּוֹ לַעֲנִין שִׁיעוֹרֵי מִקּוֹה וְכוּ' חִיּוּבִים בְּדַאֲוִרִייתָא לַחֲשׁוֹשׁ, וּבִפְרָט כִּשְׁנוּגַע תְּדִיר אֵי אִפְשָׁר לַהֲקַל, וְיִפָּה עוֹשֶׂה שֶׁמִּפְרָסֵם שֶׁלַּחֲמוּרָא יֵשׁ לַחֲשׁוֹשׁ שְׁמִדַּת טַפַּח וְאִמָּה הוּא יוֹתֵר קָטָן מִכִּפִּי הַשִּׁיעוֹר שֶׁקִּבַּע הַגֵּר"ח נָאָה זצ"ל וְלֹא לְסִמּוֹךְ לַהֲקַל עַל שִׁיעוֹר הַגֵּר"ח נָאָה", עכ"ל.

הערה חשובה

שיעור ג' טפחים – שלפי השיעור הקטן הוא 22.8 ס"מ [ולא 24 ס"מ כפי ששיער הגר"ח נאה] – הובא כאן לענין לבד בדופן. ובאמת פעמים רבות הוא נוגע להלכות נוספות בסוכה, וכגון:

- ❖ שיעור ג' טפחים לדין לבד בסכך (דאורי פוסל בג"ט) – כ-22.8 ס"מ,
  - ❖ שיעור ד' טפחים לסכך פסול – כ-30.4 ס"מ (ומצוי שיש גגות ומזגנים וכיו"ב שבולטים מעל הסכך ופוסלים את הסוכה באם יש בהם ד' טפחים, וצריך ליתן את הדעת עליהם),
  - ❖ שיעור ד' אמות לדופן עקומה – כ-182.4 ס"מ,
  - ❖ שיעור י' אמות לענין פירצה – כ-456 ס"מ, וכו'.
- בכולהו יש נפק"מ לדאורייתא!

וכמובן שנפק"מ לעוד הלכות רבות בכל התורה, בדאורייתא ובדרבנן, אשר דקדוק בשיעור הקטן הוא חשוב מאוד.
בכל מקום לפי השיעור הקטן יהיה הטפח 7.6 ס"מ (ולא 8 ס"מ) והאמה 45.6 ס"מ (ולא 48 ס"מ).

השיעור הקטן – לקולא

יש לציין שדקדוק השיעור נוגע למעשה אף לקולא במצות ד' מינים, וכגון בשיעור אורך ההדס.
שיעור ההדס י"א 2.5 טפחים וי"א ג' טפחים, וכן נוהגים לכתחילה (כמבואר בסי' תר"נ). לפי השיעור הקטן, ג' טפחים הוא 22.8 ס"מ, ולא 24.
והנה אף לפי הנוהגים כשיעור הגדול [כ-30 ס"מ] של החזו"א, הרי זהו השיעור של אורך הבד (הענף), אבל שיעור העבות (שילוש העלים) לעיכובא הוא ברובו [16 ס"מ], ומעבר לכך הוא למצוה (סי' תרמ"ו ס"ה. ויצויין עוד לשעה"צ שם ס"ק י"ט דלדעת הגאונים אפילו נשר עלה אחד מכל שיעור אורך ההדס נמי פסול). וא"כ הרוצה לסמוך בכה"ג על השיעור הקטן יכול להקל ב-22.8 ס"מ להחשיבו משולש ג' טפחים.
ובודאי נפק"מ בכל זה לענין קטנים או לשאר ימים (חוץ מיו"ט ראשון), וכ"ש לקטנים בשאר הימים.

עוד מספרי המחבר

- ❖ ברכת מועדיך – על יום הכפורים. עם סדר עבודת כהן גדול
  - ❖ ברכת מועדיך – שמחת המועדים תשרי. ראש השנה – יוהכ"פ – סוכות
  - ❖ בשמחה בטוב לבב ח"א – השגת מידת השמחה בחיים
  - ❖ בשמחה ובטוב לבב ח"ב – השגת השמחה בתורה ומצוות
  - ❖ הדרי קודש – פירוש על רמב"ן על התורה
  - ❖ הדרך עלך - ענייני שינון, חזרה ודרכי לימוד
  - ❖ הידורי הלכה – על משנה ברורה הלכות סוכה
  - ❖ הידורי תורה – ביאורים והערות בפרשת השבוע
  - ❖ פרי הדר – על מצות ארבעת המינים. מדריך מעשי
  - ❖ שירת הלב – גישה של שמחה ורוממות הנפש בענייני תפילה ובין אדם לחבירו
- ❖ A Arte Da Alegria
  - ❖ Crown Him With Joy
  - ❖ The Lulav and Esrog handbook
  - ❖ The Sukkah Handbook

פרטי הדעים והמנהגים, וביאור גודל המצה הנצרכת, בעמ' קטז

20 סמ"ק

כיון שעובי המצה אינו אחיד, הצגנו שיעור 20 סמ"ק מצה,
כדי שעל פי זה נוכל לקבוע שיש כאן לפחות 17 סמ"ק

הריבוע הקטן הינו במצות מכונה ומצות יד ממוצעות, שעוביין 2 מ"מ (כעובי שוליו של מטבע 1 שח).
הריבוע הגדול הינו במצות דקות, שעוביין 1.5 מ"מ (כעובי מטבע של 10 אג').

פרטי הדיעים והמנהגים, וביאור גודל המצה הנצרכת, בעמ' קטז

25 סמ"ק

הריבוע הקטן הינו במצות מכונה ומצות יד ממוצעות, שעוביין 2 מ"מ (כעובי שוליו של מטבע 1 שח).
הריבוע הגדול הינו במצות דקות, שעוביין 1.5 מ"מ (כעובי מטבע של 10 אג').

פרטי הדעים והמנהגים, וביאור גודל המצה הנצרכת, בעמ' קטז

47 סמ"ק

17.7*17.7 ס"מ

15.3*15.3 ס"מ

הריבוע הקטן הינו במצות מכונה ומצות יד ממוצעות, שעוביין 2 מ"מ (כעובי שוליו של מטבע 1 שח).
הריבוע הגדול הינו במצות דקות, שעוביין 1.5 מ"מ (כעובי מטבע של 10 אג').

פרטי הדיעים והמנהגים, וביאור גודל המצה הנצרכת, בעמ' קטז

5 סמ"ק

הריבוע הקטן הינו במצות מכונה ומצות יד ממוצעות, שעוביין 2 מ"מ (כעובי שוליו של מטבע 1 שח).
הריבוע הגדול הינו במצות דקות, שעוביין 1.5 מ"מ (כעובי מטבע של 10 אג').